HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

4

MAY YAYINLARI.İSTANBUL

Dizgi - baskı : Sümer Matbaası

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLÎ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

4

May Yayınları
Babıâli Caddesi 19, Cağaloğlu/İstanbulTelefon : 27 71 61

irinci baskı : 1966
kinci baskı : 1969
üçüncü baskı : 1972
ördüncü baskı : 1974
ler hakkı mahfuzdur

rak bunun kimin başı olduğunu anlamışlardı. Türkler, acıma, hınç, korku ve umutsuzluk dolu yüzler ve gözlerle bu zavallı başa büyülenmiş gibi bakıyorlardı. Biraz sonra göğüsleri çapraz armalarla süslü iki milis göründü, bu esmer tenli kara kaşlı büyük başa yaklaşıp dikkatle baktılar :

— Kimin başı bu baş ülen?

— Tanıyamadın mı? Halit Paşanın!

Adamlar dizlerini dövdüler, biri :

— Vah, vah, vah! yiğit Halit Paşa da düşmana baş verir miymiş? diye ağlamaklı bir sesle inledi :

Öbürü köylüye :

— Haydi, gel bizimle karargâha!

Dedi, üçü birden hızlı adımlarla ilerlediler.

Karagâha vardıklarında :

— Kızanlar, dediler, işte, bizim zavallı kumandanın başı. Rumlarla Yunanlılar kesip bize göndermişler.

— Vah, vah, demek, Halit Paşayı pusuya düşürmüşler, yoksa o kolayca baş vermezdi.

Bunu söyleyen, Halit Paşanın köylülerinden bir milisti.

Köylüye sordular.

— Halit Paşayı şehit ettiler, anladık, onun yanında bir manga da adam vardı, onlar ne oldu acaba?

— Vallaha, bilmem. Onlar diyesi ki Halit Paşayla bütün adamlarını çiftlikte temizlemişler. Bana dedikleri bu. Kimse başka bir şey bilmiyor.

O gece karargâhta kimsenin gözüne uyku girmedi. Masanın üzerine oturttukları başa baktıkça düşmana en ağır biçimde sövüp sayıyorlardı, bununla da yürekleri serinlemediğinden öç almak için üst üste and içiyorlardı.

Ertesi gün, öğle üzeri, bir yenilik oldu. Halip Paşa ile birlikte çiftliğe gidenlerden beş milis, yara - bere içinde dönmüşlerdi. Halit Paşanın kesik başını karşılarında gören adamcağızlar, çok fena oldular. Halit Paşa ile bir-

likte altı kişi ölmüş, geri kalan beş kişi de bir mucize olarak kurtulmuştu. Hikâye şuydu : Mayısın sonlarında yağmurlu - çamurlu ve zifir gibi karanlık bir gecede albay Bekir Sami beyle albay Kâzım (Özalp) beyi ve arkadaşlarını Akhisar'ın uzak köylerinde bırakıp kayıplara karışan Kara Osman Oğullarından Halit Paşa, 22 Haziran 1919 günü arkasındaki yüzlerce milisle Harmandalı - Terkeş cephesini tutmak üzere Akhisar'a çıkagelmişti. Bundan önceki olaylar da şöyle geçmişti : İttihat ve Terakkinin Manisa ve dolaylarında en yiğit ve sözü geçer adamı olan Halit Paşa, Mondros Bırakışmasından sonra yeni hükûmetçe aranan suçlular arasında bulunuyordu. Bunun için de sık - sık yer değiştirerek saklanıyordu. Kolordu Kumandanı Bekir Sami beyle albay Kâzım beye dek geldiğinde bu durumda ve çok tedirgindi. İlkönce genç albaylara yüzlerce gönüllü toplayacağı üzerine büyük bir umut vererek sonradan sıvışması kişiliği üzerinde büyük bir düşkırıklığı yaratmıştı.

Onun o gece ansızın savuşmasının başlıca nedeni ilerleyen Yunanlıların ele geçireceği bölgelerden çoluk-çocuğunu kaçırıp İstanbul'da güven altına almak kaygusuna dayanıyordu. Nitekim, onları düşman çizmeleri altından uzaklaştırınca hemen 61. tümen kumandanını bulmuş ve onunla Harmandalı - Terkeş cephesinin yaratılması için konuşup anlaşmıştı.

Gerisi, artık kendi bileceği işti. Biraz zor olmakla beraber etkisi altındaki köyleri bir kez daha teker - teker dolaşmış ve arkasına yüzlerce yiğit takarak yeni cepheye yollanmıştı.

Harmandalı - Terkeş cephesi, ilk millî alay kumandanı Halit Paşanın yine meydana çıkmasiyle 22 Haziran 1919'da açılmıştı. Henüz tam bir örgüt kurulmadığından milis eratın, yiyeceği, içeceği, silâha ve cephaneye olan gereksinimi sonsuzdu. Bir tek avuntu vardı: Buralar, Halit Paşanın kendi bölgesiydi, kendisine bağlı

birçok köyler ve köylülerle birlikte kendi büyük ve zengin çiftliğinde cephanenin yöresinde bulunuyordu.

Yalnız, onu tedirgin eden talihsizlik şuydu ki çiftliği şu sırada Yunan işgal bölgesinde kalmıştı. Çiftliğe pek uzak olmayan kalabalık ve tepeden tırnağa silâhlı Rum köyleri de içlerinde tüneyen Yunan karakollariyle oralara korku salıyor, yollardan ve dağlardan kuş uçurmuyorlardı.

Payaslı köyünün silâhlariyla Yunanlılar, bir savaş meydanı haline gelmemesi ve böylece yakılıp yıkılmaması için çiftliği işgal etmemişler, orasını birlikte sömürmeye bakıyorlardı. Çiftliğe yerleştirdikleri Rum ırgatlar, Halit Paşayla adamlarının çiftlikten yararlanmamaları için geceli - gündüzlü göz - kulak oluyorlardı. Öte yandan çiftliğin Yunanlılarca işgal altına alınmayışı Halit Paşayı umutlandırıyordu, alayın ilk günlerdeki önemli erzakını ordan sağlamayı kuruyordu. Rum köylerinin hâlâ kendisinden korkup titrediğini ve çiftliği bu yüzden işgal etmek yürekliliğini göstermediklerini ve göstermeyeceklerini sanıyordu. Oysa, Yunan karakoluyla el ele veren Papazlı Rumları, eski düşmanları Halit Paşayı ya ölü ya da diri ele geçirmeğe and içmişlerdi. Çiftlikte eskisi gibi çalışan Türk ve Rum ırgatlar, bir barış dünyasının çocuklarına benziyorlardı. Oysa, çiftlik, eski İttihat ve Terakki'nin bu güçlü adamı için üstü otlar ve çalılarla örtülü bir vahşi hayvan tuzağı gibi korkunç ve tehlikeliydi. Onlar, Halit Paşanın her zaman ya bir iki muhafızı ya da birkaç silâhlısiyle gezip dolaştığını biliyor, buna göre hazırlanıyorlardı. Onun, bir gün çiftliğe mutlaka geleceğini biliyorlardı. Kurduğu milis alayını beslemek için çiftliğin zengin kaynaklarından yararlanmak isteyeceği meydandaydı.

Yunanlılarla Rumların bildiği önemli bir şey daha vardı: Eğer Halit Paşayı tutabilir ya da öldürebilirlerse Harmandalı - Terkeş cephesi daha kurulmadan çökebi-

lirdi, şundan ki rasgele bir milis kumandanı onun yerini dolduramazdı.

Böyle de olsa ilk millî alayı kurma sorumluluğunu severek üzerine alan Halit Paşa, onu besleme kaynaklarını da bulmak eşrefini boş bir lâf olarak benimsemek niyetinde değildi.

*

Ethem beyin ondört atlısiyle gelip Yunanlılara karşı ilk direnme örgütünü kurduğu günden sonra Akhisar, birdenbire canlanmış, Albay Bekir Sami ve Albay Kâzım (Özalp) beylere gösterdiği kemliği affettirmek istercesine sert parolalar ve silâh şakırtılariyle çınlamağa başlamıştı. Akhisar, şimdi bir ay önce sokaklarından koğduğu kurtuluş savaşının ilk yiğit kumandanları yerine başkalarını bağrına basıyor ve onların çevresinde toplanmağa çalışıyordu. Öncelerden beri hiçbir askerî deponun ve subay kadrosunun bulunmadığı bu sevimli kasabaya Hürriyet ve İtilâf partililerin asıl suratlariyle karşıladığı bir yığın mavzer, makineli tüfek ve subay geliyordu. Arka planda 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ve daha ön plânda 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım bey vardı. Silâh ve cephane onların işaret ve buyruklariyle geliyordu. Kolordu, bu bölgeye birleştirici bir askerî kumandan olarak Binbaşı Hüsnü Beyi göndermişti. Hüsnü bey, bir yandan kolordunun buyruklarını uygulamağa çalışıyor, bir yandan da Kınık Reddi İşgal örgütünün temsilcisi olarak çalışıyordu. Kolordunun gönderdiği silâh ve cephane sayısı arttıkça milis ve askerî örgüt sayısı da artıyordu. Yalnız, hızla gelişen silâhlı örgütlere o arada subay gerekmeğe başlamıştı. Hüsnü bey, bunun üzerine İstanbul'daki işsiz subay stokuna başvurmayı düşündü. Kalkıp İstanbul'a gitti. Ali Nadir Paşa'nın 17. Kolordusundan ayrılmış olan subaylardan on beşini beraberine alarak 14

Haziran 1919'da Akhisar'a döndü. Her müfrezenin milis kumandanının yanında böylece birer de askerî kumandan bulunmuş oldu. Bir alay olarak bir araya toplanan bu küçük müfrezelerin Kumandanı Halit Paşaydı.

*

Halit Paşa, 7 Temmuz 1919 akşamı, yanına on atlı ve birkaç ta yük hayvanı alarak Yunan işgal bölgesinde kalmış olan çiftliğine doğru yola çıkmıştı. Çiftliğe baskın yapacak, yiyecek namına ne bulursa çuvallara yükleyip hayvanların sırtına vuracak, alayına yetiştirecekti. Issız ve sapa patikalardan sessizce ilerleyen küçük silâhlı müfreze, gece yarısı çiftliğe girmiş, bütün gizli anbarlardaki yiyecekleri çuvallara doldurmağa başlamıştı.

Ne var ki Halit Paşanın silâhlı adamlariyle çiftliğe geldiğini gören bir Rum ırgat, hemen tenbihli olduğu üzere çiftliğin güneydeki Papazlı köyüne koşarak haber verdi. Papazlı'nın he ran tetikte bulunan Rum milisleriyle Yunan karakolu davrandı. Beş - altı yüz evlik kocaman Papazlı köyünde binlerce kişi oturuyordu. Bütün erkekler, yediden yetmişe silâhlıydı. Manisa'nın işgalinde, Türklerin boşaltıp kaçıramadığı silâh ve cephane depolarını yağmalamışlar, tepeden tırnağa silâhlanmışlardı. Silâhlandıktan sonra da boş durmayarak Papaslı'nın yöresindeki Türk köylerine saldırmağa başlamışlardı.

Habercinin getirdiği haber üzerine bütün köy ayaklanmış, yüzlerce silâhlı milis, birkaç koldan çiftliğin üzerine yürümeğe başlamıştı. Çiftliği, çok kalabalık bir milis gücüyle kuşatmayı kararlaştıran Rum milisleri, on kişilik bir Türk milisine karşı çok üstün sayıda milis çıkarabilmek için Mütevelli ve Koldere köylerinden gelen milislerle de birleşmiş, birkaç yüz kişilik bir savaşçı yığını meydana getirmişlerdi. Çiftliğe giden bütün yollar tutulmuştu. Çiftliğin yalnız bir yanı serbest bırakıl-

mıştı ki orası da büyük ve geçilmez bir bataklıkla çevrilmişti.

Bu yüzlerce kişilik Rum milisi, geceleyin çiftliğe saldırmayı göze alamamış, tuzaktaki bu küçük ve değerli avlarını çiğ çiğ yemek için sabahı beklemişlerdi.

Halit Paşa müfrezesi, işe yarar pek çok şeyi hayvanlara yüklemiş, şafak sökerken geri dönmek üzereydi ki birden bire çepeçevre tarlalar ve ağaçlıklar arasından bir cayırtıdır kopmuştu. Halit Paşa, sarıldıklarını, hem de çok kalabalık bir düşmanla sarıldıklarını anlayınca evlerin içine saklanıp ordan savunmayı buyurmuştu. Böylece, binde bir belki de kurtulmayı düşünebilirlerdi. Gizlendikleri evin üzerine yağmur gibi kurşun yağıyordu. Güneş doğmuş, ağaçların, çalılıkların ve tümseklerin arkasından durmadan kurşun yağdıran Rum milislerinin başları iyice seçilmeğe başlamıştı. Rum milisleri, Halit Paşaya her kurşunla birlikte bir de sunturlu söğüntü yolluyorlardı.

Halit Paşa, milislerine, rasgele kurşun atmamalarını, ancak her kurşunda bir kişiyi vurabilmek uğruna tetiğe dokunmalarını buyurmuştu.

Rumlar karşıdan:

— Halit Paşa, teslim ol, ordan sağ çıkamayacaksın! Diye bağırıyorlardı.

Halit Paşa da:

— Yiğitseniz gelip teslim alın!

Diye karşılık veriyordu.

Halit Paşa ile adamları gerçi düşmana karşı saatlarca dayandılar, birçok Rum milisini yaraladılar ya da öldürdüler. Ne var ki düşman, bitip tükenecek gibi değildi. Gittikçe yapıya daha çok yaklaşmışlar, solumaları duyulacak duruma gelmişti. Halit Paşa, birkaç yerinden yaralanmıştı. Yanı başında kanlar içinde birkaç ta şehit yatıyordu. Halit Paşa, can alacak yerlerinden yaralı olarak inlerken son cephanesi tükenmiş ve sağ

kalmış olan arkadaşlarına:

— Çocuklar, demişti, Rumlar bataklık tarafını boş bıraktılar. Ordan kaçılamayacağını sanıyorlar. Burda tavşan gibi ölmemiz gerekmez. Bir kez talihinizi o yanda deneyin. Binde bir ihtimalle de olsa o yol kurtuluşa çıkabilir. Bataklıkta gömülüp gitmek burda şu canavarların eline düşüp derimizi yüzdürmekten yüz kez yeğdir. Şimdi, birer birer çalılıkların ardında kaybolun. Yalnız, son kalan cephanelerinizi bana verin. Siz gidinceye dek düşmanın dikkatini buraya çekeyim. Çok kan kaybediyorum, ölmek üzereyim. Bana öyle geliyor ki bu bataklık sizi ölümden kurtaracak. Haydi, Allaha emanet olun. Alaya gidebilirseniz, bütün arkadaşların gözlerinden öpün. Bizler için dua etsinler.

Sağ kalan beş milisle Halit Paşa, Rumların üzerine son kurşunlarını yağdırarak onlara savunmanın süreceğini anlatmak istediler. Sonra, birer - birer bataklığı çevreleyen sık söğüt, iğde ağaçları ve üzerlerinde mosmor böğürtlenlerin göründüğü böğürtlen dikenleri arasında gözden uzaklaştılar. Rum milis kumandanı o yanı bütüniyle boş bırakmıştı. Şudur ki ordan kaçılamayacağı kanısındaydılar.

Beş kişi, iğde kokularıyla burcu burcu kokan, kurbağa, yılan, leylekle dolu bataklığın küme - küme yükselen tehlikeli yeşillikleri arasında uzaklaştığı sırada Halit Paşa, hâlâ parmaklarındaki son takatla tetiğe dokunuyor ve meydanda gözükmek yürekliliğini gösteren tek tük düşmana son kurşunlarını yolluyordu. Ölümün sarhoşluğu, gövdesindeki kurşun yaralarının üzerine sıvanmış bir toz serperken boynundan ve omuzlarından içeri dalan birkaç düşman kurşunu daha, onu yiğitlerin daha yıllarca düşmana kurşun atacağı savaş meydanlarının canlıları arasından sonrasız aldı götürdü.

*

Yüzlerce Rum milisi, tüfek seslerinin kesilmesinden sonra savunucuların cansız yattığı yere girdiler. Beş Türk milisiyle Halit Paşanın kanlar içindeki ölülerini, birer mezar soyguncusu dikkatiyle soydular. Tüfeklerini, cephanesi tükenmiş armalarını, bıçaklarını, çakılarını, tabancalarını, paralarını, tütün tabakalarını, çizmelerini, cepken ve pantolonlarını aldılar ve onları orda dongömlek bırakıp gitmeden önce Halit Paşanın kafasını keskin bir bıçakla ensesinden kesip almayı unutmadılar. Milislerin çoğu onu tanıyordu. Hepsi ölüler arasında görünce sevinç çığlıkları attı.

Halit Paşanın başını bir fasulye sırığına geçiren Rum milisleri küçük müfrezenin hayvanlarını da önlerine katarak zafer şarkılariyle Papazlı'ya yollandılar. Üzerinde yeşil sinek bulutları vızıldayan kesik başı, köyün ve sonra bu başı yakalayıp getirdikleri bir Türk köylüsüne vererek Akhisar'daki alay karargâhına gönderdiler.

*

Halit Paşa ile öbür şehit arkadaşlarının öcünü almak için and içen millî müfrezeler çabucak toparlandılar. Hazırlanan müfrezeler, Terkeş'ten Koyuncuali'ye gönderildi. Burda, iki taburlu bir milis alayı örgütlendirilerek bunun bir taburu Burunören'e yerleştirildi. Alay kumandanı Halit Paşanın yerini Ali Şefik bey aldı.

Koyuncuali millî tabur kumandanlığına Tirelizade İsmail bey, Burunören Tabur kumandanlığına da Murat bey atanmıştı. Daha sonra Ali Şefik beyin yerini İsmail bey almış, onun yerine de Mehmet bey atanmıştı. Bu arada alaya kırk erlik bir de suvari takımı katıldı. Bu atlılar ikiye bölündü. Yarısı alayın emrinde alıkonarak öbür yarısı Burunören taburu emrine verildi. Bu başıbozuk milis örgütleri arasına yeniden yeniye karışan Birinci Dünya Savaşının usta ve tecrübeli subayla-

rı, bunlara kaşla göz arasında gerekli eğitimi vermek için çalışıyordu. Geri plânda, Akhisar'ın içindeki karargâhta Osmanzade Hamdi bey, örgütün güçlenmesi için çabalıyordu. Albay Avni bey de bu karargâhın en çalışkan militanlarındandı. Bölge kumandanının yokluğunda onun yerine bakıyordu.

Böylece günden güne palazlanmağa başlayan Akhisar millî alayı, bir ay önce şehit edilerek başı kesilip kendilerine gönderilen eski ve yiğit kumandanları Halit Paşanın öç gününü dişlerini gıcırdatarak bekliyordu. Gerçi onlar, baş düşman Yunanlıları tepelemek için hazırlanıyorlarsa da hemen yanı başlarındaki bu yerli düşman kırıntısını, Papazlı köyünün bu yerli canavarlarını edebe çağırmayı ve böylece yiğit kumandanları Halit Paşanın öcünü bir ayak önce almayı da iyice kafalarına koymuşlardı. Öyle ki hep bu yörenin çocuğu olan bu savaşçılar, sanki Papazlı'dan öç almak için yaşıyorlardı. Halkı silme Rum olan bu köy, aç kurt sürüleri barınan vahşi bir ormana benziyordu. Yunandan, uzağından geçen her Türk'ü çiğ - çiğ yemek istercesine üzerlerine atlıyor, vuruyor, kırıyor, öldürüyorlardı. Bu köy milisleri, artık, yüzde yüz düşmandan yana, yüzde yüz düşmandı. On yiğit Türk savaşçısının üzerine yüzlercesi birden varmıştı. Yalnız Papazlı'da bir Yunan birliği de tünemiş, karakol görevi görüyor, yöredeki Rum köylerinin milis örgütlerini eğitiyor, savaş ve «büyük öldürü» günü için yetiştiriyordu.

Halit Paşa ile arkadaşlarının çiftlikte şehit edilmesi üzerinden bir ay, üç gün geçmişti. 10 Ağustos 1919 gününü 11'e bağlayan gece Burunören taburu iki makineli tüfekle gereçlenmiş olarak güneye doğru yürüyüşe geçti: bunlar, Papazlı köyünü kuzeyden kuşatacaktı.

Burunören taburundan ayrılan küçük bir fedai grubu da bombalarla gereçlenerek Alibey köyünden geçip Çal dağı üzerinden dolaşarak Papazlı'nın yüz metre

güneyindeki tepelere yerleşti. Koyuncu - Ali bölüklerinden meydana gelen mürettep büyük grupta Mihailli-Halit Paşa çiftlikleri yönünden yürüyerek Papazlı'yı doğudan çevirdi.

Bombalı fedai grubu sabahın alaca karanlığında hayaletler gibi birden bire köyün önüne kazılmış düşman siperlerine bombalarını savurdular. Meydana gelen büyük karışıklıktan ve gürültüden yararlanan öbür büyük savaşçı grupları düşman siperleri üzerine atıldılar. Siperlerdeki Rumlar, az zaman içinde kurşunlarla oldukları yere mıhlandı.

Savaşçı gruplar, birkaç dakika sonra kendilerini köyün sokaklarında buldular. Bütün köy halkı, korkudan evlerine kapanmış, kapılarını, pencerelerini sımsıkı kapamıştı. Türk baskıncılarının üzerine damlardan, köşe başlarından, pencerelere yerleştirilmiş namlulardan kurşun yağıyordu. Kediler, köpekler, tavuklar ve büyük baş hayvanlar da can korkusiyla sağa - sola kaçışıyordu.

Sokak savaşı süredursun Manisa, Mütevelli ve Koldere'de yerleşmiş olan Yunanlılar seğirterek Papazlı Rumların ve ordaki Yunan karakolunun yardımına geldiler. Düşmanın yardıma geleceği yollar üzerine yerleştirilen engelleyici milis grupu, düşmanın büyük üstünlüğüne dayanamayarak çekilmek zorunda kaldı. Köyü ve düşman siperlerini ele geçiren Türk milisleri, gelen düşman yardımcısının üstünlüğü altında ezilmemek için düşman ölülerinin silâh ve cephanelerini yüklenerek geri çekildiler. Yalnız, bu çekiliş düzgün olmadı. Epeyce yiğit, Yunan makinalı tüfeklerinin yağmur gibi yağan bol mermili atışlariyle ilk kurtuluş şehitleri arasına katıldı.

Şehitler listesinde bir subay on üç er vardı. Yunan karakolunun bütün atlarını ve katırlarını birlikte sürükleyip götüren baskıncılar, yine de sevinç içindeydiler. Alay kumandanlarını şehit eden bu azgın ve korkunç düşmana iyi bir kötek atmışlardı. İçlerinde büyülü yiğit-

lik kevseri, gürül gürül akmağa başlamıştı. Artık, Yunanlıları yeneceklerine inanıyorlardı. Bir ay önce Akhisar, Manisa bölgesini kasıp kavuran korku rüzgârı, bir avuç yiğitin bağrında kırılıp gerilemişti. Yunan askerleriyle azgın Rum milislerinin ölülerini çiğneyerek karargâha dönen bu bir avuç subayla Türk milisi, düşmanın önüne durulmaz ve yenilmez bir canavar olmadığını herkese gösterdi. Ulusal kurtuluş savaşına giden kırmızı ve sivri granitlerle örtülü yol, artık savaşçılara altın ve gümüşle döşenmiş cennet yolları gibi çekici ve dümdüz görünüyordu.

*

Akhisar alayı, çevreye korku salan Papazlı köyünün Rum milislerine ve Yunan karakoluna ilk köteği attıktan sonra silâhını alan yeni gönüllüler, üçer - beşer karargâha damlamağa başladılar. Koyuncu millî alayının eratı sekizcik iki yüz elliye yükseldi. Her gönüllü, Papazlı'ya indirilen şamarın yarattığı pırıl - pırıl bir umut damlasından başka bir şey değildi. Elde edilen iki ağır makinalı tüfek, yeni satın alınan hayvanlara yüklendi; böylece meydana getirilen bir yeni takım, Burunören'deki milis gücüne katılmak üzere yola çıkarıldı.

Azimli köyündeki Mehmet bey müfrezesi, Papazlıya indirilen şamardan yüreklenerek Tatar'daki düşmana Saruhanlı üzerinden saldırdı. Ordaki Rum milisleriyle Yunan karakolunu darmadağan etti. Mehmet bey, Tatar'da karargâh kurarak düşman yönünde siperler kazdırdı. Karaağaç'taki büyükçe düşman birliği Tatar'a doğru birkaç kez keşif kolları ççıkardıysa da Mehmet bey müfrezesi bunları da önüne katıp kovaladı. Bölge kumandanlığı, bir ileri karakol durumuna gelen Tatar müfrezesini daha çok güçlendirdi. Burda Mehmet bey milislerinin başlıca görevi, düşmanla sürekli olarak «temas»ı korumaktı. Bölge kumandanlığı, yerleşmiş gibi

görünen cepheyi daha çok daraltmak ve her zaman zehirli bir dikenlik gibi biraz ötede sırıtıp duran Papazlı'yı bir düşman olarak haritadan silmek üzere bir karara varmıştı. Birinci Papazlı saldırısının tadı hâlâ damaklarında olan savaşçılar, ikinci kez oraya saldırmak için sabırsızlanıyorlardı.

Yalnız Papazlı'nın daha önce başına gelen felâket, Yunanlıları uyarmıştı; burdaki milis sayısını başka yanlardan getirdiği milislerle arttırdığı gibi 5/42 nci Efzon alayının bir taburu, bir ağır makinalı tüfek bölüğü ve bir atlı takımıyle Papazlı'yı güçlendirmiş, köyün çevresindeki egemen sırtlara sağlam siperler kazdırmıştı. Çal dağı üzerinden baskın yapacak Türk milislerini oyalamak, engellemek üzere de Çal dağı üzerindeki Kaleyi Burunören taburu birinci Papazlı saldırısından sonra oldukça güçlendirilmiş olan Koyuncuali bölükleriyle birlikte tıpkı eski düzende Papazlı üzerine yürüdü. Bu arada Tatar'daki Mehmet bey grupu Karaağaç üzerine bir şaşırtma saldırısına başladı.

Mütevelli yönünden gelmesi düşünülen düşman yardımını önlemek üzere Papazlı'nın batısına gönderilen bir milis grupu da bu sırada yerine gitmiş bulunuyordu. 27/28 Ağustos gecesini düşmana yanaşmak ve saldırıya hazırlanmak üzere geçiren savaşçılar, gün ışırken burunlarının ucuna dek sokuldukları düşmanın üzerine atıldılar. Birinci Papazlı saldırısının kolaylığının verdiği yüreklilikle ve nağralarla düşman siperlerine çarpan milisler, çok yoğun bir ateşle karşılaşarak şaşırdılar. Bütün piyade tüfekleri, ağır ve yeğnik makinalı tüfeklerin cayırtısı ve insanı olgun buğday başakları gibi biçen sayısız kurşunlar yanında Mütevelli'nin doğu sırtlarına yerleştirilen düşman topları da savaşçıların üzerine korkunç bir salvo ateşi püskürtmeğe başlamıştı. Bu sırada Çal dağındaki Yunan ağır makinalı tüfekleri

de güneyden saldıran milislerin üzerine ölüm yağdırıyor ve onlara göz açtırmıyordu.

Savaşçılarımız, ilk anda çok üstün düşman hazırlığiyle karşılaştıklarını anladılar. Yalnız, Papazlı'nın batısından saldıran savaşçılarımız siperlerdeki düşman milislerini temizlemiş ve onlar önüne katıp kovalamağa başlamıştı.

Bu siperlerden sökülen düşman, köyden çıkarak Mütevelli yönüne doğru kaçmak istediyse de orada da Türk milisleriyle burun buruna gelince şaşaladı. Düşman öyle daracık bir yere sıkıştırılarak kuşatılmıştı ki bir çıkış davranışı yapması da beklenemezdi. Milis kumandanlığı haklı olarak bunların teslim olmasını beklediyse de teslim olmadılar. Düşmanla milislerimiz birbirine pek yakın bulunduğundan Mütevelli'nin Doğu sırtlarındaki düşman topları da artık gürlemez olmuştu. Şimdi, yanlız piyade tüfekleri ve ara sıra yeğnik makinalı tüfekler, gevezelik edip duruyordu. Saatlar, en değerli saatlar, boşuna geçip gidiyordu. Bizimkilere karşı çalışan saatler, düşmanın ekmeğine yağ sürüyordu: düşman yardımı bütün öldürücü araçlariyle nerdeyse gelmek üzereydi. En önemlisi de milislerimizin fişeklerinin bitmek üzere olmasıydı. Öyle ki düşman yardımı yetiştiğinde ellerindeki tüfekleri ancak birer sopa olarak kullanmak zorunda kalacaklardı.

Şu da vardı ki kuşatılmış olan Rum milisleriyle Yunan askerleri bu sırada ecel teri dökmekteydiler. Bu durumda bir asker birliği ancak teslim olabilir ve böylece belki dirimini kurtarabilirdi. Ne var ki Yunan Kumandanları, Yunan askerlerinin önüne hergün tayin gibi şu propagandayı sürüyordu: «Türkler, teslim olan Yunanlıları öldürüyor. Teslim olursanız işkencelerle öldürüleceğinizi bilin.»

Papazlı'daki kuşatılmış Yunan gücü, gerçi ecelter-

leri dökmüşse de saatların kendi hesaplarına çalıştığını da biliyorlardı. Biricik umutları, gelecek olan yardımdı.

Saldırı başlayalı üç saat olmuştu. Gün, milislerimizin üzerine devriliyordu. Kumandanlık, emir verdi, milislerimiz, yaralılarını ve ölülerini de birlikte alarak çekildiler. Rum Milisler ve Yunan askerleri, alınlarında nohut gibi ecel terleriyle oldukları yerde kaldılar ve yaşamanın güzel olduğunu bir kez daha anladılar. Eğer milislerimizin tüfeklerinin ucunda birer süngüleri olsaydı, düşman askerleri, hiçbir vakit yaşamanın güzel olduğunu düşünemiyeceklerdi.

— 2 —

ERZURUM KONGRESİ

19 Ağustos 1919 Amiral Web den Lord Curzon'a mektup : Amerika, Trabzon ve Erzurum'u da içine alan bir Ermenistan, Türk otoritelerinden Ermenilerin korunmasını istiyor, yoksa fena olur, diyor.

10 Temmuz, Kâzım Karabekir için oldukça civcivli bir gündü. Trabzon'daki tümenden kötü bir haber gelmişti. Boztepe'deki Kırmızı cephanelikte siyasi olduğuna kuşku olmayan bir sabotaj yapılmıştı. Değirmendere yönündeki erzak ve gereç anbarı yıkılıp çökmüş, komşu mahallelerdeki yapılar ve evler çoğunlukla yıkılmıştı.

Bir subayla üç er ölmüş, bir subayla üç er de yaralanmış, halktan da onyedi kişi ölmüş, yetmiş kişi yaralanmıştı. Bunların beşi ağır yaralıydı. Ayrıca dört ordu hayvanı ölmüş, on dört hayvan da yaralanmıştı. Ruslardan kalma üçbin beşyüz sandık dinamit, epeyce barut, onbeşlik üç yüz top mermisi yok olmuştu.

Kâzım Karabekir, artık kuşkulanmıyor, yediği ekmek gibi biliyordu: bu sabotaj da, doğu sınırında Ermenilerin bir katliam kampanyasına girişmeleri de Mustafa Kemal'in doğuya gelmesi dolayısiyle İngilizlerin yaptırdığı rezaletlerdi. Mustafa Kemal'in çevresin-

dekileri korkutarak onu bu bölgeden kaçırtmak düşüncesinde oldukları belliydi. Bu kuru gürültüye pabuç bırakacak kimse de yoktu Yarbay Rawlinson bunu anlamaktan uzaktı.

İngilizler, kongrenin yapılacağı gün olarak hâlâ 10 Temmuz'u biliyor ve bu sırada aşağıdan ve yukardan baskı yaparak kongre üyeleri ve onları seçen halk üzerinde panik yaratmak istiyorlardı.

Kâzım Karabekir'e göre Boztepe'deki patlamayı yapanlar, yüzde yüz Pantoslu Rumlardı. Yalnız, üstünkörü bir araştırmayla bunlar bulunup meydana çıkarılmazdı.

Bu arada Yarbay Rawlinson Erzurum Kongresinin yapılmaması, yapılırsa Mustafa Kemal'in buna alınmaması için bütün gücüyle ve her türlü silahı kullanarak çalışıyordu. Kongre yapılır ya da Mustafa Kemal de bu kongreye alınırsa işlerin kötüleşeceğini, doğunun işgâl edileceği tehdidini savuruyordu.

Rawlinson'un el altından oynadığı bütün bu oyunları Kâzım Karabekir, bütün dikkatiyle izliyordu. Rawinson'un, doğu sınırı üzerinde Ermenileri Türk ve müslümanlara saldırtıp onları yığınla öldürtmesi haberi, Erzurum halkı üzerine kötü bir etki yapmağa başlamıştı. Halk birbirlerine :

— Aman, ne olur, İngilizleri darıltmayalım, İngilizler, her türlü fenalığı yapabilirler! demeğe başlamıştı.

Bu türlü lâfların dahi bir İngiliz propagandası olduğunu anlayan Kâzım Karabekir, bir karşı propagandayla bu İngiliz zehrine bir panzehir yaratmağa çalışıyordu :

— Ben, diyordu, Erzurum millî kararından sonra Ermenilere lâzım olan terbiyeyi vereceğim. Bunu İngilizler de haklı görüyor. Pontosçulara gelince, onların başını kaldıracak kuvveti yok. Sarıkamış'ı aldıktan sonra Öksüz çocuklar kasabası yaparak binlerce yetimi orada top-

layacağım. Kars'ın ormanlarından Erzurum ve şarkın odun ihtiyacını bedava vereceğim.

Sonra yarbay Rawlinson'a bir yazı yazarak gönderdi. Bunda Pozat ve Mecitli köyleri halkının Ermenilerin eliyle nasıl kesilip öldürüldüğünü gidip gözleriyle görmesini Karakurt yönünden gelen makinalı tüfek ve tüfek ateşi seslerinin herkesi nasıl üzdüğünü ve kayguya düşürdüğünü söylüyordu.

12 Temmuzda Beyazıt bölgesinde bir Ermeni keşif kolu bir postamıza saldırmış ve püskürtülmüştü.

Yine 12 Temmuzda, Erzurum'a gelmeğe başlayan delegelerden birkaçı, Karargâhta Kâzım Karabekir'i görmeğe gittiler. Paşa onlara yüreklendirici güzel sözler söyledi :

— Kıtaatımız kongrenin emrine hâdim olacaktır, dedi, memleketimizi ve istiklalimizi kurtarmak için esası siz kuracaksınız; itilâf kuvvetleri, bir iş yapacak halde değildir; en sonra Ermeniler ve Rumlarla karşı karşıya kalacağız ve onlarla mücadele edeceğiz; bunu da Türk milleti nasıl olsa başaracaktır. En mühimi, Kongre ile millî birlik ve millî kuvvetin gösterilmesidir. Bunları büyük bir ilgi ile dinleyen delegelerin arasından bu ara bir baş kımıldadı ve bir ağız konuştu:

— Orduya artık, lüzum yoktur, dedi. Herkes silâhını evinden taşısın harplik iş kalmamıştır.

Bunları sabırla dinleyen Kâzım Karabekir'in yüzü öfkeden kıpkırmızı kesildi. Bu adamı, hiç görmemişti ve tanımıyordu. Gazap haline gelen öfkesini güçlükle yenerek :

— Siz kimsiniz ve bu fikri nereden adınız?

Diye sordu. Delege şöyle karşılık verdi :

— Ben, Sürmene murahhası avukat ve gazeteci Ömer Fevzi'yim. Harbi umumi oldu bitti. Artık, hâlâ harp fikri memleketi tahrip eder. Kanaatimdir. Orduya lüzum yoktur. Orduları dağıtmalı!

Kâzım Karabekir, içinden şunları geçirdi: «Erzurum Kongresine gelenler arasında böyle bir zehirli dimağın bulunması ne kadar vahim!»

Sonra Ömer Fevzi'nin yüzüne karşı, uzunca bir uyarıcı konuşma yaptı; elbette bu bir azarlamadan başka bir şey değildi. Sözünün sonunu şöyle getirdi :

— Hudut üzerinde Ermeni topları patlarken, Erzurum kongresine gelen bir murahhasın böyle bir fikrini bir daha izhar etmemesi lâzımdır.

Paşa elinden gelse bu yılanı tutup ayaklarının altında ezmek sterdi, ne var ki onu bir halk yığını seçmişti, bu halka duyduğu saygı yüzünden böyle bir şey yapamazdı. Kim bilir adamcağız, belki de durumu henüz kavramamıştı. Belki, gerçeği gördükten sonra aklı başına gelebilirdi.

Kâzım Karabekir, 13 Temmuzda delegelere bir karşı ziyaret yaptı ve onların moralini güçlendirmek için şöyle konuştu :

— Ne İstanbul hükümeti, ne de itilâf devletleri, korkulacak kuvvetler değildir; yaşamak ya da ölmek kararı sizin ellerinizdedir.

Karadeniz kıyısı delegeleri de İtilâf devletlerinin donanmasından korkuyorlardı. Onları yatıştırmak ve morallerini güçlendirmek üzere birkaç söz söylemek zorunda kaldı :

— İngiliz milleti doğu işlerine karışmıyor; karışmak istemiyor; İngiliz hâtipleri bir İngiliz neferinin daha burnunu kanatmayacaklarını haykırmaktadır; Bunun için de bugün İngiliz donanması bostan korkuluğundan başka bir şey değildir.

Delegeler, doğu bölgesi kumandanının ağzından böyle güzel sözler işitince pek sevindiler ve bu sevinçlerini paşaya duyurmaktan da ayrı bir sevinç duydular.

Mustafa Kemal ve Rauf bey, hâlâ üzgün ve asık yüzleriyle dolaşmak ve görünmekten kendilerini alamıyor-

lardı. Kâzım Karabekir. Onların içindeki son üzüntü ve kaygu kırıntılarını da silmek için her ikisine de birer güç verici yazı yazdı. Mustafa Kemal'e yazdığı yazı şuydu:

— Hidamet ve fedakârlığı bütün cihanca müsellem olan ve Ordu ve milletin mabeüliftiharı bulunan Zatı Samilerinin istifaya mecburiyetlerinden dolayı şahsım ve kolordum son derece müteessirdir. Yalnız gayei mukaddesi milliyemiz için mücadeleden hiçbir an geri durulmayacağı hakkındaki va'di samileriyle müteselli olduğumuzu arz ile vatan ve milletimiz için her türlü mesaide Cenabı Hakkın muvaffakiyetler ihsan buyurmasını tazarru eder ve kolordumun ihtiramat ve tazimatı muhsusasını takdim eylerim efendim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım KARABEKİR

Eski Bahriye Nazırı Rauf beye de şunu yazdı :

— Şimdiye kadar vatana şanlı ve şerefli hidemat ifasiyle milletimize kıymetli sahifeler yazdıran Zatı samileri gibi bir recülü hükümetin, vatan ve milletin saadet ve selâmeti için bir fert sıfatiyle çalışmak üzere bütün varlığından vazgeçerek Erzurum'a tesrif ve bu gayei mukaddese uğrunda her türlü fedakârlığı ihtiyar buyurması, vatanın istihlası için yürekleri çarpan bütün insanlara büyük bir teselli ve ümit bahşetmiştir.

Herhalde muvaffakiyetlerin ve mülkü millete nâfi hizmetler ifasına mazhariyetlerini Cenabı Haktan temenni eyler, ihtiramat ve tazimatı faikamı takdim eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım KARABEKİR

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal ve Rauf beyle üçlü bir konuşmada, sınır üzerinde kanlı oyunlar oynıyan Ermenilerden söz açarak şöyle dedi :

— Ermeniler, çok şımardılar. İngilizler, mütareke mucibince diye toplayacakları silâhları ve mühimmatı Ermeni arazisinden geçirmekle Ermenilerin mâneviyatını yükselterek Erzurum'a yürütmeğe çalışıyorlar. Erzurum Kongresi esnasında bir taarruza maruz kalmaklığımızı düşünerek icap eden hazırlıkları yaptım. 15 temmuzda hududa kadar giderek kıtaatı teftiş ve tatbikat yaptıracağım.

Esas projem: Elviyei Selase'nin istirdad, Ermenilerin silâhtan tecrid ve Ermenistan'ın rehine olarak işgalini ilk fırsatta tatbik etmek.

Mustafa Kemal:

— Bu hareketi muvaffakiyetle yapacağına ümidin var mı? Ne kadar zamanda Ermeni ordusunu dağıtabilirsin? Diye sordu.

— Geçen sene hemen aynı kıtaatla aynı arazide muvaffakiyetle yapmıştım. Ermeni ordusunu fena hırpalamıştık. Gerçi, küliyetli silâh, cephane almaktadırlar. Fakat, mânen gerek şahsımdan gerekse Türk askerinden yılgındırlar. Başka bir hükümetten yardım görmezlerse bir buçuk - iki ayda meseleyi hallederim.

Bugün için bir taarruzlarını muvaffakiyetle defederim.

Bolşeviklerin şimalî Kafkasya'ya girmesiyle Ermenilerin münferit kalacaklarını kat'i görüyorum. İşte, bu fırsat, kaçırılmamalıdır. Eğer İngiliz kıtaatı kâmilen Kafkasya'dan çekilirse, Bolşevikler Kafkaslara girmeseler dahi Ermenilerin yine yalnız kalacağını ümit ederim. Gürcülerle anlaşabiliriz; onların derdi Batum'dur.

Mustafa Kemal, bu düşünceleri doğru bulduğunu söyledi.

Kâzım Karabekir'in şimdilik kararı, Ermeni saldırısını beklemekti. Ermeni Ordusu istilâ için Türk sınırlarından içeri ilk adımlarını atar atmaz hemen kolordusunu onların karşısına dikecek ve hazırladığı plânı rahat-

ca uygulayacaktı :

Kâzım Karabekir, 15 temmuzda otomobille birlikleri denetlemeye çıktı. Dokuzuncu ve on ikinci tümenleri gözden geçirdi. Akşamleyin de Horasan'da on ikinci tümen karargâhında kaldı. Ermenilerin korkunç katliamlarına karşı halkın moralini yükseltmeğe çalıştı.

17 temmuzda Erzurum'a döndü. 17/18 temmuz gecesi daha önceleri hazırladığı bir oyunu uyguladı : Beyazıt garnizonundan fedai dört subay ve üç erden meydana gelen yüzbaşı Halil bey müfrezesini Nahcivan bölgesine - sözde asker kaçağı olarak - geçirtti. Bunlar, Nahcivan'daki Türk ve müslümanları kesip asan Ermenilerin korkunç zulümlerine karşı manevi bir güç yaratmağa gittiler. Ermeni zulmü sınır bölgesinde sürüp gidiyordu. Türkiye'ye sığınan yedi evlik Akçakale göçmenini Ermeni memurları sınırda tepeden tırnağa soymuşlardı.

Kâzım Karabekir, kulağına gelen bütün bu olayları yarbay Rawlinson katında durmadan protesto ediyorsa da Rawlinson köş dinlemiş gibi duruyordu. Paşa, bununla da kalmayarak bunları açık telgraflarla İstanbul hükümetiyle beraber her yana yazıp bildirmekte gecikmiyordu.

Kâzım Karabekir, her Cuma günü Kars kapısı alanında yaptırdığı jimnastik oyunlarına yediden yetmişe bütün Erzurum halkının katılmasını sağlıyor, böylece şehirde büyük bir kımıldama meydana getiriyor, halkı da böylece birliğe alıştırıyordu. Böyle günlerde Erzurum, kendi kendine yeten bir site görünüşü alıyordu. Erzurum halkının yaptığı bu canlı jimnastik hareketlerine ve türlü oyunlara kongreye gelen delegeleri ve Mustafa Kemal'in karargâhını da çağırıyor, böylece yakılıp, yıkılmış, ufuklarında Ermeni topları gürleyen, başında türlü İngiliz dolapları dönen bu çileli ve rahatsız şehir felekten bir gün çalıyor ve dertlerini, kaygularını unutuyordu. Hele 18 temmuzda paşanın verdiği müsamere, yokluk içinde

yaratılmış bir varlık denebilecek güzellikteydi. Ancak, özgürlük ve bağımsızlık içinde bir de eğlenmek isteyen bir şehirde böyle sevinçli ve hareketli bir gün geçirebilirdi. Kâzım Karabekir, bu eğlenceyi akşamleyin de uzatmanın yolunu buldu. Kolordu gazinosunda, Mustafa Kemal'in karargâhiyle bütün delegelere enfes bir şölen ve müzik konseri verdi.

Bu güzel günü sanki büsbütün sevince boğmak istercesine, İstanbul'dan, Harbiye Nezaretinden güzel haberler de gelmişti: Bolşevikler, Dobrice'ye girmişti. İki Fransız tümeni Bolşeviklere katılmış, bu yüzden Fransız makamları öbür askerlerini de bu tehlikeli bölgeden çekip götürmüşlerdi.

İtalyanlar da yenilmişlerdi. Bulgarlardan Dobrice karşılığında yardım istemişlerdi. Macarlar Vidin'i işgâl etmişlerdi. Batı Trakya'da bir Bulgar tümeni, üç Yunan tümeninin karşısında yenilmiş ve pek çok tutsak vermişti.

Şölende ve konserde Mustafa Kemal, Rauf bey ve Kâzım Karabekir hep bu güzel ve umutlu haberler üzerinde konuşup türlü yorumlarda bulundular: Türkiye'nin sınırlarını bir çember gibi kuşatan itilâf ordularının kalıntıları, türlü zorlayıcı nedenlerle çekilip gidiyor, böylece, Türkiye kıyılarına yapılması akla gelen itilâf ordularının çıkarma belkileri gittikçe zayıflıyordu. Kâzım Karabekir'in dediği gibi, Kuvayı milliyecilerle henüz elde kalan Türk ordusu kadrolarının yalnız Doğuda Ermeni Batıda da Yunan ordusuyla karşı karşıya kalacağı anlaşılıyordu. Türk milleti, yalnız sopalarla bu iki küçük saldırganı tepeleyebilirdi. Mustafa Kemal, henüz hasta olduğundan içemiyordu, sağından, solundan buram-buram tüten mis gibi anason kokusunu koklayarak sarhoş oluyordu. Evet, zaman, kim ne derse desin, Türkiye için çalışıyordu. En son zafer Türklerindi.

Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal'in yerine üçüncü ordu (9. ordu, sonraki bir emirle 3. orduya çevrilmişti.)

Müfettişliğine atanmasından iki gün donra, 23 Temmuz da Erzurum Kongresi, parlak şenliklerle ve ordunun büstütün göze çarpan desteğile açıldı. 23 Temmuz hürriyet devrimi bayramı da mahsustan kongrenin açılış gününe rastlatılmış ve yapılan büyük şenliklerin meşrutiyet bayramı için mi kongrenin açılışı dolayısiyle mi olduğu su götürür bir durum almıştı. Erzurum halkı, bu şenliklerin neden yapıldığını yakından biliyordu. Onlar, bayramı kongrenin açılışı şerefine yapıyordu.

Kâzım Karabekir, «Sanasaryan» Ermeni okulunu «dayayıp döşetmiş» ve kongrenin burda yapılmasını sağlamıştı. Kongrenin yapılmaması için İstanbul Hükûmetinin üstüste gönderdiği emirler Kâzım Karabekir'e vızgelmişti. Bütün resmî memurlar törene katıldığı gibi, açılış töreninde kolordu bandosu da neşeli ve coşturucu marşlar çalmağa başladı. Bütün kongre üyeleri Sanasaryan okuluna girerken Kâzım Karabekir'in ihtiram kıtasınca selâmlandılar. Böylece, Türk ordusu da halkın ihtilâl liderini saygıyla selâmlayarak onun yanıbaşında olduğunu korkmadan ve çekinmeden herkese göstermiş oldu.

«O gün Erzurum'un en güzel günlerinden biriydi. Gök bulutsuz ve koyu mavi. Dumlu dağından esen serin bir şimal rüzgârı ovayı yalıyor ve bu bin yıllık Türk şehrine bir tazelik veriyordu. Sabah saat on birde başlayacak olan kongrenin üyeleri erkenden şimdiki yapı-usta okulunun yerindeki «pek mütevazi mektep» in bahçesinde kurulmuş çadırlar altında toplanmağa başlamışlardı.

Bütün yüzlerde esaslı kararlar vermeğe hazırlanmış insanların ciddiliği görünüyordu. Erzurum Müdafaayı Hukuk Derneği bu yapının küçük bir odasında geçici bir büro kurmuştu. Derneğin ücretli kâtibi Cevri Efendi, her zamanki ciddiliğiyle gözlerinde gözlükleri masasının önüne oturmuş, üyelerin bir cetvelini dolduruyordu.»

«Pek mütevazi mektep» in takriben on iki metre ge-

nişliğinde ve yirmi metre uzunluğundaki salonunun doğu tarafına çam tahtasından bir reis, iki kâtip kürsüsü yapılmış ve açılış günü için bu kürsüler hali seccadelerle örtülmüştü. Salonun diğer kısmına yüzleri kürsüye doğru gelmek üzere basit ve yine çam tahtasından mektep sıraları dizilmişti. Duvarlar, pencereler çıplaktı. Gözü ve gönlü oyalayacak ne bir resim ne de bir yazı vardı.»

Bütün delegeler, ömürlerinde ilk kez çok önemli bir işle karşılaşmış kişilerin düşünceliliği ve ağırbaşlılığı içindeydi. Bahçede grup-grup toplanıp öteden-beriden konuşuyor, sonra kongre salonunu görmek için içeri giriyor, çıkıyorlardı. Hemen herkes kendilerine ikram olunan çay ve kahveleri okulun bahçesinde ayakta içerek yaşayışlarındaki en önemli işe girişmek üzere hazırlanıyordu.

Bu sırada birkaç çift atın ritmik ayak sesleri işitildi ve üç güzel araba okul bahçesinin önünde yolda durdu. En önde kolordunun «Muhteşem» denecek kadar güzel ve süslü arabası duruyordu. Şimdi bütün delegelerin gözleri o yandaydı. Soluk almadan bekliyorlardı. İncelmiş, uzamış, sarışın yüzü, mavi gözleri ve üstündeki mirliva üniformasiyle Mustafa Kemal, ilkönce arabadan indi, arkasından kırmızı, yuvarlak yüzü ve gürbüz vücudiyle Kâzım Karabekir inerek onun yanı başında yürümeğe başladı. Arkalarından da bir yaver inmiş, onları izlemeğe başlamıştı. «Arkadaki arabalardan da Rauf beyle birlikte Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya beyler ve paşaların maiyetindeki bir iki kurmay subay inmişti.»

Mustafa Kemal'in paşa üniforması üzerinden sarkan «Fahri yaveri Hazreti Şehriyarî» kordonlarına bütün delegeler değişik duygularla bakıyorlardı. Uzun boylu, çok yakışıklı ve mavi gözlü Rauf beyin sırtındaysa, kendisine çok yakışan koyu renkli sivil bir gömlek vardı.

Müdafaayı Hukukçular, hemen koşarak Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir ve Rauf beyi bahçenin ortasında karşıladılar. Bütün delegeler, iki sıra olarak kongre salo-

nuna giden kapıya açık bir koridor bıraktılar. Mustafa Kemal, bu koridordan geçerken hepsinin ayrı ayrı elini sıkıyor ve gerekince alçak sesle bir şeyler konuşuyordu. Yüzü, içine girdiği işin önemince sertti. Salona giden kapının yanındaki ağaçların altında bir grupla konuşmaya daldı. Kongre, on birde başlayacaktı. Dakikalar hızla akıyordu. Bu sırada Kâzım Karabekir ve arkasındaki kurmay subaylar, Mustafa Kemal'i ve delegeleri selâmlayarak arabalarına bindiler gittiler.

Saat onbir de Mustafa Kemal başta olmak üzere Rauf bey, Amasya delegesi Süreyya Yiğit ve bütün delegeler salona girerek yerlerini aldılar. «Mustafa Kemal paşa, ön sıralardan birinde oturan Erzincan delegesi Şeyh Hacı Fevzi Efendinin yanına oturdu.»

Delegeler arasında en yaşlısı Trabzonlu Eyüp oğullarından İzzet beydi. İzzet bey, Erzurum Müdafaayı Hukuk'una bir cemile olmak üzere bu hakkını Raif Efendiye bırakmıştı. Raif Efendi, kürsüye geldi. Bir iki söz ile kongrenin açıldığını ve bir başkan seçilmesi gerektiğini bildirdi. Seçimden önce Şiran delegesi müftü Hasan Efendi, çok güzel Türkçe bir dua okudu. Bunu da Kongreye mânevi bir hava getirdi.

Kongreden önce birçok mırın - kırın edildiği halde yine de Mustafa Kemal, oy birliğiyle başkan seçildi. Başkanlık Kürsüsüne çıktı. Açılış nutkunu okumak üzereydi. Üzerinde yine paşa giyneği vardı. Askerlikten resmen ayrıldığı halde sırtındaki paşa giyneğini ve padişahın fahri yaveri olduğunu gösteren şatafatlı kordonları henüz çıkarıp atamamıştı. Bunun iki türlü nedeni vardı: bir kez, sırtına giyeceği bir kat sivil giyneği yoktu. Sonra, kendisindeki pek köklü bir düşüncenin emrindeydi. Bu türlü resmî üniformalarla büyük etki yapılabiliyordu. Amaç için de her şey meşru olduğuna göre birkaç gün daha bu büyük etkili giynekten yararlanmak günah mı oluyordu?

Mustafa Kemal, ne yazık ki, daha ağzını açıp bir çift

söz söylemeden ilk kafa tutma ve karşı gelme olayiyle karşılaştı: Gümüşhane delegesi Zeki bey:

— Paşa, evvelâ arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra riyasete başlayın.

Dedi. Bu sözler, kora salonda buz gibi bir hava yarattıysa da yaşayışı süresinde pek çok iri kıyım hasımlarını ve rakiplerini kolayca göğüslemesini bilmiş olan Mustafa Kemal, ufak bir duraklamadan sonra öfkelenmenin yeri olmadığını anladı ve derin sesiyle elindeki kâğıttan açılış nutkunu okumağa başladı.

— Muhterem murahhas efendiler!

Kongremiz heyet riyasetine âcizlerini intihap eylemek suretiyle gösterilen asarı itimat ve teveccühe hassaten teşekkür edrim. Bu münasebetle bazı maruzatta bulunmak isterim.

Efendiler!

Tarih ve hadisatın sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz bugünkü kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyiç ve müteessir olmayacak hiçbir vatanperver tasavvur edilemez.

Harbi umuminin sonlarına doğru milliyetler esasına müstenit vaadeler üzerine hükûmeti Osmaniyemiz de âdilâne bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu.

İstiklâl uğrunda namus ve şehametiyle döğüşen milletimiz, 30 teşrinisani 1334'de (1918) imzalanan mütarekename ile silâhını elinden bıraktı.

Devletlerin şahsiyeti mâneviyesi ve vaziilimza murahhasların namusu zatileri zaman ve kefaletinde bulunan işbu mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakılarak itilâf devletleri kuvayı askeriyesi payitahtı saltanat ve makarrı celili hilâfet olan İstanbul'umuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle hukuku hilâfet ve saltanat, haysiyeti hükûmet, izzeti nefsi millimiz tecavüz ve taaddilere uğradı. Tebaayı Osmaniyeden olan Rum ve Ermeni

anasırı, gördükleri teşvik ve müzaheretin netâyiciyle de namusu millimizi cerihadar edecek taşkınlıklardan başlayarak nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzata koyuldular. Fakat, derin bir telehüf ile itiraf etmeliyiz ki, bu cüretler, sekiz aydan beri, birbirini takiben mevkii iktidara gelen, mürakabeyi milliyeden azade hükûmatı merkeziyenin, birinin diğerinden daha fena olarak gösterdiği zaaf ve aciz asârından ve payitahtta ve bazı matbuatta görülen pek meznum ihtirasattan ve vicdanı milîmin inkâr, kuvayı milliyenin ihmal olunmasından nâşi vüs'at bulmuştur.

Salifülarz esbap ve payitahtı saltanatın da mahsur ve tamamiyle mürakabeye tâbi kalması yüzünden artık, bu vatanda mukaddesat ve mukadderata sahip bir kudret ve iradei milliyenin mevcut olmadığı zehabı bâtılı hükûmran olmuş ve cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstahak ise bimuhaba onların tatbikatına İtilâf devletlerince başlanmıştır.

İnkisamı vatan mevzuu bahis ve karar olarak vilâyatı şarkiyemizde «Ermenistan», Adana ve Kozan havalisinde Kilikya namlarının Ermenistan, garbî Anadolu'nun İzmir ve Aydın havalisinde Yunanistan, Trakya'da Payitahtımızın kapısına kadar kezalik Yunanistan, Karadeniz sahillerimizde «Pontos» krallığı ve ondan sonra kalan bakiyei aksamı vatanda da ecnebi işgal ve himayesi gibi artık 650 seneden beri müstakilen saltanat sürmüş ve tarihi adlü celâdetini vaktiyle Hindistan hududuna, Afrika'nın ortasına ve Macaristan'ın garbine kadar yürümüş olan bu milletin esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet ,bu devletin sahifei tarihini kapatarak mezarı edebiyete defnetmek gibi insaniyet ve medeniyetle ve alelhusus milliyet esasatiyle kabili telif olmayan emeller, cayı kabul ve tasvip bulmuş ve görülüyor ki tatbikat devresi de başlamıştır.

Bu tatbikat bu anda gözümüzün önünde hazin bir

surette cereyan ediyor. İzmir, Aydın, Bergama ve Manisa havalisinde şimdiye kadar binlerce anaların, babaların, kahramanların, çocukların revan olan hûnu pâki, Aydın gibi Anadolu'muzun en güzide bir şehrinin Yunanlıların zalim ve ateşin tahribatına kurban oluşu, muhtelif aksamı memleketin İtalyan ve saire işgali altına alınışı ve dahile doğru elîm bir surette muhaceret yapılması, elbette gayreti Allaha ve gayreti milliyeye dokunmuştur.

Efendiler!

Malûm hakayıktandır ki; Tarih, bir milletin kanını hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh, böyle bir nikabı batılın arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, kanaatlar, muhakkak mahkûmu iflâstır. Ve işte bütün bu menfur zulûmlerden ve bu bedbaht acizlerden, tarihimize karşı reva görülen haksızlıklardan müteessir olan vicdani millî nihayet sayhayı intihakını yükseltmiş ve müdafaayı hukuku milliye ve muhafazayı hukuku milliye ve müdafaayı vatan ve Reddi İlhak gibi muhtelif namlarda ve fakat, aynı mukaddesatın temini sıyaneti için tebarüz eden millî cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte, bu şebekeyi azimkâranenin vücuda getirdiği ruhu celâdettir ki, mubarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir.

Efendiler!

Vaziyeti umumiye ve hususiye hakkında cümlenizce malûm olan bazı hususatı burada tekrar hatırlatmayı faideden halî bulmuyorum :

A) Dört aydan beri Mısır'da istiklali millinin temin ve istirdadı için pek kanlı vakayi ve ihtilât devam ediyor.

Nihayet, İngilizler tarafından bittevkif Malta'ya götürülmüş murahhaslar tahliye olunmuş ve Paris sulh

konferansına azimetlerine muvafakate mecbur olmuşlardır.

B) Hindistan'da İstiklâl için vasi mikyasta ihtilaller oluyor. Maksadı millîlerine vusul için bankalar, Avrupa muessesatı demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

C) Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabailinin dahi Afganlılara iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

D) Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve ecnebilerin tahakküm ve idaresinden tekmil Arabistan hali galeyandadır. Arabistan'ın her yerinde ecnebi boyunduruğu reddolunur. Yalnız refah ve saadeti memleket için ecnebilerin iktisadî, ûmranî, medenî ve vesaîtinden muavenete rıza gösteriliyor.

Bağdat ve Şam içtimaı umumîleri her tarafa bu kararı neşretmiştir.

E) Ahiren devletler arasında hasıl olan rekabet münasebetiyle İngilizlerin Kafkasya'dan kâmilen çekilmesine karar verilmiş ve tatbikat bir müddetten beri başlamıştır. İtalyan kuvvetlerinin Batum tarikiyle Kafkasya'ya gelmesi mukarrer ise de İtalya'daki ve Kafkasya'daki ahvali dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikinden korkuyorlar.

F) İstiklâli millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilâya maruz kalan Rus mileti, bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı milletinin kudreti müşterekesiyle çarpışıp ve umumun malûmu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de dairei nüfuz ve sirayetine almakta bulunmuştur.

G) Şimdi Kafkas, Azerbeycan ve Gürcistan birbirleriyle ittihat ederek mevcudiyeti milliyeleri aleyhine yü-

rümek isteyen Denikin Ordusunu harben tazyik ve Karadeniz sahiline sürmüştür.

H) Ermenistan'a gelince : bir fikri istilâ perverde eden Ermeniler, Nahcivan'dan Oltu'ya kadar bütün ahalii islâmiyeyi tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmagerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar islâmları mahva mahkûm ve hicrete mecbur ederek vilâyatı şarkiyemiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrüb etmek ve bir taraftan da dört yüz bin olduğunu iddia eyledikleri Osmanlı Ermenisini bir istinatgâh olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.

Karadenizin garp tarafındaki vakaiye gelince : Macar ve Bulgarlar memleketlerinin mühim bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı bütün mevcudiyeti milliyeleriyle çarpışıyorlar.

Meriç nehri garbinde, yâni Balkan harbinden evvel devletlerimizin malikânesi olan garbi Trakya'nın Bulgarlardan alınarak Yunanlılara verilmesi düveli İtilafiyece karargir omasından naşi harekâtı tatbikiye başlamış ve Yunan işgal kuvvetlerine karşı Bulgar kuvayi milliyesi tarafından takviye edilen Bulgar kuvvetleri, garbî Trakya mıntıkası dahilinde verdikleri muharebat neticesinde müteaddit Yunan fırkalarını defetmiştir.

Vaziyeti hususiyetimize gelince : daha Dersaadet'ten çıkmadan evvel vatan ve milletin çarei tahlisi hakkında birçok ricali mes'ule ve muktedire ile görüşülmüştü. Payitahttaki münevveranın ve din ve devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliyenin mesai masrufeleri kıymettar olmakla beraber tesir ve mürakabe altında mahsur bir muhit, kendilerini daima tehdit ve akametle müteessir etmektedir. Her halde mukadderata hâkim bir idareci milliyenin müdahaleden masun bir surette zuhuru ancak Anadolu'dan müntazardır. Buna istinadendir ki bir surayı millîinin vücudunu ve ancak kuvvetini iradei milliyede alacak mes'ul bir hükûmetin mevcudiyetini talep

etmek, bilhassa son zamanlarda payitahtın hemen tekmil tabakatı mütefekkirini için bir fikri sabit halini almıştır.

Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arzedeyim ki memleketimizde külliyetli Ermeni parası ve bir çok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye pek âşikârdır ki hareketi milliyeyi akîm bırakmak, amâli milliyeyi felce uğratmak, Yunan, Ermeni amâlini ve bazı aksamı mühimmei vatanı işgal gayelerini teşkil etmektir. Bununla beraber, her devirde her memlekette ve her zaman zuhur ettiği gibi bizde de kalp ve asâbı zayıf, gayrı müdrik insanlarla beraber vatansız ve aynı zamanda refah ve menfaati şahsiyesini vatan ve milletinin zararında arayan esafil de vardır. Şark umurunu tedvirde ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız, memleketimizde bunu adetâ bir teşkilât haline getirmişlerdir.

Fakat, mukaddesatının gayei necatiyle çırpınan bütün, millet, işbu tarikî azim ve mücadelesinde her türlü mevanii muhakkak ve mutlaka kırıp süpürecektir.

Bütün bu gayeleri istihsal için vakfı amâl eyleyen milleti necibemizin içinde bir ferdi millî gibi çalışmaktan mütekassıl zevk ve mubahatı burada şükran ve mefharetle arzeylerim.

En son olarak niyazım şudur ki Cenabı Vakibülamâl hazretleri, habibi ekremi hürmetlerine bu mubarek vatanın sahip ve müdafii ve dinayeti celilei Ahmediyenin ila yevmülkıyam harisi esdakı olan milleti necibemizi, makamı saltanat ve hilâfeti kibriyayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!.. Amin!

*

Mustafa Kemal'in nutku birçok yerlerinde alkışlan-

mışsa da bittikten sonra genel bir alkış, okunan nutkun doğrulandığını gösterdi. Sonra, birkaç komisyon seçildi. Bu cetvelleri derneğin dekreteri olan Dursun oğlu Cevat bey kaleme aldı.

Bu sırada bir delege «Teşkilâtta kaza idare heyetlerinde kaymakamların reislik ve askerlik şube reislerinin ikinci reislik, vilâyetlerde valilerin reislik ve ahzıasker daire reislerinin ikinci reislik vazifelerini görmeleri» önerdi.

Oysa müdafaayı Hukuk, halkın bağrından fışkırmış bir örgüttü. Bu gelegenin ileri sürdüğü düşünceyi benimsemek, örgütü daha şimdiden bürokratların ya da Osmanlı devletinin eline vermek demekti. Belki de dalgınlığa geldiğinden Rauf bey de bu düşünceyi benimser görününce işin rengi değişti. «Rauf bey, kongreye kendini çok sevdirmişti. Hal ve tavrı, mütevaziliği, azalara saygı ve sevgi telkin etmişti.»

İşin derinlerini düşünmeyen birkaç delege daha bu düşünceyi benimsemekte gecikmedi. Bunun üzerine Erzurum ve Trabzon örgütleri, ipin ucunu elden kaçırmamak için davranmak zorunda kaldılar.

Hemen her iki örgütün hatipleri söz alarak kürsüye çıktılar. Birinciler, tezlerini şöylece savundular: Onların örgütü bir halk örgütüydü ve bu biçimde korunmalıydı. Sonra kaza ve vilâyetleri yöneten yüksek mülkiye memurları, hep İstanbul hükûmetinin adamı ve onun emrindeydi. Bunları eline verilen örgütün yozlaşacağı ve ilk sahiplerinin elinden kurtulacağı belki de ilk sahiplerine karşı döneceği meydandaydı. Bu, en sonra yavaş yürüyen bir ihtilâl davranışıydı. Hiç bir ihtilâl örgütü başı amaç tutulan kimselerin adamlarına emanet edilebilir miydi? Bu, örgütün daha ilk adımında ölümü demek değil de neydi?

Müdafaayı Hukukçuların karşısındakilerin de bir tezleri vardı : eğer dedikleri gibi yapılacak olursa Anı

dolu'daki hükûmet memurları daha şimdiden örgüte bağlanmış olacaklardı. Sonra delegeler hep halktan seçileceğinden ve çoğunlukta da bulunacaklarından bir tehlike düşünülemezdi.

İki grup, böylece sert bir tartışma sürdürmekteydiler ki Mustafa Kemal, duruma el koymanın gerektiğini anladı ve hemen oturuma bir saatlığına ara verdirdi. Ufak bir operasyonla kongrenin gövdesinde gangren olan bu küçük parçayı kesip atmakta gecikmedi. Bu sorunun yalnız Rauf, Servet, Kâzım, Necati ve Dursunoğlu Cevat bey arasında konuşulmasını istedi. Bunlar, işi komisyon odasında tartışmağa başladılarsa da bir adım ilerleme olmadı. Her iki grup ta düşüncesini şiddetle savunuyordu. Mustafa Kemal, bu sırada komisyon odasına girdi: Rauf beyi aradan çıkarmakla bu işin tavsayacağını biliyordu. Bunun için tartışmayı biraz dinledikten sonra Rauf beyi odanın bir köşesine çekti ve yine de Cevat beyin işitebileceği bir sesle ona şöyle dedi :

— Raufcuğum, ısrar etme, bu mesele bana o kadar ehemmiyetli görünmüyor. Biz, bir iken beş, beş iken bin olmak istiyoruz. Tekliflerini kabul et, kırılmasınlar.

Bundan sonra tartışma yine başladı. Mustafa Kemal biraz daha dinledikten sonra ortaya :

— Lütfen çabuk bitirin de toplanalım!

Diyerek odadan çıktı gitti.

Rauf bey de işi tatlıya bağlamanın gerektiğini anlamış ve tartışma sivri bir uç olmaktan çıkmıştı. Böylece, müdafaayı Hukukçuların korktukları tehlike düşünce de karar durumuna gelmeden gürleyip gitti.

Cevat bey ve arkadaşları da durumu kurtarmak için kimi sözcük ve tümcelerde ufak değişiklikler yaparak nizamnameyi ortaya sundular ve bu olduğu gibi benimsendi.

Nizamname konuşulduğu sırada önemli bir olay daha meydana geldi .

Ömer Fevzi bey, Giresun delegesi doktor Naci bey ve birkaç arkadaşiyle birlikte kongreye Müdafaayı Hukukçuların hazırlamış olduğu nizamnameyi baltalayıcı bir tasarı sundular. Bir siyasî parti tüzüğünü andıran bu tasarı, toplayıcı olmaktan çok dağıtıcıydı. Müdafaayı Hukukçular gibi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da düşündüğü gibi, bu tasarı, salt kongreyi başarısızlığa uğratmak üzere şeytanca düşünülmüştü. Bunu düşündürecek nedenler de eksik değildi. O günlerde Yarbay Rawlinson da Erzurum'da bulunuyordu. Bir dolaplar çevirdi kuşkusunu görüştüğü de gözden kaçmamıştı. Mustafa Kemal'in kendisinden kuşkulandığını anlayan Ömer Fevzi ve arkadaşlarının çıkarmak istedikleri gürültü, Müdafaayı Hukukçuların şiddetli karşı koymalariyle bastırıldı; Kongre yine normal gidişine başladı.

Ömer Fevzi bey, avukat ve gazeteciydi ve korkunç bir İttihatçı düşmanıydı. Dünya savaşı içinde Rumların sürülmelerine, Ermeni azınlığının sürülüp öldürülmesine karşı pek çok atıp tutmuş ve İttihatçıların düşmanlığını üstüne çekmişti. Delişmen tabiatlı bir adam olan Ömer Feyzi bey, İttihatçı düşmanlığında o denli ileri gitmişti ki memleket uğrunda olumlu bir söz söyleyen düşmana karşı direnmek isteyen her yurtseveri bir İttihatçı ve vatan haini olarak görüyordu. Ömer Feyzi bey, bütünüyle İstanbul'un etkisi altında ve onların gizli görevlisi olarak Erzurum'a gelmişti. Bütün niyeti delegeler arasında propaganda yapıp panik yaratarak kongreyi dağıtmak, K. Karabekir'le Mustafa Kemal'i elleri böğründe ortada bırakmaktı. Daha ilk günlerde Kâzım Karabekir'in karşısında yaptığı çıkışla mimlenmiş, şimdi de kongreyi baltalamak üzere birkaç arkadaşiyle sunduğu uğursuz öneri ile Mustafa Kemal'ce mimlenmiş bulunuyordu. Kurtuluş savaşı süresince Ömer Fevzi'nin daha birçok oyunları görülecektir. Yalnız, bu önerinin kongreye sunuluşu, Mustafa Kemal'i hemen uyarmıştı;

Bu zehirli mantarın türünü ve gücünü öğrenmek merakına düşerek hemen o akşam Ömer Fevzi'in yatıp kalktığı odanın penceresine vararak camı tıklattı. Ömer Fevzi, Mustafa Kemal'in geldiğini görünce şaşırdı. Etekleri zil çalarak kalkıp kapıyı açtı. Mustafa Kemal, durgun ve bir şey belli etmeyen sesiyle :

— Bir çayını içmeğe geldim, Ömer bey! dedi.

— Buyurun, paşam; hoş geldiniz.

Mustafa Kemal, odaya girip bir köşeye oturdu. Halhatır sordu. Havadan - sudan konuştular. Ömer Fevzi de bir tartışma kapısı açmaktan dikkatle sakındı. Demli çaylar geldi, içtiler ve karşılıklı sigaralarını tüttürdüler. Mustafa Kemal de dikenli bir konu üzerinde durmadan konukluğun bitmesini bekliyordu. O, bu ziyaretten çok bir şey beklemiyor, yalnız, niteliğini, düşünüş yapısını çok derinden sezdiği bu tehlikeli adamı ufak - tefek tanışıklık afyoniyle uyuşturup pek zararlı olmaktan çıkarmağa çalışıyordu. İki eski dost gibi karşılıklı konuştular. Ömer Fevzi, elden geldiğince saygılıydı. Mustafa Kemal'in uzun tesbihi daktikalar boyunca tek başına sessizliği bozmak üzere şakırdıyordu. Konuştukları konular pek dikenli olmamakla birlikte yine de epeyce şeyler üzerinden kıvılcımlar çıkararak geçtiler. Geç vakit, Mustafa Kemal, yatakhanesine döndüğünde konuştuğu adamın başı ezilecek zehirli bir yılan olduğunu anlamıştı.

Ertesi gün de Ömer Fevzi bey kongreyi dinamitlemek isteyen arkadaşlariyle sundukları önerinin tartışmasını gürültü ile yapmaktan çekinmedi. Mustafa Kemal, hiç sesini çıkarmadan onların patırdısını uzaktan uzağa dinledi. Yine, gecenin karanlığında Ömer Fevzi'nin camını tıklattı:

— Ömer Fevzi bey, bir bardak çayını içmeğe geldim.

— Buyrun, paşam!

Yine karşılıklı oturan iki adam, içlerindeki öfkeyi ve hıncı gizleyerek çaylarını içtiler, havadan - sudan konuştular, Mustafa Kemal, kırk yıllık ahbap gibi onun elini sıkarak ayrıldığında horoz sesleri Erzurum'un koyu karanlığında sıcak sesleriyle ışıklı bir örümcek ağı gibi örüyordu.

*

Kongre üyelerinin dinlenmesi için okulun bahçesinde kurulan çadırlardan birinde hararetli bir konuşma vardı. Mustafa Kemal, çadırlarında oturup dinlenen, çay - kahve içen ve salonda konuşulan konular üzerinde rötuşlar, doğrulamalar yapmakla vakit geçiren kongre delegelerini kapılarından başını uzatarak selâmlıyor, gönül alıcı hoş sözler söyleyerek dolaşıyordu. Böylece her toplulukla kimi sorunlar üzerinde ayak üstü şöyle bir iki lâf ederek geçiyordu. Her türlü konuşmada ruhunun derinliklerinde gizlenmiş gerçeklerden ve doğrulardan birkaçının tohumunu serpmekte de kusur etmiyordu. Böylece dolaşıp duran Mustafa Kemal, Müdafaayı hukukçuların topluluğuna da uğradı. Birisi yeni ajans haberini okuyor, öbürleri de dinliyordu. Bu haberler içinde onların en çok ilgilendiren biri vardı ki üzerinde çokça durmak zorunda kaldılar.

Erzurum'a yeni bir vali daha geliyordu. Ajans, İstanbul'dan yola çıktığını söylüyordu. Bunun adı da Sivas Valisinin adı gibi Reşit Paşaydı. Reşit Paşa, yola çıkmadan önce padişahça kabul edilmiş ve ondan direktif almıştı. Erzurum'a her halde babasının hayrına gelmiyordu. Bir şeyler yapmak için çırpınacağı belliydi. Mustafa Kemal, tam haberin üzerine gelmişti. O, artık Anadolu'ya her yeni gönderilen valiyi kendisini yakalamak, yapacağı işleri aksatmak üzere yola çıkmış bir düşman, bir cellât olarak düşünüyordu. Başka türlü de olamazdı. Şimdi, artık, sarayla başa baş, dişe diş döğüşüyordu. İş, diplomasi alanından çıkmış eldeki güçleri ve kozları kullanmağa ge-

lip dayanmıştı. Saray, onu bir eline geçirirse artık ne olacağı üzerinde çokça düşünmek gerekmekdi. Hoca Zeynelabidin'le Nemrut Mustafa paşa, onu ilk teslim alacak cellâtlar olacaktı. Bunun için Mustafa Kemal, bu işlerde Kâzım Karabekir gibi liberal düşünemiyordu. Kendisi, artık su götürmez bir ihtilâlciydi. Kâzım Karabekir se, hâlâ yapacaklarını legal yollarla yapmayı düşünüyordu. Bunun için de Mustafa Kemal'e aralarında gizliden gizliye ve kıyasıya bir «mücadele» başlamıştı. Bunu ikisinden başka bilen de yoktu.

Kâzım Karabekir, onun eskiden etkisi altında kaldığı otoritesini kırıp atacak gücü kendinde bulamıyordu. Mustafa Kemal de Kâzım Karabekir'in elinde bulundurduğu askerî gücü ve onun bu bölgedeki köklü prestijini hiçe saymak tehlikesini göze alamıyordu. Zaten bu denli saçma bir şey de olamazdı. Her iki lider de kendisini dâvanın şampiyonu olarak görüyor ve ötekini kendi hesabına ve en elverişli biçimde, en verimli biçimde kullanmanın çarelerini arıyordu. Her ikisi de birbirinden korkuyor ve birbirini göz hapsinde bulundurmağa çalışıyordu. Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'den olan korkusu açıktı. O, insan ruhunun kanunlarını avucunun çizgileri gibi yakında biliyordu. Bütün bu karışık mekanizmayı yalnız bir küçümencik düğmeye basarak kımıldatabilir, çalıştırabilirdiniz. Bu düğme, hırs denen manivelânın ucundan başka bir şey değildi. Pek çok iyi huylara ve erdemlere sahip olan Karabekir, kendisini tutup İstanbul hükûmetine teslim edebilirdi. O, Rumeli'li olduğundan biraz da komiteci gibi düşünmek zorundaydı. En yakın arkadaşı, uykuda başını taşla ezebilirdi. Mustafa Kemal, önceden beri Kâzım Karabekir'in, hırslarını maskelemek ve frenlemekteki becerikliliğini yakından biliyordu. Hiç, doğuda ayrı bir devlet kurmak isteyen ve bunun için eline kimi olanaklar geçirmiş olan bir adam, bu olanakları ve hükmetme araçlarını, kendisinden daha yüksek erdemlere sa-

hip olsa bile, tutup bir başkasına kendi eliyle verir miydi?

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal ve Rauf Bey gibi iki «ağır sikleti» Erzurum'a, ayağına dek getirmiş ve dâvasında kullanmak için ilk adımı atmıştı. Yalnız, kendisinden daha üstün güçlere sahip oldukları hemen anlaşılan bu iki adamı, daha çok Mustafa Kemal'i nasıl «idare» edecekti? O, olup bittileriyle tanınmış bir kumandan, elâvuca sığmaz bir zekâydı. Bunu için günlük yaşayışını tam bir kontrol altında aldırmak istediği Mustafa Kemal'in hizmetine Ali Çavuş diye birini vermişti. Mustafa Kemal'in öyle çok tecrübeleri vardı ki daha ilk günden bunu, kendisini gözetlemek için yanına verdiklerini anlamış ve ürkmüştü. Hem ihtilâlci, hem cesur, hem de biraz ürkek ve korkak olmak zorundaydı. En yakın arkadaşından kuşkullanmak ve herhangi bir komploya karşı her zaman uyanık ve hazırlıklı bulunmak gerekiyordu.

Kâzım Karabekir'in hâkim olduğu bölgede Mustafa Kemal'e sırasında destek olacak hiçbir kuvvet yoktu. Binde bir belki de bir komploya ya da bir tehlikeye karşı kendisini koruyacak hiçbir gücünün olmayışı, bir ihtilâlci bilinciyle, onu düşündürmekten uzak kalmıyordu. Deli Halit beyin, Bayburt'ta saklandığını öğrenince ondan yararlamayı düşündü. Onu eski ikinci ordudan tanıyordu. Bu son derece atak ve yürekli adam, İstanbul hükûmetince tutuklu olarak istendiğinden Kâzım Karabekir, onu Bayburt'ta gizlemeğe kandırmıştı. Böylece zararsız bir adam olarak orada bekleyip duruyordu.

Mustafa Kemal, Halit beyi görmek istediğini Kâzım Karabekir'e söylemişti, o da 10 Temmuzda onu Erzurum'a çağırtarak Mustafa Kemal'le görüştürmüştü. Mustafa Kemal sonradan Halit Paşa olan bu Halit beye salt can kaygusuyla şöyle demişti :

— Sen de, ben de menkûbuz. İstanbul hükûmeti bizi istiyor. Günün birinde Karabekir bizi tahtelhıfz

İstanbul'a gönderebilir. İkimizin istikbâli aynı düşünmeye ve aynı çalışmaya bizi mecbur ediyor. Karabekir'e itimat etme. Şu şifreyi al, icabında şarkta vaziyete hâkim olmanı temin et. İcabında tâlimatı ve işleri sana yazarım.

Mustafa Kemâl, Deli Halit denen bu yiğit askerle şöyle - böyle anlaşmış gibiydi. O sırada azledilen Erzurum Valisi Münir beyin yerine Mithat bey adlı yeni bir valinin yola çıkarıldığı öğrenilmişti. Mustafa Kemal, artık, İstanbul hükûmetinin Anadolu'ya gönderdiği her insanda bir suikastçı hayali görmeğe başlamıştı. Bunun için bu yeni valinin, işlerini bozmağa geldiğini düşünmeğe ve bunu atlatmağa karar vermişti. Kâzım Karabekir, onun için iyi bir icra aracı değildi. O, birçok işleri normal bir devlet ve hükûmet mekanizması içinde çalışıyormuş gibi düşünüyor ve yapıyordu. Bunun için, Mustafa Kemal, Halit bey Erzurum'dayken Mithat beyi Erzurum'a varmadan tutup ters yüz İstanbul'a göndermesi için emir vermişti. Halit bey, üst olarak Kâzım Karabekir'e bağlı olduğundan bunu hemen ona atlatmış ve Mustafa Kemal'in vermiş olduğu emri uygulamaması için ondan emir almıştı.

Mustafa Kemal'in buna kırılmaması ve kızmaması düsünülemezdi. Askerlikten ayrılmakla beraber o hâlâ kendini hepsinin üstü olarak görüyordu. İçlerinde Rauf ve Kâzım Karabekir'in de bulunduğu önemli bir toplantıda hepsinden bu sözü almıştı. O, rütbesiz de hepsinin başı ve kumandanı sayılacaktı. Oysa, şimdi Karabekir Paşa, üst bir kumandan görevini Mustafa Kemal'e karşı da uygulamak için kararlı görünüyordu. Kendi haberi olmadan Halit beyle, Vali Mithat bey işinin konuşulması onu yalnız öfkelendirmemiş, gazaba getirmişe benziyordu.

Henüz, bunların, paşada uyandırdığı gazap dinmeden Mustafa Kemal, hepsinin üstüne tüy diken bir yeni

pot (!) daha kırmıştı. Halit beyi kendisine salıkladığı ünlü Ebulhindili Cafer bey çetesi eliyle Elaziz valisi Ali Galip'i öldürtmeğe kalkmıştı. Cafer bey, Erzurum'dan Harput'a doğru yola çıkmışken bunu haber alan Kâzım Karabekir'ce geri döndürülmüştü. Mustafa Kemal, bir valiyi öldürmek için tek başına nasıl karar verebiliyordu? İşte, bunu Kâzım Karabekir'in aklı bir türlü alamıyordu.

Ordu müfettişliği sorumluluğu kendisindeydi. Bunun için her şeyin ona danışılması gerekliydi. Mustafa Kemal, neden bundan yan çiziyordu? Mustafa Kemal, Ali Başçavuşu resmî bir espiyon olduğunu anladıktan ve doğruluğuna inanarak verdiği emirlerle Kâzım Karabekir'ce karşı durulduğunu gördükten sonra kalbine üstüste koyduğu mimler gittikçe artmağa ve midesi adamakıllı bulanmağa başlamıştı.

Kendisini öldürmek için ta Sivas'tan beri hiç olmazsa düşünceleriyle hazırlanan ve yarın başına büyük bir iş açabilecek kıratta bir adam olan Vali Ali Galip'i öldürmek, onun en doğal hakkı değil miydi? Bu herif, bal gibi Damat Ferit'in polis köpeğiydi. Damat Ferit, şu sırada Mustafa Kemal'i eline geçirse asmayacak mıydı? Demek ki Kâzım Karabekir, kendisi üzerinde otorite kurmağa ve açıkçası onu gütmeğe hevesleniyordu. Bu da hiçbir vakit olmayacak bir işti.

*

İşte, Dursunoğlu Cevat ve Necati beylerin ajans haberlerini okudukları çadırda Mustafa Kemal'in aldığı Vali Reşit Paşa haberi, kendisini bu nedenlerden dolayı derinden ilgilendirmişti. Bu da yeni bir kaygu kaynağıydı. Çadırdakilere :

— Bu Reşit Paşayı içinizde tanıyan var mı? Ne biçim bir adamdır?

Diye sordu. Necati bey, onu tanıdığını söyledi.

— Reşit Paşa 1328 yılında Erzurum'da valiydi. O zaman bile tükenmiş bir ihtiyardı. Niçin sordunuz bunu, paşam?

Mustafa Kemal :

— Eğer işimize zarar verecek bir adamsa Trabzon'dan İstanbul'a iade edelim, başımıza iç açmasın!

Dedi.

Bu sırada Rize delegesi Necati Hoca atıldı :

— Paşam üzülmeyin, dedi, icap ederse Kop dağında temizlenir.

Bu adam, eski çeteci ve teşkilâtı mahsusacılardan biriydi. «Piyerlermit» lakabiyle tanınıyordu.

Yalnız, Piyerlermit'in sevinci yarıda kaldı. Mustafa Kemal :

— Hocam, ne diyorsun, dedi. Kuttai tariklik ederek adam mı vurduracağız? Bu memlekette hükümsüz adam öldürülmez. Vatandaş ancak mahkeme kararıyle cezalandırılır. Devlet adamının böyle düşünmesi lâzımdır.

Bir ihtilâlci, hele, peşinde cellâtlar dolaşıp duran gerçek bir ihtilâlci için bu sözler, kuşkusuz, bıyık altından gülünecek şeylerdi. Hiç kimse buna bıyık altından olsun gülmedi. Hiç kimse onun, iri yarı, yiğit, genç bir adam olan Kuvayı Milliyeci ve eski teşkilât mahsusacı Ebulhindili Cafer beyi, Harput Valisi Ali Galip'i öldürtmeğe gönderdiğini bilmiyordu. Yalnız, Kâzım Karabekir Paşa bu sahnedeki dinleyiciler arasında bulunsaydı, bıyık altından gülebilir ve legal bir devlet adamı gibi Valiyi korumak üzere hemen tedbiri almağa kalkardı.

Mustafa Kemal, kongrenin ilk günlerini bir başarı zinciriyle kapamış gibiydi. İlkönce Kâzım Karabekir'in, «Bir Generalin isyanı» olarak düşünülmemesi için örgütlenmenin, bir halk hareketi olması tezini gizlice çevreye yayması iflâs etmiş ve M. Kemal kongreye başkan seçilmişti. Ömer Fevzi bey ve arkadaşlarının kuşku uyandırıcı

tasarısı püskürtülmüş, hocalar «asrî» sözcüğüne karşı kıyamı önlenmiş, böylece kongre onun büyüsüne kapılmıştı.

Yalnız kongreden ayrılıp ta en yakın arkadaşlarıyle buluştuğunda vicdanını giziden giziye acıyla burkan bir işi açığa vurdu. Bu, giyinek meselesiydi. Gümüşhane delegesi Zekin beyin «çıkar at üstünden bu paşa elbisesiyle padişah yaveri kordonlarını, biz tahakkümden korkuyoruz!» sözleri hâlâ kulaklarında çın - çın ötüyordu. Bu söz bir yiğitlik, bir merdlik havası taşımıyordu. Bu açıkça bir aşağılamaydı. Daha doğrusu, gizli rakipçe ve düşmanca niyetler önünde bir paravanaydı. Bu, birlikten geliyordu. Yakında hepsi anlaşılacaktı.

Haydi padişah yaveri kordonlariyle birlikte paşa giyeneğini de çıkarıp atsın, ne giyecekti? Bu, şimdiye dek hiç düşünmediği bir şeydi. Şu sırada yeni bir kat giyinek diktirmek çok güç bir işti. Arkadaşlarının kendisine verebilecekleri güzel bir kat giyinekleri de yoktu. Böyle konuşulup dururken eski Erzurum Valisi Münir beyin aklına törenlerde giydiği resmî giyeneği geldi. Bu bir jaket atay ile reye pantolondu. Mustafa Kemal, içinde büyük bir acı ile paşa giyeneğini çıkardı ve bir kenara attı. Kısacık donu ve gömleği ile artık her insan gibi bir insandı. Vücudunu sıkıca saran ve ona güven ve kişilik veren hava, birden bire dağılmış ve koca asker, kendini bir boşlukta bulmuştu. Ne büyük ve mucizeli emeklerle kazandığı bu güzel paşalık giyneğiyle bütün madalya ve nişanları, artık müzelik olmağa mahkûmdu.

Arkadaşlarının yanında törenle ilkin pantolonu ayağına geçirdi. Pantolon bol gelmişti. Biraz da uzundu. Kısa jaket atayı da sırtına geçirdi. İçi bir mizah duygusiyle doldu. Caket, uzun yolculuklar, kaygular, tasalar ve hastalıkla daha çok zayıflamış incelmiş gövdesi üzerinden sarkar gibi bir durum aldı. Viyana'da ve Paris'te kendisini rezil eden ciğer gibi kırmızı fesi de kafasına yerleştirin-

ve aynada kendini pek garip buldu. Bu fesi de ona eski harbiye arkadaşı Mazhar Müfit bey vermişti. Bu giyneğin, bu vücudu yadırgadığı daha ilk bakışta anlaşılıyordu. Kara sakallı, iri yarı bir adam olan Münir bey, Mustafa Kemal'den biraz uzuncaydı. Buna da şükürdü. Yoksa Koca Erzurum'da don-gömlek kalmak işten bile değildi.

İstanbul'da avuç dolusu para vererek ve özenerek diktirdiği kız gibi paşalık giyneğiyle padişahlık kordonlarına bir daha baktı ve padişahlık kordonları dışında, bunları yine daha büyük şerefle bir kez daha giymeğe içinden and içti. Evet, onları bir daha giyecekti. Kimbilir, belki de pek yakın bir gelecekte! İçinde böyle söyleyen bir sürü nedenler kaynaşıyordu.

*

Mustafa Kemal, paşalık giyneğini soyunduğundan beri, artık kaderi bir yörük Ali Efe, bir Demirci Mehmet Efe ya da bir Çakırcalı'dan ayırdedilmez olmuştu. İstanbul hükûmeti, ona «Bağî» ve «Celâlî» gözüyle bakıyordu. Bunların ise her yakalandıkları yerde boyunlar vurulabilirdi; kanları helâldi. O, hem devlete, padişaha baş kaldırmış, hem de elinden bütün gücü - kuvveti alınmıştı. Birkaç arkadaşı hesaba katılmazsa yapayalnızdı. Bütün gücünü kendisi yaratmak zorundaydı. Bu da zaman isteyen bir işti. O da artık, Aydın dağlarının mavi dumanları arasına karışan zeybeklerden biriydi. İstanbul'dan getirdiği kızanlariyle burdan kendisine katılan dadaşlar, iyi direnecek olurlarsa kendisinin de bir Efe rütbesine erişeceği düşünülebilirdi. Nitekim Mustafa Kemal, bir yıl boyunca böylece sembolik güçlere hükmeden bir durumu sürdürmüştü. Bu yüzden de Demirci Mehmet Efe ile öbür efe ve zeybekler ona «Büyük Sarı Efe» adını takmışlardı. Büyük Sarı Efe demelerinin nedeni vardı : Batı cephesinin kuvayı milliye savaşları arasında

Mustafa Kemal gibi sarışın mavi gözlü bir yiğit savaşçı daha vardı ki bu jandarma yüzbaşısı Edip beydi. Zeybeklerden büyük bir müfrezenin başında bulunduğundan ona «Sarı Efe» adı verilmiş, Mustafa Kemal'e ondan ayırt edebilmek için de «Büyük Sarı Efe» denmişti. İşte, bu da gösteriyor ki Mustafa Kemal, asker giyneğini soyunup bir yana attıktan sonra bir halk adamı, bir Efe olmuştu. Efeler, hemen onu sahiplenmişti. Artık, Anadolu, bir Efeler meydanıydı. Her savaşçı orda kendi gücüne, zekâsına, örgütçülük dehasına göre boy atacak ve kahramanlık dereceleri alacaktı. Mustafa Kemal'in Vali Hüsrev beyden iğreti olarak alıp giydiği bol resmî giysiler bile onun bir «Sarı Zeybek» olmasını önleyecek güçte değildi. O, artık başkumandanlık üniformasını sırtına geçireceği güne dek bir «Sarı Zeybek», bir «Büyük Sarı Efe» olmak şerefini taşıyacaktı. Onun için de dağda kızanlarıyle geçen, ve kafası istenen bir Efe'nin içgüdüsü ile davranacak, bütün yanı başına dek sokulan tehlikeleri vaktinde yakalayıp yere vurabilmek için bir Efe gibi uyanık bulunacaktı.

Baş kızan durumundaki Rauf beye sonsuz güveni varsa da ayrı bir Efe durumunda olan Kâzım Karabekir'den kuşkulanması Erzurum'dan ayrılıncaya dek sürüp gideceğe benziyordu. Ali Başçavuşun kişiliğinde, Kâzım Karabekir ve onun yakın subayları yattığı oday: düzinelerle göz olarak kuşatmış bulunuyordu, ve bu kuşkuiu eski kumandan da «esen rüzgârdan hiyle sezen» zekâsiyle onların çabalamalarını boşa çıkarıyordu.

Mustafa Kemal'e Kâzım Karabekir arasındaki gizli savaş sürüp gidedursun İstanbul hükûmetinin Erzurum'a atadığı vali Resit paşa da birgün çıkageldi. İşin tersliğine bakınız ki 30 temmuz 1919 tarihli bir İstanbul hükûmeti emri de Mustafa Kemal'le Rauf bey'in vilâyetçe yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. İşin hoş yanı şuydu ki bu iki millet kahramanını tutup İstanbul'a

gönderecek bir babayiğit henüz anasının karnından çıkmamıştı. Münir beyin vilâyetten ayrılmasından sonra yerine Kadı Hurşit Efendi bakıyordu. O da İstanbul'un gönderdiği şifreye şöyle bir karşılık yazmış ve görmesi için Mustafa Kemal'e getirmişti :

«— Kendilerinin derdest edilerek mahfuzen izamlarına kıyamın beynelahâlî heyecanı ve vukuatı azîme zuhurunu mucip olacağı muhakkak ve binaenaleyh imkânın gayrı mevcut bulunduğunu» anlatıyordu. Bu yazının başında ise, iki büyük ihtilâlciyi öven satırlar vardı.

İstanbul'dan gelen tehlikeli şifre ve ona verilen karşılık, unutulmak üzereydi ki, Reşit Paşa birden bire daha önce Mustafa Kemal'in karşılandığı Ilıca'da görüldü ve orda sersemce bir nutuk çekti.

Yeni vali birkaç eski ahbabiyle birkaç küçük memur ve birkaç ta köylüce karşılanmıştı. Vali verdiği nutukta halka padişahın selâmlarını bildirdikten sonra Erzurum'da meydana gelen «Celâlî» eşkiyalarının kellelerinin vurulacağını da sözlerine katmıştı. Mustafa Kemal ve kızanlarının karşılayıcılar arasına gizlice kattığı adamlar, işittiklerini, Vali şehre girmeden önce, atlarını dört nal sürerek onlara ulaştırdılar. Reşit paşanın korkusu olmadığı görülüyordu. Akşama doğru şehre varınca hükûmet konağı önünde aynı sözleri bir kez daha söylemekten çekinmedi. Bunun üzerine Müdafaayı Hukukçular, hemen toplanarak bir karar almak zorunda kaldılar. Yeni Valiye ilkönce bir gözdağı verilecek, bu olmazsa başka tedbirler düşünülecekti. Müdafaayı Hukuk, Dursunbey Zade Cevat beyle Necati bey'i vali ile kozlarını paylaşmak üzere seçti. İki genç adam, ertesi sabah Valiyi hükûmet konağında göğüsleyerek sert bir dille :

— Vali paşa, dediler, dün gerek Ilıca'da sizi karşılayanlara gerekse hükûmet konağı önünde toplanan halka «Celâliler» den bahsettiniz. Bununla neyi ve kimleri kasdettiğinizi lütfen bize söyler misiniz?

Eğer, devletin istiklâlini ve milletin hayatını korumak için toplanan ve milletin iradesine dayanan kongreyi ve onun erkânını kastediyorsanız bunu şiddetle protesto ederiz ve buna karşı tedbir almak zorunda kalacağımızı da arzederiz.

Bu dediğini yapacağa benzeyen iki aydın gencin güçlü konuşması daha doğrusu ültimatomu karşısında Reşit Paşa, yelkenleri suya indirdi. Arslan postu birden bire sırtından düştü. Bunun altından zavallı bir insan harabesi meydana çıkıverdi.

Bu adam, birçokları gibi İttihat ve Terakkicilerin tekmesini yiyip posa gibi bir kenara atılmış olan eski valilerdendi. Yönünü - yöresini anlayıp dinlemeden çok ileri gittiğini anlamışa benziyordu. Sonra akşamleyin onu ziyaret eden eski dostları da onun kulağını bükmüş olmalıydılar. Erzurum'da halkla ordunun el-ele ve omuz-omuza olduğunu bu konuşmalar sırasrnda öğrenmiş olduğu da anlaşılıyordu.

Bu durum karşısında ya Erzurum'daki deveyi güdecek ya da ordan son valilik hevesini almadan çekip gitmek zorunda kalacaktı.

Vali Reşit paşa, tükürdüğünü yalamaktan korkanlardan değildi :

— Efendim, dedi size benim sözlerimi nakledenler, beni yanlış anlamışlar. Ben vakıa bu havalide türeyen «Celâliler» den bahsettim. Fakat, bununla, başında devletimizin eski bir ordu kumandanının bulunduğu «münevverâni memleketin» toplandığı heyeti muhteremeyi kastetmedim. Siz de biliyorsunuz ki vilâyetin ötesinde - berisinde birçok eşkiya türemiştir. Memleketin asayişini ihlâl ediyorlar; ahalinin huzurunu celbediyorlar. Ben bunların temizlenmesini kastettim ve padişahımız efendimizin iradesi de budur.

Vali, bu sözleriyle teslim bayrağını çekmişti. Bu da şimdilik yeterdi. Necati bey, söz alarak :

— Bendeniz, zatıalinizi ta ilk valiliğinizden beri tanırım, dedi, ne kadar vatansever olduğunuzu da bilirim. Bunun için de size çok saygım vardır. Vatanseverliğiniz gereğince şimdi de sizden millî harekete yardım bekleriz. Sonra İstanbul'daki hükûmete artık zerrece güvenimiz kalmamıştır. Padişahımız efendimizi aydınlatmanızı bilhassa rica ederiz.

Sonra, Vali'yi şaşkınlığiyle baş başa bırakarak ayrıldılar. Dursunbey Zade Cevat bey ve arkadaşları, Valiyi bu kadarla da bırakmadılar : Akşamüstü Cevat bey'in kardeşi Sıtkı bey'i vali paşanın yanına gönderip işi perçinlemek istediler. Sıtkı bey, ta İstanbul'dan beri aynı vapurla ve sonra ayni arabada vali ile ahbablık ederek Erzurum'a gelmişti.

Onun özelliklerini ve düşüncelerini oldukça öğrenmişti. Sıtkı bey, vali ile derin derin konuşup görüştü; Onu adamakıllı uyardı. Valinin yanından ayrılarak doğruca Müdafaayı Hukuk'a koştu. Konuşulanları anlattı. Buna göre, vali artık ellerindeydi. Onu zararsız duruma getirmişlerdi.

Reşit Paşa, ertesi gün, hemen Kâzım Karabekir'i ziyaret etmekte kusur etmedi ve onunla iki saat görüştü. Artık, ihtiyar vali, Karabekir Paşanın direncinin demir çemberine girmişti. İstanbul'la yaptığı bütün yazışmaları ilkönce Kâzım Karabekir'e gösteriyor, sansürden sonra yolluyordu. Reşit Paşa, bundan sonra tam birbuçuk yıl, Erzurum Kuvayı milliyesine gerekli bir memur gibi çalışacaktı.

Her balşangıcın bir sonu olduğu gibi Erzurum kongresi de başladı. Çok yararlı ve sağlam kararlar alıp doğunun durumunu aydınlığa kavuşturduktan sonra bitti Kongre sürdüğü sürece Mustafa Kemal liderliğini herkese kabul ettirmiş, sivillerin başı olabilmek gücünü de göstermişti. Birçok yerden gelen karşı koyma ve tehlikeler, elbirliğiyle savusturulmuş, Kongre huzur içinde sürüp

gitmişti. Kongre bittiği gece, bütün delegeler, başta paşalar ve Rauf bey olmak üzere çok sevinçliydiler. Çok zor gibi görünen bir işi başarmışlardı. Erzurum'un birden bire çöken yayla karanlığı, görevlerini bitirmiş olan delegeleri kuştüyü bir yatak gibi boynuna almıştı. Hemen hepsi bir gönül rahatlığiyle yataklarına uzanmış, sevinen insanın biraz da kuşkulu uykusu ile uyuyorlardı.

Mustafa Kemal'in karargâh personeli, eski Alman konsolosluğu olan konağa yerleşmişti. Eski vali Münir bey burasını boşaltıp İstanbul'a gittikten sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Kâzım Karabekir buraya yerleştirmişti.

Gece epeyce ilerlediği halde Mustafa Kemal, İbrahim Süreyya bey'le oturmuş sigara ve kahve içiyor, donuk lâmba ışığında parlayan gözlerinin mavisi daha koyu görünüyordu. Yarı açık pencereden Erzurum yaylasının gece serinliği giriyor, koyu sigara dumanlarını bir yandan alıp götürüyordu. Mustafa Kemal, bir ara kapıdaki emirerine :

— Çabuk, git bana Mazhar Müfit beyi çağır, dedi. paşa Süreyya beyle oturuyor. Eğer uykunuz yoksa sizi de istiyorlar; kahve içeriz diyorlar, dersin!

Mazhar Müfit bey, biraz sonra odaya girdi. Bütün gün çalıştıktan sonra gece uykusunu da fedadan çekinmeyen paşanın hastalanmasından korkan eski vali, bunu ahbapça çıkışır gibi ona söyleyince paşa:

— Sen, bunları bırak, korkma, dedi, ben bu hayata alışığım. Bak, Süreyya ile oturuyor, ve kongrenin mukadderatı hakkında konuşuyoruz. Kahve de ısmarladık. Sen de bir tane içersin değil mi?

Eski vali de paşa kadar tiryakiydi. Mis gibi kahve burnunda tütmüştü.

— Tabiî!

Dedi.

Paşa :

— Söyle bakalım, kongre kararlarını sen nasıl buluyorsun?

Diye sordu.

Mazhar bey, hemen düşünmeden :

— Muhakkak, çok iyi, dedi. Ancak, şark vilâyetlerine mahsus bir program halinde. Bakalım, Sivas'ta ne olacak, ne şekil alacak?

Bunun üezrine Mustafa Kemal, ayağa kalktı. Bir eliyle bıyıklarını burarken öbürünü de pantolonunun cebine sokarak :

— Evet düşünceh doğrudur, dedi. Ancak, umumî millî kongre mahiyetinde bir bünyeye sahip bulunacak olan Sivas kongresi için esas hazırlamış olduk. Bu esaslar, Sivas'ta işlenecek ve genişletilecektir. Fakat, ana dâva aynıdır.

Erzurum Kongresi, her şeyin başında şark vilâyetlerinde muhtelif âmillerle teşekkül etmiş bulunan cemiyetleri (Şark Vilâyetleri Müdafaayı Hukuk Cemiyeti) sakafı altında bir araya toplamış oldu. Bu, çok mühim bir noktadır. Sivas'ta da aynı hedefi tahakkuk ettirmek, memleket müdafaasına ait olarak teşekkül etmiş bulunan bütün cemiyetleri tevhit etmek muvaffakiyetini elde etmek lüzumu var. Biliyorsunuz ki bugün muhtelif yerlerde kurulu olarak faaliyette bulunan ondan fazla cemiyet vardır. Münferit çalışmalar yerine toplu mesaiyi ikame etmekle hem muvaffakiyet gücümüz artacak, hem de millî irade ve millî müacdele ruhunun sevk ve idaresi bir dimağ noktasına bağlanmış olacaktır. Erzurum kongresinin en bâriz vasıflarından biri de, millî iradeyi her şeye hâkim ve her şeye üstün kılmak kararıdır.

Vatanın müdafaasını ve millî istiklâli, iradei milliyeye tabi kılmak ve kuvayı milliyeyi bu hüküm altında tutmak prensibi belki birden ehemmiyeti kavranamayacak basit bir ifade zannolunur. Hakikatte bu, büyük, her türlü zan ve tahminin üzerinde bir davâdır.

Mustafa Kemal, bunları söyledikten sonra odada bir aşağı bir yukarı dolaştı. Sonra, mazhar Müfit Beyin karşısına dikildi ve gözlerini onun gözlerine dikerek:

— Memlekette iradei milliye hâkim olacak; dedi. Kuvayı milliye de bu iradeye tâbi! Hakikat bu olunca neler olmaz?

Sonra daha durgun bir sesle sözlerini şöyle uzattı:

— «Asrî» kelimesi, hoca efendilerin taasubuna dokundu. Yanlış tefsir ve mülâhazalara kapıldılar. Kelimeyi çıkarmakla iyi ettik. «Asrî» kelimesi şu mânâya mı, bu mânâya mı gelir? Diye saatler harcamanın ve yanlış tefsirlere yol açmanın mânâsı yoktu.

Kongrenin siyasî partiye inkılâbı hakkındaki teklifi reddetmesi de mükemmel oldu. Ben siyasî partilerin bugünkü vaziyet içinde aleyhindeyim. Biz, siyasî partilere değil, millî birliğe muhtacız. Böyle felâketli anlarda siyasî partiler, millet beraberliğini bozar. Ömer Fevzi ve bir arkadaşının takriri Bolşeviklik yolunu açıyordu. Onun da ittifakla reddi çok iyi oldu. Bunlar, küçük sanılan, hakikatte mühim olan noktalardır. Demin de söyledim: En mühimmi, iradei milliye prensibinin kavranması ve benimsenmesidir. İradei milliyeyi millet işlerinde hâkim kılmak birinci gayemizdir. Bu şuur, kongrede bütün hâkimiyetiyle kendisini gösterdi.

Erzurum'da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu, çok cesaretlendirdi, memleketimi kurtarmak yolundaki cesaretimi arttırdı.

Erzurum'a ilk geldiğim günkü vaziyetimi biliyorsunuz. Ben burada rütbemi, yaveri Hazreti Şehriyariliği, resmî mevkiimi, üniformamı attım ve bütün kâinata sinei millette bir fert olduğumu ilân ettim.

Arkadaşlarım da böyle. Üniformalarını, memur olanlar memuriyetlerini terkettiler. Hepsine minnettarım ve hepsinin takdirkârıyım. Şu halde ihtirassız, yalnız vatan

ve memleket selâmetini gaye edinen insanlar olarak çalışıyoruz. Allah koruyucumuzdur. Mutlaka muvaffak olacağım.

Süreyya bey :

— Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor, paşam, memleketin namütenahi çalışmaya ve inkılâplar vücuda getirmeye ihtiyacı var!

Dedi. Böylece de konu daha derinleşmiş oldu: Mustafa Kemal, memleketin kurtuluşundan sonra yapılacak işlerin başında Cumhuriyet ilânının geldiğini anlatarak, bunun nedenleri üzerinde uzun uzadıya açıklamalarda bulundu. Sonra, Mazhar Müfit bey'e :

— Mazhar, not defterin yanında mı? Diye sordu.

— Hayır paşam.

— Zahmet olacak ama, bir merdiveni inip çıkacaksın. Al, gel.

Şehrin koyu sessizliği içinde horoz sesleriyle tek tük köpek havlamaları işitiliyordu. Sabah yaklaşıyordu. Cephe yaşayışında uykuyu, tıpkı Napolyon ve daha başka büyük askerler gibi yenmeğe alışmış olan Mustafa Kemal için gece ile gündüzün sınırları birbirine karışıyor ve bunların nerde başlayıp nerde bittiği pek iyi anlaşılmıyordu.

Mustafa Kemal için gece ve gündüzden önce başlanmış olan bir işin bitip bitmemesi vardı. O, çevresindekilere de uykunun pek öyle önemli bir şey olmadığını davranışlariyle sık - sık anlatıyordu. Mazhar Müfit bey de onun uykuda pul vermeyen dünyasına girmenin tatlı serüveni içindeydi. Hemen, defteri getirmek için aşağı indi. Eski Vali, bir «fatura defteri» tutuyor ve önemsediği olayları günü gününe bu deftere aktarıyordu. Mustafa Kemal de onun bu göreneğini biliyordu. Günün birinde çok önemli şeylerin uçup gideceğini pek iyi bilen paşa yakın bir arkadaşının bu defter tutuşundan çok hoşlanıyordu. Kimi zaman, arkadaşlar arasında şöyle diyerek şakalaşmaktan da kendini alamıyordu :

— Hafızalarımız zayıfladığı zaman Mazhar Müfit'in defteri çok işimize yarayacak.

Mazhar Müfit bey'in defteri getirmesi üzerine Mustafa Kemal, sigarasını üstüste birkaç kez çekerek :

— Ama, bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin, şartım bu, dedi.

Mazhar Müfit beyle Süreyya bey de :

— Buna emin olabilirsiniz, paşam, dediler.

Mustafa Kemal :

— Öyleyse önce tarih koy, dedi.

Mazhar Müfit bey, şu tarihi koydu: 7 - 8 Ağustos 1919. Onun, tarihi sayfanın başına yazdığını gören Mustafa Kemal:

— Pekâlâ, yaz dedi, zaferden sonra Şekli Hükûmet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu, bir...

İki: Padişah ve hanedan hakkında zaman gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir.

Mazhar Müfit bey şaşırmıştı. Kalem elinden düştü. Şaşkın - şaşkın Mustafa Kemal'in yüzüne baktı. O da anlam dolu bakışlariyle onun gözlerine bakıyordu, neden sonra :

— Neden durakladın?

Diye sordu.

Mazhar Müfit bey, paşa ile senli - benli konuşacak kadar içten bir arkadaştı :

— Darılma, ama, paşam dedi sizin de hayalperest taraflarımız var. Mustafa Kemal bunun üzerine :

— Bunu zaman tayin eder. Sen yaz! dedi.

Beş : Latin hurufu kabul edilecek.

— Paşam, kâfi kâfi!

Mazhar Müfit beyin şaşkınlığı daha çok artmış ve dudaklarından istemiyerek bu sözler dökülüvermişti. Sonra sözünün gerisini şöyle getirdi :

— Cumhuriyet ilânına muvaffak olalım da, üst tarafı yeter. Bunu der demez de defteri kapayarak koltuğunun altına aldı. Şakanın böylece bitmesini istediği meydandaydı :

— Paşam, sabah oldu. Siz oturmaya devam edecekseniz hoşça kalın.

Mazhar Müfit bey, bunu diyerek Mustafa Kemal'in yanından ayrıldı. Yatak odasına gitti.

— 3 —

SUYUN BAŞINDA EJDERHALAR

Amiral Robeck'ten Lord Curzon'a mektup ; — Mustafa Kemal'in etkisi gittikçe yayılıyordu. Sultan, İngiliz otoritelerinden, kuvvet kullanarak milliyetçileri durdurmalarını istedi.

Sivas valisi Reşit paşanın başı, bütün anlamiyle belâdaydı. İstanbul hükümetinin yeni Dahiliye Nazırı Adil bey, şifre, şifre üstüne göndererek Mustafa Kemal'le Rauf bey üzerinde bilgi istiyor, vilâyet sınırlarından içeri girdikleri anda tutulup İstanbul'a gönderilmelerini emrediyordu. Son günlerde İstanbul'dan öyle komik telgraflar geliyordu ki, paşa kır sakalını kaşıyarak bunları okuyor gülmekten kendini alamıyordu. Aynı Nazır, Erzurum kongresi sürüp gitiği sırada gülünç telgraflariyle orayı da bombardıman etmişti. Kongre bitip te Sivas Kongresinin açılma zamanının yaklaşması üzerine Adil bey, hışımlı telgraflariyle şimdi de Reşit paşayı dövmeğe başlamıştı. Reşit paşa, Dahiliye Nazırının son telgrafına şu anlamda bir karşılık vermiş, içi de epeyce rahatlamıştı :

— Erzurum'da toplanan Müdafaayı Hukuku Milliye Kongresi görüşlerini bitirmiş, dağılmağa başlamıştır. Mustafa Kemal ve Rauf beyler (!) bütün doğu vilâyetleri delegeleriyle birlikte Sivas'ta açılması kararlaştırılan ikinci bir kongrede bulunmak üzere Erzurum'dan yola çıkmak üzeredirler. Her ne kadar Mustafa Kemal ve Rauf beylerin (bu terim Dahiliye Nazırındandır!) tutulması sizce emrediliyorsa da buna Erzurum'da imkân bulunmadığı gibi burada da imkân yoktur. Bana bırakırsanız ben Sivas'ta bu işi akıllıca yönetmeğe ve memlekete zararlı bir sonuca varmamasına çalışırım. Bundan başka buraca yapılacak bir iş yoktur.

14 Temmuz 1919 günü İstanbul'a yolladığı bu telgrafın anlamını düşündükçe keyifleniyordu. Bu, İstanbul'u akla, mantığa ve gerçeği anlamağa çağırmak değil de neydi? İstanbul'un gözü dönmüştü. Bunun ne dediğini anlayamazdı.

Reşit paşa, henüz bu telgrafı yollamak üzereyken kendisini görmek üzere birkaç Cizvit papaziyle üç de Fransız subayı gelmişti. Kendisini makamında ziyaret eden Fransızlar, boşuna gelmemişlerdi. Dünya savaşında Fransız Cizvit papazlarının boşaltarak gitmek zorunda kaldıkları Fransız okullarını geri istiyorlardı. Bunlar, savaş içinde devletin eline geçmişti ve okul olarak kullanılıyordu. Fransız subayları, papazları desteklemek üzere İstanbul'daki Fransız işgal kumandanı Franchet D'éspe-rey'ce gönderilmişti. Reşit paşa, çok önem verdiği telgrafını telgrafhaneye gönderdikten sonra Cizvit papazlariyle Fransız subaylarına bir karşı ziyaret yaptı.

Paşa, papazlar ve genç subaylarla görüşüp, kahveler içildikten sonra bir zamandan beri Sivas'ta bulunan Fransız jandarma binbaşısı Bruno'ca gizli ve ayrı bir konuşmaya çağrıldı.

Bruno Sivas'ta görevli bir jandarma müfettişiydi. Ona tercümanlık yapmak üzere yanına Zeki adlı bir de

Türk jandarma subayı katılmıştı. Çoğu zaman postane gişelerinde ıslık çalarak vakit geçiren bu Fransız subayı Türk halkınca pek de terbiyeli bir adam olarak görülmüyordu. Sözde Türk jandarma örgütünü tensikle görevlendirilen bu binbaşı, bir itilâf devletleri casusundan başka bir şey değildi.

Valiyi başka bir odaya alan Binbaşı Bruno, kendisiyle özel olarak görüşmek istediğini söyleyerek ufak ufak bir başlangıçtan sonra hemen işe geldi :

— Sivas'ta toplanacak kongre, hem devlete, hem de şahsınıza felâket getirir, dedi.

Bu sözleri Dahiliye Nezareti de zaten çoktan beri geveleyip duruyordu. Bu, Fransa hükümeti namına yapılmış tehlikeli bir tehditti. Hem de bunu kuru bir tehdit saymak aptallık olurdu. Adana, Fransızların işgali altındaydı. Vali bu sözlerden çok heyecanlandıysa da Mösyö Bruno karşısında belli etmedi. Reşit paşanın heyecanı bütün bir kaygu ve telâş anlamı taşıyordu. Bu kaygulu düşüncelerle daireye dönen Vali, civcivli günlerin gelip çaattığına inanarak kötü bir gece geçirdi. Binbaşı Bruno, Valinin arkasını bırakmak niyetinde değildi. Mustafa Kemal'in yüzünden Reşit Paşa birdenbire önemli insanlardan biri olup çıkmıştı. Binbaşı bu sefer Reşit paşaya şunları söyledi :

— Eğer kongrede Fransa aleyhinde kararlar alınmazsa ve bana da müzakere hakkında doğru ve dürüst olarak bilgi verirseniz muhtemel tehlikenin önüne geçebilirim.

İşte, bu sefer iyi yürekli Vali'de şafak attı. Bu adam dün ne denli doğru konuşmuşsa bugün de o denli eğri konuşuyordu. Bu sözlerin arkasında bir piçlik gizleniyordu. Binbaşı Bruno, Reşit paşanın düşüncesine göre «Kongrenin toplanmasını temin etmek» ve sonra Adana'dan ansızın gelecek Fransız kuvvetlere kongre âzasını tutuklatmak ve vilâyeti işgal ettirmek istiyordu.

Reşit paşanın heyecanı, bu düşünceyle korkuya dönmüştü. Binbaşı Bruno, milli hareketi söndürmek için bir komplo mu hazırlanıyordu?

Hemen bir polis memurunu göndererek eski mebus arkadaşı Rasim beyi çağırttı. Rasim bey, yarım saat sonra geleceğini söyleyince onu geri gönderip hemen gelmesini rica etti .Sabırsızlıktan çatlıyordu. Rasim bey, önemli bir iş olduğunu anlayarak hemen geldi. Ona durumu ve bütün kaygularını anlattı. Rasim bey durgun bir sesle :

— Mustafa Kemal paşaya düşüncelerinizi yazınız. Onun vereceği emre göre hareket ediniz, dedi.

Sonra da sözlerine şunları kattı :

— Reşit paşa bu düşünceyi benimsemekle birlikte, Rasim beyi de bu işe ortak etmek istedi :

— O halde, dedi, telgrafhaneye beraber gidelim, Paşaya yazılacak telgrafı birlikte kaleme alalım ve birlikte imzalayalım.

Eski mebus yine sâkin sesiyle şöyle dedi :

— Fransız binbaşısıyla konuşan sizsiniz. Vilâyetin idaresinden mes'ul olan da sizsiniz. Benim duymadığım bir muhaverenin hikâyesine iştirak etmekliğim vilâyetin işgali ihtimalleri üzerine mülâhaza yürütmekliğim abes olur. Yalnız şu var: Siz telgrafınızla benim dahi vaziyetten telâşa düştüğümü yazabilirsiniz. Ben de mebuslukta tanışıp sevişiğimiz Erzurumlu Hoca Raif Efendiye bir iki satır yazarım. Mustafa Kemal Paşanın bu meseleye azamî derecede alâka göstermesine delâlet etmesini rica ederim.

Reşit Paşa :

— Peki!

Dedi ve merkez telgraf müdürlüğünden haberleşme odasını bir süre için boşaltmasını istedi. Sonra Rasim beyle oraya gitti. Erzurum'u buldurdu. Mustafa Kemal Paşanın makina başına gelmesini istedi. Erzurum'dan Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'le Sarıkamış'a gittiğini,

nerdeyse dönmek üzere olduğunu bildirdiler.

Reşit paşa bunun üzerine bir telgraf müsveddesi yazmağa başladı. Bu sırada Erzurum'dan beklediği haber de geldi. Mustafa Kemal, telin öbür ucundaydı. Reşit Paşa şu anlamdaki telgrafı makineye verdi :

— Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine :

İlkönce sizi rahatsız ettiğimden dolayı beni bağışlamanızı diler, sağlığınızı sorar ve rahatsız edişimin nedenlerini açıklamak isterim; görünürde Fransızlara ait müesseseleri yine almak, gerçekte bunların durumu üzerinde incelemelerde bulunmak üzere Cizvit papazlariyle beraber İstanbul'dan önceki gün gelerek Vilâyet makamını ziyaret eden Fransız subaylarına karşı ziyaret için yanlarına gitmiştim.

Ziyaret ve görüşmenin sonunda orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından jandarma müfettişi Mösyö Bruno biraz özel görüşmek isteği göstererek bendenizi başka bir odaya aldı. Söylediği sözleri olduğu gibi naklediyorum :

— Mustafa Kema Paşa ile Kongre Heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek çok saygı beslerken bu işi benden saklamanıza çok üzüldüm, dedi.

Bendeniz de gereken karşılığı vererek kendisini kandırmağa çalıştımsa da son söz olarak :

— Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre yapılmağa çalışılırsa, beş on gün içinde buraların işgal altına alınacağını iyice biliyorum. Sizin şahsınıza karşı beslediğim saygı gereği olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız olup bitti durumuna geldiğinde inanırsınız, o zaman vatanınızın felâketine sebep olanlar arasına siz de girmiş olursunuz.

Sözlerini söyledi. Dahiliye Nezaretinde daha önce almış olduğum şifreli telgraf da başka biçimde yazılmak-

la beraber aynı kanıyı verecek gibiydi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri de dün Kolordu Kumandaniyle uzun uzadıya görüşerek kongre üzerinde kumandan beyefendinin düşüncesini almaya çalıştığı gibi bu sabah ta Müsyö Bruno bana gelerek saat alafranga üçte öbür Fransız subaylariyle beraber kongre üzerinde görüşüleceğini ve fakat, kendisinin aradaki samimiyet dolayısiyle daha önce ayrıca görüşmek istediğini söyledi. Bir süre konuşulduktan sonra sonuç olarak şunu söyledi :

— Ben dünden beri bu konu üzerinde pek çok düşündüm. En sonra şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhinde kışkırtmada bulunmazlarsa ve onlar üzerinde tecavüz edercesine dil kullanmazlarsa kongrenin toplantısında hiçbir sakınca yoktur. Ben Franchet D'ésperey'e yazar, Mustafa Kemal Paşa üzerindeki tutuklama emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına engel olunmaması için Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat ,şu şartla ki, siz de benden hiçbir şey saklamayacaksınız. Ve samimî dostluğumuzdan dolayı her zaman birbirimize karşı açık dil kullanacağız. Yahut, kongrenin ne zaman toplanacağını öğrenmek gerekiyor.

Dedi. Ben de kendisine bunun üzerine kesin bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve arada dostluk dolayısiyle hiçbir şey saklamıyacağımı söyledim.

Binbaşının, işgal sorununda dün sözleri çok kesin olduğu halde bugünkü yumuşaklığının nedenini çokça incelemek gerekmez sanıyorum. Bu hususta uzunca yazmayı gereksiz buluyorum. Aynen anlaşılıyor ki bunların düşüncesi, kongrenin Sivas'ta toplanmasını ister görünerek kongre delegeleriyle sizi burada toplatmak ve el altından kışkırtmalarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmek-

ten ve aynı zamanda işgal işini de olup bitti durumuna getirmekten ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre telgraf ta başka biçimde olmakla beraber aynı anlamda idi. İşte, ben her gerçeği - gizli tutulmak dileğiyle- Efendimize bildiriyorum. Bundan sonra yapılacak işleri düşünmek size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu denli yakın ve sanki elle tutulacak kadar göz önünde olduğunu bilip dururken, bundan size bilgi vermemeyi ve bunun için de Sivas'ta kongre toplamaktan vazgeçilmesini söylememeyi vicdanıma sığdıramadım.

İşte bunun için sizden ve orada bulunan öbür saygıdeğer arkadaşlardan dileğim şudur ki, ikinci bir kongrenin toplanması kesin olarak gerekmiyorsa vazgeçilsin. Varsa, dört yandan işgali pek kolay olan Sivas'ın, toplanma merkezi olmasından vazgeçilerek işgali ihtimali pek uzak olan Erzurum'da ya da uygun görülürse Erzincan'da toplanmasına çalışılmasını memleketin selâmeti namına dilerim.

Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyefendi de bununla ilgili düşüncelerini ayrıca yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sivas mebusu Rasim bey de eski Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu konudaki bilgi ve düşüncelerini içeren bir telgraf çekecektir. Okuduktan sonra Hoca Raif Efendi hazretlerine lütfen yollarsınız. İşte efendim, durum böyledir. Herkesçe bilinen yüksek yurtseverlik duygularınıza karşı sizi daha çok tedirgin etmekten sakınır ve emir ve cevabınızı beklerim efendim.

Reşit

Reşit Paşa, Rasim Beyle telgrafhaneden çıktığında kendini anlatamamış olmanın karışık psikolojisi içindeydi. Mustafa Kemal'e: «İyi düşün!» demekten de çekinmemişti. Caddede yürürlerken Rasim Bey birdenbire durakladı:

— Mustafa Kemal Paşaya karşı ayıp oldu! Dedi. Or-

tada ne fol, ne yumurta varken yaygara kopardık. Daha ağırbaşlı davranabilirdik. Reşit Paşa içini dökebilmek için bir fırsat yakaladığını anlayarak :

— Birader, dedi; Fransızlar Sivas'ı işgal ederiz, diyorlar. Bunu, bu tehdidi Mustafa Kemal Paşaya haber vermek lâzımdır. Çünkü kongre kurmayı kararlaştıran odur ve bu halde Fransızların savurdukları tehdit evvelâ ona râcidir. Sonra; bu işe İstanbul da son derece ehemmiyet veriyor; Sivas'da kongre açılmasına müsaade etmemekliğimi şiddetle ihtar ediyor. İhtarla kalsa yine iyi,. Kongreye gelecek âzanın -başta tabiatiyle Mustafa Kemal Paşa olmak üzere- tevkif edilmelerini istiyor. Bu vaziyette, telâş etmemek benim için mümkün mü?

Rasim Bey gülümseyerek :

— Telâş etmek belki zarurî idi. Lâkin bu telâşın yersiz olduğu işte anlaşıldı. Artık bu bahsi kapamak icap eder, dedi.

Reşit Paşa kendini tutamadı :

— Ortada, kongrenin men'i, âzânın tevkifi emri var. Buna karşı ne buyurulur?

Erzurum Valisini taklit etmenizi tavsiye edebilirim. Ayrıldılar. Rasim Bey evine, Reşit Paşa da daireye gitti. Dirseklerini masaya dayayarak, o çapraşık düşünce ağından kurtulmanın yollarını arıyordu. Oldukça güç, tedirgin edici bir durumda olduğunu anlıyordu. Ömründe rastladığı en güç durumla karşı karşıya bulunuyordu :

Bu sırada kapıda bekleyen polis içeri girdi :

— Paşa Hazretleri, Emir Paşa ile eşraftan birkaç kişi sizi görmek istediklerini söylediler.

Reşit Paşa :

— Gelsinler!

Dedi. Başlarında uzun boylu, kırmızı ince yüzlü, cesur bakışlı bir adam olan konuklar içeri girdiler ve maroken koltuklara yerleştiler.

Elebaşıları olan Emir Paşa :

Paşa Hazretleri, dedi; Sivas'ı Fransızların işgal edeceklerini haber aldık. Zatı âlinizin böyle bir felâketi önlemek için neler düşündüğünüzü bilmiyorsak da, sabık mebus Rasim beyle müşavere ve müzakere halinde bulunduğunuzu duyduk. Halbuki, Sivas, sade Rasim Beyden ibaret değildir. Biz de Sivaslı'yız. Memleketimizin mukadderatiyle alâkadarız. Onun için şehir namına hattâ vilâyet halkı namına zatıâlinizden soruyoruz: Sivas'ın işgali için Fransızlar tarafından teşebbüse girişildiği, zatıâlinize resmî tebligat yapıldığı doğru mudur? Doğru ise bu mühim haber neden Sivas halkından ve onu hakkiyle temsil edebilecek kimselerden saklanıyor da yalnız Rasim beyle görüşülüyor?

Bu, karşılık verilmesi oldukça zor bir soruydu. Mustafa Kemal'e çektiği gizli telgraftan sonra içinde ufak da olsa bir umut aydınlığı belirmeğe başlamıştı. Onun için Emir Paşaya yuvarlak bir karşılık vermekte gecikmedi :

— Fransızlar şuurlu bir millettir. Başaramıyacakları işe el vurmazlar, dedi.

Emir paşa, bu karşılık karşısında afallamıştı. Yine de toparlanarak :

— Sivas'ı işgal meselesinin koca Fransız devleti için başarılmaz bir iş olduğu nerden malum?

— Her hamiyetli Türk bu kanaatte olsa gerektir.

— Lütfen açık söyleyin, paşa hazretleri!

— Sözüm açıktır paşa hazretleri; yalnız izah edeyim, vatanını seven her Türk elde kalmış olan yurt parçalarını kaniyle, canıyla, müdafaaya azmetmiştir. Sivas da o cümledendir. Her istilâ ve işgâl teşebbüsüne karşı müdafaa olunacaktır. Fransızlar, bu hakikati kavramış olduklarından yeni bir macera ardına düşmezler, arslan ağzından lokma kapmaya kalkışmazlar.

Reşit paşa bunu hesaplı konuşmak istememişti. Yine de pek hesaplı düşmüştü. Emir paşanın ağzını mühürlemek için bundan daha güzel söz bulunamazdı. Vali sözü-

nü bitirip de Emir paşaya şöyle bir dikkatlice bakınca onun ezilip büzüldüğünü, eski yiğit görünüşünü bütün yitirdiğini gördü. Sonra da bilmeden bunca güzel lâf ettiğini anlayarak sevinmekten kendini alamadı. «Emir Paşa Çerkes'ti. Ömrünün her döneminde de Çerkes kalmıştı.»

Reşit Paşanın ruhunun derinliklerinde, Mustafa Kemal'in yaktığı ışıldağın gizli parıltıları pır-pır edip duruyordu. Bunu anlamazlıktan geliyordu. İşte, Emir paşaya verdiği karşılıkda bugün meydana çıkmıştı. Vatanın her türlü işgal teşebbüsüne karşı savunulacağını söylerken, Mustafa Kemal'in yarattığı inan kayasına dayandığını seziyordu.

Reşit Paşanın «Vatanını seven her Türk» sözü, Emir Paşayı cin gibi çarpmıştı. Reşit Paşayla, bu sözü hiç de Emir Paşanın Çerkesliğini yüzüne bir suçmuş gibi vurmak için söylememişse de, bundan alınmıştı Valinin :

— Türklere ait işlere karışma!

Dediğini kurarak «renkten renge giriyor, şaşkın şaşkın yutkunuyordu». Emir Paşanın yanındaki figüranlar yerli Sivas Türklerindendiler ve paşanın sözlerinden gerçek olarak heyecana kapılmışlardı :

— Evet, Paşa hazretleri, hepimiz ölmeğe hazırız!

Demeğe başladılar.

Reşit Paşa, bütün yönetim yaşayışı süresince, hiçbir insanî zümreyi birbirinden üstün, ya da aşağı tutmamıştı. Irklar ve milletler de bu düşünce içinde yer alıyordu. Emir Paşayı istemiyerek afallatmıştı, buna da gizlice seviniyordu. Türk vatanı ve şehirlerinin kurtuluşu için ölmeğe hazır olduklarını söyleyen öbür konuklara bol bol güler yüz gösterdi. Her zaman Çerkesliğiyle övünen Emir Paşa, o şaşkın durumiyle oracıkta kalakaldı. Reşit Paşa ötekilere şunları söylemeyi de unutmadı :

— Böyle deikodulara kulak asmayınız, halkı her fasit düşman propagandasına karşı tenvir ediniz. Ayni za-

manda vatan için fedakârlıklar göstermeğe hazır bulunmanız!

Arkadaşlarının birdenbire kendi düşüncelerinden kopup ayrılma eğilimi gösterdiğini gören Emir Paşa, şöyle bir direnmeyi denedi :

— Bütün bu rivayetler, Sivas'ta açılacak kongre yüzünden çıkıyor. Acaba hükümeti seniyye bu gibi teşebbüslere karşı kayıtsız kalacak mı, müsamaha gösterecek mi?..

Reşit Paşa sertçe bu karşılığı verdi :

— Orası size gerekmez!

Sonra sizi kongreye davet ederler veya aza seçerlerse!

Reşit Paşa ziyaretçilerine yol vermek isteyince, eskiden beri bir âdet edinmişti. Şimdi de öyle yaptı. Eline bir kâğıt alarak okumağa başladı. Bunu gören Emir Paşa ile arkadaşları kendilerine yol göründüğünü anlıyarak kalkıp kapıya yöneldiler.

Bu adamların kalkıp gitmesiyle Reşit Paşanın derdi bitmemişti. Bunlar, Binbaşı Bruno'nun kendisine gizli olarak söylediği şeyleri nereden ve nasıl öğrenmişlerdi? Eğer Mustafa Kemal'e çektiği gizli telgrafı da öğrenmiş ve İstanbul'a duyurmuşlarsa, hali dumandı. Bunun için şimdi tedbir almak zorundaydı. Reşit Paşa için en büyük tehlike işten el çektirilme olabilirdi. Babıâli onun kendi kirli işlerinde kullanabilecekleri aşağılık tiplerden olmadığını anlamışa benziyordu.

Reşit Paşa böyle iki yandan gelen baskı arasında hem insanlığını, hem haysiyet ve şerefini, hem de vatan ve millet sevgisiyle ekmek parasını korumak durumundaydı. Ne yapacağını şaşırmış değildi. Çok sıkışmıştı.

Ve bütün bu saydıklarımızı kurtarabilecek tedbirlerin ne olabileceğini düşünerek kafa patlatıyordu.

Sivas'ın havasını kaplayan Ağustosun boğucu fırın sıcaklığı, açık yüksek pencereden içeri doluyordu. O, böy-

le bir karara yönelmiş düşünceleri içinde bocalayıp dururken ,eski mebus arkadaşı Rasim bey içeri girdi. Vaktiyle o Ergani'den, Rasim bey de Sivas'tan mebus seçilmiş ve böylece dost ve ahbap olmuşlardı. Onu adamakıllı tanıyordu. Bu yüzden de Sivas'ta sırdaş olarak konuştuğu bir tek adam oydu.

Reşit Paşa, onun doktor albay İbrahim Tali ve kolordu kumandanı Albay Refet beylerle pek sıkı-fıkı olduğunu, Mustafa Kemal'in ihtilâlci düşünceleri çevresinde işbirliği yaptığını yakından biliyordu. Sonra Mustafa Kemal'in ihtilâlci düşüncelerini Sivaslılar arasında yaymağa çalışan en çalışkan militan da oydu.

Reşit Paşa onunla duyuşça birse de düşünce yönünden ayrı olduğunu anlıyordu. Mevkii dolayısiyle ondan ayrıldığını biliyor, onu gittiği yoldan ayırmağa çalışmak ta hiçbir vakit aklından geçmiyordu. Aralarında böyle bir sanı uyandıracak en ufak bir konuşma bile geçmemişti.

Bugün onun böyle birden bire çıkagelişine bir anlam verememişti. Sivaslı ihtilâlcinin yüzü somurtkandı. Bu valiyi düşündürdü.

— Hayrola Rasim bey, mühim bir haber mi var?

Diye sordu.

«Aziz dostu, sitem etmek ister gibi derin derin ve kızgın kızgın» Reşit Paşanın yüzüne baktı :

— Haber, dedi, sizde, Erzurum kongresi beyannamesinin ve kararlarının vilâyet matbaasında basılmasını menetmişsiniz.

Dostunun dediği doğruydu «Orta çapta iki sayfa tutan on madelik bir beyanname ile kongre mukarreratını muhtevi iki sayfalık bir broşürün -Müdafaayı Hukuk Cemiyeti namına- istendiği» basımevi müdürünce bildirilmesi üzerine Reşit Paşa :

— Olamaz!

Demişti. Vali, ihtilâl beyannamesinin Vilâyet matbaasında bastırılmak istenmesini çok tehlikeli bulmuştu.

Reşit Paşa, Rasim beye tatlı dille bunun neden olamıyacağını anlattıktan sonra şöyle dedi :

— Hem, canım efendim, Vilâyet matbaalariyle alışveriş şu sırada pahalıya mal olur. Siz kendi maksatlarınıza ait evraki müstensihle çoğaltırsınız kârlı çıkarsınız.

Rasim bey, donuk bir yüzle bunları dinledi, daha çok direnmedi, yalnız :

— Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları Erzurum'dan ayrılmak üzeredir. Eski valilerden Bekir Sami bey de kongreye katılmak üzere Sivas'a gelecektir.

Dedi ve çekilip gitti.

*

Reşit Paşa, gür ve kırçıl sakallarını karıştırarak uzun boyu ile odada dolaşıyor, işlerin günden güne değil, saatten saate daha çapraşık bir durum aldığını düşünüyordu. Ağustos bütün hiziyle sonuna doğru sürükleniyor, Erzurum yaylasından kalkan karanlık kongre bulutları, Sivas ilinin ufuklarına gittikçe yaklaşıyordu. Evet, Sivas ili ve onun valisi için her saatı sürprizle dolu heyecanlı, sırasında tehlikeli günler başlamak üzereydi.

İstanbul'dan gelirken sâkin, sessiz ve rustaî bir köşe olarak düşündüğü Sivas'ın başında meğer ne belâlı bir kader kuşu dolaşıp duruyormuş. Bunca tecrübesi vardı; sıkı duracak, açık vermeyecekti. Aklını, zekâsını ve soğukkanlılığını bir an kullanmaktan uzak kalacak olursa memleket için ne büyük felâketlere yol açacağını anlıyordu.

Yüksek pencereden dışarı baktı. Pek uzakta, sararmış bozkır düzlükleriyle eflâtun renkli kel dağ zincirinin birleştiği yerden yılankavi akan Kızılırmak, güneş altında sert bir çelik parıltisiyle parlıyordu.

Ufuklar, bomboş, kımıltısız ve insansızdı. Uzun boylu yemyeşil kavak dizileri bu sapsarı, ölü ve durgun yayla dekoru ortasında yine de bir parça düşsel bir dünya yaratıyordu. Bu denli boş, ıssız ve yalnız doğa parçasının, bir-

denbire çok heyecanlı olaylara sahne olabileceğini bir türlü aklı almıyordu.

Civcivli günler gelip çatmıştı. 26 Ağustos 1919 yeni bir tedrginlik getirmekte gecikmedi. O, böyle düşünüp dururken kapı vuruldu. Posta ve telgraf başmüdürü içeri girdi. Lütfi bey cebinden çıkardığı telgrafı Reşit Paşaya uzattı ve bunu okuyan valinin mimiklerini seyre daldı. Bu telgraf, Mustafa Kemal ve adamlarının Sivas'a mutlaka gelip bir kongre de burada yapacağını anlıyarak İstanbul'a kaçıp giden Osman paşazade Halit beyden geliyordu.

Valiyi çok güç durumda bırakmışa benziyen bu telgraf şu anlamdaydı :

— Sivas'ta Evliya Efendi eliyle müftü, Emir Paşa, Zihni Efendi hazretlerine ve saygıdeğer Eşraf ve ileri gelenlere :

Sivaslılar, yüksek hilâfet ve saltanat makamına candan bağlı ve padişahın emri altındaki hükümetin emirlerine bütün kalbiyle inanan sadık bir kitle olduklarını ve bu sarsılmaz isteği genel arzuya karşı koyacak her türlü teşebbüsü hep birlikte ezerek yok edeceklerini bildirmelidirler.

Bütün bilginler, şeyhler, Eşraf ve esnaf hepbirlikte padişah makamına, sadarete, Dahiliye Nezaretine hiç vakit geçirmeden bunu bildirmelidirler. Makina başında karşılığınızı bekliyorum. Osman Zade Halit.

Reşit Paşa, ilkin gözlerine inanamadı. Sivas'ta Hürriyet ve İtilâf Partisinin liderliğini yaptığı sıralarda bu adamın çevresinde iki-üç doğru-dürüst üye bile yoktu. Şimdi bu adam, padişahla Sivas arasında bir arabulucu rolü oynamağa çalışıyordu. Ellezi Zade Halit beyin bu yaptığı, gerçekten büyük bir küstahlıktı. Sonra Sivas'ta onun sözünü dinleyecek tek bir aklı başında adam çıkacak mıydı? bu, gülünç bir işti. Bu da bir yana, önemli olan, söyleyerek padişahla Sivasları karşı karşıya getirmesi ve böylece yarattığı olupbitti idi.

Halit bey gibi megaloman bir sarhoşun sözleriyle harekete gelen Bâbıâli adamları demek ki, kendilerini denize düşmüş bir durumda görüyorlardı.

Halit bey gibi bir adamın Bâbıâliyi kışkırtabilmesi, artık devlet adamlarının ne kerte aşağılık mallar olduğunu gösteriyordu. Bu durum Reşit Paşanın yüreğini sızlatmaktan azak kalmadı. Bu telgrafın, Sivas halkı üzerinde bir etki yapmayacağını biliyordu. Böyle olduğu halde bu telgraf işini ele almağa ve üzerinde durmağa karar verdi. «İlkin müftü Abdürrauf Efendiyi çağırarak fikrini» sordu.

Müftü, derin bir bilgisi olmayan çok namuslu bir adamdı. Telgraftan haberi yoktu. Vali telgrafın suretini ona okudu :

— Ne dersiniz, diye sordu. Böyle bir telgraf yazmak şimdilik doğru olur mu?

Müftü Abdürrauf Efendi hiç düşünmeden karşılık verdi:

— Halit bey Hürriyet ve İtilâf reisi değil mi, nal kadar mühür taşımıyor mu? İstediği şeyi kendi yazsın, kendi mühürlesin, kendi eliyle de götürüp şuraya buraya assın. Ben onun sözüyle sigaramın külünü bile silkmem.

Reşit Paşa, müftüden sonra Emir Paşayı çağırdı. Emir Paşa geldi ve Halit beyin telgrafı dolayısiyle çağrıldığını görünce yüzü rahat ve geniş bir gülümseyişle aydınlandı :

—Karganın kılavuzluğunu kabul edecek adamlardan değilim, dedi. Çünkü burnumun temiz kalmasını isterim.

Reşit Paşa, ondaki bu değişikliğe şaşmadı. Şundan ki, Emir Paşa bugünlerde memleket ve milletsever bir büyük adamla yakından ahbaplık ediyordu. Bu eski valilerden Bekir Sami beydi. Mustafa Kemal, Rauf bey, Albay Bekir Sami beylerin gittiği yolun yolcusuydu. Geniş görüşlü ve çok tecrübeli bir adamdı. Sivas kongresinde bulunmak üzere o günlerde Sivas'a gelmiş, Çerkez Ziya beyin evine yerleşmişti. Onun gelişiyle Sivas Çerkesleri hemen hemen

hep kuvayı milliyeci oldular. Bekir Sami bey de Çerkesti ve Rauf beyin Sivas'a gelmesini dört gözle bekliyordu.

Emir paşadan sonra sırasiyle çağrılan eşraf, Halit beyin telgrafına pul vermediklerini söylemekte ivecen davrandılar.

Bir vali olarak Sivas'ın padişaha âsi tanıtılması ve bunun içinde ona «sadakat yemini» etmesini hiç doğru bulmuyordu .Halit beyin bu telgraftan beklediği çok melunca bir sonuç vardı: Sivas halkını Kongrecilerin üzerine çullandırmak istiyordu. Vali, en sonra Halit beyin en yakın akrabasının bile bu telgrafa güler yüz göstermediğini anladı ve içi rahatladı. Bu üzüntü de bitmişti.

Ne yazık ki, üzüntülerin arkası geleceğe benzemiyordu: 28 Ağustosta gelen İstanbul gazetelerindeki bir haber Reşit Paşanın ağzının tadını kaçıracak gibiydi. Gazeteler, ağız birliği etmişçesine Reşit Paşanın Sivas valiliğinden alındığını yazıyorlardı.

Paşa, zaten aylardan beridir bu haberi bekliyor gibiydi. İstanbul'daki Hürriyet ve İtilâf Partisinin kodamanları, onu büyük umutlarla Sivas'a uğurladıkları halde o, onlara ufacık bir iyilikte bile bulunmamıştı. Demek ki Damat Ferit en sonra kızmış, onu yönetici kadrosundan tekerlemeğe karar vermişti.

Reşit Paşayı çok üzen bir tek şey vardı. Şimdiye dek birçok valiliklerde bulunmuş, mebusluk bile etmiş, bir kulübeye sahip olmak mutluluğuna erişememişti. Çoluk - çocuk yine açıkta kalacaktı demek! Bâri emekliye ayrılsaydı hiç olmazsa birkaç kuruşluk bir gelir demek olan bu para ile sokağa düşmezdi. Elli lira tutarında olması gereken bu para, onun ailesini yoksulluktan kurtaramazdı

Şimdiye dek Reşit Paşaya türlü canbazlıklar yaptıran korkunun kaynağı işte buydu. Şimdiye dek Dahiliye Nezaretini en ağır telgrafla bombardıman edemeyişinin biricik nedeni işte buydu. İş olacağına varıyordu. Bütün kurnazlığı, diplomatça dil dökmeleri boşa gitmişti. Bütün

bu korkuların kaynağını elinden kaçıran Reşit Paşa, bir denbire gönlünün rahatladığını duymağa başladı.

Geçim kaygusundan doğan büyük korkusunu yenen Reşit paşa, şimdi Dahiliye Nezaretine karşı dozu gittikçe artan bir öfke duymağa başlıyordu. Bütün ömrünce namus ve şerefiyle memleket hizmetinin yüksek basamaklarında bulunmuş bir yönetim adamı nasıl olur da böyle eski bir çuval bir paçavra gibi tutulup bir kenara atılabilirdi?

Reşit Paşa, uzun bir öfkeli düşünüşten sonra Dahiliye Nezaretine şu anlamda bir telgraf çekti:

— Valilikten uzaklaştırıldığımı gazetelerde okudum. İstanbul'dan da bu haberi doğrulayan telgraflar aldım. Valilikten atıldığı herkese işittirilen bir valinin böyle buhranlı zir zamanda iş başında bulunması doğru olmayacağından Sivas'tan hemen ayrılmak üzere yeni vali gelinceye dek vali vekilliğini kime bırakmam uygun görülüyorsa bildirilmesini dilerim.

Reşit

Nâzır Âdil beyden gelen karşılıkta gazete haberine kulak asmayarak yine görevinde kalması Reşit Paşaya bildirildi. Reşit paşanın anladığına göre, görevini bir başkasına bıraktıktan sonra Sivas'tan ayrılmak istemesi onun yeni valilikte kalmasını sağlayan bir psikolojik neden olmuştu.

— 4 —

ORTA YAYLADA YANAN MEŞ'ALE

17 Eylül 1919 Sir F. Robeck'ten Lord Curzona mektup :

İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine, Mustafa Kemal'ce Erzurum'da başlayan, Kastamonu ve Sivas'a yayılan bir harekete göre, Anadolu'da özgür bir cumhuriyet kurulmak üzeredir.

Anadolu'nun yüksek yaylâsından birer - ikişer ayrılan ihtilâlciler ,Orta yaylaya yollanıyorlardı. Sivas Kongresi Eylülün dördüncü günü toplanacaktı. Yaylanın yüksek, masmavi ve dupduru göğünde kuzeyden gelen büyük leylek sürüleri şöyle bir dolaşıyor, sonra yavaş yavaş güneye doğru iniyordu. Müdafaayı Hukukçular da uzun ve tozlu yollara dökülerek güneye gitmeye çalışan ihtilâlci delegeleri ellerinden geldiğince selâmetlemeğe çalışıyordu. Ağustosun son günleri gelip çatmıştı. Açılacak kongrenin lideri hâlâ Erzurum'daydı. Boş ta durulmuyordu. Bir yandan Müdafaayı Hukukçular, bir yandan Mustafa Kemal, durmadan öteye - beriye propaganda mektupları yazıyorlardı. Bu çalışmalar Müdafaayı Hukuk konağında, ya da Mus-

tafa Kemal'in yanında toplanılarak yapılıyordu.

Mustafa Kemal İkinci Ordu Kumandanlığını yaparken tanışmış olduğu aşiret reislerine, şeyhlere uzun ve tatlı mektuplar yazarak onları dâvaya bağlamaya ve Kürt Taali Cemiyeti ile İngiliz İntellicens Servisinin oralara saçmakta olduğu çok tehlikeli ağunun etkisini yok etmeğe çalışıyordu. Mustafa Kemal, bununla Erzurum'da son çalışmalarını yapıyordu. O da Sivas yaylasına ineceği gün ve saati ipie çekiyordu.

Yola çıkılacağı gün anlaşılmıştı, ama en önemli engel olan parasızlık çözümlenmemişti. Erzurum belediye başkanı Zakir efendi, dört yaylının Sivas'a dek yüzerden dört yüz liraya tutulabileceğini söylemişti. Bu dört yüz lira nerden bulunacaktı?

Bir akşam yemeğinde Mustafa Kemal, arkadaşlarına:

— Hazır mıyız?

— Elimizde çürük - çarık üç otomobil var. Karoserileri berbat. Körükleri yırtık - pırtık. Lâmbaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek mecburiyetinde kalırsak karpit te yanmaz. Burada karpit tedarik etmenin de imkânı yok.

— Çürük - çarık, lâmbalı - lâmbasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyamızı nakle kâfi mi?

— Tabiî kâfi değil.

— Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif beylerle sen, Cevat Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi efendi için de yer ayrılır. Kendisini Erzincan'dan alırız. Recep Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer zabit arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan araba ile gelirler.

— Güzel, paşam. Ben de böyle düşünüyordum. Ancak, üç - dört arabaya ihtiyacımız var. Bugün belediye reisi ile görüştüm, ucuza bize araba temin edecek. Fakat, dört yüz lira kadar paraya ihtiyacımız olacak. Tabiî yol boyunca ve Sivas'ta da paraya ihtiyacımız olacak. Kasamızsa malûm.

Mustafa Kemal «Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak, gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif bir sesle» :

— Evet, bir de para meselemiz var!

Dedi.

— Paşam, siz bu mevzuu ile meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz.

Mustafa Kemal birdenbire yerinden fırladı. Yüzü kıpkırmızı kesilmişti :

— Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terketmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar.

Mustafa Kemal'in beş parası yoktu. Bir gün onun yanından dönen Kâzım bey, Müdafaayı Hukukçulara bu haberi verdi. Para bulmadıkça Mustafa Kemal, Erzurum'dan ayrılamayacaktı. «Zaten nizamname de temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaayı Hukuk Teşkilâtına vermişti.» O gün de Müdafaayı Hukuk'un elinde ancak seksen lira kadar bir para vardı. O zamana dek halktan yalnız bin beş yüz lira tutarında birşey toplamışlardı. Bu para da gelen delegelerin yerleştirilmesine, telgraf haberleşmelerine harcanmış, suyunu çekmişti. Müdafaayı Hukukçular da beş parasızdı.

Bu iyi insanlar, Mustafa Kemal'e yol parası nereden bulacaklarını bir türlü kestiremiyor, arpacı kumrusu gibi düşünüp duruyorlardı. En sonra uslarına bir şey geldi: Çoluk çocuklarının süs eşyalarını satarak paraya çevirmek. Kadınlar, süslerinin arkasından istediklerince ağlayabilirlerdi. Başka hiç bir çare yoktu.

İyice hesaplayınca göçmenlik günlerinin, bütün bu süs eşyasını eritmiş olduğunu anladılar ve umutsuzluğa düştüler. Müdafaayı Hukuk derneği olarak ta para için hiç kimseye baş vurumazlardı. Bu derneğin çok güçlü ve zengin görünmesi gerekiyordu.

Sıkışan kula Hızır yetişir, derler, işte, bu da öyle oldu. «Heyeti Faale» üyelerinden emekli subay Süleyman bey, hiç kimsenin yapamayacağı şeyi yaptı: Mustafa Kemal'e gerekli olan parayı Müdafaayı Hukuk üyelerine verdi ve onları dünyalarca sevindirdi. Bu idealist gençlerin umutsuzluk kuyusunda nasıl bocaladığını gören eski, mert ve iyi yürekli asker, onlara şöyle dedi:

— Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne paşa, ne de başka hiç bir kimse bilmeyecek. İlerde Müdafaayı Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir, giderim.

Bu sözleri dinleyen genç idealistlerin gözleri yaşardı. Süleyman bey, bu sırada gerçekten onlara çok büyük bir iyilik yapmıştı. Bu hiç bir ölçüye vurulamayacak kadar büyük bir iyilikti.

Genç adamlar, Süleyman beyin getirip verdiği dokuz yüz liranın üstünü, yüz lira da kendi aralarında toplayarak bütünlediler.

Kâzım bey bin lirayı Mustafa Kemal'e götürüp verdiğinde o, gençler kadar sevindi. Yol parası olarak böyle dişe dokunur bir şey bulunabileceğini hiç bir vakit usuna getirmemişti.

O zaman için pek önemli olan bu parayı eline alan Mustafa Kemal çok sevinmişti. Çünkü, bu paranın bulunmayışı bile Türk ihtilâlini engeller, zorlaştırır, geciktirebilirdi. Her şey olabilirdi .

Mustafa Kemal, parayı eline alır almaz hemen Mazhar Müfit beyi çağırttı. Ona kasadarlık görevi veriyordu :

— Mazhar Müfit, tamam yol paramız var. Al sana bin lira!

Deyince şaşırmak sırası eski valiye gelmişti:

—Paşam nasıl oldu bu?

Parmaklarını dudaklarına götüren Mustafa Kemal:

— Üzümünü ye, bağını sorma!

Dedi. Bunu söylerken zor bir işi yenmiş bir insanın sevinciyle yüzü parlıyordu.

★

Artık en çok bir hafta on gün içinde Sivas Kongresine doğru yola çıkılacaktı. Bu sırada en önemli işlerden biri de Sivas kongresine götüren yolların güven altına alınabilmesiydi. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a yakın bölgelerde çok sıkı ve etkili güven tedbirleri aldırmış olmakla beraber Orta Anadolu'dan Sivas'a giden yollar çok büyük tehlikeler altındaydı. Ali Fuat paşa da bu tehlikeli yolları demir gibi bir güven çemberi içine almış, buralardan hiçbir yırtıcı kuş uçurtmuyordu. Böylece Sivas Kongresine gidecek delegeler, her adım başında korunarak Sivas'a iletiliyordu.

20 nci Kolordunun bütün araçları, Sivas'a gidecek delegelerin emrine verilmişti. Delegeler, küçük gruplar olarak yola çıkarılıyor ve kongre üzerinde gerekli bilgiler verilerek uyarılıyordu. Her grupun yolcu edilişinden sonra Erzurum'a Mustafa Kemal'e telgraf çeken Ali Fuat paşa, onların özel düşünceleri üzerinde de bilgi vermekten geri kalmıyordu.

Mustafa Kemal, bu telgrafları aldıkça çevresindeki arkadaşlarına da yüksek sesle okuyor ve arkasından bu en eski okul arkadaşını övmekten de kendini alamıyordu:

—Bravo, Fuat arslan gibi çalışıyor!

Fuat, paşanın güzel telgrafları ve aldığı tedbirler yüzünden övgülere boğulduğu bir gün üzücü bir haber ortalığı altüst etti. Sivas kongresinin başında bir kara dumanın döndüğünü bildiren bu haber görünürde heyecan vericiydi.

Mustafa Kemal :

— 29 Ağustosta Erzurum'dan ayrılmalıyız!

Diye kesin emrini vermişti ve herkes buna göre hazırlanmağa başlamıştı. Arkadaşlarının içinde yine en sabırsızı Mustafa Kemal'di. «Mümkün olabilse kongreyi hemen yarın toplamak için kuş gibi Sivas'a uçacak»tı.

Ne yazık ki bütün engeller bunu önlüyordu. Her şey bir yana, kongreyi istenilen günde toplayabilmek bile talihin güler yüzüne bağlıydı. Sivas Kongresi, Mustafa Kemal için bir ölüm-dirim sorunuydu. Erzurum Kongresi gerçi Mustafa Kemal'i şöyle bir şimşek aydınlığı gibi parlatmışsa da bu daha çok Kâzım Karabekir'e büyük bir şans vermiş, onu birdenbire büyük bir güç olarak millete kabul ettirmişti. Bir Sivas Kongresi ise Mustafa Kemal'in kişiliğini bütün dünyaya duyuracak ve Kâzım Karabekir'i gölgesi altına alacaktı. Ve ancak böyle bir ihtilâlci olarak milletin kaderine el atacaktı.

Sivas kongresi, Erzurum'da «Vesayet» altında toplanan kongreden anlam ve genişlikçe ve yapacağı etkice çok daha büyük olacak ve bütün pısırıklıklara duyulan korkulara erkekçe son verecekti. Onun için Mustafa Kemal, gerçekten kanatları olsa uçarak Sivas'a gidecek ve özgürlük asasını güneşe doğru kaldıracaktı. Mustafa Kemal bir de, İstanbul'dan Anadoluya geçeceği günlerin arifesinde böyle sabırsız ve heyecanlıydı. Buradaki engeller de bir o denli tehlikeliydi. Bütün iç ve dış düşmanlar el ele vermiş. Sivas Kongresinin toplanmaması için görünür görünmez tedbirler almakta, tuzaklar hazırlamaktaydılar. Evet, bu, sabırtaşının çattadak çatlayacağı günlerden bir gündü. Öğle yemeğindeydiler. Mustafa Kemal vaktiyle gönüllü olarak Enver paşa ve daha birçoklarıyle gidip İtalyan Emperyalistleriyle çarpıştıkları günleri anıyor, bu arada Süreyya (Yiğit) beyin de o savaşlarda gösterdiği yararlıkları övüyordu .O da gönüllü saflarında ve Mustafa Kemal'in kumandası altında çarpışanlar arasındaydı.

İşte bu sırada Emir çavuşu Ali soluyarak içeri girdi:

— Paşa hazretleri, bir telgraf memuru hemen sizi görmek istiyor .

— Hangi telgraf memuru?

Cevat Abbas'la yaver Hayatî hemen dışarı frrlamıştı. Cevat Abbas'ın getirdiği haberler şuydu :

— Sivas Valisi Reşit paşa, zatı devletinizin hemen telgraf makinası başına teşrif buyurmanızı rica ediyormuş.

Hayati beyin getirdiği haber de aynıydı :

— Telgraf memuru Sivas Valisi Reşit paşanın çok acele ve hemen işareti ile telgrafhaneye teşrif etmenizi rica ettiğini haber vermek üzere gelmiş. paşam.

Mustafa Kemal, birdenbire kaşlarını çatmış, ciddîleşmişti.

— Garip şey, dedi. Acaba Sivas'ta bir hâdise mi var? Bu derece isticale neden lüzum görüldü?

Herkes meraklanmıştı. Süreyya bey.

— Paşam, herhalde merak edilecek bir şey değildir. Bilirsiniz Reşit paşa çok hassas ve çok vehhamdır, dedi.

Herkes bunda bir bit yeniği olduğunu sezmiş, türlü belkiler üzerinde kafa yormağa başlamıştı.

Bir ihtilâlcinin, en küçük belkilere önem vermesini onların da yabana atmaması gerekti. Mustafa Kemal, yemeğini yarıda bırakarak dalgın merdivenlerden aşağı indi.

Mustafa Kemal'le arkadaşları telgrafhaneye vardıklarında telgraf memuru hâlâ Reşit paşanın uzun telgrafını almağa uğraşıyordu. Mustafa Kemal'in telgrafhaneye girmesiyle telgraf memuru telin öbür ucundaki Reşit paşaya:

— Paşa hazretleri geldi. Şimdi telgrafınızı kendisine veriyorum.

Dedi ve telgrafın alındığı kâğıtları Mustafa Kemal'e verdi ve ona :

— Sivas Valisi Reşit paşa hazretleri makine başında efendimize muntazır bulunuyor, bu telgrafı veriyorlar.

Dedi. Ve ona oturması için yer gösterdi. Yine ma-

kinanın başına geçen telgraf memuru telgrafın gerisini de almağa çalıştı.

Mustafa Kemal oturduğu yerde içinden telgrafı okuyor, okuduğu kâğıtları da çevresinde dikilen arkadaşlarından Mazhar Müfit beye veriyordu. O da okuduğu kâğıdı hemen sıradaki arkadaşına uzatıyor, böylece hepsi telgrafı sessizce okuyordu. Herkes okuduğu telgraf üzerinde bir şeyler düşünüyorsa da hiç kimse düşüncesini söylemeğe cesaret edemiyordu. Kesin bir şey söylemek hakkı yalnız Mustafa Kemal'indi. Telgraf bitmeden ortaya bir düşünce atmak ta doğru değildi.

Bu telgraf kestirilebileceği gibi Reşit paşaya Sivas'ta kuşkulu haberler veren Fransız subayı Bruno'nun işiyle ilgiliydi.

Çevresindekiler dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne bakıyorlar, onun bu konuda neler düşündüğünü yüzünün mimiklerinde anlamağa çalışıyorlardı. Onun ne düşündüğünü anlamak çok güçtü. Son kerte kritik bir haberi okurken ara sıra gülüyor, tek sözcük söylemiyor. İşin bir noktasında bu gülüşler, Mazhar Müfit beye pek garip gelmeğe başlamıştı. Reşit paşa telgrafın bir yerinde çok heyecan ve endişe verici sözler söylüyordu :

— Kongreyi burada açtıracaklar, hepinizi toptan yakalayacaklar!

Evet, bu haber büsbütün yersiz olamazdı. Yapılamıyacak bir şey değildi. Telgrafın alınması bitince Mustafa Kemal, telgraf memuruna :

— Paşa hazretleri lütfen biraz intizar buyursunlar hemen kendilerine cevap arzedeceğim!

Dedi ve sonra çevresini merakla sarmış olan arkadaşlarına döndü ve hepsinin gözlerine bakarak :

— Çocuklar, verin bana şu kâğıtların hepsini!

Diyerek herkesin elindeki kâğıtları topladı. Bir daha dikkatle hepsini okudu. «Telgrafı tamamiyle okuyup bitirdiği ana dek, hepsinin gözleri gayri ihtiyarî paşaya ve yü-

zündeki mimikleri tetkike dalmıştı. Telgrafı okurken Vali paşa, sanki karşısında imiş te konuşuyormuş gibi yüzündeki hatlar ve renkler devamlı şekilde değişiyor, kâh hiddet, kâh nefret, arz ve ifade ediyor, kâh istihfaf ve istihza belirten çizgiler yüzüne yayılıyordu. Fakat, heyeti umumiyesiyle paşanın sinirlendiği ve Reşit paşanın izahatını kayıtsızlıkla karşılamadığı açık - açık görülüyordu.»

Mustafa Kemal, telgrafı bu biçimde ikinci kez okuyup bitirdi ve sonra kendine dikilmiş olan arkadaşlarının sorucu gözlerine bakışlarını gezdirdi. Arkadaşlarının yüzlerinde çözümlenmesi çok güç bir bilmecenin derin merakı okunuyordu. Bu bilmecenin anahtarını çıkarıp ortaya atmakta gecikmedi :

— Gülünç!..

Dedi ve sonra oturmuş kendisine merakla bakan telgraf memurlarından da saklanacak bir şeyi olmadığını gösterircesine yüksek sesle Mazhar Müfit beye ünledi :

— Azizim Mazhar Müfit, dedi. Bunlar hakikaten gülünç şeyler. Fransızlar Sivas'ı işgal edeceklermiş. Kongrenin toplanmasına müsaade etmeyeceklermiş. Sonra, bu fikirlerini değiştirmişler, düveli itilâfiye aleyhine tezahüratta bulunmamak şartiyle kongrenin toplanmasına müsait bir hal almışlar. Beni tevkif ettireceklermiş, şuymuş, buymuş. Fakat, Vali paşanın kanaatine ve Dahiliye Nâzırından Fransız binbaşısının beyanatına uygun olarak aldığı şifre telgrafının münderecatından edindiği fikre nazaran kongreye müsaade etmeleri bir tuzakmış. Bu vesile ile hepimizi bir arada yakalayıp, millî mücadele ruhunu da boğacaklarmış. Kongreyi Sivas'ta değil Erzincan'da toplamalı imişiz.

Reşit paşa da bütün bunlara inanmış olarak bizi düşünceleri istikametinde harekete sevketmek için vicdânî bir vazife yaptığına kani bulunuyor.

Mustafa Kemal, bunları, içinde birçok duygu türleri bulunan büyük bir öfke ile söylüyordu. İşin sonu henüz

gelmemişti. Telgrafçı, eski Sivas mebusu Resim beyin, Raif hocaya çektiği telgrafı almağa çalışıyordu.

Mustafa Kemal'in hızı kesilmemişti.

— Teessüf ederim ki, diye yine gürledi. Reşit paşa da Rasim bey de mânevî bir tezelzüle uğramışlar. Şimdi paşaya gereken cevabı vereceğim. Fakat bu ne gaflet, ne bilgisizlik ve ne görüş kıtlığı. Bir Fransız binbaşısının gelişi-güzel atıp tutmasından ibaret sözler. Sivas'ın işgali kolay mı? Fransızlar bunu hangi kuvvei seferiye ile hemencecik yapabilecekler?

Arkadaşlar buna nasıl inanabiliyorlar? Alalâde bir propaganda ve blöf karşısında arkadaşlarımızın mâneviyat kırıklığına uğramaları şayanı hayrettir doğrusu!

Mustafa Kemal, bu sözleri söyleyip bitirdikten sonra bir moral graniti biçimini almıştı.

— Birer kahve içelim de vali paşaya cevap arzedelim, dedi.

Bir sigara yakarak oturdu sandalyeden kalktı ve muhabere salonunun içinde sert adımlarla dolaşmağa başladı. Sigarasını bitirdikten sonra kahve ile yeni bir sigara yaktı :

— Ne Sivas'ı işgal edebilir, ne de kongreye mâni olabilirler. Ancak herne olursa olsun bizim biran önce Sivas'a gitmemiz iktiza ediyor. Hareketimizi mümkün olduğu kadar tâcil etmeliyiz. Göreceksiniz, biz Sivas'a gitmeden önce Fransız Binbaşısı Bruno efendi ve arkadaşları Sivas'ı terkedeceklerdir.

Granitten bir moral heykeli gibi ortada dolaşarak bunları söyleyen Mustafa Kemal, kendisini merak ve sevinçle dinleyen arkadaşlarını da birer moral kayası biçimine getirmişti.

Mazhar Müfit bey, bunun üzerine :

— Haklısınız, paşam, dedi, bize hiç bir şey yapamazlar. Karşımızda milletin iradesini önleyecek hiçbir

kuvvet yoktur. Reşit Paşayı makina başında fazla bekletmemeniz münasip olacaktır.

Musıafa Kemal :

— Doğru söylüyorsun, zaafımıza hamledebilirler. Dedi ve Reşit Paşaya verilecek karşılığı yazdırmağa başladı. Bu gerek vali Reşit Paşanın gerekse Rasim beyin bütün gereksiz kuruntularını yıkacak güçte bir karşılıktı.

Mustafa Kemal, kendi isteği ve müdafaayı Hukukçuların da daha büyük isteğiyle Erzurum hemşeriliğine kabul edildikten sonra artık gönlü rahat olarak Sivas'a gitmeğe hazırlanıyordu. Mustafa Kemal, Rauf bey, Raif Hoca, karargâh erkânının çoğunluğu, Mazhar Müfit bey, Süreyya bey, 29 Ağustos günü otomobille yola çıkacaklardı. 28 Ağustos akşamı heyeti temlisiye üyeleri bir kez daha Kâzım Karabekirin evinde toplandılar. Konuşulup görüşüldü. Son iç siyasetin almış olduğu yön şöylece yorumlandı: Padişah ve onun yardakçıları olan hükümet adamları Türkiye'nin bölünmesine karar vermişlerdir. İstanbul ile memleketin bir bölümünün İngiliz mandası altına girmesine razı olmuşlardır.

İzzet paşa ile kimi namuslu kişiler buna karşı direnmekte ve Amerikan mandasını kötülüğün daha yeğniği olarak görmektedir. Erzurum'da toplananlar ise iç ve dış düşmanların bütün zorbalıklarına sonuna dek karşı koyarak milleti esarete düşmekten korumak istemektedir. En sonra hiçbir kurtuluş çaresi kalmazsa yapılacak iş memleketin bütünlüğüne dokunulmamak üzere Amerikan mandası altına girmektir.

Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin beyden gelen şifre telgraf işlerin yolunda gittiğini gösteriyordu. Sivas'ta yapılacak kongreyi her türlü görünür - görünmez tehlikeye karşı korumak üzere tedbir alınıyordu. Atlı ve katırlı süvari müfrezeleri meydana getirilerek bütünlenmekte ve Sivas'ta toplanılmaktaydı. Amasya'daki

istihkâm taburu ile kolordu topçu alayı Sivas'a doğru yola çıkarılmıştı. Bu topçu alayından bir takım, Sivas'a varmış bulunuyordu. İnzibat bölüğünün başına en güvenilir subaylar verilmişti. Yine güvenilir kimi polislerle jandarma eratı, sivil giydirilerek kongre emrine verilmek için alesta bekliyordu. Sivas'ın belli başlı giriş ve çıkış yerlerine postalar dikilmişti. Halkın morali her türlü yoldan yükseltilmeğe çalışılıyor, bir yandan da kongre emrinde çalışmak üzere bir gazetenin çıkarılması için hazırlıklar yapılıyordu..

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Sivas kongresi için yola çıkacağını Erzurum yolu üzerindeki o bütün kumandanlıklara bildirdiği gibi Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin beye de yazmış ve parlak bir karşılama töreni hazırlanmasını yolcuların Erzurum'dan da aynı parlak törenle uğurlanacağını bildirmişti.

29 Ağustos sabahı, Kâzım Karabekir'in hazırlattığı üç binek otomobiliyle bir kaç yaylı, Mustafa Kemal'in karargâhının önünde bekliyordu. Mustafa Kemal, Rauf bey, Raif efendi, Erzincan şeyhi Fevzi efendi ile onlara yoldaşlık edecek iki kumandan, beş subay, eski Bitlis valisi Mazhar Müfit, eski İzmit mutasarrıfı Süreyya beyler yerlerini almağa hazırlanıyorlardı.

Hepsi birkaç gün önce bir otomobil kazasında sakatlanan ayağı yüzünden merdivenlerden inemiyen ve evinin penceresi önünde oturan Kâzım Karabekir'le helâllaştılar. Mustafa Kemal'le Rauf bey, Kâzım Karabekir'e sarılarak öptüler ve aşağıda bekleyen otomobillerine bindiler.

Ootomobillerle eşyaları taşıyan arabalar gürültülerle yola çıktı. Bütün Erzurum halkıyle kalabalık bir asker kıtası onları İstanbul kapısından uğurlarken parlak bir yayla güneşi gerek yolcuların gerekse halkın yüzün-

de bir umut aydınlığı gibi parlıyordu.

Kâzım Karabekir, dürbününü gözlerine yerleştirerek bu umut kafilesinin arkasından sevgiyle, şefkatle, sevinçle uzun- uzun baktı. Kilometrelerce, onları bakışlariyle kovaladı ve onlara hayırlı yolculuklar dileyerek dualar etti. Ruhunda bir mutluluk, bir sevinç denizi kaynıyordu. Evet, güçlüğün yarısı yenilmiş sayılabilirdi. Her başlangıç, güçlüklerle doluydu. Millî kurtuluş kavgası ise hepsinden güç olacaktı elbet!

Kâzım Karabekir, arkadaşlarının gittiğinden ve çevresinin boşaldığından üzgünse de, amaca biraz daha yaklaştığından sevinçliydi. Sonra, aylardır süre gelen gürültülü - patırdılı bir yorgunluktan da kurtulup şöyle sere-serpe birkaç gün dinlenecekti. O, böyle duygular içinde dinlenmeğe hazırlanırken, yaveri içeri girdi ve ona kötü bir haber taşıyan bir telgraf uzattı. Bu, Harbiye Nezaretinden geliyordu. Harbiye Nazırı, Kuvayı inzibatiye denen gerici kuvvetlerin kurucusu Süleyman Şefik Paşaydı. Süleyman Şefik Paşa, Ali Fuat Paşayı görevinden uzaklaştırıyor ve yerine reaksiyoner bir paşanın vekil olarak atandığını bildiriyordu. Şifreli yazılması gereken böyle bir telgrafın açıktan açığa her yana çekilmiş olması, Karabekir'i çok üzdü. İstanbul, Anadolu'da bir tek işe yarar kumandan bırakmamak için büyük adımlar atıyordu. Bilinmez, günün birinde böyle bir emir kendisinin himayesi altında yapıldığını dünya biliyordu. Bu, Ali Fuat Paşayı ürkütecek, sindirecek mi sanıyordu İstanbul? O, çapraz fişekliği sarınacak, filintasını eline alacak ve Batıda düşmana kan kusturmağa başlayan kuvayı milliyecilerin yanında Yunanlıların karşısında bir umum kuvayı milliye kumandanı olarak dikilmekte gecikmiyecekti.

Üç hurda otomobil ve üç yaylı araba bir dizi olarak yola koyulmuş, tangır - tangur gidiyordu. Ağustos sonu olduğundan gökyüzü artık bulutlanmağa başlıyor, yağ-

mur yağmadığından otomobillerin kaldırdığı toz bulutları güneşte daha çok sararak geriye, arabalara doğru sürükleniyordu. Alınan karara göre her araç gidebildiğince sürüp gidecek ve hep beraber mola verilecek yerlerden sonra ilk toplanma yeri Hafik olacaktı. Ondan sonra bütün bir kafile olarak yola çıkılacak ve Sivas'a böylece girilecekti.

Mustafa Kemal'in Erzurum halkının, kendisini şehrin dışına dek uğurlayarak :

— Allah muvaffak etsin ,hayırlı olsun!

Diye dua edişlerini düşündükçe minnet duygularıyle gözleri yaşarıyordu. O, Erzurum halkiyle tanışalı az olmuşsa da bu halk, ona inanıyordu. Bundan dolayı onun geçip gittiği yol boyunca ışılı bir kurtuluş umudu da uzuyordu. Halk Sivas'ta ve ondan sonra çok yararlı işler başarılacağına da inanıyordu. Kafile, Erzurum'dan epeyce uzaklaşmıştı. Bu, yaya yolcuların iki-üç saatte kestirebilecekleri bir yoldu. Mustafa Kemal kendi hülyalarına gömülmüştü. Gözleri hep, geçecekleri yol üzerindeydi. Sivas'a dek kim bilir onları ne tehlikeler bekliyordu? Elâzığ Valisi Ali Galip te hiç usundan çıkmıyordu. Kâzım Karabekir de sanki neden onun temizlenmesine engel olmuştu? Ebulhindili Cafer'in 30 - 40 kişilik kuvayı milliye çetesi, onu öldürmek için emir almışken, Karabekir sanki niye onun öldürülmesini istememiş ve onları yolundan alıkoymuştu? Çünkü tehlikede olan Karabekir değildi de ondan.

Mustafa Kemal, bu sırada arkadaki ootmobilde «ey gaizler» marşının söylendiğini işitti. Döndü, baktı : Bunu söyleyen Mazhar Müfit beydi.

— Daha yüksek sesle!

Diye bağırdı.

Bunun üzerine bütün arkadaşlar hep bir ağızdan :

Ey gaziler, yol göründü yine hudut boyuna,
Çoktan beri hasret idik Tuna suyuna!..

Şarkısını söylemeğe başladılar.

Uzaklardaki mavi, mor ve erguvan renklere bürünmüş dağların üzerinde ak bulut yığınları toplanıyor yukarıdan vâdilere doğru gittikçe serinleşen bir rüzgâr esiyordu. Gökyüzü de iyice bulutlanmağa başlamıştı. Güneş, bulut yığınlarının ardından şuraya - buraya altın oklar yağdırıyordu. Bodur söğütler ve genç kavaklar altında kaynayan bir pınar başında yemek molası verildiğinde vakit öğleyi geçiyordu.

Eylûl'ün dördünde Sivas Kongresi açılacaktı. Zaman çok değerliydi. Makinaların, atların ve insanların da dinlenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal, inip su başında elini yüzünü yıkayarak yolun tozlarını temizledikten sonra bir yere ilişti :

— Yemeğimizi yiyelim.

Dedi. Nevaleler ortaya dökülünce öğle yemeğinin pek yavan olacağı anlaşıldı. Su başında daha önceden yer almış köylü yolcular da yavan azıklarını yemekteydiler. Peynir, zeytin ve kuru ekmekle yapılan öyle yemeğine köylüler de bir kaç baş kurusoğan katarak zenginleştirdiler.

Yolculardan hiç biri bu yoksul yemeği yadırğamadı. Pınarın buz gibi suyunu katık ederek aç kurt gibi yediler.

Hepsi, bir şölenmiş gibi, iştahla ve zevkle yemeklerini yedikten sonra yine otomobillere ve yaylılara doldular. Konuşarak, gülüşerek yol alıyorlardı. Gökyüzü gittikçe bulutlanıyor, serin rüzgâr yolcuların yüzünü yalayıp, geçiyor, yol boyundaki kavakların sık yapraklarını gürültüyle çırpındırıyordu. İkindiye doğru gök gürültüsü ve şimşekle şiddetli bir sağanak, bir yaz sonu yağmuru boşanmağa başladı. Önden giden üç otomobilin körükleri her ne kadar örtülüyse de bunlar yırtık - pırtık olduğundan yağmur içeri geçiyor ve yolcuları ıslatıyordu.

Sular, paşanın yüzünden bıyıklarının ucundan aşağı süzülüyordu. İçine çekilerek büzülen Mustafa Kemal, sağnağın şiddetine böylece karşı koymağa çalışıyordu. O da otomobillerdeki arkadaşları gibi tepeden tırnağa ıslanmıştı. Yaylı arabalarda yolculuk edenler onlardan daha şanslıydı. Perdeleri indirilmiş olan arabaların damlarında trampet çalan yağmur, bir türlü içeri yol bulamıyordu.

Geceyi geçirecekleri köye vardıklarında ortalık iyice kararmıştı. Yağmur da hâlâ yağıp duruyor, yağmurun ve karanlığın zifir gibi kara perdesi, ara sıra keskin şimşeklerle parçalanıyor, düşen yıldırımlar dağları sarsıyor, yollardan seller gidiyordu.

Köye vardıklarında daha önceden onların geleceğini bilen ve yolarını bekleyen köylüler, bu Tanrı konuklarını nereye koyacaklarını bilemediler. Mustafa Kemal'in kim olduğunu ve ne yapmak istediğini onlar da Erzurum'lular gibi biliyorlardı.

Köyün en büyük evi, iki toprak yer odalı olanıydı. Bu evi olduğu gibi Mustafa Kemal'e ayıran köylüler, öbür arkadaşlarını başka evlere yerleştirdiler. Mustafa Kemal de en yakın arkadaşlarını bu odalardan birine aldı. Yolcuların adamakıllı ıslandığını gören köylüler, ocağa bol odun atarak parlattılar. Herkesin ilk yaptığı iş soyunup dökünüp ısınmak ve kurunmak oldu. Köylüler biraz sonra ellerindeki en güzel yiyeceklerini konukların önüne getirdiler. Mustafa Kemal ve arkadaşları evlere yerleşirken bir baskına uğramamak için nöbet tertibatı da aldılar.

Karınlarını doyurup kurundular ve sıcak odalarda erken kalkmak üzere uyumağa çalıştılar. Yerlere serilen yataklardan bit almak korkusuyla rahatça bir uyku çekmekten de yoksun kaldılar.

Mazhar Müfit te Mustafa Kemal'in yerleştiği evin öteki odasında bir sandalyeye oturup öbürüne de bacak-

larını uzatarak kestirmek üzereyken Mustafa Kemal'in odasından bir ses geldi:

— Muzaffer, Muzaffer!

Giyneğiyle yatağa uzanmış olan yaver hemen kalkıp öbür odaya koştu. Biraz sonra da döndü:

— Paşa biraz rahatsız, dedi. Ateşi var ne yapalım?

Mazhar Müfit bey hemen yerinden fırladı. Mustafa Kemal'in yanına gitmeğe davranarak :

— Hemen doktor Refik beyi çağırtalım!

Diyerek onun odasına girdi. Ona da Refik beyin çağrılmasını söyledi. O direndi:

— Refik beyi rahatsız etmeyin, doktorluk bir şeyim yok.

Çoktan Refik beye haber salınmış ve genç doktor koşarak gelmişti bile.

Refik bey hemen paşaya derece koydu. Arkadaşlarına:

— Ateşi 37,5 bir şey değil, biraz üşütmüş!

Dedi. Hemen ocakta çay kaynattılar. Paşa sıcak çayla bir iki aspirin aldı. Anlaşılan bu, gündüzün yediği yağmurun bir azizliğiydi. Refik bey onun yanından ayrılırken :

— Geçmiş olsun paşam, dedi. Sabaha kadar arslan gibi olursun!

Yatmağa giderken de yaver Muzaffer beyle Mazhar Müfit beye şöyle salıkta bulundu:

— Paşanın üzerine biraz kalınca bir şeyler örtün ve terletmeğe gayret edin.

Denildiği gibi Mustafa Kemal'in üstünü sıkıca örttüler ve çekildiler. Paşa sabaha dek uyku ile uyanıklık arasında saatları güçlükle bitirerek yerinden kalktı. Odanın içi karanlıktı. Ocaktaki ateş kül bağlamıştı. Akşamki yağmurun serinliği bir yerlerden odaya sızıyordu. Erkenden yola çıkılacaktı. Herkesten önce kalkması gerekiyordu. O biliyordu ki ,bundan sonra en küçük

davranışlarda bile örnek olmak zorundaydı. Bu dâvâ ancak böyle yürüyecekti. Bu davayı sonuna dek ciddiye alan bir tek kendisiydi. Herkes her şeyde baş çekmeyi ondan bekliyordu. Mazhar Müfit beyle ötekiler, hasta paşanın herkesten önce kalkmış olduğunu görerek şaştılar, onlar da sandalyelerinden inerek yataklarından kalkmış oldular.

Şafakla beraber yine yola koyuldular. Bu akşam Erzincan'da olmaları gerekiyordu. Yollar çok bozuktu. Çukurlardan atlaya, sıçraya giden otomobiller ikide bir arıza yapıyor, onların onarımı sırasında çok değerli dakikalar belki de saatlar yitip gidiyordu. Öğle olmuştu. Erzincan'a da daha çok vardı, Mustafa Kemal, arkadaşlarına:

— Hiçbir yerde mola vermeyelim. Dedi. Zaten peynir ekmek zeytin yiyecek değil miyiz? Arabalarda yenilsin.

Emir kesindi. Arabaların ara - sıra bozulmaları yüzünden yitirilen zamanı kazanmak için elden geldiğince hızlı gidilecek ve olur olmaz yerde durulmayacaktı.

Erzincan'a bir saat kala ağaçlık bir su başında Mustafa Kemal'le arkadaşlarını bekleyen Erzincan mutasarrıfı, askerlik şubesi başkanı ile daha birkaç kişi, onları arabalarından inmek ve bir küçük mola vermek zorunda bıraktılar.

Başında indikleri «Bu su, gazlı bir suydu. Belki de tahlili yapılmamış olduğu için ismi ve hususiyeti memleketçe meçhul en nefis bir madensuyu idi.» Yolcular bu şifalı sudan bol - bol içtiler. Erzincanlılar bu suya ekşisu diyorlardı.

Yolcular, Ekşisu'yun başından ayrılarak Erzincan'a vardıklarında akşam olmuştu. Erzincanlılar, Mustafa Kemal'le arkadaşlarını bir şölenle ağırladılar. Mustafa Kemal, orda toplanan Erzincan ileri gelenlerine büyük ve kutsal bir savaşa atılmış olduklarını anlattı. Erzincanlılar da yurtları yakılıp yıkılmış yurttaşlardı. Onu

anlamakta gecikmediler. Bu savaşta onunla birlikte olduklarını ve bu uğurda son damla kanlarını akıtmaktan geri durmayacaklarını söylediler. Mustafa Kemal, dâvâsına inanan insan yığınları arasında kendini pek mutlu duyuyor, seviniyordu. Onun dâvasına inanan insanlar, hergün çığ gibi büyüyordu.

Erzican'ın sabahında serçeler bağrışıp çağrışmağa başlarken Mustafa Kemal ve arkadaşlarının otomobil ve yaylı arabaları da batıya doğru Sivas yoluna dizildi. Kafile her iki yandan sarp dağ parçalarının birbirine yanaşmasiyle meydana gelen dar bir boğaza vardığında garip bir olay oldu. Boğaz birkaç jandarma subayı ve onların emrindeki jandarmalarca tutulmuştu.

Mustafa Kemal, jandarma subaylarıyle jandarmaların, otomobillerin yolunu kestiklerini görünce biraz irkilmekle beraber şaşırmadı. Bu adamlarda düşmanlık değil de içtenliğe benzer bir telâş, bir tehlike karşısında gösterilen bir koruma psikolojisi göze çarpıyordu. Onların bu ruh durumunu anladıktan sonra sordu:,

— Nedir, ne oluyor?

Subaylar hep bir ağızdan:

— Efendim, Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır, tehlike var, geçilmez. Merkeze kuvvet gönderilmesini yazdık. O kuvvet gelince tertibat alarak hücum edeceğiz ve eşkiyayı püskürterek yolu açacağız. Ancak o zaman geçebilirsiniz.

— Peki, bu eşkiyanın kuvveti nedir? Neresini ve nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne zaman gelecek?

Diye sordu.

— Hiçbirini kesin olarak bilmiyoruz. Biz yalnızca haber aldık.

Mustafa Kemal yaş tahtaya basamazdı:

— Fakat, biz bu muamma çözülünceye kadar bekleyemeyiz. Erzıncan'a dönsek kim bilir ne kadar zaman

orada bekleyeceğiz. Bizim işimiz pek acele, biz herşeye rağmen yolumuza gitmeliyiz.

Mustafa Kemal, bir yandan konuşurken, bir yandan da eşkiyaca tutulması akla gelen tepeleri gözleriyle tarıyordu. Uzakta Mercan dağlarının külrengi ve çıplak manzarası, bir eşkiya külâhı gibi yükseliyor, yakın tepelerdeki çamlık ve meşeliklerde doğal olmayan hiçbir şey göze çarpmıyordu.

Dersim eşkiyası, gerçi eskiden beri bu boğazlarda soygunlar yapıp duruyorsa da Mustafa Kemal'in bu kez aklına gelen «belki» bunlardan başka bir renk taşıyordu.

Elâziz'e vali olarak gönderilen ve kendisini Sivas'ta fena halde faka bastırmış olan Ali Galip namussuzu, Dersim eşkiyasını kışkırtmış ve örgütlü bir baskına hazırlamış olabilirdi. Şu sırada Kâzım Karabekir'e öyle içerliyordu ki, şimdi karşısında olsa onu adamakıllı azarlayabilirdi. İşte böylece Ebulhindili Cafer beyi yolundan alıkoymakla, Kâzım Karabekir davâya çok büyük bir kötülük yapmış oluyordu. Cafer, bir ayak önce bu hergeleyi temizlemiş olsaydı, şimdi bu geçidin kapanması akla gelebilir miydi? Evet, bu eşkiya işi siyasî bir yön taşıyordu. Belki de ortada hiçbir eşkiya filân yoktu da Ali Galip böyle kuşku verici bir haber, bir balon uçurmuştu!..

Fırat ırmağı biraz öteden çağıl-çağıl akıp gidiyordu. Söğüt ve kavaklarla örtülü ırmak boyundaki bahçe ve tarlalar bomboştu. Oralarda ne bir hayvan ne de bir insan kımıldıyordu. Çok yükseklerden çığlıklar atarak turna katarları geçiyor, ağır - ağır güneye doğru iniyorlardı. Yağmur'dan tozlar bastırılmış, hava da biraz serinlemişti. Güneye doğru koşan kalın yorgana benzer bulut yığınlarının arasından güneş bir çıkıyor, bir yitiyordu. Fırat boyunda ince bir duman uzuyor, kavakların ve söğütlerin gövdeleri bu sis içine bir batıp bir

çıkıyordu, hava ısındıkça bu duman yükseklere dağlara yayılmağa başlamıştı. Beş dakikanın yitmesi bile Mustafa Kemal'i düşündürüyordu. Sivas Kongresinin mutlaka bilinen gün ve saatte toplanması gerekiyordu. Erzurum - Sivas yolunu hesaplanmış olan saatte kestiremez de gecikir, yollarda kalırlarsa çok tehlikeli sonuçlar meydana gelebilir, bütün işler altüst olabilirdi.

Dersim eşkiyası yüzünden yollarda kalmaları Ali Galip namussuzunun prestijini artırır, İstanbul'u umuda düşürebilirdi. Bu da yeni - yeni başlamış olan moral yükselmesini birden bire önler ve meydana gelmiş olanı da yıkabilirdi. Çanakkale'de Anafartalarda tıpkı bunun gibi tehlikeli, hattâ korkunç bir geçidi koşarak nasıl geçtiğini ve arkasından o biçimde geçen güçlerle düşmanı nasıl silip süpürdüğünü bir kez daha andı. Burası da öyle bir yerdi. Burasını da öylece olanaksızlık düşünce ve duygularına meydan okuyarak geçecekti. Onu ancak kendi yüreksizliği ve ürkekliği durdurabilirdi. Bunlar da kendi nitelikleri arasında bulunan nesneler olmadığından Boğazdan geçilmesi demek ki kesinleşiyordu.

«O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz yok.»

Diye düşünerek geçiş tertibatı üzerinde kafasını çalıştırmağa başladı. Osman Tufan beyin başlarında bulunduğu hafif makinalı tüfeklerle gereçlenmiş birkaç arkadaşın bindiği otomobil öne sürüldü. Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere önem vermeyerek otomobiller hızlı hareketle şose üzerinde ileri yürümeyi sürdürecekler, vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacak, şose üzerinde ve yakınından şoseyi kaplayan eşkiyaya temas edilirse hep otomobillerden atlayacaklar ve sağ kalanlar sağlam otomobillere binerek ve hızlıca ileri atılarak yollarını sürdüreceklerdi.

İşte Mustafa Kemal'in şimşek gibi düşünerek verdiği buyruk buydu.

Jandarma subay ve erlerinin şaşkınlıktan bir karış açılmış ağızlarına aldırış etmeyerek yürüyüş emri verdi. Otomobiller, homurdanarak doğanın sessizliğini dağıttılar.

Mustafa Kemal, boğazın Kürtlerce tutulacağına yüzde elli inanıyor, bunun bir blöf olduğunu da bir o denli seziyordu.

Ne yakın ne de uzak tepelerden silâh sesi geldi. Yüzbaşı Osman Tufan beyin otomobili, sessizliğin kalın barajını aşarak Mustafa Kemal'in otomobiline de yol açtı. Bütün Konvoy Hafik kazasına doğru güven ve sevinç içinde ilerlemeğe başladı. Fırat ırmağının çağıltısı, bir süre daha onlara yoldaşlık etti. Artık 2 Eylûl akşamı Sivas'ta bulunmaktan onları hiçbir şey alıkoyamazdı.

*

Mustafa Kemal'le arkadaşları, ootmobil ve yaylılarla Sivas'a doğru hızla ilerlerken Sivas Vilâyetinin bir milyon kişiyi barındıran geniş sınırları içinde bu ilerleyişi büyük yürek çarpıntıları, türlü karşıt duygular ve düşünceler, büyük bir kaygu ile bekleyen bir adam vardı ki o da Vali Reşit paşaydı. Öyle tertibat almıştı ki, Sivas'ın sınırları içinde sinek uçsa haber alıyordu. Kocaman taş yapının ikinci katındaki yüksek ve geniş pencerelerin önünde oturup boş ufuklar kolluyor ve düşünüyordu. Örsle balyoz arasında kaldığını anlıyordu. Harbiye Nazırı Adil bey, adamakıllı başında eksimişti. Buna karşı yine de Vali olarak bulunuyordu. Günleri, diken üstünde geçiyordu. Kongrede bulunacak delegeler Sivas'a geldikçe onlarla da yakından ilgileniyordu.

Bütün Sivas'ta garip etkiler yaparak yayılan bir haber onun kulağına da geldi: Bu, kongreciler hesabına

kötü bir haberdi. Kongreye katılmak üzere gelmiş olan degelerden biri, birden bire ortadan silinmişti. Ne oldu, ne oldu, derken, adamcağızın korkudan sıvışıp gittiği anlaşıldı. Ondan başkà bir tabansız daha çıkmadığından başgösteren panik çabuk yatıştı.

Reşit Paşa'nın dikkatine çarpan çok önemli bir şey vardı : Mustafa Kemal, «rütbesini, padişah yaverliğini ve hattâ askerliğini feda etmek ve sonu bilinmeyen, muazzam bir maceraya atılmak yüzünden» yeni ve büyük bir değer kazanmışa benziyordu. Bir nizamî ordu paşası, vaktiyle Enver ve Niyazi beylerin olduğu gibi, birden bire bir halk kahramanı olup çıkmıştı. Artık, Mustafa Kemal adı, Anadolu halkının ağzında şerefli bir ad oluvermişti. Halkın başı yavaş — yavaş ondan yana dönmeğe başlıyordu. Halk, Sivas kongresinden, büyük sürprizler bekliyordu. Sivas Kongresini hazırlayan ekibin başında albay doktor İbrahim Tali bey, eski mebus Rasim bey, müftü Abdürrauf efendi ve Emir paşa vardı. Kongrenin büyük bir güven içinde yapılabilmesini sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Müftü Abdürrauf Efendi, bütün Sivas halkını yediden yetmişe karşılayıcı olarak hazırlamak görevini büyük bir aşkla yapıyor; «cübbesinin eteklerini toplayarak ev - ev, dükkân - dükkân dolaşıyordu..» «Emir paşa, kongre heyetinin kendi şahsı hakkında hürmetkâr bir fikir edinmesi için neler yapmak lâzım geldiğini tasarlamakla oyalanıyordu. Çünkü, o, «Sivas'ta bir varlık olarak tanınmak kaygusundan başka bir şey» düşünmüyordu. Bu kongrenin önemli bir «siması» olmak için plânlar hazırlıyordu.

Kongreyi hazırlıyanların başında bulunan albay Refet bey, Mustafa Kemal'le arkadaşlarının Sivas'a gelecekleri günlerde birden bire ortalarda görünmez olmuştu. Sivas'tan ayrılıp bilinmeyen biryöne gittiği söyleniyordu. Bu, Reşit Paşa'nın kafasına bir türlü anlaya-

madığı bilmece gibi takılıp kaldıysa da bunda yalnız değildi. İlgili herkes, bu karanlık gidişin arkasında kafa patlatıyordu.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, babası İsmail Fazıl Paşa, elçilerden Rüstem bey, kurmay albay Kara Vasıf bey, Bekirağa Bölüğünden yeni kurtulup hemen kapağı Sivas'a, eski arkadaşı Mustafa Kemal'in yanına atan Manastırlı meşhur Hüsrev Sami bey, «Memleket» gazetesi sahibi İsmail Hami Danişment bey, göze çarpanlar arasında bulunuyordu. Bunlardan başka, Ankara'da ilkin Ali Fuat Paşayla bir konuşma yapmış olan Amerikalı gazeteci Mr. Ergar Brown da göz lemci olarak Sivas'a gelenler arasındaydı. Bu Brown, Ali Fuat paşa'ya Karadenizde iki takanın, içi silâhlı İngiliz askerleriyle dolu bir yolcu vapurunu nasıl soyduğunu — Çünkü kendisi de soyulanlar arasındaydı — gerek subaylardan gerekse bine yakın askerden hiçbirisinin bu soyguna karşı koymadığını anlatmıştı. Amerikalı gazeteci bu olayın hikâyesiyle zeki Türk generaline psikolojik bir ipucu vermek istemişti: İtilâfçı devletlerin askerleri artık savaş istemiyorlardı. Büyük devletler Türkiye'ye bir çıkarma yapamazlardı. Genç paşa için bu düşünce çok değerliydi. Bu, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf bey ve kendisi arasında başlangıçtan beri tartışılan ve henüz bütün anlamiyle çözümlenemeyen bir sorundu. Brown, şimdi, Sivas'ta Amerikan mandasının, Türklerce kabulüne belki de «zemin hazırlamak» için bulunuyordu.

Bu sırada general Harboard heyetinin de Sivas'a geleceği haberini alan Reşit Paşa, talihine küsmek mi sevinmek mi, gerektiğini anlayamacak hale gelmişti. Şu sırada yalnız Türkiye'nin değil bütün dünyanın gözleri onun üzerindeydi. Herkes bu şehre kendine özgü bir ilgi ile bakıyordu. İşte, böyle önemli bir şehrin Valisi olmak ta o denli kaygu verici bir iş oluyordu.

Reşit Paşanın bir türlü karar veremediği sorun şuydu : Sivas'a nerdeyse ayak basacak olan Mustafa Kemal'i karargâh olarak kullanılacak olan Sivas lisesinin kapısında karşılayacaktı. Böylece, hem onu çokça kırmamış, hem de İstanbul hükûmetine açıktan açığa meydan okumamış olacaktı. Bu karara vardıktan sonra içi biraz olsun durulmuştu. Öğleden sonra, ikindiye doğru pencerenin önüne oturarak Mustafa Kemal'in gelişini bekledi. Onun otomobili görününce adımlarını öyle düzenleyecekti ki lisenin cümle kapısı önünde yüz yüze gelmiş olacaklardı. Yine de çok önemli bir olayla karşı — karşıya olduğunu biliyor, heyecandan yerinde duramıyor, kalkıp odada bir aşağı bir yukarı geziniyor, sonra yine gelip eski yerine oturuyordu.

*

Şehirde, atı, arabası, yaylısı, faytonu olan herkes Sivas'ın doğusuna düşen Hafik yolu üzerindeki, «kılavuz» denen yere koşuyordu.

Oraya çadırlar kurulmuştu. Mahşer gibi bir kalabalık, kadın - erkek çoluk - çocuk heyecan ve sevinç içinde kaynaşıyordu. Halkın çoğu, şehirden beş kilometre çeken bu yere yayan gelmişti. Kılavuzun tepesinde kımıldayan bir insan ormanı, gözlerini Hafik ovasının tozlu yoluna dikmiş bekliyordu. Güneş, yavaş yavaş batıdaki lâciverte boyanmış dağ zincirine doğru alçalıyor, ufuklar, çepeçevre ateş almış kızarıyordu. Bekleyenlerden dürbünlü olanlar Seyfebeli'nin eğri - büğrü yolundan toz bulutları kaldırarak bir otomobilin geldiğini herkesten önce görüp ötekilere müjdelediler.

Tepelerin ardından bir görünüp bir gözden uzaklaşan bu otomobil, en sonra «Kılavuz»un tepesinde heyecanla dalgalanan insan yığınlarına yaklaştı, yaklaştı. Sonra birden bire onların önünde durdu. Otomobil tepede durmuştu. İlkin Mustafa Kemal indi. Sivil ve hâki bir

avcı giyneği giymiş olan paşanın başında da boz bir kalpak ve göğsünde bir savaş madalyası vardı. Arkasından Hoca Raif efendi, Rauf bey, Şeyh Feyzi efendi indi. Mustafa Kemal kendisini karşılamağa gelenlere doğru ilerledi, hepsinin ellerini sıkarak hatırlarını sordu. Rasim beyin elini avucuna aldı ve gözlerinin içine bakarak:

— Rasim bey, dedi, Gençler için - vatanî işlerde ölmek mevzuu bahis olabilir. Lâkin korkmak asla!

— Rasim bey, hemen anladı. Bunu Reşit Paşayla birlikte Erzurum'a çekmiş oldukları heyecan verici telgraflar için söylüyordu.

Mustafa Kemal, Kılavuz'un tepesindeki karşılayıcıların ellerini sıkıp hatırlarını sorduktan sonra yine arkadaşlariyle birlikte otomobile bindi. Onun otomobili yola çıkar çıkmaz arkasından faytonlar, atlılar, yayalar hep birden büyük bir göç kafilesini andırırcasına Sivas'a yollandılar. Mustafa Kemal'in otomobili şehre girince bir başka insan mahşeriyle karşılaştı. Otomobilden indi ve bu güleç ,umutlu, dost canlısı, cesur, sevimli halk selinin arasında lise yapısına giden yolda ilerlemeğe başladı. Vilâyet konağının yüksek penceresi önünde otururak Mustafa Kemal'in liseye yaklaşmasını bekleyen Reşit Paşa yerinden doğruldu. Hızlı hızlı merdivenleri indi, Hükûmet meydanını dolduran Sivaslılar arasından yavaş yavaş ilerlemeğe başladı. Adımlarını öyle ayarlamıştı ki, Mustafa Kemal'le lisenin cümle kapısında yüz - yüze geldi. Mustafa Kemal'in Vali ile selâmlaşıp elini sıktıktan sonra yanı başındaki Hoca Raif efendiye dönerek şöyle dediği işitildi:

— Diplomat Vali, şehir dışına gelmiyor, büsbütün görünmemeği de hoş bulmuyor, bizi burada karşılıyor.

Reşit Paşa, Mustafa Kemal'le el sıkıştıktan sonra doğruca eve gitti. Yolcuların yorgun olduğunu, ertesi gün kendileriyle görüşmenin daha uygun olacağını düşünmüştü. Uzun düşüncelerden sonra Dahiliye Nezare-

tine bir telgraf çekmenin gerektiğini anladı ve şu anlamda bir telgraf çekti:,

«— Vilâyeti Şarkiye Müdafaayı Hukuku Milliye» Erzurum Kongresinin temsil heyetiyle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf beyin dün akşam geç vakit karşılamalarına koşan türlü halk sınıflarından meydana gelen büyük bir kalabalığın alkışları arasında Sivas'a muvasalatla yarın açılması kararlaştırılan toplantıda hazır bulunacaklarını bilgi edinilmesi için bildirilir.

3 Eylûl 1919
Sivas Valisi Reşit»

Bugünkü Sivas erkek lisesi ve o zamanki adiyle «İdadî mektebi» Mustafa Kemal'in karargâh olarak hazırlanmıştı. Mustafa Kemal, karargâh odalarını ilk kez dolaşıp gözden geçiriyordu. Kendine yatak odası olarak ayrılan odaya girdi. Karyolanın arkasında, üzerinde iki mısralık bir şiir bulunan sarı atlas bir yastığa gözleri ilişti. Bu iki mısra yastığa koyu renk bir ibrişimle işlenmişti:

Cihanın canına mağrur olup incitme insanı;
Süleymanı zaman olsan bırakırsın bu eyvanı.

Mustafa Kemal, bu beyti yüksek sesle okudu, sonra üzerinde düşündü. Usuna gelen şeyi bir de başkasından işitmek için Mazhar Müfit beyi çağırttı.

— Şunu bir de sen oku, bakalım ne diyor!

Dedi.

Mazhar Müfit bey de beyti yüksek sesle okuduktan sonra :

— Paşam, bu sizin için yazılmış!

Dedi.

Mustafa Kemal, başına toplananlara dönerek:

— Bu ihtar, hepimiz için ve her şey için bir düstur olmalıdır, dedi.

*

Akşam Yemeğine Vali Reşit Paşa da çağrılmıştı. Vali, bu ihtilâlci kalabalığın arasında çok rahat değilse de zekice bir yüreklilik taşıdığı da göze çarpıyordu. Mustafa Kemal, çatal - bıçak ve tabak gürültüleri arasında birdenbire karşısındaki Reşit Paşaya :

— Paşa, diye sordu, Mösyö Bruno nerde? Bizi tevkif için tertibat almakta mı, yoksa Sivas'ı istilâ ve işgal için ordu celbiyle mi meşgul?

Reşit Paşa epeyce üzgün :

— Malatya'ya doğru firar ile meşgul!

Dedi ve sonra bu sözlerine şunları kattı:

— Erzurum'dan hareketinizi işittikten sonra jandarmayı teftiş edeceğini söyliyerek Malatya'ya gitti.

Mustafa Kemal Paşa, tılsımlı gözlerini arkadaşlarının gözlerinde gezdirerek :

— Binbaşı Bruno, bir gün Sivas'a gelmek için bizden müsaade dahi istemeyi düşünecektir ve hattâ bizden olduğunu iddia ve ispata çalışacaktır, dedi.

O gece yemekten sonra kendi başlarına kaldıklarında da Mustafa Kemal, Reşit Paşa işini açmaktan kendini alamadı :

— Haksız değil, dedi, henüz bizim mi, İstanbul'un mu ağır basacağını kestiremiyor. Müstereddit olmasına rağmen Reşit Paşanın daha çok bize taraftar olduğunu hissediyorum.

Mazhar Müfit bey de Mustafa Kemal'in sözlerini şöylece doğruladı :

— Reşit Paşayı Rumeli'den ve yakından tanıyorum. İttihat ve Terakki'nin faaliyete geçmesi sırasında kendisi Serez mutasarrıfıydı. Sultan Abdülhamit'e ilk telgrafı o çekmiştir. Bizden ayrılacağını ummam.

Mustafa Kemal :

— Bakalım göreceğiz!

Demekle yetindi.

Epeyce korkulu ve yorucu bir yolculuktan sonra güzel ve temiz bir akşam yemeğinin arkasından artık, birkaç saat sürecek tatlı bir uykuya Mustafa Kemal de nazlanamazdı. O zamanki adıyla (Mektebi Sultani) kongre üyelerine göylece ayrılmıştı: Kapıdan içeriye girince solda ve baştaki oda yazar ve gazeteci Ahmet Rasim beyin oğlu Mazlum beyindi. Son kerte dikkatli, atik ve atak, «kuş uçurmaz» bir adamdı. Gerek Mustafa Kemal, gerekse öbür arkadaşları, ancak onun aldığı güvenlik tedbirleri sayesinde korkusuz ve deliksiz bir uyku çekmek olanağını bulabileceklerdi. Sol yandaki koridordan gidilince merdivenlerin ilerisindeki büyük oda yemek salonu olarak kullanılacaktı. Bu kattaki öbür odalar kiler, müstahdem odası olarak ayrılmıştı.

«Büyük, iki taraflı tahta merdivenden yukarıya çıkılınca sağ taraftaki birinci oda da Mustafa Kemal Paşanın ikâmeti için hazırlanmıştı» Bu oda oldukça güzel mobilyalarla döşenmişti. «Güzel bir yatak odası takımı ayrıca koltuk ve sandalyeler konulmuştu.» Onun yanında büyük salonda ise kongre yapılacaktı. Bu salona hatipler için bir kürsü, okul sıraları konmuş, ayrıca birçok ta sandalye yerleştirilmişti. Rauf bey için hazırlanan oda ise kongre salonundan sonra gelendi. Merdivenin solunda ve köşedeki büyük dersanede Mustafa Kemal'in *maiyet memurları* oturacaktı. «Bir mektep koğuşu gibi ve fakat, muntazam şekilde hazırlanan bu odadaki karyolalarda Hayatî, Recep, Zühtü, Muzaffer, Cevat Abbas, Memduh, Mühendis Ruhi, Nizamettin beyler yatacaklardı.» Bu odanın yakınındaki bir başka odanın konukları da Süreyya Yiğit ile Mazhar Müfit beylerdi. Doktor Refik Saydam ve Hüsrev (Gerede) beyler merdivenin karşısındaki odada oturacaklardı. Hüsrev (Gerede) heyetin kâtipliğini de yaptığından bu yatak odası, bir büro görevi de görecekti.

«Refik bey, çok titiz ve intizamı sever olduğundan yemeğe inmeden küçük sandıklar içinde bulunan sıhhî malzemesini ve alâtı tıbbiyesini karyolasının yanına dizmiş ve üzerine de bir etiket iliştirmişti: Elle dokunulmaz.»

Şimdi, cümle kapısı üzerinde mermerden rölyef bir «lise» adı yazılı olan yapının üzerinde eskiden «Mektebi Sultanî» yazmaktaydı. Kâgir, uzun ve iki katlı olan bu yapının alt katında dersaneler, üst katında da yatakhaneler vardı. Okulun önünden her iki yanında yaşlıca kavakların yükseldiği Kayseri yolu geçiyordu. Küçük kırma taşlarla doldurulup yapılmış olan bu yol, havalar kurak gittiği sürece sapsarı bir toz tabakasiyle örtülü bulunuyor, yağmurlu zamanlarda da çukur yerleri su ve çamurla dolu bir bataklığa dönüyordu. Okulun hemen karşısında yine kavaklarla süslü bir set üzerinde «askerî mahfel» bulunuyordu. Hafif rüzgârda bile uzun boylu kavakların yaprakları dereler gibi şırıldar, güçlü rüzgârlar estiğinde de bu vefalı ağçaların gövdeleri isyanla gıcırdayarak fırtınanın gücüne karşı koymağa çalışır gibi görünürdü.

2 Eylül akşamı Sivas'a varan ve o gece derin ve deliksiz bir uyku çekerek 3 Eylül gününü de şöyle - böyle dinlenerek daha çok türlü sürprizlere karşı hazırlanarak geçiren Mustafa Kemal ve arkadaşları, 4 Eylül günü öğleden sonra saat ikide kongreyi açmak için davrandılar.

Öğleden sonra saat birden bu yana «Mektebi Sultanî» nin bahçe duvarlarının önüyle Kayseri yolu büyük bir halk kalabalığiyle dolmağa başlamıştı. Camilerden boşalan erkek yığınları feslerini âbâlî sarıklarını düzelterek, kendilerinden önce meydanı ve yolları dolduruş olan çoluk - çocuğun arasına karışmak için sanki yarışıyorlardı. Bu uğurlu Perşembe günü Kongrenin açılışından ayrıca sevinen yaşlılar, işini - gücünü bırakıp kepenkleri gürültülerle indiriyordu, büyük bir me-

rak ve heyecan içinde yollara dökülüyordu. Mazhar Müfit ve arkadaşları da şehirdeki gezintiden dönüşte bu mahşer gibi kalabalığı yararak, kendilerine yol açmak zorunda kaldılar. Eski tecrübeli ve zeki bir Vali ve yönetim adamı olan Mazhar Müfit bey, bu iki gün içinde Sivas halkının nabzını iyice yoklamıştı. Düşüncelerini Mustafa Kemal'e şöylece özetliyordu :

— Sivas'ta çok elektrikli bir hava sezdim. Bu elektrikli hayavı yapan üç vaziyettir : BİR : Hürriyet ve İtilâf'ın, İstanbul'daki çeşitli muhalefetin entrikaları ve İstanbul Hükûmetinin propagandası, İKİ : Millî mukavemet ruh ve fikrinin halk ekseriyetine hakim oluşu ve Sivas Kongresine millî iradenin tecellisi yolunda büyük bir inanla bağlanılması, ÜÇ : İstanbul'dan gelen bazı delegelerin bütün kurtuluş çare ve tedbirlerini ecnebî himayesinde ve manda fikrinde aramaları ve bu hususta telkinlere başlamış olmaları. Bununla beraber, Sivas yaylasının öz evlâtları istisnasız millî iradenin akışı istikametinde his ve fikirlerini belirtmiş bulunuyorlar. Hemen temas ettiğim bütün yerliler, en kuvvetli bir iman ve iman hissiyle millî mücadele ve ruh ve şuuruna bağlı bulunuyorlar. Bilhassa Şekerzâde İsmail Efendi isminde bir zatla tanıştım. Beni dükkânına götürdü. Beraber kahve içtik. Dükkânda daha birçok Sivas'lı tanınmış kimseler vardı. İsmail Efendi, benim fikirlerimi, ileri durum hakkındaki düşüncelerimizi iskandil ederken, ben de onun his ve düşünceleri hakkında bir sondaj yapmış oldum.

Gerek İsmail Efendiy'yi, gerek dükkânındaki bütün Sivaslıları fevkalâde hamiyetli, vatansever, millî dâvaya ve mücadele azmine inanmış ve hazır buldum.

Kâmil Efendi (Kitapçı) ismindeki bir başka tacir de bana şunları söyledi:

— Müftü Abdürrauf efendi, Kolordu Kumandanı Selâhattin ve eski Sivas Mebusu Rasim beyler de Mus-

tafa Kemal Paşa hazretlerini ve heyeti karşılamak, misafir etmek hususunda büyük gayret sarfettiler. Filhakika Hürriyet ve İtilâfçılar «Mustafa Kemal Paşanın teşebbüsleri bir İttihat ve Terakki manevrasından ibarettir» diye halkın fikrini çelmek hususunda ellerinden gelebilen gayreti gösterdilerse de muvaffak olamadılar. Hattâ Emir Paşa Hürriyet ve İtilâftan uzaklaşarak, Paşanın istikbaline şitap etti. Bekir Sami beyin telkin ve talimatından ayrılmadı. Görüyorsunuz ki bazı istisnalar dışında Sivas halkı sizin emrinizde ve Millî Mücadele azmindedir.

Yerlilerle yaptığım bu temaslardan sonra, kongre delegelerinden birçoğu ile de tanıştım ve bilhassa dost ve arkadaşlarımla buluştum. Bekir Sami bey, Ali Fuat Paşanın Pederi İsmail Fazıl Paşa, Cami (Baykut), Kara Vâsıf, Hakkı Behiç beylerle de görüştüm. Umumiyetle halk ne kadar sakin, şuurlu ve millî mücadele ruhuna bağlı ise, bilhassa İstanbul'dan gelen delegeler arasında bir o kadar «Manda» fikrinden dolayı daha şimdiden bozgun havası estiği görülüyor.

Bunlar, âdeta kurtuluşun ve her şeyin «Manda» ile temin edilebileceği fikrine iman etmiş görünüyorlar. Hürriyet ve İtilâfçılardan, İstanbul Hükûmetinin menfi propagandalarına körü körüne bağlananlardan zaten bir hayır beklemeye lüzum yok. Delegeler arasında grup grup bazı gizli içtimalar yapıldığı da anlaşılıyor. Havayı elektrikleyen şeyler de zaten bu gibi haller.

4 Eylül günü öğleden önce Mazhar Müfit beyle odasında oturup hazırladığı açış nutkunu, yine gözden geçiren Mustafa Kemal, kapıya vurulduğunu işitti. İçeri giren arslan yapılı eski Selânik arkadaşlarından «Meşhur» Hüsrev Sami beydi. Hemen bir sandalyeye ilişip Mustafa Kemal'e bir sır vermeğe hazırlanarak :

— Kemal, dedi. Rauf bey, Bekir Sami bey, İsmail Hami bey, İsmail Fazıl Paşa Sivas'lı Emir Paşa araların-

da toplanıp uzun uzadıya manda meselesiyle senin kongre reisi olmaman üzerinde konuşup bir karara varmışlar. Rauf beyden başkası manda işini kabullenip müdafaa etmeğe kararlı imiş. Rauf bey, ayrıca senin reis olmamanı istiyormuş.

Mustafa Kemal birden bire öfkelenir gibi oldu :

— Hüsrev, dedi. Allahaşkına böyle manâsız sözleri bana getirip de canımı sıkma. Bu haberin hiçbir suretle aslı, astarı yoktur ve olamaz. Arkadaşlar arasında yanlış anlaşılmalara sebep olacak bu türlü sözler söylenmemeli ve nakledilmemelidir. Peki, kimin evinde yapılmış bu toplantı?

— Bekir Sami beyin evinde.

Mustafa Kemal, gerçi Hüsrev Sami beye çıkışır gibi konuştuysa da içinde kuşku kurdu da kımıldamağa başlamıştı. Ateş olmayan yerden duman çıkmayacağını binlerce deneyle biliyordu.

Öğleden sonra, saat ikiye, kongrenin açılmasına beş dakika vardı. Mustafa Kemal saatlerce konuştuğu Mazhar Müfit beyle Hüsrev Sami beyi, yanına alarak odasından çıktı, kongre salonuna doğru ilerledi. Bu sırada Rauf beyle yüz-yüze gelen Mustafa Kemal, birden bire arkadaşını şaşırtan bir soru sordu :

— Raufçuğum kimi reis yapalım?

Rauf bey, hiçbir şeyden kuşkulanmadan şöyle karşılık verdi :

— Sen Reis olmamalısın!

Mustafa Kemal bu sefer Hüsrev Sami'nin getirdiği haberin doğru olduğunda karar kılarak Rauf beyi hırpalamaktan çekinmedi :

— Demek Bekir Sami beyin evinde verdiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsunuz öyle mi?

Diyerek salona doğru ilerledi. Bu konuşma ancak birkaç saniye sürmüştü. Rauf bey, şaşırmış ve sersemlemişti.

Mustafa Kemal, kongre salonuna girerken, eski arkadaşının vermiş olduğu bilginin doğruluğuna inanmıştı.

Rauf beyi şaşkınlığıyla oracıkta baş-başa bırakarak salona girdi ve kürsüye çıktı. Delegeler onu alkışladılar, o, bir «Sahibi devlet» sıfatiyle şu nutku okudu :

— Muhterem efendiler,

Vatan ve milletin halasını istihdaf eyleyen sevaiki mücbire, sizleri meşaku mevâni karşısında Sivas'ta topladı. Bilâdi perver azminizi tebrik ve beyan hoşâmedi eylemekle bahtiyarlığımı arzederim.

Efendiler, muhterem heyetiniz rehakâr müzakeratına girişmeden evvel bazı maruzatta bulunmama müsaadenizi rica ederim. Malûmdur ki milliyetler esasına müstenit vaadler üzerine 30 Teşrinisani (Kasım) 1918 tarihinde düveli itilâfiye ile mütareke aktedildi. Türkiye adilâne bir sulha nail olacağını ümit etti. Halbuki mütarekename ahkâmı vatan ve milletimiz aleyhinde hergün bir suretle suiistimal ve taarruz ve icbar suretiyle tatbik edildi. Düveli İtilâfiyeden kuvvet alan memleketimizdeki anasırı Hıristiyaniye, milletimizin haysiyetini kesrü ihlâl mahiyetinde çılgınca harekâta koyuldu. Garbî Anadolu'da İslâmın harimi ismetine dahil olan Yunan zalimleri, düveli itilâfiyenin enzarı teşamühü karşısında canavarca Cenayi ika etti.

Şark'ta Ermeniler Kızılırmağa kadar tevsi hazırlıklarına ve şimdiden hudutlarımıza kadar dayanan katliâm siyasetine başladı. Karadeniz sahilerimizde Pontos Krallığı, hayalinin tahakkukuna bile çalıştı. Adana, Antep, Maraş ve Konya havalisine kadar Antalya işgal ve Trakya da işgal mıntıkasına ithal edildi.

Payitahtı saltanat ve makamı hilâfetin ise hükümdar saraylarına kadar boğucu bir tarzda işgali suretiyle kalpgâhı devletle ecnebî inhisar ve tahakümü teessüs etti. Ve bütün bu hakşiken tasdiklere karşı hükûmeti merkeziye ihtimalki tarihte bir misli daha görülmemiş

suretle tahammül etti. Ve daima zayıf ve âciz bir mevkide kaldı. İşte bu ahval milletimizi şedit ve intihaba sevketti. Artık milletimiz pek güzel anladı ki düveli itilâfiye bu vatanda mukaddesat ve mukadderatına sahip bir kudret ve iradei milliye mevcut olmadığı zehabı batılına kapıldı. Ve bu zehap yüzünden cansız bir vatan, kanunsuz bir millet nelere müstahak ise bimuhaba onların tatbikatına koyuldu. Buna karşı tevekkül ve teslimiyetin inkırazı tam faciasından başka bir netice veremiyeceği kanaati teeyyüt etti.

Efendiler, milletimiz sizler gibi münevveran ve hamiyetperveranın elemli karanlığında naümid olmadı. Çünkü onlar bilirler ki tarih, bir milletin varlığını hakkını hiçbir zaman inkâr edemez. Çünkü onlar kuvvetli bir iman ile kanidirler ki nikabı batıl arkasından vatan ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler ortaya sürülen kanaatler muhakkak iflasa mahkûmdur.

Efendiler, İtilâf devletlerinin haksızlıkları ve hükümeti merkeziyenin zafu aczi karşısında milletimizin mevcudiyetini ispat ve fiilî tecavüzlere karşı namus ve istiklâlini bilfiil müdafa hükmünü vermekte muztar kaldı. Matlup olduğu veçhile: Şarkta harbi zailin her türlü mezalimkat ve elemlerini görmüş ve bilhassa Ermenilerin vahşet ve zulümlerine sahne olmuş mutemizede hudut vilâyetlerimiz namus ve istiklâli milliyi kurtarmak maksadiyle Müdafaayı Hukuku Milliye Cemiyetleri teşkil eylediler. Şarktan ve Cenuptan tehlike hisseden Diyarbakır vilâyetimizde de Müdafaayı Vatan Cemiyeti teşekkül etti.

Garpta Yunanlıların tecavüzü ihtimaline karşı teşekkül eden Müdafayı Hukuku Milliye Cemiyeti Yunanlıların sevgili topraklarımıza ayak basması üzerine ilhakı fiilen redde kıyam etti.

Trakya'da, Kilikya'da ve her tarafta Millî Cemiyetler teşekkül etti. Hülâsa garptan ve şarktan yükselen sadayı millet, Anadolu'nun en hücra köşesinde makes

buldu. Binaenaleyh, millî cemiyetler, düşmanların esaret boyunduruğuna girmemek kasdiyle millî vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegâne teşkilât oldu. Bu sayede asırlardan beri müstakil yaşayan milletimiz, mevcudiyetini âleme göstermeğe başladı.

Efendiler, milletçe çarei halâsın ancak kendi ruhundan ve kendi taazzuvundan doğacağı kanaati tahakkuk edince bariz tehlikeler karşısında bulunan Şarkî Anadolu Vilâyeti Erzurum kongresini davet etti. Bu sırada idi ki cereyan eden muhaberat ve sair olan hadisat ve zaruret ile de halâsı umumî vatanı istihdaf eyleyen Sivas kongresi, bugün heyeti mümtereemenizin vücuda getirdiği umumî kongre, 21 Haziran 335 (1919) tarihinde karargir olmuştur.

Efendiler, burada azîm teessüflerle heyeti âlinize arzedeceğim ki, memleketin ve milletin mukaddesatını teminde aczu meskenetten başka bir kudret göstermemiş olan hükûmeti merkeziye sadayı milleti boğmak revabıtı müştereki milliyeyi kırmak ve şu suretle milleti daima mağlûp göstermek gibi ancak düşmanlarımızın hesabı menfaatine kaydolunan harekâtı meşbuhane ve mütehalifede bütün celadetini takındı. Bu hal, tarihi millimizde bittabî hükümet merkeziye hesabına pek şayibedar bir fasıldır.

Teşekkür olunur ki, efendiler, millet, kudreti milliyenin tamamen müzahiri olan namuskâr ordumuz, hükûmeti merkeziyeyi ikaz suretiyle zarar takını edilmiştir. Mahâza suitesirler bazı mertebei tehiratı hâdi olmuştur.

Hatırlarda olacaktır ki, Sivas Umumî Kongresine teşrifleri için 22 Haziranda vukubulan davetnamede Erzurum Kongresinden bahsedilerek 10 Temmuz, inikad için esas itibar edilmişti. Garbî Anadolu murahhaslarının bu zamana kadar Sivas'a vasıl olabilecekleri tahmin olunarak Erzurum Kongre heyetinin de Sivas'ta umumî

içtimaa dahil olabileceğine imkân tasavvur edilmişti. Halbuki Sivas Kongresinin inikadı ancak bugün müyesser oldu. Aradan bir ayı mütecaviz zaman geçti. Bu uzun müddet zarfında Erzurum kongresi heyetinin intizar etmesinden ise zaten malûm ve müşterek olan maksadı asliye ve noktai esasiye üzerinde icrai müzakerat ve ittihaz mukarrerat eylemesi münasip görüldü. Ve sonra da murahhasların mahalli intihaplarına avdetleriyle mukarreratın fiilen tatbikatına başlamaları tercih edildi. Fakat, kongre heyeti umumiyesi ve binaenaleyh şarkî Anadolu namına Sivas Kongresinde hazır bulunmak üzere heyeti temsiliyeden bir heyetin teşkiline karar verdi. Erzurum Kongresinin beyanname ve nizamnamesi muhteviyattan başka hâfi kalmış hiçbir karar yoktur. Yalnız sadrâzam Ferit Paşanın Paris seyahatinden avdetinde Anadolu'da guriş olduğuna dair vuku bulan bir tamimi kongrede büyük teessüflerle okunmuş ve muhalifi hakikat ve menafii memleket ve millete muzir bu hainane tebliğin derhal tekzibi şiddetle kendilerinden talep edilmiştir. Bir de intihabı mebusanın teşrîî talep olunmuştur. Erzurum Kongresi, yalnız şarkî Anadolu murahhaslarından teşekkül etmiş bulunduğu için salâhiyetini bu daire dahiline hasretmek mecburiyetini nazarı dikkatte tutmuştur. Ancak garbî Anadolu ve Rumeli murahhaslarının iştirakiyle tecelli edebilecek; âmü şamil salâhiyetin istimalini heyeti muhteremenizle meşrut ve mukayyet gördü. Hatta bu sebeplerdir ki şarkî Anadolu'daki millî cemiyetlerin birleşmesinden hasıl olan kütleye ünvan verirken şarkî Anadolu kaydı kondu. Alelitlak «Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti» yahut Anadolu - Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti ünvanı umumisi istimal edilmek ve bütün milletin hukuk namına kendilerine salâhiyet vermek doğru olamazdı. Bu takdirde İstanbul'da vuku bulduğu gibi beş - on kişinin bir araya gelerek bütün milletin sa-

hibi salâhiyet vekilleri imiş gibi indi ve sahibi aslî olan milletle alâkasız bir teşebbüs mahiyetinde olabilirdi.

Bununla beraber, Efendiler, Erzurum Kongresi bütün memleketin ve milletin ittihak ve ittifak noktasında şarkî Anadolu vilâyetlerince Vilâyeti saire ile her noktai nazardan iştiraki mesai temini emeli katidir, üssülesasını kabul eylemiştir. Bittabi huzuru âlinizle münakid işbu Sivas umumî kongremizde vatanımızın yekpare, milletimizin yekvücut olduğu lüzumu gibi ifade ve ispat edecek esaset vazolunur.

Efendiler, millet meclisinin toplanması için öteden beri gösterilen amâli milliye karşısında hükûmeti merkeziyenin bidayetten beri aldığı imkânlar ve bilâhare mütemerridane ve kanunu esasiye külliyen mugayyir etvarı son günlerde cereyanı millî tesiratıyle munasebatkâr bir vaziyete girmiştir. İntihabata emir verildiği malumunuzdur. Bunun tahakkukunu inşallah azmü celâdetiniz vücuda getirecektir. Ancak buna takaddüm eden safhayı vakayide müteaddit veya münferit ecnebi manderlikleri gibi doğrudan doğruya hayat ve istiklâlimizle alâkadar bir mesele mevzuu bahis olmaktadır.

Meclisi millînin henüz toplanmamış olduğu bu sırada maksur ve istiklâlini kaybetmiş olan Hükûmeti merkeziyenin münferit ve gayrı meşru bir karar veyahut amâli milliyeye muhallif bazı tekâlifi hariciyeye inkıyat ve serfürruğ etmiş gibi emri vâkilerin ihtimali zuhuratına karşı Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ruhu milliye temsil ve birbirini takiben içtimaı muhakkak bir fali hayır selâmettir. Maruzatım hitam bulurken heyetimizin muvaffakı bilhayır olması temenniyatını Bârigâhı ilâhiye refeylerim.

Mustafa Kemal'in «vakur, tanınan, kâh şedit, kâh müteheyyiç, kâh asabî bir sesle» söylediği açış nutku, delegelerce ellerinin bütün sıcaklığı ve gücüyle alkışlandı.

Gündemde konuşulacak dört madde vardı: İlkin kongre başkanı seçilecek. Erzurum kongresi nizamnamesiyle beyanamesinin Sivas Kongresince kabul edilmesi için bir öneri görüşülecek, yirmi beş kişilik bir delege grupunun hazırladığı bir muhtıra üzerinde tartışılacak, en sonra da üyelerin öneri ve dilekleri dinlenecekti.

Başkanlık kürsüsünü geçici olarak alan Mustafa Kemal kongreyi kendi düşünce ve kararlarına yaklaştırmak üzere bir savaş meydanını yönetir gibi dikkatle işe başladı :

— Söz isteyen var mı?

Diye sordu. İlk olarak Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa, söz alarak şöyle konuştu:

— Kongreye temelli reis seçmek doğru değildir. Riyaset vazifesi münavebe ile yapılmalı. Birer gün veya birer celse reislik yapacak şahsiyetler temsil ettikleri mahallerin ve kendi adlarının ilk harfleri nazara alınarak hurufu heca sırasiyle seçilmelidir. «Riyaset mevkiinde oturan Mustafa Kemal Paşanın yüzünde sinirliliğini belirten asabi çizgiler yayılıyordu. Hiddetli zamanlarına mahsus bakışları ile gözlerini İsmail Fazıl Paşanın ve salonu dolduran delegelerin gözlerinde dolaştırırken şöyle düşünüyordu: «İsmail Fazıl Paşanın adı (Arap harflerine göre) elifle yâni «A» ile başlıyor. Demek ki, o reis olmak istiyor. Alfabetik sıranın anlamı bu olsa gerek. Bekir Sami beyin evinde gizli bir toplantı yapan delegelerin arasında İsmail Paşa da vardı. Onun için sıkı durmalıydı. En nüfuzlu ve sözü geçer bir insan olarak Rauf bey de bu düşüncenin peşine takılanlardandı. Söylendiğine göre, düşüncenin kaynağı, İsmail Hâmi beyin kafasıydı.» İçinden böyle düşünen Mustafa Kemal, yaşlı paşaya şöyle karşılık verdi :

— Paşam, bu teklifinize hâkim olan mucip sebebi iyice anlayamadım. Zannediyorum ki kongre delegeleri-

nin ekseriyeti de öyle. İsmail Fazıl Paşa direndi :

— Kongrenin mesaisine şahsiyet karıştırmamak, arkadaşlar arasında müsavat temin etmek gayesini güdüyorum.

Mustafa Kemal Paşanın yüzünde hayret ifadelendiren bir tebessümün yayıldığı gözden kaçmıyordu. Kurşun gibi ağır, zehir gibi acı ve fakat kısa bir iki cümle ile İsmail Fazıl paşaya şöyle dedi:

— Paşa hazretleri, şahsiyattan müsavattan bahsediyorlar. Fakat, ne yazık ki daha dün İstanbul'dan gelen en yakın arkadaşlarını, vaziyete gayri vâkıf ve şahıslarına karşı pek ziyade hürmetkâr olduğum bir ihtiyarı tavzif ederek bilfiil şahsiyet yapıyorlar. Bununla beraber, İsmail Fazıl Paşa hazretlerinin takdime vasıta olduğu teklifi kongre reyine arzediyorum.

Kongrenin oylamasına konan bu öneri oybirliğiyle bir yana itildi. Bu sefer gizli oyla başkanlık seçimine başlandı. Kongre, hiç ikiliğe düşmeden Mustafa Kemal'i kongre başkanlığına getirdi. Oy kâğıtları arasında yalnızca üç «muhalif» oy göze çarpıyordu. Mustafa Kemal artık temelli olarak kongre başkanı seçilmişti. Bu geçilmesi gerekli en önemli köprüydü. Buna «Sırat» köprüsü dense, yeri vardı.

Başkanlık, mandacıların eline geçebilir, onlar da bu gemiyi sonucu belirsiz fırtınalı denizlere sürükleyebilirlerdi. Dizginleri her yerde elde tutmak gerekiyordu.

Sırat köprüsünü geçen Mustafa Kemal, bir kez daha kongrece alkışlandı.

Artık Mustafa Kemal, adım adım ve basamak basamak amaca doğru ilerliyebilirdi. Hâlâ, Kamuflâj gerekliydi. İstanbul buna inanmasa bile gerekliydi. Bu sürekli ihtilâli çok ustaca yönetmek, bir strateji olarak yönetmek gerekiyordu. Çok uzun süreli çevirme hareketlerine çok alçakgönüllüce başlamaktan başka çare yoktu. Şimdi, burada kongrenin ispatlamak zorun-

da olduğu iki şey vardı: Bir, her şeyin padişah ve hilâfet namına yapıldığını göstermek taktiği; ikincisi de çok tehlikeli bir propagandayı önlemek için kongrenin İttihat ve Terakkici hiçbir niteliği bulunmadığını anlatmak. Bunu yalnızca anlatmağa çalışmak yetmiyor, bir de yeminle savatlamak ve güçlendirmek farzoluyordu. Mustafa Kemal, bu iki öneriyi kongreye sundu. «Bilhassa yemin mevzuu üzerinde şiddetli ve çetin münakaşalar oldu. Zira İstanbul hükûmeti ve işgal kuvvetleri memleket içinde devamlı surette yaptıkları menfi propagandalarla millî mücadele ve mukavemetin ittihatçılığı diriltmek hareketinde ve İttihat ve Terakkinin eseri olmaktan ibaret olduğunu vatandaşların zihnine yer ettirmek istiyorlardı.»

«Ali Kemal «Peyam) gazetesinde bilhassa bu fikri şiddetle telkin etmeğe çalıştığı gibi Sabah, Alemdar, Serbesti, Aydede vesaire gibi gazeteler de aynı propagandayı körüklüyorlardı. Bunun içindir ki, azadan bir kısmı haklı olarak :

— Sivas kongresinin hiçbir parti fikrine dayanmaksızın sırf vatanseverler birliği olarak toplandığını ve tek gayesinin Türk vatanını kurtarmak olduğunu halka anlatmalıyız!»

Diye direniyorlardı. Padişaha bir mektup gönderip göndermemek sorununu çözümlemek için üç gün karşılıklı çene çalındı, tartışıldı ve çekişildi. «Nitekim kongre için tesbit edilen ruznamenin» görüşülmesine ancak dördüncü gün başlanabildi, İttihatçılık ve yemin bahsi üzerinde en çok duran ve konuşan hatiplerden biri de Denizli delegesi Küçük Ağazade Necip Ali beydi :

— Biz, ne ittihatçı, ne itilâfçıyız. Ne şu, ne öteki fırkanın elemanlarıyız. Böyle dahi olsak bu sakaf altında yalnız «Vatanı kurtarma» gayreti milliyesi ile hemfikir olarak toplanmış insanlarız. Vatan kurtuluncaya

kadar her türlü particilik fikrinden ve telâkkisinden uzak ve birbirimize omuz vermiş olarak yalnız istihlası memleket ve millet için türlü siyasî ihtilâfı durdurarak yalnız bu büyük ve millî gaye üzerinde ve hedef istikametinde buluşturup birleştireceğiz.

Bu düşünceleri delegelerin çoğunluğu doğruluyor ve destekliyordu. En sonra bir yemin formülü bulunmuştu. Bu şöyleydi :

— Saadet ve selâmeti vatan ve milletten başka hiç bir maksadı şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut furuku siyasiden hiçbirinin emeli siyasisine hadim olmayacağıma vallahi-billahi..»

Bu yemin biçimi, kongrenin daha rahat ve korkusuz çalışmalarına yardım etti. Türlü partilerin adamları olan delegeler, bu yemin üzerine rahat bir soluk aldılar. Bunlar yeminin kesin bir ilâç gibi şifalı sonucuna güveniyor ve :

— Yalnız vatan için!

parolasına yaslanıyorlardı.

*

Mustafa Kemal, kongrenin yorucu havasından sıyrılınca akşamüstü yanına Rauf beyi de alıyor. Sivas'ı boydan boya ikiye bölen ve ucu Kızılırmak köprüsüne varan caddeden aşağı iniyor, kendisini büyük bir sempati ile seyreden ve selâmlıyan halka sıcak selâmlar gönderiyordu. Yaldızçeşmeye dek uzanan bu gezintiler, Rauf beyle birlikte yaptıkları bir gövde gösterisine pek benziyordu.

Bunca tehlike ve tehdide papuç bırakmayarak gelmiş, Sivas yaylasının iyi ve babacan insanları arasına yerleşmiş, şimdi evindeymiş gibi Sivas caddelerinde güvenle gezip dolaşıyor, böylece bütün pısırık ve korkak alçaklıklara meydan okuyordu.

Sırtında yolculukta giydiği yarı askerce haki avcı ceket - pantolonunu ve boz kalpağı çıkarmış, yine Erzurum Kongresinde giydiği eski Vali Münir beyin jaket atayı ile raye pantolonunu ve Mazhar Müfit beyin fesini giymeğe başlamıştı.

Gerek Kongre saatlerinde, gerekse gezintilerde bu kılıkla görünüyordu. Bu giyeklerin ona pek bol geldiği ve iğreti olduğu ilk bakışta anlaşılıyordu. Mustafa Kemal'in en çok uğradığı yer telgrafhaneydi. Maiyetiyle sık sık oraya uğruyor, tahta sandalyeler üzerinde uzun uzadıya oturmaktan sıkılmıyordu. Her yerde her zaman olduğu gibi Sivas telgrafçıları da Mustafa Kemal'in hizmetinde geceli - gündüzlü çalışıyor, bütün fedakârlıkları için bir tatlı teşekkür onlara yetiyor, artıyordu bile.

«Kongre gecelerı çok eğlenceli geçiyordu. Bilhassa Anadolu, İstanbul ile münasebatını kestikten sonra İsmail Fazıl Paşa Kabine listesini tanzim ediyor. Ahmet Rüstem bey, Fransızca yazdığı tarihten parçalar okuyor ve Kara Vasıf, Amerika'dan gelecek milyonlarca dolar ile memlekette yapılacak geniş dahilî ıslahat politikasının derin ve samimî hayali içinde gaşyoluyordu.»

«Kongreyi günlerden beri Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin program ve nizamnamesi meşgul ediyordu. Burada en mühim mesele, manda meselesiydi. Kongrenin muhitinde manda fikri pek ziyade yer almış ve hatta bu hususta hayli propagandalar da yapılmıştı. Mandayı isteyenler, Türkiyenin bu korkunç vaziyetten ancak böyle bir yol ile kurtulabileceğini hüsnüniyetle zannetmişlerdi. Fakat manda ne, bunun hukukî portresi nedir?»

«Amerika, yakın şarkta sırtına böyle bir vazife ve mesuliyet alabilir mi? Kimse düşünemiyor ve yalnız Amerikan mandasının Türk vatanperverliğine uygun olacağı tahmin ediliyordu. Türkiye, bu hâdisede istiklâ-

lini kurtarmış olsa bile, ecnebî bir devletin geniş bir mikyasta yardımı olmaksızın yaşayamaz kararına varıyordu.»

«Doğrusunu söylemek icap ederse, o günlerin haşin ve korkunç realitesi karşısında bu mantık, normal bir düşünüşün ifadesiydi. Fakat büyük hâdiseler içinde başka türlü yaratılması lâzımdı. Mustafa Kemal'de bu harikulâde vasıflar vardı.»

Henüz ruznâmeye girilmesini engelleyen ve bunu sürüncemede bırakan, en güzel ve yararlı işler için harcanacak günleri ve saatleri yiyip bitiren «yemin» işinin uzayıp gittiği günlerde Mazhar Müfit bey, Mustafa Kemale şöyle dedi :

— Paşam ruznâmenin müzakeresine giremedik. Hele nizamnâmenin müzakeresinde hazırlıksız çıkarsak kongre aylarca sürebilir. Bu itibarla bir hazırlık yapmamız, gereken tadilâtı hazırlamamız yerinde olur. Mustafa Kemal, bu öneriyi doğru buldu. Bunun üzerine değişiklikleri hazırlamayı kararlaştırdılar. Erzurum Kongresinin getirdiği ihtilâlci nizamnameyi, bütün Türkiye'nin kurtuluşunu temsil edecek bir nzamnaine niteliğine ulaştırmayı düşünüyorlardı. Erzurum Kongresinin değerli ihtilâlci prensiplerini yalnız doğu vilâyetlerine özgü maddelerinden kurtarmak gerekiyordu. Türkiye'nin sınırları içindeki bütün vilâyetler bundan nasibini almalıydı.

Birbirine düşüncede daha bağlı bu yirmi beş - otuz kişilik arkadaş grubu, kongrenin ikinci ve üçüncü geceleri nitekim ihtilâlcilerin emniyet müdürü Mazlum beyin odasının yanındaki boş odada toplanıp bu değişikliği yaptılar.

Bu arkadaş grupuna Mazhar Müfit bey başkanlık ediyordu. «Ancak bu sayededir ki kongrenin dördüncü günü nizamname ve beyannamenin» görüşülüp sonuçlandırılmasını sağlayabildiler. Böylece çok değerli va-

kitlerini yitirmekten de kurtulmuş oldular.

Kongre çok ilginç ve çekişmeli sürüp gidiyordu. Değişikliğe uğratılan nizanname ve beyanname kolayca kabul edilmişti.

Dördüncü günün gecesi Mazhar Müfit ve Hüsrev Sami beyler, Erzurum gecelerini andırırcasına Mustafa Kemal'le sabahladılar. Mustafa Kemal, düşüncelerinin altında kendisini tedirgin edip duran bir sorunu çözümlemek için Mazhar Müfit beyin yanı sıra Hüsrev Sami beyi de çağırmıştı. Bir konuşma kapısı açılacağı sırada emir çavuşu Ali içeri girdi:

— Paşam, dedi. Süreyya bey hasta yatıyor!

— Git, doktor Refik beyi haberdar et. Süreyya beyle meşgul olsun. Biraz sonra doktor Refik bey içeri girdi.

— Paşam, Süreyya beyi gördüm. Bir şeyi yok. Biraz üşütmüş ve nezle olmuş.

Bunun üzerine Mustafa Kemal'in içi rahatladı. Doktorun getirdiği bu güzel haber üzerine Mustafa Kemal'in ilgisi, kaç gündür midesini bulandırıp duran işe geldi. Hüsrev Sami beye dönerek :

— Eh, anlat bakalım, şu bizim riyaset meselesinin içyüzünü, dedi. İsmail Fazıl paşanın yaptığı önerinin aslı - astarı meydana çıkmalıydı. Hüsrev Sami bey:

— Paşam vaziyeti olduğu gibi ve bütün çıplaklığı ile gördünüz. Halbuki bana inanmamış ve belki de beni arkadaşları arasına nifak sokmağa çalışan bir politikacı bezirgânı sanmıştınız. Bekir Sami beyin evinde yapılan içtimada sizi reis seçtirmemek üzere karar vermişlerdi. Fakat, muvaffak olamadılar, dedi.

Mustafa Kemal :

— Sebebi bence aşikâr, dedi, anlaşılıyor ki bu arkadaşlar kendi aralarında «manda» fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Beni reis seçtirmemeye gayret sarfeden-

lerin ve politik taktiklere sapmalarının tek izahı : Kendilerinden bir reis mandayı el çabukluğuna getirip kongre kararına bağlatmak arzusundan ibarettir. Ama hakikaten şayanı hayret ve müessif bir manevra.

Mustafa Kemal sustu. Biraz düşündü, sonra başka bir konuda söz aldı :

— Nizamnâmenin bu şekilde ve muvaffakiyetle kongrenin tesvibinden geçmesi çok iyi oldu!

Şafakla beraber, kongrede en önemli maddenin görüşülmesini isteyen mandacılar taarruz hazırlığına başlayacakdı ve bütün tehlikeli silâhlarını mevzie sokacakları da meydandaydı. Buna karşı hazırlıklı olmak gerekiyordu.

Şu sırada Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının elinde bulunan mevziler, mandacıların eline geçerse kurtuluş savaşı hülyâsı birden bire suya düşebilir ve millet, Amerika gibi yeni iştahı açılan bir devin korkunç boyunduruğuna girebilirdi. Amerika'da petrol kralları rasgele bir adamı istediklerinde Cumhurbaşkanı yapabilecek güçteydiler. Amerika'nın boyunduruğu dolardan yapılıyordu.

Bu yüzden Mustafa Kemal, bu «manda» maskaralığının boynuna korkunç bir Türk baltası indirmenin zamanı geldiğini anlıyordu. Arkadaşlarını bu konuda çok uyanık bulundurmak için ilkin manda üzerinde kendi düşüncelerini söyledi. Arkadaşlarının düşüncelerini de öğrendi. Onların düşünceleri de kendisininkilerle at başı bir geliyordu.

Sabaha pek az kalmıştı. Kızılırmağın, doğuda eteklerini sıyırıp geçtiği Gürleyük dağının üzerindeki lâcivert aydınlık maviye, o da yerini açık maviye bırakmıştı. Yıldızlar, masmavi durgun ve saydam br gölün suları üzerindeki nilûferler ya da lotus çiçekleri gibi gümüş aklıklariyle pır-pır titreşiyorlardı. Mustafa Kemal, odasında saatına bir daha baktığında Çanakkale

savaşlarındaki uykusuz ve heyecanlı gecelerini bir kez daha andı. Vatan ve milletin yaşamak ve hür olmak savaşı ardı-arkası kesilmeden sürüp gidiyordu. Sivas'ın bütün horozları uykuya ve düşlere meydan okuyan tatlı ve derin sesleriyle ötüşüyordu.

Mustafa Kemal, yolunun üzerine yeni bir barikat kurmuş olan mandacıları da - en yakın arkadaşları bile olsa - çiğneyip geçmek zorundaydı.

Mustafa Kemal'le uyanık arkadaşlarının mandacılarla güreşeceği önemli gün gelip çatmış, öğleden önce gruplar harıl-harıl saldırı hazırlığı yapmağa başlamıştı.

Mazhar Müfit bey, sabayleyin, arkadaşlarla buluşmak üzere odasından çıkmağa davrandığı sırada Rauf beyin oda hizmetçisi kapıyı çaldı:

— Beyler Rauf beyin odasında toplandılar, sizi de bekliyorlar, dedi.

Mazhar Müfit bey, kongrenin bu çok önemli oturumunda önce bir hazırlık toplantısı yapan Rauf bey ve arkadaşlarının kendisini de çağırdığını sanarak hemen oraya koştu. «Rauf beyin yanında, Denizli murahhası Necip Ali (Küçük Ağa), Yusuf bey (Büyük Ağa), Niğde murahhası Halit, Eskişehir murahhası Hüsrev Sami beyler vardı.»

Rauf bey, kapıdan giren Mazhar Müfit beyi görünce hemen şaka yollu :

— Gel yahu, nerede kaldın, bak senin Denizliler de manda taraftarı!

Dedi. Necip Ali bey, henüz Mahar Müfit beyin bir şey söylemesine vakit kalmadan şöyle konuştu:

— Affedersiniz beyefendi, biz Denizli'den Sivas'a manda olmak ve dilenmek için gelmedik.

Halit bey de ondan sonra sıraya girdi:

— Rauf bey, böyle şakalara tahammül edecek adamlar değiliz, dedi.

Bu, normal bir konuşma değildi. Sanki bağırmıştı.

İş, Rauf beyin şakasiyle başlayarak birden bire parladı. Yüzler gerildi, kaşlar çatıldı, sesler tok ve katı bir durum aldı. İlkönce Hüsrev Sami bey, ondan sonra Yusuf bey, kongrede nutuk verir gibi sert bir tonla konuştular.

Manda için söylenebilecek en kötü sözleri söylediler. Günlerden beridir sinerek bekledikleri siperlerden dışarı fırlamış askerler gibiydiler. Düşman, manda denen görünmez canavardı. Memleketi kurtarmak için kellelerini koltuklarına almış olan yiğitlerin ta burunlarının dibine dek sokulmuştu. İlk iki hatip bu hayalet düşmana uzun uzadıya ateş ettikten sonra sözü Mazhar Müfit bey aldı. O da verip veriştirdi. Bu arada herkes Rauf beyin renkten renge girdiğini görmezlikten geliyordu.

Bekir Sami beyin evinde toplandıkları günden beri birkaç arkadaşın adı mandacıya çıkmıştı. Bunlardan biri de elbette Rauf beydi. Bütün arkadaşlar onun arkasından :

— Mandacı!

Diyorlardı.

Eski Sivas Valisi Bekir Sami beyin evinde yapılan toplantıya katıldığından dolayı Mustafa Kemal de onu öyle biliyor ve çok üzülüyordu. Oysa Bekir Sami beyin evindeki toplantı, daha çok Çerkes toplantısıydı. Bekir Sami bey, Emir paşa, Rauf bey Çerkes olduklarından daha kolay anlaşabilen ve ister istemez birbirini tutan kişilerdi.

Belki Rauf bey, Mustafa Kemal'in burda sürekli kongre başkanı olmasını istemiyordu. Mandacı olduğunu anlatan hiçbir davranışı görülmemişti. Rauf bey, kendisi için de söylenen ve çok yaygın bir durum olan bu «mandacı» iftirasından kurtulmağa karar vermiş, bu konuda kongrede tartışılmağa başlamadan önce rengini erkekçe belli etmek istemişti. Çağırdığı arkadaşları son sözlerini bitirdiğini anladıktan sonra, çok ciddî bir davranışla şöyle konuştu :

— Arkadaşlar, manda, manda diyenler bilmelidirler ki manda muhulli istiklâl bir şeydir. Muhulli istiklâl bir netice üzerinde durmak ise bizim işimiz olamaz: Biz, tam istiklâlciyiz ve tam müstakil bir Türkiye istiyoruz.

Rauf bey, bunları söylemişti ki aşağıda yemek zilinin çalındığı işitildi. Hep beraber kalkıp yemeğe indiler.. Yemeklerini çabuk - çabuk atıştırdılar. Öğleden sonraki oturumda manda konusu konuşulacağından biraz vakit kazanmak, Mustafa Kemal'in odasında da biraz oturarak daha iyi hazırlanmak istiyorlardı. Manda konusu gerçekten çok tehlikeli ve çok meraklı bir konuydu. Güçlü ve aydın savunucuları da vardı. Mustafa Kemal, henüz Erzurum kongresiyle uğraşıp dururken mandacılar da İstanbul ufuklarından yaylım ateşe başlamışlar, Anadolu vilâyetlerinde oturan Bekir Sami bey gibi iri kıyım, düşün ve yönetim adamları da türlü telgraflarla bunlara katılmakta gecikmemişlerdi. Romancı ve gazeteci Halide Edip'in 10 Ağustos 1919 tarihli bir mektubu da Erzurum'a varıp Mustafa Kemal'in yakasına yapışıvermişti. Bu mektup, başlarında karakol örgütünden Kara Vasıf ve Galatalı Şevket beylerin bulunduğu grupun bayrağı olarak Erzurum kalesinin burcuna gelip dayanmıştı.

Bu mektup, bütün gücüyle aktüelliğini hâlâ yaşamaktaydı. Mustafa Kemal, mandacıları gördükçe hep bu mektubu anıyordu. Mektup şöyle diyordu:

— Muhterem efendim,

Memleketin siyasî vaziyeti en had bir devreye girdi. Kendimize bir istikâmet tâyin için Türk milletnin zarını atıp müspet br vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Haricî vaziyet İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerika «sena» sına resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini «Sena» nın kabul et-

memesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabii işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telâfi etmek istiyor. İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminden pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün vahdetini, asrileşmesini, hakikî bir istiklâl almasını atî için bile olsa istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asrî ve kavî bir müslüman - Türk hükûmeti başında hilâfet te olursa İngiltere'nin müslüman esirleri için bir sui misal teşkil eder. Türkiye'yi kül halinde İngiltere alabilse, kafasını, kolunu koparır, birkaç senede sâdık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa (klerikal sınıflar) memleketimizde çok taraftardır. Fakat, bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabil olamayacağından taraftar olamaz. Fakat, Türkiye'yi vahdet halinde muhafaza zarurî görünürse yâni taksim ancak büyük askerî fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahir ve taraftar olur. Nitekim, İngiliz siyasî adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut (Morrison) gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de umumi manda olmasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir suret hal de Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan belki de Trabzon'dan ve mutlak İstanbuldan mahrum ettikten sonra eski «kapitülasyon»ları ve boğulmağa mahkûm dahilî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarına şâmil olmak üzere müvakkat bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır :

1 — Aramızda herhangi şeriat altında hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır. Bunlar, hem Osmanlı tebası

hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadi müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten surî olan istiklâlimizden ekalliyetleri namına her sene parça-parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükûmet ve asrî bir idare tesisi için patrikhanenin siyasî imtiyazları, akalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasiyle mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2 — Birbirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükûmet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyetiyle asrî bir halk haline koyabilecek bir hükûmet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzım gelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasî istikrazlar siyasî esareti tezyit ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müsbet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet adamlarını takdir etmese bile halkı ve halk hükûmeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi-kendini idareye kadir asrî bir makine haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. Onbeş-yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi, tahsili, zihniyeti ile hakikî istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kaabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Haricî rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahire ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emri vakiler kalkmak ve sürate davâmızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için âzım ge-

len kuvveti haiz bir devletin müzaheretini istemek lâzımdır.

İstilâcı Avrupa'nın binbir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatiyle Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, şark meselesini de, Türk meselesini de atî için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı sür'atle istememiz lâzım gelen Amerika mandası da tabiî mahzursuz değildir. İzzeti nefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nin resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikasında bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika, şarkta mandaterliğe ve Avrupa'da gaile almağa taraftar değildi. Fakat, onarın izzeti nefis meselesi yaptıkları Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle fâik bir milet olmak dâiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya girdikleri memleket ve milletin hayranı nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi, İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayrı resmî Amerika'nın fikri, haf' olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi hiç bir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartiyle umumi ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken umumî bir kongre akdederek Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusunu pek hararetle karşılamıştır.

Resmî Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmağa mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavi şeriat altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını en mühim mahalifinden haber aldım.

Fakat, Avrupa mutlak bir Ermenistan yapmak bilhassa İngiltere - Ermenilere tavizat vermek istiyor. Amerika efkârı umumîyesinde Ermeni mazlûmları namına bir oyun oynamağa çalışıyor. Avrupa korkusu, bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi Câmi (Baykut) bey gibi hattâ vahdeti milliyeti teşkil eden diplomatlarımız Ermeni meselesi için bu sureti hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden br Amerika var. Hükümet ve İngilizler bunun Hıristiyanları öldürmek ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu, Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmağa çalışıyorlar. Millî hareket sür'atle ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir renği de olmazsa) Amerika'da hemen bir zahir bulunacağını yine çok mühim mahafil temin ediyorlar.

Sivas kongresi inikat edinceye kadar Amerikan komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz. Hattâ kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeğe de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında davamızda zahir olabilmesi için bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyorum. Vasıf bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Atî inkişaf ve vahdet muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının bânileri olmalarını istiyoruz, Rauf bey kardeşimizle, sizi müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Millî dâvâda caniyle ve başiyle çalışanlar arasında sade bir Türk askerî tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

1919 Ağustos 10
Halide Edip

Mustafa Kemal, manda düşüncesini ve bu düşünceye fena halde bel bağlamış olan mandacıları insafsızca hırpalayıp yere vurmak kararıyle kongre salonuna geçti ve başkanlık kürsüsüne çıkarak kendisine büyük bir ilgi ile dikilmiş olan bir yığın göz üzerinde gözlerini gezdirdi. Mandacıların saflarında kıpır-kıpır kıpırdanmalar olduğunu görüyordu. Çabucak parmaklar kalktı ve birçok kişi birden söz aldı. Başkan hiç kimseye söz vermeden önce zabıtnâme üzerinde konuştu:

— Efendiler, bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavelei efkâra başlamadan evvel bazı noktalara nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu raporda meselâ mister Brown'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikrolunmaktadır.

Efendiler, Mister Brown : «Ben hiçbir sıfatı resmiye ile görüşmüyorum, tamamiyle hususî bir surette görüşüyorum» diyor, Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Ame-

rika namına değil, kendi namınadır, mandanın ne olduğunu kendiside bilmiyor. «manda, siz ne derseniz olur!» diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavelei efkâr etmeden önce on dakika istirahat edelim.

Mister Brown, Ankara'da daha önce Ali Fuat Paşa ile de görüşmüş, zeki, akıllı ve iyi niyet sahibi bir gazeteci olduğunu göstermişti. Sivas'ta da Mustafa Kemal'le, bu oturumdan önce özel olarak görüşmüş, onun üzerinde de olumlu bir etki bırakmıştı. Mustafa Kemal, onunla görüştükten sonra izlenimini arkadaşlarına şu sözlerle anlatmıştı :

— Mister Brown, muhatabını suhuletle anlayan zeki bir genç! Mustafa Kemal, İstanbul delegelerinin, davâlarına Mister Brown'ı koşarak bir koçbaşı gibi kullanmak istemelerini bu on dakikalık propaganda kampanyası içinde yere sermiş gibiydi.

On dakikalık arada, Mazhar Müfit, Hüsrev Sami beylerle öbür pek yakın arkadaşlarına :

— On dakikalık ara, bu düşünmeyi temine kâfidir'

Dedi ve sonra onlara şöyle sordu :

— Kongre ile temas ettiniz mi? Ekseriyetin fikri nedir?

Hüsrev Sami bey :

— İstanbul'dan gelenler müstesna, Anadolu delegelerinin ekseriyeti mandanın şiddetle aleyhinde bulunuyorlar.

Mustafa Kemal :

— Fakat, İstanbul'dan gelen ve mandaya taraftar olan delegeler parlak sözlerle ve hitâbet yolu ile Anadolu'nun murahhasları üzerinde müspet tesir hasıl etmezler mi?

Diye sordu. Bundan ürktüğü anlaşılıyordu. Hüsrev Sami bey :

— Peki, ama paşam, yalnız onlar söyleyecek değil ya. Biz de konuşacağız.

Dedi.

Mazhar Müfit bey de :

— Şimdi, üç beş arkadaş salona dağılır ve murahhaslarla görüşürüz, paşam!

Dedi.

Mazhar Müfit, Hüsrev Sami ve birkaç arkadaş daha hemen delegelerin arasına dağıldılar. Fiskoslar başladı. Küçük gruplar hararetli hararetli bir şeyler konuştular. Yine Mustafa Kemal'in yanına dönerek durumu anlattılar. Onun yüzünün sevinçle aydınlandığını gördüler. Mustafa Kemal :

— Öyleyse on dakika oldu, celseyi açalım, çıngırak çalınsın!

Dedi. Herkes sıralara oturdu. Mustafa Kemal kürsüye çıktı :

— İlk söz Vasıf beyindir!

Dedi, «Vasıf bey evvelâ mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve :

— Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şeriat hakkında bilahare görüşürüz.

Dedi ve bunu ispatlamak için de Halide Edip hanımın İstanbul'dan o zaman Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta söylediği şeyleri yinelemekten başka bir şey yapmadı. Demek ki bu meşhur mektubu İstanbul'da Halide Edip hanımla Kara Vasıf bey ortaklaşa yazmışlardı.

Delegelerden Macit bey :

— İstanbul'dan mandayı mı bize hediye getirdiniz?

Diye bağırarak alaylı bir biçimde sordu ve sonra sözlerini şöyle sürdürdü :

— Heyeti Umumiyeçe asıl müzakere edilecek mesele şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamaya-

cak mıyız? Mandayı ne şekil ve surette anlayarak mandaterle görüşeceğiz. Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur.

Mustafa Kemal, başkanlık kürsüsünden şöyle dedi:

— Zannederim bu rapordan iki noktai nazar tezahür ediyor. Bunların birincisi devletin dahilî ve haricî istiklâlinden vaz geçmemesi ve ikincisi de, devlet ve milletin hâricin tazyikatı muziresine karşı bir muavenet ve muzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip olan nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı teemmül için teklif encümenine havale edelim. Bilâhare huzuru âlilerine arzedelim. Herhalde dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz.

Bekir Sami bey, bunun üzerine söz aldı :

— Deruhte ettiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir, dedi. Beyhude münakaşata hasredecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim.

Mustafa Kemal kürsüden :

— Bu meseleyi, encümen reisi olmak dolayısiyle izah edeyim, dedi. (O ayni zamanda önerge encümeni başkanıydı). Bu muhtıra muhteviyatı encümende okundu ve bir çok müzakere ve münakaşa edildiyse de kat'î karar verecek tarzda kanaat tahassül etmedi. Evvelce heyeti umumiyede okunmaksızın teklif encümenine havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup heyeti umumiyenin noktai nazarı taayyün ettikten sonra tekrar teklif encümenine havale edilerek kati kararı vermek istemişlerdi. İsmail Fazıl Paşa da söz aldı ve şunları söyledi :

— Bekir Sami beyin fikrine iştirak ederim, kaybedecek vaktimiz yoktur. Esasen mesele de basitleşmiştir. Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tesbit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve elzem olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar heyeti umumiyeye havale ile vakit geçirmeyelim. İş uzar.

Zamanımız kıymettardır. Buna bugün, yarın, yahut öbürgün herhalde heyeti umumiyede bir karar verelim. Encümende vakit geçirmeyelim. Çünkü, pek ruhlu bir meseledir.

Bundan sonra İsmail Hami bey, söz aldı ve Bekir Sami beyle İsmail Fazıl paşanın düşüncelerine ortak olduğunu söyledi ve sonucu şöyle bağladı :

— Herhalde bir müzaherete muhtacız ve bunun en iptidaî delili de varidatı devletin, ancak borcumuzun fâizine tekabül edebilmesidir!

Ondan sonra Raif efendi söz aldı, mandanın kötülüğü için ağzına geleni söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona karşılık verdi. Bekir Sami bey, yine söz alarak konuştu:

— İsmail Fazıl Paşa hazretlerinin tamamiyle iştirak ettiğim beyanatına yalnız bir şey ilave edeceğim: Kırım muharebesinden galip sıfatiyle çıkarak iştirak etmiş olduğumuz Paris kongresindeki müttefiklerimizin bize talimat etmiş oldukları şeriatı malûme ile şimdi okunan muhtıradaki metalibimiz mukayese edilecek olursa hangisinin daha çok muhilli istiklâl olduğu anlaşılır zannederim. Bekir Sami beyden sonra Hâmi bey ondan sonra da Albay Rafet bey söz aldı ve zabıtnamede beş altı sayfa yer tutan güçlü bir nutuk söyledi. Yer yer ilginç sözleri şöyleydi:

— Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir.

Lâf itibariyle manda ile istiklâl birbirine mâni şeyler değildir. Yalnız eğer biz hakikatte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhilli istiklâl olur. Bir de diyelim ki, biz haricî ve dahilî bir istiklâli tam isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapama-

yacak mıyız? Ondan evvel acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim! Şurası muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek istiyorlar, fakat eğer biz, bugün bir devletin kefaleti altında bir sulh akdedecek olursak ileride müsait şeriat altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı temin ederiz. Lâkin eğer menfi bir vaziyet hasıl olacak olursa acaba büsbütün ziyan etmiş olmayacak mıyız?

Herhalde bir Amerikan kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi pek münbit olmayan bir toprağı ve ancak on-onbeş milyon lira varidatı olan bir kavim için bir müzahereti hariciye olmaksızın idamei hayat etmek imkânı olamaz! Eğer bundan sonra bu halimizde kalır ve haricî bir muavenet sayesinde terakki edemiyecek olursak ihtimal âtide Yunanistan'ın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz.

Allah muhafaza buyursun, eğer. İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh, Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir bulmak için lâzımdır. Eğer bu maruzatımla müzakeratı âtiye için bir mukaddime yapabildimse müteşekkirim.

Bu nutku dinleyen Mustafa Kemal, az kalsın soğukkanlılığını yitiriyordu. Bunun, dinleyiciler üzerinde yapacağını düşündüğü yıkıcı etki, aklını başından alıyordu. Ondan önce konuşmuş ve ondan sonra konuşacak olan olumsuz hatiplerin ne yıkıcı işler göreceğini hesaplayan paşa, hemen tedbir dağarcığına el atmaktan kendini alamadı. Oturuma on dakika ara verip delegelerin almış olduğu zehirleri dışarda şöyle bir havalandırıp uyararak yok etmek gerekiyordu.

Hemen :

— On dakika istirahat edelim, efendim!

Diyerek oturuma ara verdi ve kürsüden inerek en yakın arkadaşlarına doğru yürüdü.

Bundan sonraki oturumda Bursa delegelerinden Ahmet Nuri bey, mandayı yerden yere vuran bir konuşma yaptı, Hâmi bey, onun sözlerini ağzına tıkamağa çalıştı. Hâmi beyin nutku çok uzun kaçtı. En sonra şunları diyordu :

— Fakat biraz da işin kat'i bildiğim bir cihetinden bahsedeceğim. Meselenin bu safhasında alâkadar olan zat ile şahsen temas ettiğimden sözlerim tahminî değil, kat'idir. İstanbul'dan hareketimden evvel sadrı sabık İzzet Paşa hazretlerini ziyarete gitmiştim, herhalde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de kani idiler; bendenizden de bu hususta fikrimi sordular, ben de düşündüklerimi arzettim. Bir kaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler: Suriye ve Adana havalisinde dolaştıktan sonra, İstanbul'a gelip siyasî fırkaların noktaî nazarlarını istizah ile meşgul olan Amerika tahkikat heyeti azâsı, İzzet Paşayı konağında ziyaretle Anadolu'daki teşkilâtı milliyenin Türk Milletini temsil ettiğine kanî olduklarını ve paşaya da — yâni İzzet Paşayı — bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve :

— Eğer siz Erzurum ve Sivas kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir!

Demişler. Paşa, bunu bendenize izah ettikten sonra, bu milletin bir harbe daha kudreti kalmadığından ve her halde böyle bir çâreye tevessül mecburiyetinde bulunduğumuzdan bahsetti ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmaklığımı tavsiye buyurdu.

İzzet Paşanın kanaati de bu suretle talep edilecek bir mandanın yüzde doksan kabul ihtimali bulunduğunu ve yalnız bizim için bir takım şeriat dermeyan ra-

rurî olduğu merkezindedir. Hattâ paşa, Amerika için milletin arzusuna istinat etmeden, mandayı kabul etmek mümkün olmadığından kongremiz tarafından izhar edilecek arzusunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir noktai istinat olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf beye bildirdim.

Mandanın cinsinden ziyade ismine itiraz edenler beyhûde telâş ediyorlar. Kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demeyelim de «devleti edeb müddet olduk» diyelim.

Hüsrev Sami oturduğu yerden bu son söze karşı şöyle gürledi :

— Fakat, bizim bu mesaiden maksadımız kendimizi müdafaa ile milleti ebed müddet olduğumuzu ispat etmektir.

Hami bey, Hüsrev Sami beyin pek güçlü sözü karşısında gerilemek zorunda kaldığını gösteren bir kaç söz söyledi. Sonra Albay Kara Vasıf bey söz aldı. Sivas kongresine manda konusunu getirenlerin başında bulunan ve bu düşüncenin şampiyoluğunu yapan Kara Vasıf bey, oturumun bundan sonraki dakikalarını baştan başa kendine alıkoydu, son kozlarını oynayarak konuştu. Özet olarak şunları demek istedi :

— Bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler yine müzaherete muhtacız. «Vasıf bey sözlerinin başında mandaya müzaheret ismini verelim demişti». Dört yüz elli, beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler. halbuki bizim vâridatımız bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkil bir vaziyette kalacağız; bunun için müstakil yaşamağa vaziyeti maliyemiz müsait değildir. Sonra, yanı başımızda bizi taksim etmeyi emel edinmiş hükûmetler var; onların

ihtirasatına karşı mahvoluruz; parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar, tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dritnot yapıyor biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu haller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.. İstanbul'daki Amerikalılar «Mandadan korkmayınız. Cemiyeti Akvam Nizamnamesine dahildir» diyorlar. İşte, bütün bu esbaba mebnî İngiltere'yi kendimize daimî düşman ve Amerika'yı da cheveni şer addediyorum; eğer tasvip ederseniz buradan İstanbul'daki mümessile bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz.

Manda sorunu çözümlenememişti. İstanbul delegelerinin kültürlü ve komiteci varlığıyla karşılaşan Anadolu delegeleri, sersemlemiş, ne var ki mevzilerini kahramanca korumuşlardı. Mustafa Kemal, bu tehlikeyi yok edebilmek için bir çevirme hareketi yaparak suyun gözüne dek sokulmuş olan Kara Vasıf beyi kıvkıvrak yakaladı. Mustafa Kemal Erzurum Kongresini bitirerek Sivas'a döndüğünde eline gizli ve millî bir terör teşkilâtının nizamnâmesini sıkıştırmışlardı. Bu meşhur «Karakol Cemiyeti» nin nizamnâmesinden başkası değildi.

Mustafa Kemal bu nizamnâmeyi daha İstanbulda iken biliyordu. İskeçeli Arif beyle Sevkiyatçı Rıza bey onun yanına boşuna girip çıkmıyorlardı. Bu, bal gibi İttihat ve Terakkî'nin Türkiye'deki koluydu. Ucu, Rusya'da bir Türk bolşevik partisi kurmuş olan Enver Paşa'da bitiyordu. Enver Paşa, millî bir yeraltı örgütüyle tâ Sivas'a Mustafa Kemal'in yanı başına dek sokulmuş demekti. Gözlerini dört açmayacak olursa buraya dek getirdiği iş, birden bire örgütünün yardımiyle Enver Paşa'nın avuçlarına geçebilirdi. Bu yüzden Mustafa Kemal İstanbul delegelerini büyük bir merakla beklemişti.

★

5 Şubat 1919'da İstanbul'un Sultanhamam semtinde

avukat Refik İsmail beyin yazıhanesinde bir kaç yurtsever toplandı. Bunlar arasında Galatalı albay Şevket bey (Akdeniz müstahdem mevkii kumandanı) Kurmay Albay Kara Vasıf bey, Kur. Yzb. Edip Servet bey, Kafkas tümeni kumandanı Kemalettin Sami bey, askerî sevkiyat müdürlerinden binbaşı Ali Rıza bey, avukat Refik İsmail bey, Samsun tayyare kurumu müfettişi Baha Sait bey vardı. Gizli bir örgüt kurmak istiyorlardı.

Kuruluşun maddeleri çok sertti ve şöylece özetlenebilirdi: Türk topraklarından düşmanlar çıkarılacaktı. Memleket bir harabeye dönünceye ve milletin, son bireyi yok oluncaya dek savaşılacaktı. Örgüt en az kişiyle kurulacak ve savaş açıktan yapılıncaya dek her şey gizli kalacaktı.

Bu az üye arasında üç kişilik mahkeme kurulacak ve derneğe ihanet edenler bunlarca yargılanıp başkanın doğrulamasına sunulacaktı. Bunun ucunda yüzde yüz ölüm cezası vardı. Verilen emirleri yerine getirmeyenler, emirleri istenildiği gibi yerine getirmeyenler ve bu uğurda kişisel yararlar sağlayanlar için ölüm hazırdı.

Düşmanla işbirliği yaparak Türk ırkını yok etmeğe çalışanlar, dosta ya da düşmana örgütün sırlarını verenler de ölüm cezasına çarpılacaktı.

Örgütün yaşayabilmesi için her türlü gizli kaynaktan yararlanılacaktı. Savaş ağığa vurulduktan sonra da bütün kaynaklara el konacaktı.

Örgütü temsil eden başkandı. O, yurdun kurtarılması için her türlü askerî ve siyasal tedbirleri almakla görevliydi. Temsilciler ve kumanları atayan oydu. Başkanlığa Galatalı Şevket bey getirilmişti.

Önemli işler genel kurulda görüşülüp çoğunlukla kararа bağlanacaktı.

Kurucular bu nizamnâmeyi imzaladılar ve kara bir Türk bayrağına sarılan Kur'an'a el basıp and içtiler.

Bundan sonra başkan seçilen albay Galatalı Şevket bey söz aldı:

— Beni reis yaptığınızdan dolayı çok teşekkür ederim. Tuttuğumuz yol pek kanlıdır. Fakat, kurtuluş yoludur. Tarihte bizim gibi acı günler yaşamış başka milletler de vardır. Bunlardan mücadeleyi göze alanlar, ölmesini ve öldürmesini bilenler kurtulmuştur.

Dernek, kurulur kurulmaz davranmış, Balıkesir'deki Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya, Bursa'daki tümen kumandanı Bekir Sami bey'e, İzmit'teki tümen kumandanı Rüştü beye, Ankara'daki Kolordu kumandanı Ali Fuat Paşaya, Sivas'ta bulunan kolordu kumandanlarından Refet ve Selâhattin beylere Karakol'un kurulduğunu bildirmiş ve böyle memleketi kurtarıcı bir birlik kurulduğuna inandırmıştı.

Karakol derneği, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki kodamanlarının sınır dışına kaçmadan önce kurulmasını buyurdukları bir toplayıcı, vurup kırıcı ve kurtarıcı ulusal dernekti. Enver ve Talât paşalar, Sadrazam İzzet paşanın salığiyle sınır dışına kaçmağa hazırlanırken memlekette kendilerini destekleyecek, kendi düşüncelerini yaşatacak bir örgüt bırakmak üzere Kuruçeşme'deki Enver Paşanın yalısında sık-sık toplanıyor ve kararlar alıyorlardı.

Bu ünlü toplantılardan birinde Kara Kemal bey, Talât paşadan bu türlü bir örgüt için direktif almıştı.

Kara Kemal bey de Kara Vasıf beyi gizlice evine çağırarak ona şöyle demişti:

— Vasıf, Talât paşadan giderken aldığım emir gereğince İttihatçılıkta direnecekler, gizli bir örgütle birbirine bağlanmalı ve bir parola benimseyerek böylece birbirini tanımalıdır. Paşa ile aramızda «Karakol» sözcüğü kararlaştırıldı. Bu isim, her ikimizin adlarımızın başında «Kara» takma adının ortaklaşa bulunmasiyle meydana gelmiştir. Bu parolayı «K. K.» biçiminde kısaltır-

sak hem paşanın dediği olur, hem de ikimizin sembolünü taşımış olur, ne dersin?

— Çok güzel, Kara Kemal, Karakol parolası, bizim için biçilmiş kaftandır. Bununla hepimizi temsil eden şeyler, bir anlamda birleştirilmiş olur. Yalnız böyle bir örgütü neden gerekli görüyorsunuz?

— Şundan dolayı ki, İngilizler, Ermeni göçtürülmesi ve öldürülmesine karışmış İttihatçıları birer-birer tutuklamaktadırlar. Biz, varlığımızı ancak bir örgütle koruyabiliriz. Ak koyun, karakoyun geçit yerinde belli olur, derler, doğrudur.

Bu konuşma, teşkilâtı mahsusanın başı olan Hüsamettin beye de duyurulmuş ve onun buyruğundaki örgütün yardımı istenmişti.

Karakol derneği içerde örgütünü kurduktan sonra dışarda da bir «müttefik» aramış ve bunu da bulmuştu. Siyasal ve ivedi durum, hemen Ruslarla bir anlaşma yapılmasını gerektiriyordu. Karakol derneği bu karara vardıktan sonra Sovyet Rusya ile hemen haberleşmeye girilmişti. O günlerde sınırlarımızdan uzaklarda bulunan Bolşevik Rusya, başkanlarına yardım elini uzatacak güçte değilse de tutsaklaştırılmağa başlanan Türkiye'nin korkunç kaderini onlardan başkası da anlayamazdı. Henüz. «Kafkasya'da Gürcüler, Ermeniler ve Azerbeycan Türkleri bağımsız durumdaydılar ve Bolşeviklerle kaynaşamamışlardı.» Bolşevik orduları henüz Kırım bölgesinde bile egemen olamamışlardı. İşte, bu günlerde Karakol derneğinin Bolşeviklerle haberleşmek uğruna yaptıkları girişim hemen yankı bulmuştu. Lenin; hemen gözlerini Türkiye'nin umutsuz karanlıklarına doğru çevirmişti. Karakol derneğinin yaptığı uzun ve sabırlı haberleşmeler sonucunda Bolşevik Ruslarla şöyle bir anlaşmaya varılmıştı:

«Bolşevikler, anlaşmanın imzası sırasında kararlaştırılacak ölçekte altın, mücevher ve silâh vereceklerdi.»

Türkler de buna karşılık, Kafkasya'ya sembolik anlamda bir tabur asker gönderecek, böylece dostluk ve askerce birlik yaptığını anlatmış olacaktı. Bu tabur Bolşeviklerin buyruğuna girecekti.

Bu askerce birleşiklik hem Türklerin hem Bolşeviklerin çıkarlarına uygun düşürülmeğe çalışılmıştı. Anlaşmadan her iki yan da yararlanacaktı. Türkler, Bolşevik yardımiyle düşmanları ana yurttan dışarı atmağa çalışacaklar, Bolşevikler de buna karşılık Kafkasya'da Türklerin yardımiyle eğemenliklerini kuracaklar, petrol bölgesini kurtaracaklardı. «Moskova hükûmeti İtilâf devletlerinin işgali altındaki İstanbul'a bu anlaşmayı imza etmek üzere sivil giyimli bir yarbayla bir binbaşı göndermişti. Bu delegeler geldiğinde Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmiş, Erzurum, hattâ Sivas kongrelerini toplayarak ihtilâci bir kişilikle ortaya çıkmış bulunuyordu.» Bu sırada Karakol derneğinin birer lideri gibi görünen bütün kumandanlar Mustafa Kemal'in çekim gücüne tutularak onun çevresinde toplanmışlardı. Enver Paşanın Sovyet Rusya'da dış gücünü temsil ettiği ve başı olduğu bu örgüte içerde Mustafa Kemal'in korkunç gücüne boyun eğer gibi bir durum olmuşsa da yinede direniyor, gerek İttihatçı niteliğini ve gerekse Enver paşacılığını yitirmeğe çalışıyordu. Bu yüzden de çok güç durumda çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in kurduğu örgüt, onları her yanda izliyor ve her yerde suçüstü yakalamağa çalışıyordu. İstemeye istemeye, örgütün yönünü Mustafa Kemal'in çalıştığı yöne çevirdiler. Bunda biraz da yurt kaygusu yok değildi.

Ukrayna'dan gelen Bolşevik delegeleri bir motora bindirilerek Samsun'a gönderildiler. Delegeler buradan Sivas'a gizlice yolculuk etti. Sivas'a varan Rus Yarbayı ile binbaşısı, Mustafa Kemalce çok içten karşılanmışsa da onların Sivas'a gelişleri elden geldiğince kimseye duyurulmamaya çalışılmıştı. Mustafa Kemal'in İs-

tanbul'daki düşmanları bu sırada onun komünist olduğunu ve Türkiye'ye komünistliği getireceğini propagandalarına meşale yapmış, çan çalıyorlardı. Bu yüzden bu sırada Sovyet Rusya ile askerce bir birleşiklik kurmak ve komünizmi benimser görünmek, Anadolu'yu bemen bir savaş alanı durumuna getirir korkusu Mustafa Kemal'e egemen olmuş, son kerte dostça karşıladığı Rus temsilcilerine Karakol derneğinin verdiği umudu verememişti. Onun düşünmesine göre henüz bir devrin kargaşalığı içinde bulunuyordu. Ortada ne bir hükûmet, ne bir hükûmet sözcüsü vardı. Bu yüzden Sovyetlerle Türkiye arasında mutlaka yapılması gereken anlaşmanın; hükûmetin ve meclisin Anadolu'da kuruluşuna dek ertelenmesi gerekliydi.

Karakol derneği, bütüniyle İttihat ve Terakkinin yeniden kurulması ve en çetin ve yaşanmaz koşullar altında da yaşaması için kurulmuş, başına ,sınır dışında da olsa yine Enver paşa getirilmişti .

Uzaktan uzağa bir örgüte egemen olan ruh ve düşünce Enver Paşanın ruh ve düşüncesiydi. «Şimdiyedek insanlar bilmemekle beraber ideallerini yapmak üzere dünyaya iki İsa gelmiş ve her ikisi de pek çok acı çekmişlerdi.»

«Birinci İsa'yı bilindiği gibi, havariler savunamadıklarından Yahudiler Çarmıha gererek öldürmüşlerdir.»

«İkinci İsa'yı (Enver Paşa) ise düşmanları yurdundan kaldırıp çok uzaklara götürdükleri halde dostları (Sovyetler) onu kurtarmışlardır.»

«Birinci İsa, yanağına tokat vurana karşı ikinci tokadı da vurması için, öbür yanağını çevirecek kadar barışçı idi.»

«İkinci İsa ise, tabancasiyle nişan tahtalarına adını yazacak kadar atıcı, kılıç kullanmakta, ata binmekte pek becerikli bir silâhşördü ve yurdunu kurtarmak uğruna da bütün dünyayı ateşe verecek kadar koyu bir ihtilâlci ve

korkunç bir döğüşçüydü. Birinci İsa'nın havarilerinin sayısı ise uğursuzdu. Hıristiyanların inanışına göre bu nedenden dolayı da İsa yakalanmıştı.

İkinci İsa'nın mutluluğu şurdaydı ki, havarilerinin sayısı yediyi aşmıyordu. «İslâm tarihlerinde üçler, yediler, kırklar vardı ve bu sayı da onların inanışına göre uğurluydu.»

«Birinci İsa'nın havarilerinin adlarını herkes biliyordu. İkinci İsa'nınkiler de şunlardı : Yakup; Yusuf, Harun, Davut, Süleyman ve Musa.»

Anadolu'daki Kuvayı- Milliyeci kumandanlara da türlü takma adlar verilmişti. Mustafa Kemalinki de Nuh'tu. Karakol örgütü verdiği bu adları sahiplerine de bildirmişti.

Şu varki, başlarında Kara Vasıf bey bulunan bu terör kurulunun azgın ve korkunç düşünceleriyle bu ak teslim bayrağını bu adamlar nasıl bağdaştırıyorlardı? Evet, Kara Vasıf beyi şöyle bir burnundan yakalamak farzolunmuştu. Bu fırsatı ta manda konusunun kafaları karşılıklı ateşlediği güne rastladı.

Karşı karşıya gelmişlerdi. Mustafa Kemal :

— Kuzum Vasıf bey, dedi. Bu gizli mücahitler kimlerdir ve neredediler? Bahusus bütün bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? Şunları biz de bilelim, öğrenelim.

Kara Vasıf bey, Mustafa Kemal'in bunları bilmediğini sanarak anlatmağa hazırlanırken, bir sağnağa yakalandı ve şaşırdı :

— Sizlerin maksadınız mülga İttihat ve Terakki'yi ihya etmektir. Bu surette iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Söyliyeyim : Bu, Enver Paşadır.

Kurmay Albay Kara Vasıf bey:

— Hayır Paşam, yanılıyorsunuz, dedi. Bizim başkumandanımız sizsiniz. Talât Paşa, Berlin'den bize gönderdiği talimatta «Bundan sonra Kumandanımız Mus-

tafa Kemal Paşadır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz!» diye yazmıştı.

Mustafa Kemal açıklamasını sürdürdü :

— Ben, Mondros mütarekesi üzerine İstanbul'a gelince, kurulmuş olan bu karakol teşkilâtının hedefini çok iyi öğrenmiştim. Galip devletlerin gözünden İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerini gizlemek için bulduğunuz usûl budur. Hedefiniz, mülga partinin gayelerinin aynıdır. Yeniden iktidara gelmek, aklınızca yeniden gelişi güzel memleketi maceraya sürüklemek istiyorsuuz. Hepinizin hâlâ Rusya'da olan sabık başkumandan vekili Enver Paşa ile irtibatınız devam ediyor. Aziz miralayım, bu teşkilâtınızın işgal edilmiş şehirlerde devam edip etmemesine karşı bir şey diyemem. Yalnız, burada, yâni memleketin istilâdan uzak kalmış şehirlerde bir partizan siyasetine yer yoktur. Buradaki teşkilâtın ismi; «Anadolu ve Rumeli, Müdafaayı Hukuk Cemiyeti» dir. Eğer bizimle çalışacaksınız bu nam altında hareket edeceksiniz. Bu teşkilâtın hedefi, evvelâ memleketi düşman istilâsından kurtarmak, sonra da müstakil ve hür bir milletin lâyık olduğu devleti kurmaktır. Ne Babıâli baskınına, ne Yıldız yağmasına ve ne de herhangi bir maceraya aramızda yer verecek tek bir kimse vardır. ister müstakil bulunsun, Müdafaayı Hukuk teşekkülleri ne, onun şubelerine bu dâvaya inanmış samimî kimselere yer verilecektir.

Kara Vasıf bey de İttihat ve Terakki'nin okulunda yetişmiş eski kurtlardandı. Bu yüzden Mustafa Kemal'e hemen pabuç bırakmadı. Şöyle direndi:

— Zâtı devletleri Karakol teşkilâtı nizamnamesindeki mevaddan şüphe buyurmakta iseniz de karakol teşkilâtının temin etmekte olduğu faydalardan biri bu teşkilâtın gûya sizinle bir olmadığı zehabını düşmanlara vererek zahiren ayrı, hakikatte aynı yolda çalışmasına imkân bulmasıdır. Böylece, galip devletlerin nazarlarını-

dan bir ve beraber olduğumuzu gizlemiş olacağız.

Bu çekişme sırasında her ikisinin adamları da ortadaydı ve tartışmayı büyük bir ilgi ile gerginlik içinde izliyorlardı. Mustafa Kemal, albayın son sözleri üzerine adamakıllı öfkelendi ve kaşlarını çatıp sesine sert ve âmirce bir ton vererek şöyle bağırdı :

— Karakol teşkilâtı, rümuziyle talimatiyle ve hattâ gahıslariyle tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir. Vasıf bey, bilmem, lâfımı anlayabildiniz mi?

Kara Vasıf bey idam hükmü yemiş gibi sersemlemiş ve yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Karakol örgütü yine el altından sürüp gidecek, yenilgiyi sineye çeken komiteciler ölüme razı olmayacaklardı.

Mustafa Kemal mandacıların en dişli adamını böylece saf dışı ettikten sonra ertesi günkü oturumda hatipliğinin bütün gücüyle bu manda belâsına çullanmağa, onu ve arkadaşlarına korkulu düşler gördüren bu konuyu kafalardan söküp atmağa kararlı hazırlanmağa başladı.

Kongre sıralarından dışarda mandayı isteyenler ve istemeyenler kendi grupları içinde hararetli hararetli konuşup görüşüyorlar, tartışıyorlardı. Her iki grup ta hızını almamış görünüyordu. «Kongrenin gündüzü ne kadar heyecanlı, tezatlı dalgalı ve çatışmalı ise gecesi de farksızdı.»

Yemekten sonra grup grup üyeler kendi aralarında hâlâ manda meselesini konuşuyorlar ve Refet beyi söz konusu ediyorlardı :

— İsmail Fazıl Paşa, muhtırayı geriye aldığını beyan ettikten sonra Refet beyin kürsüden inmesi doğru olurdu. Bu fırsatla da manda meselesi kendiliğinden akamete uğramış bulunuyordu.

Mandadan yana olanlar ise özel grup söyleşilerinde :

— Refet bey, samimî kanaat ve görüşlerini ifade etti. Doğru ve haklı düşünüyor. Manda meselesinin mil-

zaheret anlayışı içinde müzakeresine devamda fayda vardır, diyorlardı. «Paşanın yanı da bu gece müstesna halde doluydu. Odada hemen hiç oturacak yer kalmamıştı. Murahasların çoğunun ve bilhassa Denizli murahasları Osman Nuri, Ahmet Nuri beylerin lise binasında delegelere ayrılan koğuşta ikametleri ve mevzuun harareti, paşanın odasında toplananların sayısını çoğaltmıştı.»

«Paşanın odasında toplanmış bulunanlar daha çok mandanın da, müzaheretin de aleyhinde olanlardı.» Paşa da en çok bir noktaya takılıyor :

— İstanbul'dan gelen arkadaşlarımız hâlâ bu manda mevzuunda nasıl ısrar edebiliyor ve bunun «muhili istiklâl» olmadığına inanıp inandırmağa çalışıyorlar?

Diyor, haklı bir üzüntü duyuyordu.

Ve şöyle söylüyordu:

— İstanbul'dakiler umutsuz, hasta insanlardır. Ecnebî işgâl tazyiki altında cesaret ve ümitlerini kaybetmiş olmanın verdiği üzüntüyle ve marazî bir haleti ruhiye içinde hareket ediyorlar. Bunun başka türlü izahı : yoktur.

Bir milletin istiklâl hakkını aramasından ve bu yolda gerekiyorsa son damla kanını akıtmasından daha tabiî ne tasavvur edilebilir? Şerefsiz, istiklâlsiz esir bir milletin çocukları olarak yaşamak yerine efendice ve kahramanca ölmek elbetteki şayanı tercihtir. Bunu anlayamamak ne garip mantıktır?

Murahaslar da konuşuyor manda fikrinin şiddetle aleyhinde bulunuyor ,tam istiklâl bütünlüğüne sahip olmayan bir Türkiye'nin yaşamasının imkânsız olduğunu ifadelendiriyorlardı.»

«Hele Hikmet isminde askerî Tıbbiye talebesi ve Sivas kongresinde askerî tıp talebesi murahhası olan bir genç, İstanbul Efendi ve paşalarına vatanperverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak

ölçüde doğru düşüncenin, millî heyecan ve imanın sahibi bulunuyordu.»

«Bu genç te paşanın odasındaydı. Sanki birden bire ateş ve heyecan kesilmiş olarak yüksek sesle :

«— Paşam, murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklâl davâmızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i (Vatan kurtarıcı değil, vatan batırıcısı) olarak adlandırırız ve tel'in ederiz.»

«Diye bağırdı. Bu gencin yürekten kopup gelen bu sözleri karşısında hazır olanlardan bir çoğunun gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal paşa da müteheyyiç olmuştu. Heyecanlı bir sesle :»

— Arkadaşlar, gençliğe bakın. Türk millî bünyesindeki asîl kanın ifadesine dikkat edin!

Dedi ve sonra Hikmet beye dönerek :

— Evlât, müsterih ol, gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz ekaliyette kalsak ta mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez, Ya ölüm ya istiklâl!

Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı:

— Varol, Paşam!

«Diyerek Mustafa Kemal'in elini öptü.»

Her zaman ilerici elemanlar yetiştirmiş olan Tıbbiyenin bu genç ve ateşli temsilcisinin sırtında da askerî üniforması vardı. Mustafa Kemal, gençlik günlerinin ateşli ve ihtilâlci ruhunu bu genç adamda yaşar gibi oldu. Kalkıp onu alnından öptü :

— Gençler, vatanın bütün ümit ve istiklâli sizde nesillerin anlayışı ve enerjisine bağlanmıştır, dedi.

Toplantıda bulunanlar, hep bir ağızdan şöyle bağırdılar :

— Paşam, müsterih ol. Başka türlüsü olamaz. Yarın kongrede kat'i neticeyi alacak, mandayı reddedeceğiz.

Gece yarısı horozları, Sivas'ın karanlık mahallelerinde tatlı sesleriyle birbirleriyle yarışa başlamıştı ki: toplantı dağıldı. Herkes kendi odasına çekildi.

*

10 Eylûl 1919 günü, Amerikan mandasiyle mandacıların yenilgisiyle sona erdi.

Son bir iki gün içinde adı mandacıya çıkan Rauf bey, büyük bir hışımla kürsüye çıktı ve iftiracıları şöyle utandırdı :

— Efendiler! Manda manda diyorsunuz, bunun muhili istiklâl olduğunu düşünüyor musunuz? Gerçi müzaherete muhtacız. Fakat ben bu müzaheret kelimesini manda mukabili olarak kullanmıyorum. Kendi mânâsiyle müzaheret. Zira bir tehlike karşısındayız. İngiliz matbuatından anlaşılıyor ki, konferans kararı mucibince Kızılırmak şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Kızılırmak'ın garbındaki kısım da mahreci Antalya olmak üzere Türkiye'yi teşkil ediyor.

Bu kısmın şimali İtalya, Cenubu da Fransa ve İngiltere himaye idarelerine bırakılıyor. İşte bu tehlikeye karşı memleketimize en bîtaraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretinden maksadım, kat'iyen Amerika mandası değildir. Beyannamenin yedinci maddesinde zikrolunan müzaherettir. Bu madde : (Milletimiz asrî gayeleri tebcil ,fennî, sınaî iktisadî hali ve ihtiyacımızı takdir eder) demektedir. Binaenaleyh; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyle mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riyetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen her hangi devletin fen'i, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle kar-

şılarız. Bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevî bir sulhün de âcilen takarrürü, selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına amâli milliyemizdir.

Müzaheretten kasdim: Bu madde dahilindeki müzaharet muavenettir. Ayrıca : Amerika'da senelerden beri aleyhimize yapılmakta olan menfî propagandaların tevlit etitği cereyanı efkârı tashih için her şeyden evvel Amerika kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyet dâvet etmeyi de karar altına almamızı teklf ediyorum.

Rauf bey, özet olarak bunları söyledi. Etki büyük oldu. Mandacıların safları şöyle bir sarsıldı. Şaşırmışlar, sersemlemişlerdi. Çıkan söylentilere onlar da inanmış, Rauf beye gizli şampiyonları gözüyle bakıyorlardı. Kısa boylu, iyi ve mert yürekli, yağız yüzlü albay Kara Vasıf bey oturduğu sırada daha da küçülmüş, sanki kaybolmuştu. Fauf bey, akıllıca ve imanlıca konuşmasiyle mandacıların mevzilerine bir tank gibi girivermişti. Mandacıları onun sözlerinde avutan birtek şey vardı : «Bir Amerikan ziyaret ve tetkik heyetinin çağrılması önerisi.»

Mustafa Kemal Rauf beyin önerisini sıcağı sıcağına oya koydu. Herkesçe kabul edildi. Yalnız Rauf beyin nutkunun bir yerinde adamakıllı takılmıştı. Beyannamenin bir maddesine dayanarak Amerika mandasını değilse de Amerika müzaheretini istemek te ne oluyordu? Aylardır birlikte bulunduğu birlikte gezdiği, birlikte yiyip içtiği bu en yakın arkadaşının beyannameden böyle bir anlam çıkarması çok şaşılası bir şeydi. Evet, Mandayı doğrudan doğruya bir yana iterek mandacıları bozguna uğrattığı doğruysa da sonunda ortaya bir «Amerikan müzahereti» çıkarmak, yine aynı yolun yolcusu olmak değil de neydi?

Manda olayı böylece kapanmıştı ya, Mustafa Kemal de, Rauf beydeki bu bilmece üzerinde daha çok durmadı

— 5 —

MALATYA'DAKİ İHANET

Bir adama kötülük ederken öyle bir kötülük et ki öc, alamasın.
Machievelli

Erzurum kongresini haber alan Dersim Kürtleri, Dersimde en yakın bölgelere saldırarak mal, hayvan ve para yağmalamağa başlamıştı. Erzurum kongresinin böyle talanlara neden yolaçtığı sorununa gelince, şuydu : Erzurum'daki paşalar ,Osmanlı hükûmetine isyan etmişlerdi. Kurtlar, dumanlı havayı sevdiği gibi Kürtler de dumanlı havayı severlerdi. Ulusun birbirine gireceği böyle dumanlı havalarda mal-mülk edinmenin çaresine bakmalıydı. Erzincan — Sivas yolu üzerinde türlü soygunlar yapan Dersimli grupları, ötekileri de yüreklendirip heveslendirmiş, tüfeğini alan gözü pek eşkiya bütün geçitlerde ve gediklerde pusu kurmağa başlamıştı. Nasıl olsa yeni hükûmet, eski hükûmet zamanında yapılmış soygunların ve eşkiyaların hesabını sormayacaktı. Elâziz? (Mamuretilaziz) de hükûmet konağında oturmuş, arpacı kumrusu gibi düşünen yeni vali Ali Galip, kendini gösterecek bir

işin peşine düşmek için fırsat kolluyordu. Sivas'ta İstanbul hükûmetinin emriyle Reşit paşayı sıkıştırıp, Musta Kemal'le Rauf beyi ve öbür arkadaşlarını yakalatıp zincire vurdursa ve Dahiliye Nazırı Adil beye bir bayram hediyesi olarak gönderebilseydi birden bire Osmanlı hükûmetinin en büyük adamı olacaktı .Buna da kıl kadar bir aralık kalmıştı.

Reşit paşanın pısırıklığı ve korkaklığı bu işi çıkmaza sürüklemişti. Bu, gerçekten, bütün ömrünce bir insanın eline geçen tek fırsattı. İnsan böyle bir parti vurunca çocukluğundan beri hülyasını kurduğu en büyük mevkilere ve zenginliğe sıçrayarak değil uçarak yetişebilirdi. Dur hele. Bu karışık zamanlarda, büyük fırsatlar her an insanın ayağına dek gelebilir. Ne var ki, insan, bunun o fırsat olduğunu anlayıp hemen yıldırım gibi üstüne atılmalıdır. Ne yazık, elinde askerî güç yoktu, başı bozuklarla da bu iş başarılamazdı. Erzurum'daki kongreyi basarak dağıtmak düşte bile görülemezdi. Koca Karabekir'in 15. Kolordusu, bu kongrenin üzerine koruyucu bir melek gibi çelikten kanatlarını germişti.

Ali Galip bey, Erzurum kongresini düşünecek durumda değildi. Dersim'in alevî kürtleri Çemişkezek, Eğin, Kemah, Erzincan ve Harput'un köylerini kasıp kavuruyor ellerine geçirdikleri hayvanları Dersim dağlarının erişilmez doruklarına doğru sürüp götürüyorlardı. Köylüler, valinin karşısına dikiliyor, kendilerini koruması için elini - ayağını öpüyorlardı. Gerçekten oralarda bir valinin itibarını sıfıra indirecek olaylar geçiyordu. Büyük hırsızların arkasında koşabilmek için ilkin çevreyi kasıp kavuran şu küçük ve bayağı insan hırslarını yatıştırmak gerekiyordu.

Böylece siyasî hırslarının pençesinden kurtularak atına atlayan vali, yanına da sekiz jandarma aldı ve Dersim dağlarının yemyeşil, vahşi, hırçın ve yalçın güzellikleri içine daldı. Yanındaki sekiz jandarma, ancak

sembolik bir güçtü. Yoksa Dersim aşiretlerinin yırtıcı gücü, onu sekiz jandarmasiyle birkaç dakikada eritebilirdi. Dersim aşiret reisleri aslında akıllı adamlardı. Valiyi öldürmenin yararsızlığını bilmeyecek kadar tecrübesiz de değildiler. Mustafa Kemal ve arkadaşları Erzincan boğazının tehlikesini yarıp geçerlerken vali de yaylardaki köylerde aşiret beylerinin sinilerinde yağmalanmamış koyun ve kuzu etlerinin tadına bakıyor, buz gibi ayranlar içerek bu eşkiyalıkların önüne geçilmesi için parlak sözler söylüyordu. Öğütle Dersimlileri eşkiyalıktan vazgeçirmeyi düşünecek kadar tecrübesiz olan Ali Galip bey, İstanbul Hükûmetinin, kendi başına daha büyük belâlar açacağını aklından bile geçirmiyordu. Dersim beyleri bıyıklarının altından gülerek onun öğütlerini dinlerken, adamlarını hangi yana talana göndereceklerinin hesabını yapıyorlardı.

Vali Ali Galip bey, eğer Kâzım Karabekir uzaktan uzağa kaderine el uzatarak onu kurtarmasaydı, şimdi, Elâziz vilâyenin topraklarında küçük bir tümseğin altında kanlara bulanmış iri ve biçimli gövdesiyle sonsuz uykusuna çoktan yatmış olacaktı. Paşa, bilerek - bilmeyerek onun ömrünü uzatmış ve çok önemli bir tarih serüveninde rol oynamasını sağlamıştı : Mustafa Kemal paşa, Sivas'ta kendisine kahpelik etmiş olan bu adamın Elâziz'de de boş durmayacağını er-geç bir kahpelik daha yapacağını anlayarak onu dirilerin dünyasından uzaklaştırmağa birkaç yakın arkadaşiyle karar vermişti: Biraz da komiteci bir gelenekten gelen yarbay Halit beyle (paşa) Mustafa Kemal, millî gelişmenin bu ilk adımlarında durmaksızın bir suikast elemanı niteliği gösteren A. Galip beyi yaşayanların listesinden silmek üzere anlaşmışlardı.

Halit bey, elinin altındaki en gözü pek Kuvayı Milliyeciyi arkasından kalabalık adamlariyle Mustafa Kemal'in emrine göndermişti. Levent gibi ince bir vücuda sahip olan Mustafa Kemal'in karşısına Ebu'hindili Ca-

fer Arslan, iri yarı kalın kaşlı, burma bıyıklı bir derebeyi görünüşüyle dikilmiş ve emrini beklemişti. Cafer bey, söylendiğine göre, Ermenilerin sürülmesinde epeyce vurgun yapmış, mal - mülk edinmişti. Bu yüzden bu eski İttihatçı fedaiyi İtilâfçı hükûmetin kanunları İstanbul'daki Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbine sürüklemek üzere harıl - harıl arayıp durmaktaydı. Bu yüzden Cafer bey, kanunsuz bir bölge olan sınır boylarında dolaşıyor ve oralarda Kuvayı Milliyecilik yapıyordu. Şimdilik, Halit beyin adamı olduğu gibi Kâzım Karabekir'in de adamı durumuna gelmek üzereydi.

Cafer beyin terörcü çetesi, yine kendi aşiretinin atlılarından otuz kırk kişi arasında gözü pek küçük bir akıncı grupu idi. Verilen görevleri de mutlaka başarırlardı. Cafer bey yayladaki sekiz yüz davarından atlılarının çoluk - çocuklarına her zaman yiyecek gönderir ve onları böylece avucunun içinde tutardı.

Mustafa Kemal, komiteci tiplerin en ünlüsü olan Yakup Cemil'le bile abbaplık kurmuş bir komiteciydi. Cafer beyle çabucak anlaştı. Cafer bey, atlılarının başında Elâziz yönünde yürüyüşe geçti.

Talihsizliğe bakınız ki bu tertipten başlangıçta haberi olmayan Kâzım Karabekir işitir işitmez, Mustafa Kemal'in kendi özel bölgesinde bir cinayet işletecek korkusiyle hemen gidenlerin arkasına atlılar saldı ve onları yarı yoldan geri çevirtti. İşte Ali Galip bey de ancak böylece yaşayanların listesinde kaldı. Mustafa Kemal'le birlikte bütün Kurtuluş Savaşını da hançerlemek sevdasında direnmekten bir an geri durmadı.

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresinin bitiminde Sivas'ta yeni bir meşale yakmak üzere gideceğini öğrenen İstanbul hükûmeti, önceleri Sivas'ta onlara büyük bir umut vermiş olan Ali Galip beyi yine andı ve Dahiliye Nazırı Adil beyin telgrafı 29 Ağustos tarihinde onu bir sabah çok tehlikeli Dersim gezintilerinde gelip buldu.

Bu pastoral hava içinde doğaya yakın olmanın verdiği rahatlıkla gevşeyen Valiyi bu telgraf birden bire şaşkına çevirmiş gibiydi. Devlet kuşu bir kez daha başının üzerinde dolaşıyordu .Şans, bir kez daha yanı başına sokulmuş, ona gülümsüyordu. Demek ki, İstanbul hükûmeti onu bir kez daha Mustafa Kemal'in üstüne yürütmek istiyordu. Böylece bütün bu geniş bölgelerde Mustafa Kemal'le başa çıkabilecek bir tek kişi olarak onu görüyorlardı.

Mustafa Kemal Osmanlı tarihinde boy göstermiş, başvermiş celâlilerin en büyüğü, en tehlikelisi, en zekisiydi. Çanakkale'de en modern düşman ordularını yenmiş bir askerdi o. Kendisi de kurmay yarbaylığa yükselmiş bir asker olduğundan bu işin değerini görmezlikten gelemezdi. Böyle bir deve karşı yapacağı iç savaşta kazanacağı zaferin etkisi yalnız Osmanlı ülkesinde değil bütün dünyada duyulacaktı. İşte, o zaman Padişah ona:

— Dile benden ne dilersen? Diyecekti. Artık Osmanlı hükûmetinin başkumandanı, ya da Sadrazamı olmak işten bile değildi.

Dahiliye Nazırı Adil beyin, Mustafa Kemal'i Sivas Kongresinde olsun kıstırması için yaptığı öneri, kendisine böylece yeni bir çalışma ufku açıyordu. Dahiliye Nazırına gönderdiği karşılık telgrafında övünmekten kendini alamadı. Zengin bir doğa dekoru ortasında kaleme aldığı bu telgraf şöyle diyordu :

— Eğer eski ve malûm şöhretimin nâçiz konuşma kaabiliyetime verdiği kuvvetle sihir dolu işler görmekte olduğum şu nazik zamanda vilâyetten ayrılmaklığım doğru ise ve yerime âciz kulları gibi ölümle alay ederek, malını - mülkünü de ortaya koyarak âşiretlere, hayran kaldıkları şecaat ve şehavet nümuneleri gösterecek diğer bir Valiyi uçakla ulaştırmam mümkünse ve bir de hemen Kurmay albaylığa ve az sonra da tuğgeneralliğe terfiim yapılacak olursa ve hükûmetin verdiği yeni vazifeler da-

ha büyük fedakârlığa iltizam ediyorsa memuriyeti geçim vasıtası ittihaz mecburiyetinde olduğumu vatan vazifesinden de kaçmayacağımı arzederim.

1 Eylûl 1919 günü makina başında yapılan konuşmada Vali yine şöyle diyordu:

— Bu da bir vatan vazifesidir. Tabiî âciz maruzatım mütalâa ve buradaki vazife ile mukayese edildikten sonra verileceğine nazaran deruhte etmek hamiyet vazifesidir. Yalnız, muvaffakiyet temini için bazı hususları bilmek ve bazı şartlar ileri sürmek isterim. İki gün sonra Elâziz'den muhabereye müsaade buyurulmasını temenni ederim.

Elâziz Valisi
Ali Galip

Dahiliye Nazırı Adil bey, sanki isterik bir durum almıştı. Sabırsızlık içinde ve heyecandan titreyerek şöyle yazıyordu :

— Alelâcele hareketiniz lâzımdır. Yarın sabah yüksek mütelâalarınızı bildirmenizi bekliyorum. Mümkün olursa yarın akşam da hareket etmeniz münasip olur.

Nazır ADİL

Ali Galip bey de artık hazırlanmıştı. Dersimden 1 Eylûl 1919 tarihinde şu karşılığı verdi:

— On sekizinci tümen kumandanı ve kurmay başkanı bulunduğum sırada subayların siyasetle uğraşmalarını yasak etmem üzerine husumetle karşılanmış ve 1911 senesi başında istifaya mecbur kalmıştım. Sekiz buçuk senedir ticaret ve ziraatla meşgul oldum. Bu müddetlerin kıdemime eklenmesiyle hemen kurmay albaylığa ve Elâzizden hareketim sırasında da tuğgeneralliğe terfiim yapılmazsa, akran ve emsalime nazaran daha aşağı bir rütbe ile askerî vazife kabul etmiş olacağım. Bu rütbenin başarı bakımından ehemmiyeti vardır.

Bundan başka aile efradımdan on bir nüfusu buraya getirip Elâzizde bir sürü ev eşyası da aldım. Nakliye masrafı da çok fazladır. Yolluklar da yetişmemektedir. Geleli iki ay olmadığından henüz tam maaş ta alamadım. Ziraat ve ticaret işlerimi dağıtıp hamiyet vazifesi olarak şuraya gelişimin perişanlığımı mucip olmaması için yolluktan başka tazminat ta isterim.

Elâziz Valisi
Ali Galip

Adil bey de onun bu hırs ve açgözlülüğünü normal bir şeymiş gibi karşılıyordu :

— Askerî rütbenizin yükseltilerek geri verilmesine karar verilmiştir. Beklenen başarınız üzerine padişahın atıfetine da kavuşmanıza aracı olacağımıza şüphe yoktur. Tahakkuk edecek sefer masraflarınız da verilecektir. Vakit geçirilmemesi için muvaffakat cevabınızın hemen verilmesini bekliyorum. Bildirilen yere maiyetinizle birlikte bu akşam hareketiniz lâzımdır. Aile sonra da nakloluna-bilir.

Nazır ADİL

Yine 1 Eylül günü makina başında şu telgraf veriliyordu :

— Maiyetimde Dersim jandarma taburundan sekiz süvari var. Bunların bu muhitten ayrılması doğru olmaz. Elâzizden döneceklerdir. Başka bir süvari tertibi ise kolay değildir. Bu vilâyetin jandarması zaten ihtiyaca kâfi olmadığı gibi başka bir yere nakledilse hemen firar ederler. Hattâ bir sancaktan ötekine nakledildikleri zaman bile aynı hâdise olur. Bunun başka vilâyetlerde de çok defa tekerrür ettiğini Jandarma Umum Kumandanı da tasdik eder. Halkta Jandarma mesleğine fazla rağbet yok. Firarilerden jandarma yazmağa kalksak bile alayımızın boşluklarını dolduramayız .Esasen Jandarma maaş-

larının ödenmeyip askıda kalması rağbeti büsbütün azaltmıştır.

Tahakkuk edecek sefer masrafım, evimin nakli ve eşyamın satılıp yenisini almak masrafını koruyamaz. Bu itibarla yolluktan başka en az yedi yüz lira tazminat verilmezse mağdur olurum. Sekiz buçuk senesi istifada geçmiş askerlik kıdemimin zammolunması elzem, iki derece terfi de hakkımdır. .Bu maruzatım yerine getirilmek şartiyle vazifeyi kabul ettiğim maruzdur.

Elâziz Valisi
Ali Galip

Ali Galip bey, yine Dersim'den Nazır Adil beye 1 Eylûlde şunları yazdı. Bu daha çok bir soru listesiydi:

— Yakalanmaları icap edenler firar, saklanma, isyan ve ayaklanma hallerinden hangilerini işlemişlerdir? Aralarında hizmette bulunanlar var mı? Aşiretlerden ve hemşerilerimden ne kadar para ile ne kadar adam kullanabileceğim?

Başarı kazanabilmek için selâhiyetimin derecesi ne olacaktır? Halen Kolordu Kumandanı veya vekili kimdir? Cevabınızı makine başında bekliyorum.

Elâziz Valisi
Ali Galip

Dahiliye Nazırı, işi bilmezliğe vurarak halâ makina başında hem kendisini, hem Damat Ferit paşayı hem de padişahı sabırsızlıktan çatlatan Ali Galip beye karşı en sonra baklayı ağzından çıkararak şöylede patladı:

— Şark Vilâyetlerinde bir gaile çıkarmağa çalışanların tahriklerini önlemek ve karşı koyanların yakalanarak buraya gönderilmesi hususunu üzerine aldığınız takdirde, istediklerinizin hepsi yerine getirilecektir.

Elâziz'de şimdilik itimat ettiğiniz birisini vekil bırakabilirsiniz. Masrafları hükûmetçe ödenir ve göre-

cekleri hizmetlere göre kendilerine padişah tarafından ihsanlar da bulunulur. Yüksek dirayetiniz daha fala tafsilâta ihtiyaç göstermez. Artık, kat'î kabul cevabınızı bekliyorum.

Dahiliye
Nazır ADİL

Adil bey, Ali Galip beye biraz daha açıklamada bulunmanın gerektiğini anlayarak telin öbür ucundan şunları anlattı :

— Muti olduklarını iddia ettikleri halde tahriklerine devam ediyorlar. Kendileriyle aynı fikirde olan memurların göz yummasından istifade ederek emin oldukları sahada serbestçe dolaşıyorlar. Bugün hiçbirinin sıfat ve salâhiyetleri yoktur.

Emin olduğunuz kimselerden birkaç yüz süvari ile ansızın gidebilirseniz, oralarda tesadüf edeceklerinizi yakalayıp gönderebilirsiniz. Diğerleri tabiî kaçacaklardır. Bir daha da oraya yanaşamayacaklardır. Bu süvarilere jandarma tahsisatı verilebilir.

Vali ve kumandanlık salâhiyetlerinin elinizde toplanması başarıyı temin edecektir. Kolordu Kumandanı Salâhattin adında bir albaydır. İstanbul'dan yakında gönderilmiştir.

Kat'î cevabınızı hemen bildirmenizi rica ederim.

Nazır ADİL

Adil bey, Vali'yi telgrafla bombardıman edip duruyordu :

— Bugünden tezi yoktur. İmkân varsa hemen bugün hareket çaresine bakılması İstanbulca fevkalâde memnuniyeti mucip olacaktır. İmkânı yoksa bile, İmkânsızlığı mümkün kılarak hemen hareket olunmasını rica ederiz.

Ali Galip bey de Adil bey gibi sabırsızlanıyor ve devlet kusunu bir Eylûl günü akşama ermeden altın kanatlarından yakalayıp bahtının kafesine kapamağa can atıyordu. 1 Eylûl günü güneş, yüksek Dersim dağlarının

arkasına doğru kayarken İstanbul'a loş telgrafhane odasından şunu bildirdi :

— Güneşin batmasına dört saat kaldı. Mesafede uzaktır. Gece, saat ikide mehtap ta bitince dağlık ve sarp yollarda seyahat edilemez. Kesin muvafakatinizi bildirerek bugünden de istifade edebilmek için cevabınızın çabuklaşmasını rica ederim.

Dersim'de Elâziz Valisi Ali Galip

İstanbul'dan buna karşılık olarak şu telgraf geldi:

— Padişahın iradesi alınmak üzeredir. Fakat, siz memuriyet mahallinize gidinceye kadar bunun gizli tutulması lâzımdır. Maiyetinize alacağınız güvenilir suvarilerle mümkünse yarın hareket edip bir an evvel yetişmeniz temenni edilir. Hareketiniz tarihiyle, yerinize tahminen ne zaman varacağınızın bildirilmesi lâzımdır.

Nazır ADİL

— Bugün at üstünde dört saat yol yapıp Mut'ta ve Hozat'ta beş saat mütemadiyen nutuk vererek yorgun bir hale düştüm. Açlıktan da sersemleştim. Yemeğe gitmek üzere yüksek izinlerini beklediğimi arz ile cevabî emirlerinizin bildirilmesi.

Galip

Vali Hozat'tan Elâziz'e döndükten sonra İstanbul'a şöyle seslendi :

— Gece yarısı Hozat'tan harcketle sabaha karşı Elâziz'e vardım. İradeyi henüz tebellüğ etmediğim için buradaki hazırlığıma tabiî başlayamanım. Yoksa hazırlığın yarıda kalması ayıp olur. Tam ve kat'i malumat ve talimat zamanları ona göre tâyin edilecek ve emirlerinize cevabım arzedilecektir. 2 Eylül 1919.

Elâziz Valisi
Ali Galip

Ali Galip beye son kılıçbalığı oltasını şöyle atan İstanbul, işin gerisini artık sabırsızlık, isteri ve kaygu ile bekleyecekti :

— Arzolunmuştur. İradei seniye bugün çıkacaktır. Bu itibarla kesinleşmiştir. Talimat şudur:

Bildiğiniz gibi Erzurum'da birkaç kişi kongre adı altında toplanarak bir takım kararlar aldılar. Ne toplananların ne de aldıkları kararların ehemmiyeti vardır. Fakat, bu haller memlekette bir takım dedikodulara sebep oluyor. Avrupa'ya ise çok mubalâğalı aksettiriliyor ve bu itibarla çok fena tesirler yaratıyor. Ortada ehemmiyete değer hiç bir kuvvet, hiç bir vak'a olmadığı halde sırf bu mubalağalar ve kötü tesirlerden endişeye düşen İngilizlerin, bu günlerde Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükûmetin umumî tahminleri arasında size de yaptığı malûm tebligata aykırı hareketler yine devam ederse çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ilerileye yayılarak birçok yerleri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir.

Bu ise memleket menfaatlerine elbetteki aykırıdır. Erzurum'da toplanan malûm şahısların, yakında Sivas'ta toplanarak yeni bir kongre akdetmek istedikleri, yapılan muhaberelerden anlaşılıyor. Böyle beş-on kişinin orada toplanmasından bir şey çıkmayacağı hükümetçe malûmdur.

Fakat bunu Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte, bunun için bu şahısların orada toplanmasına yer vermemek lâzımdır. Bunun içinde evvelâ Sivas'ta hükümetin tam güvenine sahip ve memleket selâmetine uygun olan bir Vali bulundurmak lâzım geliyor.

Sizi onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi, Sivas'ta kongre aknetmek isteyen bir kaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değilse de ordu büyüklerinden bazılarının da bunlarla aynı fikirde oldukları anlaşıldığına gö-

re, hükümetin alacağı tedbirleri ellerinden geldiği kadar önleyecekleri ve malum şahısları mümkün olduğu kadar koruyacakları göz önünde bulundurularak Sivas'a yanınıza güvenilir bir kaç yüz kişiyle ansızın girmeniz başarı için uygun görülmektedir.

Bu itibarla evvelce yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenebileceğiniz yüz yüz elli kadar süvariyi yanınıza alarak ve ne için nereye gidildiğini hiç kmiseye sezdirmeyerek Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir sırada girip Vali ve kumandanlığı ele alacak ve oradaki jandarma ve asker miktarı az olmakla beraber hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunamayacağı cihetle hemen otorite kurup toplantıları önleyeceğiniz ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp İstanbul'a gönderebileceğiniz âşikârdır. Bu suretle elde edilecek hükümet nüfuz ve iktidarı içerde sergüzeştçi hareketlerin devamına engel olacağı gibi dışarda da çok iyi tesirler yaratarak asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususundaki tasavvurlarından sarfı nâzar etmeleri için olacaktır.

Zaten Sivas'ın ileri gelenlerinden bazılarından inanılır şekilde öğrenildiğine göre ahali bu politikacıların tahriklerinden ve para toplamak için yapılan baskılardan nefret etmiştir ve bunların önlenmesi için hükümete her şekilde yardıma hazırdır. Orada Jandarma için istenildiği kadar erat bulunabileceği gibi ve adı geçen Sivas ileri gelenlerince hususî şekilde yardım edileceği temin edilmektedir. Bu suretle hükümete sıkıca bağlı kâfi miktarda jandarma kuvveti teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri mükâfatlandırarak yerlerine geri gönderiniz. İşte, yapılacak tedbirler bundan ibarettir.

Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı aldırabilirsiniz. Şu kadar ki, hâlen orada bulunan Reşit paşanın Valilikten azlolunacağı ve yerine başkasının gönderileceği her nasılsa öğ-

renildi ve Reşit paşanın Nezarete başvurduğu ve isimleri malumunuz olan kimselerin kongre akdi için Sivas'ta yakında birleşmek istedikleri, alınan haberlerden anlaşıldığından boş yere bir dakika geçirmeyerek bir an evvel hareket, bir saat evvel varmağa gayret etmeniz de başarı için mühim ve lâzımdır. Bu sebeple ve ne kadar müddetle varabileceğinizin bildirilmesi lâzımdır.

Sivas'ta göstereceğiniz telgraf şudur:

«Zatiâlinizin Sivas Valisi ve kumandanlığına tâyinleri, hükümet kararı üzerine Padişah-Halife-nin tasdikinden geçtiği için hemen hareketle bu telgrafı Sivas'taki sivil ve asker memurlardan icap edenlere göstererek Valilik ve Kumandanlığı da ele alıp vazifeye başlamanız, keyfiyeti bildirmeniz tebliğ olunur.

Dahiliye Nazırı **Harbiye Nazırı**
Adil **Süleyman Şefik**

Ali Galip bu çift imzalı ve garantili telgrafı cebine koyarak Malatya'ya doğru yola çıktı ve 1919 yılı Eylül ayının altısında Malatya telgrafhanesinden İstanbul'a şöyle bir telgraf çekti:

— Besni potasını vuran eşkiyanın (?) emriniz gereğince behemal yakalanmaları için lüzumlu olan kuvveti toplamak ve tertiplemek için Malatya'ya geldim. Soygunculuk yerine (?) hareket günü de bugün - yarın tâyin ve arzedilecektir. Yalnız bu uğurda sarfedilecek paranın nereden alınacağının bildirilmesine emirleriniz rica ederim.

Vali Galip

İstanbul hükümeti, suikast telgraflarının Sivas telgrafhanesinde pusu kuran Mustafa Kemal'in telgrafçılarınca avlandığından habersiz, doludizgin Ali Galip beye emirler yağdırırken bu baskın işiyle yakından ilgilenen İngiliz İntellicens servisi de bu fırsattan yararlanmak için davranmıştı. Adil beyin Ali Galip beye Kürt aşiretlerinden paravla birkaç yüz atlı tutmasını salık vermesi, yalnız kendi düşüncesi değildi. İngilizler bir taşla iki kuş vur-

manın zamanı geldiğini anlar gibi olmuşlardı. Arabistan'da bir Lawrence yaratmış olan İngiliz sömürgeci zekâsı ve altınları, bu sefer Major Noel adlı bir İngiliz subayına da Türkiye'nin göbeğinde bir Kürdistan yarattırmak üzere öncülük etmeğe başlamıştı. İngilizler için başlamış olan bir karadüş böylece ortadan kalkacağı gibi, bağımsız bir Kürdistan dâvâsı için de ilk mevziler elde edilmiş olacaktı.

Ali Galip beyi Malatya'da iki becerikli iş ortağı bekliyordu. Bunlardan biri Malatya mutasarrıfı Halil Rahmi bey, öbürü de Major Noel adiyle doğu vilâyetlerinde bir zamandanberi gezip dolaşan ve adı gerek hükümet dairelerinde kolordu merkezinde ve gerekse bütün Kürt aşiretleri arasında söylenen İntellicens Servis'in görevlisi bir İngiliz subayıydı. İstanbul'dan çekilen çifte iplerle bu üç kişi bir araya gelmişti. Mutasarrıf, Bedirhanî Kürt aşiretinden Osmanlı okumuşu idi. Dumanlı havayı görünce hemen kabuğunu kırıp ortaya çıkmış ve Kürt milliyetçisi ve Osmanlı devletinin gerçek memuru Halil Rahmi bey, Diyarbakır'daki taali cemiyetinin çatışma alanını birdenbire Malatya'ya kaydırıvermişti.

Ali Galip beyin İstanbul'la baskın ve suikast üzerinde anlaşarak Malatya'ya gelmiş olması Major Noel'in ve Rahmi beyin işini çok kolaylaştırmıştı. Durup dururken Kürt aşiretlerinden atlı toplamak, elbetteki olacak iş değildi. Hırslı ve ahmak bir Türk kurmay subay eskisi, onlara bu bulunmaz fırsatı bedavadan bağışlamış olacaktı. Ali Galip beyin Sivas kongresini basmak için toplanmasına İstanbul hükümetince izin verilen birkaç yüz Kürt atlısı, Kürt ihtilâlinin çekirdeği olarak Major Noel'in ve Kürt ihtilâlcilerinin eline geçecek ve bu güç, Mustafa Kemal'in yakalanması ya da öldürülmesi üzerine çığ gibi büyüyerek doğu şehirlerini birer armut gibi düşürüp toplayacaktı.

Major Noel, doğu vilâyetlerinde adı yeni işitilen bir adam değildi. Mütarekeden hemen sonra parlak çizmeleri-

ni kamçısiyle döverek buralarda ilk kez sinsi sinsi dolaşmış, kimi karanlık işler arkasında olduğu kuşkusunu uyandırmıştı. Evet, daha iki ay önce Diyarbakır çevresinde dolaşmış, Türkiye'ye karşı korkusuzca uluorta atıp tuttuğu da görülmüştü.

O zaman hükümet dairelerinde barınan yurtsever aydınlar, aydın kumandanlar ve subaylar ona adamakıllı sinirlenmiş, diş bilemeğe başlamışlardı. Devlet otoritesinin sıfıra indiği bu mutsuz bölgelerde gergin, kuşkulu bir hava esmekteydi. Yalnız, kolordu kumandanı Major Noel'in arkasını bırakmamış ve ne yapmak istediğini adamakıllı öğrenmişti: Onun hazırlığını ya da propagandasını yaptığı şey, İngiltere himayesinde bir Kürdistan kurulması işiydi.

Major Noel, izlenerek te olsa oralarda yapacağını yapmış, İstanbul'a dönmüştü. Bundan en çok sevinen elbette Diyarbakır gibi en tehlikeli bir bölgede bekçilik yapan kolordu kumandaniyle gözü pek subay ve birliklerdi.

Major Noel'in İstanbul'a defolup gidişiyle sanki doğu toprakları üzerine yığılmağa başlayan kapkaranlık kara düş bulutları da dağılıp gitmişti.

Şu var ki Major Noel yine gelmiş; bu sefer yanında Kürt aşiretlerinin tanınmış temsilcileriyle meydana çıkmıştı. Major Noel, artık bu seferki gelişinde sağlama gelmiş, Çöl Casusu Lawrens'in sihirli altıncıklarından da bolca getirmişti. Artık, İngiltere himayesindeki Kürdistan'ın temelleri rahatça atılabilirdi. Altından daha iyi propaganda silâhı mı olurdu?

Major Noel'in propaganda bayrağı olarak yanında getirdiği Kürt derebeylerinin oğulları, onun şansını daha çok artıracağa benziyordu. Bedirhanîlerden Celâdet Ali, Kâmuran Ali, Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem ve Hakkârili Osman beyler, en güvenilir adamlarını silâhlandırarak yanlarında getirmişlerdi.

Hepsi de atlıydı. Major Noel, birinci gelişinde ko-

lordu kumandanlığının kendisi için yarattığı tehlikeyi sezmiş, bu sefer işi sağlama başlamıştı. Bu tanınmış Kürt milliyetçilerini resmi belgelerle donatarak yanında gezdirmeğe başlamıştı.

Dahiliye Nezareti, Major Noel'in yanında gezdirdiği Kürt ihtilâlcilerine resmî birer belge vermişti: Onlar buralarda Türk'ten başka milletlerin sayımını yapan Major Noel'in danışmanlarıydı. Buraları çok iyi tanıyor ve biliyorlardı.

Major Noel, arkadaşları ve arkalarındaki kalabalık silâhlı Kürt atlılariyle Elbistan ve Arga üzerinden gelerek Malatya mutasarrıfı Rahmi bey ve Belediye Başkanınca karşılanmışlardı.

İstanbul Hükümetiyle Ali Galip bey arasında geçen suikast pazarlığını Sivas Telgrafhanesinde yasaklayan Mustafa Kemal, kongrenin en dolu günlerini yaşıyordu. Mademki hastalık görülmüştü, gerisinden korkulmazdı. Hemen ameliyata başlamak gerekiyordu.

Major Noel, Kürt arakadaşlarıyle Malatya'ya çıkageldiğinde kongre, ikinci gününde bulunuyordu. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in şifreli telgrafından bu haberi alır almaz hemen davrandı. Sivas Telgrafhanesinin tahta sandalyelerinden birine çökerek Sivas'tan uzaklaşan bütün telgraf tellerinde kendi düşüncelerini yürütmeğe başladı.

İşin başından beri Diyarbakırda bulunan 13 ncü Kolordu Kumandanı Cevdet beyin durumundan kuşkulandığından onun emrindeki başka güvenilir subaylarla şifreleşiyordu. Merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanının imzasiyle 13 üncü Kolordu Kurmay Başkanı Halit beye şiddetle bir şifre yazdırdı. 7 Eylül 1919 da yazılan bu şifre Vali Ali Galip beyle birlikte Binbaşı Noel ile Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi beyi, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem beyleri mutlaka yakalatıp tutuklu olarak Sivas'a göndermeyi emrediyordu, Elâziz'de bulunan

On beşinci Alay Kumandanı İlyas beye de emrindeki altmış kadar atlı ve estersüvarın en geç olarak 9 Eylûl'de Harput'tan Malatya'ya yola çıkarılmasını doğrudan doğruya emretti. İlyas beye 8 Eylûl'de Sivas'tan Malatya'ya doğru bir otomobille birkaç subayın yola çıkacağını bildirdi. 7 Eylül 1919 da Diyarbakır'dan kurmay başkanının imzasiyle gelen telgraf şöyle diyordu:

— Tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum. Bu bapta kumandan beyin emir vereceğini zannetmiyorum. Çünkü havası askeriyelerine tamamen vakıfım. Tarafımdan vuku bulacak tebliğatı ise, tamamen icrada tereddüt ederler. Bu bapta İstanbul ile muhaberedeyiz..

13. K. Kurmay Başkanı Halit

Elâziz'deki Alay Kumandanı İlyas bey de sevindirici bir haber vermiyordu. 8 tarihli şifresinde şöyle diyordu :

— Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim tehir edilmiştir. Kolordunun muvafakati olmadan buradan hareket etmekliğim münasip olmayacağından hareket emrinin Kolordudan tebliğine delâlet buyurunuz.

Mustafa Kemal, 7 - 8 Eylül 1919 gecesi aynı tahta sandalyenin üzerinde sigara üstüne sigara içerken 13 ncü Kolordu Kurmay Başkanı Halit beye şu şifreyi telledi:

— Zevatı malumenin hıyaneti sabit olmuştur. Hükümeti merkeziye, bu habasette müşterektir. Oradan emir beklemek düşmana fırsat vermektir. Bu bapta tebliğatınızda hiç kimseyi tereddüde sevketmeyecek surette derhal emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır. Kumandanın tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zatıâliniz tarafından Elâziz ve Malatya'daki alay kumandanlarına vuku bulmuş tebligatımızın icrasını bildiriniz. Lüzumu halinde varsa, kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi deruhte etsin! Temenni zamanı geçmiştir.

İcraat cevabınıza muntazırız, kardeşim!

Mustafa KEMAL

Ilyas beye de şöyle bir emir şifreledi:

— Zevatı malûmenin hıyaneti tahakkuk etmiştir. İstanbul'daki Hükûmeti Merkeziye dahi bunların hıyanetinde müşterektir. Kolordunuz kumandanının bu hususta istizam etmesi ve cevap alamaması vâridi hatırdır. Binaenaleyh meselenin hallini ve teminini zatıâlinizden beklerim. Cevabınıza muntazırım, efendim. Malatya'daki icraatınızı müteakip lüzum hasıl olursa Sivas'ta bize iltihak edersiniz.

Mustafa KEMAL

Malatya'daki 12 nci Süvari Alay Kumandanı Cemal beyi makina başına çağıran Mustafa Kemal hainlerin tutulması için onu da sıkıştırdı. Komploculların güçleri üzerine bilgi aldı. Silâhlı Kürtlerin on beş yirmi kişi olduğunu söyleyen Cemal Bey alayın mevcudunun da ancak o kadar olduğunu ekledi. Mustafa Kemalce bu güç, onları yakalamak için yeter de artardı bile. Ona göre bu tutuklama işi için süvari ve topçu alayının yalnız subayları bile yeterdi. Mustafa Kemal'in anlamak istediği şey, özel durum ve ruh durumu idi.

Onu makina başında görüşmeğe çağırdı. 12 nci Süvari Alay Kumandanı Cemal beyi tanımıyordu. Bunun için ondan kimliği üzerinde biraz bilgi aldıktan sonra temel konuşmasına geçmek istedi. Cemal bey, telin öbür ucundan şöyle konuştu:

— Üç yüz on bir sonunda Harbiyeden mezun oldum. Kafkas ve Suriye cephelerinde süvari ikinci tümende aşiret ihtiyat tümeni mürettep süvari alay kumandanlığında ve İran'da süvari ikinci alay kumandanlığında bulundum. İstanbulluyum.

— Muhaberemizin hiçbir noktasının hiçbir kimseye

söylenmeyeceğine dair yanınızdaki telgraf müdür ve memuruna yemin ettirmenizi rica enerim. Muhabereye devam edeceğiz.

— Yemin ettiler, kimse kalmadı. Yalnızız, efendim.

— Oraya bir İngiliz binbaşısı gelmiş, ismini, yanında kimler olduğunu bildiriniz.

— Vesikasında Cobertin Noeldir. Refakatindekiler Bedirhanzade Kâmuran ve Celâdet beylerle Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem bey, Diyarbakırlı Hilmi Efendi ve bir takım erattan ibarettir.

— Erat dediğiniz miktarı nedir ve o binbaşı cinsinden ne kadar kuvvet vardır?

— Onbeş - yirmi kadar vardır. Bir çavuş, bir neferi var. Başka yok efendim.

— 5/6 gecesi Elâziz Valisi otomobil ile oraya gitmiştir. Orada mıdır ve onlarla temasta mıdır?

— Buraya gelmiştir. Noel ile görüşmüşler. Bugün de iadei ziyaret olmak üzere Noel Vali'nin misafir bulunduğu fabrikatör Mehmet efendinin hanesine gidecektir. Diğerleriyle görüşüp görüşmediğini bilemiyorum.

— Alayımızın el altında mevcudu nedir?

— Alayın bölükleri müteferriktir. Burada ancak bir kadro bölüğü vardır. Onun da bir kısmı atlıları takibattadır.

— Şimdi bu anda elinizin altında kaç müsellah nefer vardır?

— Onbeş - yirmi çıkarılabilir.

— Vali Galip beyi ve İngiliz binbaşısını ve Kâmuran Celâdet ve Ekrem beylerin kâffesinin müdebbirane tertiple bu gece tevkifleriyle Sivas'a tahrikleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmağa müsait midir? Size buradan ve Harput'tan muavenet yetiştirilecektir.

— Valiyi de beraber mi?

— Bilhassa evet!

— Arzettiğim veçhile vaziyet ve kuvvetim buna

gayrı müsaittir. Kâmuran, Celadet ve Ekrem beylerin tevkifleri hakkında 13. Kolordu Kumandanıyle muhabere cereyan etti. Neticesinde şimdilik tevkifleri vaziyetin nezaketi hasebiyle muvafık olamayacağı hakkında emir de vürut etmiştir.

— Kendilerine hissettirmeksizin sıkı tarassudatta bulundurunuz. Her hareketlerinden bize malûmat veriniz. Kolordu Kumandanından emir gelecektir. Bir tarafa hareket ederlerse istikameti hareketleri ve otomobille ne hareket ettikleri bildirilmelidir. Bu zevat meyanında aranızda şifre var mıdır?

— Vali bey Elâziz'den Amerikan otomobiliyle gelmiştir. Diğerlerinin otomobili yoktur. Cümlesi atlı olarak gelmiştir. İlyas beyle şifremiz vardır.

— Teşekkür ederim. Neticei tetkikatınıza her an intizar eyleriz efendim. Bizimle muhabere için lâzım gelen şifre size bildirilecektir.

— Her an emri âlinize amade ve lâyık olmadığım teşekküratın minnettarıyım. Gönderilecek şifrenize muntazır bulunduğumu azzeylerim.

8 Eylülde Cemal beyden komplocuların halâ Malatya'da olup olmadıklarını sordu ve günde iki kez rapor vermesini emretti. Halit beye yazdığı telgrafa da 8 Eylül de karşılık geldi. Bunda, Elâziz'den İlyas beye yola çıkma emri verildiği bildiriliyordu. «Kolordu Kumandanı Cevdet bey dahi, İlyas beyin elli iki ester süvar ve iki mitralyözle 9 Eylül sabahı hareket ettğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. «Cevdet bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği şifrede de «Muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur görmesini» bildiriyordu.

9 Eylül günü epeyce civcivli başladı. İlyas beyin müfrezesinden başka Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya bağlı bir bölük te Malatya yönünden yola çıkarıldı.

Mustafa Kemal, aklına gelebilen bütün çarelere baş vurarak komploculari kıskıvrak bağlamayı adamakıllı kafasına koymuştu. Bir kaygu duymuyor değildi, nedir ki herkes gibi korkmuyordu ve titremiyordu. Elâziz ve Dersim bölgesinde sözü çok geçen ve Kemah'ta oturan eski mebus Halet beye de bir mektup göndererek 9 Eylül'de Elâziz'e yollanmasını ve Haydar beyle bağlantı kurmasını diledi. Kâzım Karabekir de öbür yandan bütün gücüyle ayaklanmıştı. Van Valisi Haydar beyi Elâziz Valiliğini üzerine almak üzere Erzurum'dan sözü geçen Vilâyete doğru yola çıkarmıştı. Haydar bey 15 nci Kolordu'ya bağlı Mamahatun'daki Süvari alayiyle de bağlantı kurarak gerektiğinde bu alayı Malatya'ya gönderecekti.

*

Ali Galip bey de bir yandan yakın - uzak bir çok Kürt aşiretine mektuplar yazıyor, Eylül'ün on dördüncü günü Malatya'dan Sivas üzerine yürüneceğini bildiriyordu.

Bu sırada, Malatya'ya beş saat uzaklıktaki Burga nahiyesinde aşiret silâhlılarının toplandığı gelen haberler arasındaydı. Vali, mutasarrıf ve İngiliz Binbaşısının her türlü çareye başvurarak Kürtleri kışkırttığı anlaşılıyordu. Kâzım Karabekir, bir yandan Dersim Kürtlerinin durumunu kuşku verici bulduğundan Kiğı ve Erzincan'da yedek güç bulundurulmasını düşünüyordu.

Dersim Kürtleri, akıllı ve kurnazdı. Malatya'daki iş elverişli bir durum alınca hemen dağlardan şahin gibi oraya inebilirlerdi.

Böylece, Erzincan'daki iki süvari bölüğünü yerinde bırakarak bunları bir tabur piyade ve iki top ile güçlendirdi. Burası merkez durumunda olduğundan burdan her yana güç yollanabilirdi.

Kâzım Karabekir'e göre Ali Galip'in işi bir Kürt ihtilâline gidişin başlangıcıydı. Bütün kuşkusu bundandı.

Bunun için bir Kürt ihtilâline karşı her zaman hazır duran 13 ncü Kolorduyu kendi emrine almıştı.

Mustafa Kemal, Eylül'ün dokuzuncu günü pek yakın adamı Recep Zühtü beyi, yanına birkaç subay daha katarak bir ordu otomobiliyle Malatya'ya doğru yola çıkardı. Recep Zühtü bey, Mustafa Kemal'den aldığı özel talimatla yola çıkarken uydurma Üçüncü Kolordu yaveri olarak gösterildi.

Nedir ki, bu acar subayların bindiği otomobil, çamurlu, bozuk yollarda tangır-tungur giderken Kangal kasabasında kırılıp kaldı. O denli çabuk gidilmesi gereken Malatya, alay eder gibi en tehlikeli olayların çalkantısı içinde uzaklarda kaldı. Recep Zühtü bey ve arkadaşları, bundan sonraki uzun ve çetin yolu atla, arabayla gece-gündüz kestirerek ancak Sivas'tan çıkışının dördüncü günü Malatya'ya varabildi.

Vali Ali Galip, Malatya'ya varınca fabrikatör Mehmet Efendinin evine konuk olmuştu. Malatya eşrafı ve ileri gelenleri hemen onun çevresini sararak Kürt milliyetçi mutasarrıf Halil Rahmi beyden yanıp yakındılar. Eşraf ve ileri gelenlerin anlattığı şeyler bir ihbar niteliği taşıyordu. Bu yüzden Valiye bir sır gibi söylenmişti. Nedir ki Vali Ali Galip yemeden içmeden kendisine mutasarrıf üzerine yapılan bütün ihbarları olduğu gibi suç ortağı Halil Rahmi beye anlattı. Halil Rahmi bey de küplere binerek eşraf ve ileri gelenlerin üstüne yürüdü ve onları tehdit etti. Sonradan eşraf Ali Galip'i yine Mehmet Efendi'nin evinde görmeğe gitti ve ona :

— Bizim size gizlice söylediğimiz şeyleri neden mutasarrıfa söyleyerek bizi böyle güç durumda bıraktınız?

Diye sordular. Ali Galip onlara şu karşılığı verdi:

— Benim İstanbul'da da sır saklayamadığım meşhurdur; Ben, sır sandığı değilim. Fakat, merak etmeyin, ben mutasarrıfa başka tarzda anlattım!

Bir gün Ali Galip, yine fabrikatör Mehmet Efendinin

kenağında oturmuş, Mustafa Kemal'e atıp tutuyordu. Bir Fransız binbaşısı da bu sırada Vali ile görüşmek üzere bu eve gelmişti. Fransız binbaşısı, Ali Galip beyin Mustafa Kemal için çok çirkin ve ağır lâflar ettiğini görünce kanına dokundu ve ona şunları söylemekten kendini alamadı:

— Biz Fransızlar, vataniyle alâkadar olanları severiz. Paşanın millî gösterileri, Versay sarayında Türkler aleyhindeki vaziyeti hemen kâmilen değiştirmiştir. Eğer vazifem mani olmasaydı Erzurum'a gidip hürmetlerimi arzedecektim.

Ali Galip bey:

— Eğer mıntıkama girerse onu tevkif edeceğim!

Deyince Fransız Binbaşısı:

— Kiminle tevkif edeceksiniz? Bütün jandarmalar ve askerler vatansever duygularla davranmaktadırlar, dedi.

Vali Ali Galip, böyle atıp tutarken bir gösterişten başka bir şey yapamadığını biliyordu. O, bu belâlı işe girdiğine çoktan pişman olmuştu, ama şu sıra geriye dönülecek gibi değildi.

Malatya'da böyle boşu boşuna oturarak İstanbul hükümetine dokuz doğurttuğunu pek iyi biliyordu. Nedir ki kendisi diken üzerinde bekliyordu. Aşiretlere saldığı haberlerden ne çıkacağını çok merak ediyordu. Aşiret reişleri çok gerçekçi ve tecrübeli kişilerdi. Acaba tongaya basarak kendisine baskın müfrezesini sağlayacaklar mıydı? Recep Zühtü bey Malatya'ya vardığında Ali Galip beyle ötekilerin çoktan kaçıp gittiklerini öğrendi. Dört gözle haber bekleyen Mustafa Kemal'e en sağlam ve en doğru haberlerle dolu bir rapor şifreledi. Buna göre durum şöyle gelişmişti :

Bunca gürültü - patırtılı bir olayın içinde bulunan ve bu olayın kahramanı olan Ali Galip bey, kendisini feleğe havale ederek beklemekten başka çare olmadığını görüyordu.

Nedir ki, yine de kuşku ve kaygu içindeydi. Ordu birliklerine sokulamıyordu. Çünkü hepsinin aşağı yukarı Mustafa Kemal'i sempati ile karşıladıklarını biliyordu.

Sivillerden destek görmeyi beklemenin de aptallık olduğunu anlayacak kadar tecrübesi vardı.

O, böyle diken üzerinde yatıp kalkar, bir yandan da İstanbul hükümetini sudan nedenlerle avutmağa çalışırken Malatya posta - telgraf müdürü, - Mustafa Kemal'in alay kumandanı Cemal beyle olan telgraf görüşmesini kimseye söylemeyeceğine yemin ettiği halde onun yanına sokuldu ve ona şöylece duyurdu:

— Sivas'la Harput arasında açık tel muhaberesi yapılıyor, sizi, mutasarrıfı ve onun yeğenleri Kâmuran ve Celadet beyleri yakalamak için geniş bir askerî tedbir alınmakta ve ordu birliklerinin her yandan Malatya'ya doğru ilerlediği anlaşılmaktadır: Şimdilik Harput'tan İlyas beyin, Sivas'tan da kimi subayların yola çıktıklarını öğrendik.

Bunları işiten Ali Galip beyin beti benzi atmış, büyük bir korkuya kapıldığı görülmüştü. Bütün geceyi, uykusuz, hükümet dairesinde geçiren ve bir kurtuluş çaresi arayan Ali Galip bey mutasarrıf Halil Rahmi beyi birkaç kez telefonla hükümet dairesine çağırdı. Nedir ki mutasarrıf daireye girmemekte ayak diredi.

Bütün gece, mutasarrıfın odasında volta vurarak dolaşan Ali Galip bey, camlardan giren ilk gün ışıklarını da yalnız başına seyretti.

Sabahleyin, şehir uyandıktan sonra, Vali jandarma kumandanını yanına çağırdı ve ona şöyle emir verdi:

— Tekmil Jandarma ve polisi toplayın bu müdafaa tertibatı alın!

Jandarma Kumandanı:

— Efendim, dedi esasen jandarma ve polis kuvveti çok azdır ve böyle bir zamanda şehrin asayişine baka-

cak kimse kalmaz. Jandarma ve polisin vazifesi ancak asayişi korumaktan ibarettir.

Jandarma kumandanından bu olumsuz karşılığı alan vali, büsbütün paniğe kapıldı ve koskoca Türkiye'de yalnız başına kaldığını anladı.

Bunun üzerine Malatya yöresinin en tanınmış aşiret reisi Hacı Kaya'ya başvurmak zorunda kaldı. Elâziz'den yola çıkmış olan İlyas beyle kumandasındaki müfrezeyi bir baskınla yok etmek için, adamlarını yol üzerinde pusuya yatırmasını istediyse de yiğit bir adam olan Hacı Kaya ağa bu kahpeliğe yanaşmadı.

İşte, Malatya şehrinin içinde artık yapacak hiçbir şeyleri kalmayan Ali Galip ve Halil Rahmi beyler bilinmeyen bir yana kaçmak için hazırlığa başladılar. Mutasarrıfın, kürt atlılarının başında Malatya sokaklarından nal şakırdatarak geçtiği görüldüyse de ne yapacakları henüz bilinmiyordu. Ali Galip bey, birçok Kürt reislerine bir yığın mektup yazdığı halde hiçbir karşılık ta alamamıştı. Bunun nedeni şuydu: 13. Kolordu Kumandanı Cevdet bey, Kürt isyânına karşı tetikte beklediğinden bu mektupların birkaçını yakalatıp kolordunun kasasına kitleyivermişti.

Mutasarrıf Halil Rahmi bey, yanındaki yeğenleri Kâmuran ve Celadet beylerle ancak Kâhta'daki akrabası Hacı Bedir ağanın yanına sığınabileceğini düşündüğünden vali Ali Galip bey de ona uymaktan başka çare bulamadı. Kendisi bir Türk çocuğu olan ve yalnız kongre heyetiyle Mustafa Kemal'i yakalamak amaciyle davranan Ali Galip bey talihin ne garip cilvesidir ki, şimdi çıkarılmağa çalışan bir Kürt ihtilâlinin elebaşıları arasına karışmak zorunda kalmıştı.

9 Eylül akşamı telgraf ve posta müdüründen Malatya üzerine yapılan askerî yürüyüşü haber alan Ali Galip beyle, mutasarrıf, kaderlerini birleştirmek zorunda kalmışlardı. 10 Eylül 1919 günü Ali Galip beyle Halil Rah-

mi bey, yanlarında birkaç jandarma ve Kürt atlısı olarak hükümet dairesine geldiler; Sandık Eminiinin odasına girdiler: sandığı açtılar. Altı bin lirayı ayırıp bir kenara koydular ve sandığa bırakmak üzere şöyle bir senet imzaladılar:

«Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere olbaptaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Ali Galip.»

Malatya suvari alay kumandanı Cemal bey, Elâzizden yola çıkan İlyas bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaştığını haber alınca yüreklendi. Subaylara mutasarrıfın evini sarmalarını emretti. Evi saran subaylar telefon tellerini kestiler ve evi bastılar. Evinin basılacağını daha önce sezen mutasarrıfın karısı, hükümet dairesine haber saldı. Ali Galip beyle Halil Rahmi bey de bu ara senedi imzalamak işi üzerindeydiler.

Vali, Mutasarrıf ve maiyetindekiler bu haberi alır almaz, bir panik içinde canlarının kaygusuna düştüler. Ayırdıkları yarayı, almayı tasarladıkları birçok şeyi olduğu gibi bırakarak hükümetin bahçesinde bekleyen atlarına atladılar ve doludizgin şehrin dışına doğru sürdüler.

Ali Galip bey, 10/11 Eylül gecesini Malatya'ya yakın Raka'da geçirdi. Burda oturan Kürt aşiret reisinin konuğu oldu. Mutasarrıfla yeğenleri ve öbür Kürt elebaşıları da oradaydı. Bu köy, Malatya'ya en çok beş saat çekiyordu. Bu köyde önemli görüşüp konuşmalar oldu. Ortaya gerçek bir Kürt ihtilâlinin bütün sloganları atıldı. Siverek'e ve bütün Kürt aşiretlerine yine haber salındı. Dersim Kürtleri de bu arada Kürtlük dâvâsı namına oraya çağrıldılar.

Mutasarrıf şöyle konuştu:

— Burda toplanan aşiret kuvvetleriyle ilkönce Malatya'ya saldıracağız. Yağma ve talan ederek bir tek Türk bırakmamacasına öldüreceğiz. Ondan sonra Sivas önle-

rine yürüteceğiz. Bu saldırılar koordine edilecek, Rakadaki kuvvetler Malatya'ya saldırırken Dersim Kürtleri de Elâziz'e saldıracak, yakıp yıkacak, yağmalayacak ve Türkleri öldüreceklerdir.

Ali Galip Elâziz'le Malatya'nın böyle korkunç bir sadizmle yakılıp yıkılmasına ve Türklerin öldürülmesine razı olmadı, direndi. Ne var ki bu ihtilâl meclisinde iktidarın, Halil Rahmi beye geçtiğini anlayınca susmaktan başka çare bulamadı. Halil Rahmi kızgın Kürt lideri olarak konuşuyor ve emrediyordu.

Malatya'ya savaşarak girecek olan Kürt milisleri şehre Kürt bayrağı çekeceklerdi. Major Noel de elbette bu Kürt ihtilâl meclisinin şerefli bir üyesiydi.

— Hiç merak etmeyiniz, dedi. Urfadaki İngiliz tümeni en yakın zamanda imdada yetişecektir.

Bunu dinleyen Hacı Bedir ağa:

— Bu işe İngilizlerin karışması doğru değildir dedi. Aşiretler Malatyayı alınca hemen oraya Kürt bayrağı çekilsin.

Major Noel, Kürt ihtilâline başlamış küçük bir kadronun içinde boy verince gerek İstanbul hükümetinin ,gerekse Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin gözüne bir diken gibi batmaya başlamıştı.

Binbaşı Noel Malatya'ya gelmeden önce Pazarcık ve Elbistan dolaylarında Sinemenli aşiret reisi Hasan ağa oğlu Topo ağanın yayladaki çadırlarına konuk olmuş, oraların Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi gibi Türk ırkı dışındaki nüfusunu yazmıştı.

Yine Topo ağanın aracılığiyle çevredeki Atlıhanı aşireti reisi Paşo ile tanıştırılan İngiliz binbaşısı onların da nüfuslarını yazarak Kürt reislerine önemli ve resmî kimi işlerin peşinde olduğu duygusunu vermeğe çalışmıştı. Arkasında yirmi atlı İngiliz silâhlariyle silâhlandırılmış, bunları da Ekrem bey getirmişti.

Yollarda askerlik şubesi başkanları Binbaşı Noel'e

niçin dolaştığını sormuş, o da Dahiliye nezaretinin vesikasını göstererek onları başından savmıştı.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusu İran'da bulunduğu sırada Binbaşı Noel de orada bulunuyordu. İyi Kürtçe biliyordu. Ne var ki bu Kürt ihtilâl grupu içinde yıldızının sönmek üzere olduğunu bilmiyordu. Türkiye, Albay Lawrence'in Arabistanına hiç benzemezdi. Bunu acı bir biçimde anlayacağı saatler yakındı.

Kâzım Karabekir bütün Malatya Belediyelerine telgraf çekerek öğütler yağdırmış ve hainlere güler yüz gösterilmemesini istemişti.

Ali Galip beyle arkadaşları, Elâziz'den üzerlerine gönderilen esterauvar Türk askerlerini «Gelenler Ermeni askerleridir» biçiminde tanıtmağa çalıştılarsa da başaramadılar. 10 Eylûl 1919 günü Sivas Valisi Reşit paşa-Dahiliye Nazırı Adil beyi uzun menzilli «Mustafa Kemal» topuyla bombardıman etti. Adil beyin bürosunun üzerine düşen büyük mermide şu şerapnel parçaları vardı :

— Dahiliye Nazırı Adil beyefendiye:

Zati âlileriyle Mamurelâziz Valisi Galip bey arasında teati olunan telgraflar kongre heyetince elde edilmekle aynen makamı vilâyete tevdi edildi. Bu telgrafların suretlerini size dercediyorum. Verdiğiniz emir, Galip beyin deruhte ettiği, vazife, doğrusu bahtü hayretimi mucip oldu. Bir taraftan bendenizin infisalimin aslı olmadığını tebliğ ile şahsımı iğfal ve bir badirei uzmaya ilka ediyorsunuz. Diğer taraftan da Müslümanları birbirine kırdırmak için tertibatı cinayetkâranede bulunuyorsunuz. Sizi bu türlü tertibata sevkeden sebep nedir bir türlü anlayamıyorum. Buraca padişahına isyan etmiş bir kütle mi var ki iki eşkıyadan mürekkep bir kuvvei tedibiye göndermeğe ihtiyaç görüyorsunuz? Ve böyle vâki teşebbüsatı hainenin mümkünülicra olacağına nasıl kanaat hâsıl edebiliyorsunuz?

Evvel ve âhır arzettiğim veçhile dahili vilâyette muhili sükûn ve âsayiş ufak bir hareket bile yoktur. Maksadınız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf beyi tutmak ve kongreyi dağıtmak ise buna imkân olmadığını evvel ce arzetmiştim. Şimdi yine bu iş için ahali arasında mukatele açmağa, memleketi ateşe vermeğe, büsbütün elden çıkarmağa sebep olmak ve binnetice vatan ve millete ihanet cürmü teşkil eder. Bendeniz öyle anlıyorum ki, zatı âliniz hırsı cah ile hakikati göremiyorsunuz. Onları susturmak, ezmek istiyorsunuz. Bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürüyorsunuz. Şu hal ve vaziyette bulunan bir nazıra artık itimadım kalmadı. Bugüne kadar her mes'uliyeti şahsen deruhte ederek idarei umur ettim. Fakat bu dakikadan itibaren bendeniz makamı vilâyette iken Harput ve Malatya Müslümanlarını Sivas Müslümanlariyle ve buradaki anasırı gayri müslime ve ecnebi ile mukatele etmeleri gibi hazin bir manzaraya tahammül edebilecek kadar vicdansız olmadığımdan buna müsaade edemeyeceğim. Bu mümkünülicra mesuliyetin tamamen size râci olduğunu arzederim, efendim.

Sivas Valisi REŞİT

Dahiliye Nazırı Adil bey, Reşit paşa'nın «Mustafa Kemal» kokan telgrafına şöyle bir karşılık verdi:

— Kongrenin orada akdedeceğini bildirdiğiniz içtima alttan düveli itilafiyece emsali sabıkası gibi hasıl olacak sui tesiratı azîme ve bundan vatan ve milletçe tahaddüs edebilecek mazarrat'ı valûme sayanı endişe olduğundan bu baptaki telgrafnamei valâlarına cevaben nazarı dikkati âlinizi vaktiyle celp ve bu teşebbüsün sureti münasebede men'i esbabının istihsalini dirayet ve hamiyeti alilerine terketmiştim. İki şıkkı muhtevi olan cevapnamei malûmu valâları üzerine Galip beyin icrayı memuriyeti hususuna meclisi vükelâ kararıyle iradei-

seniyei cenabı hilâfetpenahi şerefsudur buyuruldu. Vatan ve milletin maruz olduğu mehaliki azîmeyi teşdit etmekte olan harekâtı vâkıadan sarfınazar edilmesi hakkında evvel ve ahır icra olunan tebligat ve tekidatı nazarı dikkate almayarak muktezayı siyasete münafi vatan ve milletimiz hakkında cidden mehaliki dâi harekâtta ısrar edenler tarafından Galip beye taarruza kıyama kadar varılması mülâhazasına binaen mücerret böyle bir münasebetsizliğin men'i vukuu için Galip beyin lüzumu kadar muhafız ile birlikte azimet etmesi muvafıkı ihtiyat görülmüş idi ve birkaç muhafız ile gitmek isteyen Galip bey böyle bir taarruza maruz kalmamak için muhafızların ihtiyaten tezyidi miktarı ve yüz-yüzelliye iblağı tavsiye olunmuştu. Bu kadar cüz'i bir miktar maksadı vazıhan tâyine kâfidir. Bunu tefsir ve tevile imkân yoktur. Galip beyden suretini naklettiğiniz yolda bir telgrafnâme de alınmamıştır. Bu bapta zatı valâlariyle teati ettiğiniz telgraflarla mütalaa ve suretlerini naklettiğiniz yolda bir telgrafnâme de alınmamıştır. Bu bapta, zatı valâlariyle teati ettiğimiz telgraflarla mütalaa ve suretini nakleylediğiniz telgrafnâmem dikkatle kıraat olunduğu halde bu defa yazdığınız telgrafnâmenin nekadar nabeca ve şahsî mesleğini ve vicdanını pek iyi bildiğimiz bir hadimi millete karşı kullandığımız tabiratın ne derece naseza olduğunu elbette teyakkun ve iradei saniyei Cenabı hilâfetpenahi hükmü âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz. Hiç kimsenin uhdei inhisarında olmayan hamiyeti vataniyeden nasibim lehulhamd hiç kimseden aşağı değildir.

Dahiliye Nâzırı ADİL

Reşit paşa, Dahiliye Nazırına, o şiddetli telgrafını gönderir ve karşılığını alırken Mustafa Kemal de Adil beye fırsattan yararlanarak güçlü bir el bombası olsun savurmayı düşündü:

— Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz, Alçaklar, câniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat, vatan ve millete karşı hâinane ve mezbuhâne harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın! Galip bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaadlerine kapılarak ve mister Noel gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhası vukuatın âkıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal'e gelen raporlara göre Malatya kaçkınları 10 - 11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikten sonra orasını da yol uğrağı olduğundan güvensiz bulmuş olacaklar ki, yarım saat uzaktaki bir köye taşınmışlar ve 11 - 12 gecesini bu aşiret reisinin yanında geçirmişlerdi.

Mustafa Kemal'e gelen yeni bir telgraf çok garipti. Henüz Kâhta'da eşkiya kovalamakta olan jandarma kumandanı Faruk dönmemişti. Müfrezesiyle Harput'tan gelerek Malatya'da asâyişin korunmasını üzerine alan İlyas bey şöyle bir haber veriyordu:

Raka'da bir aşiret reisinin yanında mola veren Ali Galip bey, yanındaki adamlardan birini Malatya'ya göndermiş İlyas beye bir öneride bulunmuştu. Vali ve Mutasarrıf, kendilerine dokunulmayacak olursa Malatya'ya dönecekler, her ikisi de çoluk - çocuklarını alarak «Hâdisesiz» o bölgeden uzaklaşacaklardı. Mutasarrıf Halil beyin karısı da Amerikan Öksüzyurdu'na sığınmıştı. Ali Galip beyin ailesi ise Harput'taydı.

İşte İlyas bey bunların önerilerini kabul edelim mi,

etmeyelim mi? diye soruyordu. Mustafa Kemal haklı olarak öfkeden küplere bindi ve Malatya'da İlyas beye şu anlamda bir telgraf çekti:

— Ali Galip ve Mutasarrıf Halil ve yardakçılarının millete karşı hıyanet ve alçaklıkları artık meydana çıkmıştır. Artık bu iş, o heriflerle ilişki kurarak çözümlenmenin çerçevesinden çıkmıştır. Bu sorun, ancak ve ancak şu biçimde çözümlenebilir, diye bir karara varılmıştır. «Bu dakikada bütün Anadolu'da tekmil valiler, mutasarrıflar, kumandanlar ve millet, telgraf başında bulunuyorlar ve hükümeti merkeziyeyi» Ali Galip ve yardakçılariyle hıyanet ortağı sayarak yermektedirler. Bundan başka türlü bir çözüm yolu düşünülebilir mi? Bu işi çok sıkı tutarak gereken bütün şiddeti göstereceğinize güveniyoruz. «Mutasarrıf vekili Tevfik beyden ve topçu alay kumandanı Münir bey ve Süvari alay kumandanı Cemal bey arkadaşlarımızdan da» sizinki gibi davranış bekleriz. Askerî ve mülkî alanda alınmış olan en son tedbirler nelerdir, açıklanmasını dileriz. Bu adamların aileleri korunmalıdır. Bunların taraftarları hiç düşünülmeden ve duraksamadan yakalanmalıdır. Zerrece karşı koymak düşüncesinde olanlar ve kargaşalık çıkarmağa yeltenenler acımaksızın hemen öldürülmelidir.

UMUMİ KONGRE HEYETİ

Mustafa Kemal, gerek İlyas beye, gerekse Malatya'daki öbür kumandanlara İngilizlerden neden korkulmayacağı üzerinde güven vermek üzere gece yarısı saat biri kırk geçe şunları bildirdi :

— Şimdi mahallinden verilen malûmatı mecsuka şudur: İngilizlerin elyevm Urfa'da üç yüz, Antep'te üç yüz elli, Maraş'ta yüz erleri vardır. Binaenaleyh size bir İngiliz fırkasından bahsedenlerin beyanatı, vatan ve millet hainlerinin yalanı naklederek mâneviyatınızı kır-

mak, alçaklıktır. Bu gerçeğin gerekenlere bildirilmesi uygun olur.

MUSTAFA KEMAL.

İlyas bey, Mustafa Kemal'le bu bildirişmeyi yaparken, bir kaç subayla birlikte Sivas'tan Malatya'ya yollanan Recep Zühtü bey, otomobil bozulduğundan ve hayvanla gittiklerinden dolayı hâlâ oraya uğramamışlardı. Bu da İlyas bey ve arkadaşlarını kaygulandırıyordu. Hasnımansur (Adıyaman) dan ve Siverek'ten yola çıkarılan bölükler de henüz görünürlerde yoktu. Toplanmakta olduğu bildirilen süvari alayı da masala benziyordu.

Böyle olduğu halde İlyas beyle öbür kumandanlar, Kürt aşiretlerinin herhangi bir saldırısına karşı Malatya'yı şiddetle savunma kararı almışlardı. Yalnız siyasi bir taarruz yapmayı da yararlı bulan kumandanlar, şimdilik ağırlık merkezinde bulunan Kâhta'da Hacı Bedir Ağa'ya, başka aşiret reislerinden bir Kürt öğüt kurulu göndermeyi yararlı bulmuşlardı. Bu heyet, Bedir ağayı kandırıp yola getirmeğe çalışacaktı. Yalnız şu var ki, eldeki güçlerle Malatya bir Kürt saldırısına karşı dayanamazdı.

Hazırlanan öğüt kurulu, 14 Eylül 1919 günü Malatya'dan Raka'ya gönderildi. Öğütçüler, Raka'ya varınca şaşırdı: Aşağı - yukarı bin Kürt atlısı meydanları doldurmuş, silâhlarını temizleyip parlatmaktaydı.

İsyana katılmağa hazırlanan aşiret reisleri Malatya'dan giden yine Kürt aşiret reisleriyle uzun - uzun ve içten konuştular. Hacı Bedir ağa, başta olmak üzere öbür aşiret reisleri de öğütçülerin dediklerini doğru bulduler ve atlılarını arkalarına alarak dumanlık dağların eteklerinde zengin yeşillikler içine gömülmüş köylerine döndüler. Artık bu işin fiyasko ile bittiği anlaşılıyordu. Malatya'dan gönderilen eski Pötürge Kaymakamı Ragıp beyle Kâhta aşiretleri reisi Hacı Bedir ağanın hi-

mayesi altına giren Ali Galip ve Halil Rahmi beyler düş kırıklıklarını ve korkunç umutsuzluklarını eski birer teneke gibi arkadaşlarını da sürükleyerek güneye doğru indiler. Raka ile Urfa arasındaki çetin at yolculuğu, Mustafa Kemal'in ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın baş ucunda beliren boğucu kükürt dumanlarını da beraberinde alıp götürdü.

Ali Galip beyle Halil Rahmi beyin çift yıldızı Malatya'nın güzel bağlar ve bahçelerle süslü ufku üzerinde sonrasız sönüp giderken tedbirsiz bir İngiliz subayının Major Noel'in yıldızı da karanlıklara doğru hızla düşüyordu. Lawrence taslağı kumandanı Albay Noel'den aldığı emirle güneye doğru düşen yıldızının arkasından yürümeğe başlamıştı. Gözene yoluyla ve Türk jandarmalarının himayesinde, Malatya'ya uğratılmadan Elbistan'a yollanmıştı.

Tepeleri dumanlı Bey dağlarındaki karargâhını bırakıp güneye inmeğe hazırlanan Ali Galip beye yine en yakın yoldaşı Major Noel bir mektup yazarak Beydağındaki karargâha gönderdi. Ona son kez yararlı olmak istiyordu. Bütün Türk yurdunu yitiren Ali Galip bey, en son yardımı bir yabancı subaydan, Türk ulusuna çok büyük bir zarar yapmanın peşinde olan bir İngiliz subayından görmenin zavallı kaderiyle başbaşa kaldı.

Mektup şu anlamdaydı:

— Yanımda bulunanlarla Antep üzerinden Halep'e dönmek üzereyim. Sivas hareketi üzerine civar vilâyetlere de sıçramış olan kargaşalık durulduğundan bu sorun üzerinde İstanbul'la haberleşmek istediğinizi biliyorum. Bunun için İstanbul'la yapacağınız haberleşmeyi ben sağlamak istiyorum. Urfa'dan İstanbul'la haberleşmek isterseniz, başaramazsınız. Çünkü, Urfa'dan İstanbul'a giden Birecik telgraf teli Sivastan geçmektedir.

İstanbul'la haberleşmeye elverişli tel Halep'ten ge-

çer ki bu da İngilizlerin elindedir. Birlikte Antep'e gideriz. Orada hattı, İstanbul'a dek emrinize hazır bulundurmayı ödev bilir, saygılarımı bildiririm.

Major Noel

Sivas'ta Mustafa Kemal'i yakalayıp zincire vurmanın mutluluğuna erişemeyen Vali Ali Galip, Urfa'daki bir Türk yurtseverini tongaya bastırdı ve İngilizlere yakalattırıp hapse attırdı.

Olay şöyle oldu: Urfa'ya ayak basan Ali Galip bey, eski İttihat ve Terakkicilerden Şeyh Müslim'in evine konuk oldu. Söz döndü dolaştı, yeni olaylara ve siyasete döküldü. Şeyh Müslim'le bir tartışmaya tutuşan Ali Galip bey onun İngilizlere atıp tuttuğunu görünce bunu yemeden içmeden İngiliz kumandanlığına bildirdi.

Ertesi gün, konuğuna verdiği şölenin mükâfatı olarak İngiliz askerlerince yakalanıp Halep'e gönderilen Müslim efendi, orda hapishaneye atılarak İngiliz düşmanlığının cezasını çekerken Ali Galip bey de yakalamak istediği bir dev yerine bir pire yakalamaktan yine hoşnut, onun arkasından Halep'e gitti. Hiç olmazsa böylece İngilizlere Türk düşmanı olduğunu ve himaye edilmesi gerektiğini anlatmış oldu. Pek çok gerçekleri yutan çöl, Ali Galip beyi de yutmuştu. Anadolu'nun güzel yeşillikleri içinde iki şey bırakmıştı. Bunlardan birisi ölüm korkusu, öbürü de kalabalık çoluk - çocuğuydu. Ölüm korkusunu arkada bıraktığına sevinirken çocuklarına ihanet ettiğinden içi kan ağlıyordu. Vatana ettiği ihânet aklına bile gelmiyordu.

— 6 —

ANKARA'NIN BAŞI ÜSTÜNDE BULUTLAR

Kendilerinden sonrakileri düşünen milletler, yaşamak ve ilerlemek imkânına sahip olur.
Mustafa Kemal

Ankara'nın sıcak ve tozlu günlerinden biriydi. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın enerji, iyi niyet, yiğitlik dolu yüzünde sayısız ter damlaları parlıyordu. Bürosunun yanı başındaki koltukta da 24. Tümen Kumandanı Mahmut bey oturuyordu. Mahmut bey oturduğu yerde bile uzun boylu olduğunu gösteren bir biçime sahipti. Yeşil ve güzel gözleri Kafkas ırklarından birinin özelliğini taşıyordu. İşte, Ankara ve çevresinin çorak ravallı toprakları üzerinde üst ve ast bu iki kumandanın sözü geçiyordu. İstanbul'dan gelen bütün emirler bu iki adamın granit barajına çarparak tuzbuz oluyordu Türkiye'nin batısındaki bataklıklara saplanıp kalmış olan Yunan Ordusunun karşısına dikilen engellerden pek çoğunu bu iki adamın gücü yaratıyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları, henüz kurşun seslerinden uzakta, işin politik yapısını kurmağa uğraşıyorlardı. İşte, bu yüzden Ankara İstanbul'un gözünde bir başka diken olmuştu. Bunu ortadan kaldıracak gücü olmayan İstanbul Hükü-

meti, kimi sosyal kombinezonlara ve oyunlara baş vurmağa başladı. Hele Sivas'ta da yapılması kararlaştırılan kongrenin örgütlenmesinde büyük, çok büyük, rol oynamağa başlayan Ali Fuat Paşa ile onun Yirminci kolordusunu çaptan düşürmek için hızlı bir çalışmaya girişmişlerdi.

Dahiliye Nazırı Adil bey, İstanbul'da bir valiler toplantısı tertiplemiş, onların aracılığiyle Anadolu'daki «bağiler» e ve «Celâlî» lere karşı bir cephe kurmayı tasarlamıştı. Ordu birlikleri nasıl olsa Mustafa Kemal'den yanaydı, hiç olmazsa elindeki birkaç vali ve mutasarrıfla biraz iş çevirebilirdi.

Ankara Valisi Muhittin Paşa da başka valiler gibi İstanbul'a gitmiş, yerine vekili olarak mektupçu Hâlet beyi bırakmıştı. Hâlet bey, Muhittin Paşanın en güvendiği adam olmakla beraber Ali Fuat Paşanın da en güvendiği adamdı.

İşte, Ali Fuat Paşa, Mahmut beyle yeni güçlükler ve işler üzerinde böyle konuştuğu sırada Hâlet beyin güvendiği bir adam kapıyı vurup içeri girdi ve paşaya Dahiliye nezaretinden hemen şimdi gelen br genelgeyi uzattıverdi.

Bu 31 Temmuz 1919 tarih ve 403 sayılı şifrede Ankara'yı çok yakından ilgilendiren şu satırlar vardı :

— Ciheti askeriyece şu aralık orda dahi çete teşkilâtına verilmek üzere köylere kollar çıkarılarak cebren bakaya efradı toplatıldığı ve merkezi Ankara olmak üzere bir Kuvay'ı Milliye teşkiline teşebbüs edilerek Ankara'ya her taraftan murahhaslar dâvet olunduğu mevsukan haber alındı. Serian yeniden tahkikat icra olunarak istihsal edilecek malûmatın serian iş'arı ve oralarda bu gibi teşebbüsat ve tahrikâta ön ayak olanların hemen derdest edilerek mahfuzen İstanbul'a izamı tekrar ve ehemmiyetle tavsiye olunur.

Ali Fuat Paşa, yüzünde alaycı bir gülümsemeyle ve

yüksek sesle bu telgrafı okudu. Mahmut bey de ilgiyle ve alaycı mimiklerle bunu dinledi. Gülümseyen üst ve ast birbirlerine bakıyorlardı. Ali Fuat Paşa, en sonra yüzündeki bu alaycı tonu sesine ve sözüne aktararak :

— Mahmut bey, dedi. Vali vekiline gidin, bizi ne vakit tevkif edecekmiş öğrenip gelin!

Bu kez kahkahalarla güldüler.

Hâlet bey, Kuvayı Milliyecilerdendi. Vali Muhittin Paşa, makamında bulunduğu zamanlarda da İstanbul'dan gelen gizli emirleri bir yolunu bulup Ali Fuat Paşaya iletiyordu. Şimdiye dek bu iyi adamın çıkarıp gönderdiği bir çok önemli emir suretleri, paşanın gizli evrak dolabında yatıyordu.

Kuvayı Milliyeyi propaganda yoluyla vurmağa çalışan Dahiliye Nazırı Adil bey, Anadolu'ya öğütçüler yollamağa başlamıştı. Batı Anadolu'ya böylece iki kurul gitmişti. Konya'ya gönderilen kurulun başında emekli tümgeneral Süleyman Şefik paşa vardı : Muhittin paşa ile Ankara'ya gelen öğüt heyetinin başında da tümgeneral Galip paşa bulunuyordu. Doğu vilâyetlerini aydınlatmaya (!) gidecek heyete de tuğgeneral Abdullah paşa başkanlık ediyordu. Ali Fuat Paşa, bu yeni kampanya ile çok yakından ilgilenmeğe başlamıştı. Bu çabaları boşa çıkarmak için karşı tedbirler almak gerekiyordu.

Süleyman Şefik Paşa, 5 Ağustos 1919 da Konya'da bozgunculuğa başlamıştı. Bunda da kimi başarılar elde edeceğe benziyordu. Ankara Valisi Muhittin paşa da yanında Galip Paşa ve öğüt kurulu olarak 9 Ağustos'ta Ankaraya döndü. Ali Fuat Paşa «Hoş geldiniz» için Vilâyet konağına gittiğinde Galip Paşayı da Valinin odasında buldu.

Birer koltuğa kurularak konuşmağa başladılar. Galip paşa, hiç ara vermeden İstanbul hükümetinin siyaseti üzerinde bir yığın övgü sıraladı. Öyle toyca bir konuşma yaptı ki, Ali Fuat paşa bu ihtiyar askerin uyumakta ol-

duğunu anladı. Ali Fuat paşayı ilgilendiren bu değildi. Onun asıl öğrenmek istediği, Muhittin paşanın İstanbul'dan ne gibi bombalarla döndüğüydü. Acaba Dahiliye Nazırının bayağı bir âleti olarak mı dönmüştü?

Valinin ağzından en ufak bir ip ucu alabilmek için türlü tuzaklar kuruyordu. Nedir ki, ihtiyar kurt hiç oralı olmuyordu.

Şimdiye dek, Muhittin paşa üzerinde epeyce işlemiş olan Ali Fuat paşa, onun kendisine açılmaktan kaçınmasını Galip paşanın yanlarında bulunmasına yoruyordu.

Muhittin paşa bir ara :

— Nâzım paşa hazretleri maruzatınızdan pek müstefit olmuşlar!

Dedi. Vali bununla, Ali Fuat paşanın 26 Temmuz 1919 da Harbiye Nazırına göndermiş olduğu uzun raporu anlatmak istiyordu.

— Yaa! Memnun oldum efendim, acaba vaziyeti nasıl mutalaa buyuruyorlar?

Vali, bu sırada anlamlı bir biçimde Galip paşanın yüzüne bakarak :

— Harbiye Nazırı paşa hazretlerinin size karşı hürmet ve muhabbetleri var.

Dedi. Konuyu yine değiştiriverdi.

Ali Fuat paşa ayrılırken onu kapıya dek uğurlayan Muhittin paşa sesini kısarak bir sır söylüyormuş gibi:

— Hükümet erkânı ile yaptığım temaslar faydalı neticeler verdi, fakat, bazı hususlarda kendilerini iknaa muvaffak olamadım. Müsait bir zamanımızda uzun uzun konuşuruz!

Ali Fuat paşa 11 Ağustos 1919'da, teftiş heyeti başkanı Galip paşa ile görüştükten iki gün sonra Harbiye Nezaretinden ivedi kaydıyle bir telgraf aldı. Nazım paşa bunda Ali Fuat paşanın 26 temmuzda gönderdiği raporu okuduğunu bildirmiş, bunun üzerinde görüşmek

üzere kendisini İstanbul'a çağırıyordu. Ali Fuat paşa, telgrafı okuduktan sonra kurnazca gülümsedi. «Ahmaklar, başkalarını da kendileri gibi ahmak sanırlar!» diye düşündü. Nazım paşanın telgrafta kullandığı dilin nazik perdesi arkasında korkunç bir tuzak yatıyordu. Ali Fuat paşa, Bırakışmanın ilk günlerinden beri direnme ve savaş meydanına atılmış iki üç iri kıyım kumandandan biriydi. Orta ve batı Anadolu, sırtını bu genç dağa yaslamıştı. Daha on gün önce, ayni hükümetin Dahiliye Nazırı Adil bey, millî direnmenin bir gürbüz şampiyonunun yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için emir vermemiş miydi?

Şimdi Harbiye Nazırındaki bu kuzu sarması havası da ne oluyordu?

Eğer Nazım paşanın sözüne ve namusuna inanarak İstanbul'a yollansa dahi Haydarpaşa'da İngilizlerce yakalanıp Malta kalesine sürülmeyeceğini hiçbir babayiğit garanti edemezdi. Mersinli Cemal paşa'yı ne kötü harcamışlardı. Kuvayı Milliyeciler arasında çok şerefli bir yeri olacakken gidip İstanbul'da birkaç gün Harbiye Nazırlığı yapmak pahasına her şeyi yitirmiş ve daha şimdiden bir fosil durumuna düşmüştü. Artık, ona ne o yandan ne de bu yandan güveniliyordu.

Yerinden kıpırdayacak kumandanı, Mersinli Cemal paşanın akibeti bekliyordu. Bunlar adamını hiç mi hiç tanımıyorlardı. Ali Fuat paşanın böyle bir delilik yapacağını nasıl düşünebiliyorlardı? Yine de Harbiye Nazırının çağrısını nazikçe susturmak gerekiyordu. Paşa :

— Hastayım, şimdilik İstanbul'a gelemeyeceğim! Diye hiç kimsenin yutmayarağı bir yalan kıvırmak zorunda kaldı.

Harbiye Nazırına bu karşılığı verdikten sonra uzunca düşündü. Bu işte kimin parmağı vardı? Kim bilir, belki de bu tuzak hazırlığında Vali Muhittin paşanın parmağı rol oynamıştı. İki gün önce görüştüklerinde Vali :

— Nazım paşa hazretleri, maruzatınızdan müstefit

olmuşlar, size hürmet ve muhabbet besliyorlar!

Dememiş miydi? Bu bir yemleme değildi de neydi? Ali Fuat paşa, bu kanıya geldikten sonra Vali'yi bir kez daha makamında ziyaret etti. Odada Validen başka kimse yoktu. Birdenbire damdan düşer gibi:

— Harbiye Nazırı paşa hazretleri görüşmek üzere beni İstanbul'a davet ediyorlar, deyiverdi. Amaç, Valinin birdenbire göstereceği tepkiyi yakalamaktı.

Muhittin paşanın yüzünde çok hoşnut olduğunu gösteren izler belirivermişti:

— Yaa, efendim, çok iyi efendim!

Dedi. Her şey aptalca meydana dökülmüştü. Vali, tuzağa düşmüştü. Vali, sözlerine şu soruyu kattı:

— İstanbul'a teşrifinizde Nazım paşa hazretlerine hürmetlerimi iblâğ edersiniz. Yolculuk ne zaman, efendm ?

— Şimdilik İstanbul'a gitmek niyetinde değilim.

Valinin gülümseyen etli yüzü birden bire durgunlaştı :

— Ya, efendim!

Ali Fuat paşa, şimşek gibi şunları düşündü : «Artık şüphem kalmadı, İstanbul'dan yeni talimat ile dönen Vali paşa, benim Ankara'dan ayrılmamı bekliyor. O zaman icraatını maniaya uğramadan yapmayı düşünüyor. İstanbul'da hükümet erkâniyle temaslarında faydalı neticeler aldığına dair sarfetmiş olduğu sözler de hilâfı hakikattir. Akla sıra beni şüphelendirmemek ve oyalamak gayesini güdüyor. Bugün İstanbul temaslarına dair hiçbir şey söylemiyor.»

Ali Fuat paşa, oturduğu maroken koltukta kendini cendereye girmiş gibi tedirgin duyuyordu. Karşısındaki şu yaşlı ve göbekli adam, hiç kuskusuz bal gibi düşmandı. Muhittin paşa, onun bu olumsuz düşüncelerini daha çok güçlendiren şu sözleri söylemek hudalıkını da gösterdi :

— İngilizler bize karşı hayırhahâne bir siyaset takip ediyorlar, bunu bizzat müşahede ettim!

Genç paşa, kendini kurt sanan bu ihtiyar sivil paşaya artık herhangi bir şey sormanın gereksizliğini anlamıştı. Ona edindiği izlenimler üzerinde hiç bir şey sezdirmeden tıpkı onunki gibi bir :

— Yaa efendim, öyle mi efendim!

Çekti ve kendini dışarı dar attı.

Vali Muhittin paşa, artık İstanbul'dan aldığı korkunç toksini açıktan açığa saçmağa başlamıştı. Bu, İngiliz mandasının gerekli ve «makbul» bir kurtuluş yolu olduğu ihanetiydi. Yalnız kendi isteklerine bırakmıyarak elinin altında bulunan bütün memurları da «İngiliz muhipleri Cemiyeti» ne girmeğe zorluyordu. Ali Fuat paşanın kargaları, artık her gün ona Muhittin paşanın yeni yeni ihanet belgelerini taşımağa başlamıştı. Bir gün kargaların getirdiği bir haber çok ilginçti. Buna göre : Ali Fuat paşa, İstanbul'a geçip gidecek, Ankara'daki millî ve nizamî güçler dağılacaktı. Bunlar, Vali'nin yumurtladığı yaveler arasında bulunuyordu.

Bunu işiten genç paşanın kanı beynine sıçradı, hemen Kurmay Başkanı Ömer Halis beyi (paşa) çağırarak şu emri Valiye iletmesini emretti:

— Bu gibi sözlerin tekrarı halinde şiddet kullanmak zorunda kalacağımı bildirin!

Bu sırada uyanık Ankara'lılardan bir grup, gerek Vali Muhittin paşanın ve gerekse teftiş kurulunun hemen İstanbul'a dönmesini isteyerek hükümete başvurdu.

Ankara vilâyetinin içinde söktüremiyeceğini anlayan Vali Muhittin paşa, teftiş kurulu başkanı Galip paşayı ve onun emrindeki kurulu alarak propaganda yapmak üzere kazaları dolaşmak üzere yola çıktı.

*

Ali Fuat paşa, 15 Ağustos 1919 günü Harbiye Nezaretinden gelen şu telgrafı dikkatle okudu :

— Kolordu kumandanları ile kolordu kazasker rüesası ancak nezaretle şifre ile muhabere için Nezaretin vesayetine müracaat mecburiyetinde olduklarından aralarında şifre ile muhabere edecekleri hususatı doğrudan doğruya Nezarete yazacaklardır. Hali harp zail olduğu cihetle kumandanlar mayetleriyle şifre ile muhabere icra etmiyeceklerdir. Hususatı mebsutaya hasrı dikkat ve tevfiki hareket olunması tamimen tebliğ olunur.

Genelgenin altında yeni Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşanın imzası vardı.

Ali Fuat paşa, telgrafı okuyunca kendi kendine şöyle söylendi :

— Süleyman Şefik paşa karakterini ne çabuk meydana koydu! Hakikaten Damat Ferit Paşaya lâyık bir adam!

Sonra şöyle düşündü : «Hayır, bu emir tatbik edilemez. Edildiği takdirde millî teşkilâtın dahilî irtibatı çok gevşeyecek ve bir mıntıka diğerinden sürat'le haber alamayacak ve binaenaleyh birlik bozulacakttr.

Bundan başka Yunanlılarla harbe tutuşmuş olan millî müfrezelerimiz idare ve ikmal işlerinde fena bir duruma düşeceklerdir.»

Ali Fuat paşa bir çoklarının bir İttihat ve Terakki eğilimlisi olarak bildiği Süleyman Şefik paşayı çok iyi tanıyanlardandı. Hırsı, zekâsından büyük olan bu adam, Damat Ferit gibi aşağılık bir adamla el ele verince çok büyük fenalıklar yapabilirdi. Onun için genç paşa, Süleyman Şefik paşanın yeni bir hikâyesi üzerinde ilginç haberler toplamağa başladı. Öğütçü bir kurulun başında Damat Ferit'çe Konya'ya gönderilen Süleyman Şefik paşa, iki gün sonra İstanbul'a iştah açıcı bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta anlam olarak şunları diyordu :

— Yaptığım temaslardan ve incelemelerden Anado-

lu'da millî teşkilâtın zannedildiği kadar kuvvetli olmadığını anladım. Eğer ben Harbiye Nezareti makamına getirilirsem ve hükûmetin kararlarını sür'atle ve sadakatle tatbik edebilirim. Millî Kuvvetleri kısa zamanda dağıtabileceğime inanım var.

Böyle kendine güvenen bir adamla, çoktan beridir karşılaşmamış olan Damat Ferit paşa, birdenbire gözlerini oğuşturarak silkinmişti. Tek işi Konya'ya bir şifre yazıp bu Yavuz paşayı İstanbul'a çağırtmak olmuştu. Ondan sonra da Dahiliye Nazırı Adil beyi çağırtarak ona şu müjdeyi vermişti :

— Adil bey, mükemmel bir Harbiye Nazırı bulduk!

Süleyman Şefik paşanın vaad dolu telgrafı, «Açıl susam açıl» sihirli sözüne benzemişti.

Etekleri zil çalarak İstanbul'a koşan Şefik Paşa. Harbiye Nezareti koltuğuna oturabilmek için patronu Damat Ferit paşanın yeni bir kombinezonunu bekliyordu. Nazım paşayı koltuktan yuvarlayarak yerine bir İttihatçı paşayı geçirmek oldukça güç bir işti. Kurnaz ve vesveseli padişahı atlatmak gerekiyordu. Bir gün Adil beyle Nâzım beyin «Meclisi vükelâ» da şiddetli bir tartışmaya hattâ çekişmeye tutuştukları görülmüştü. Bir pundunu bekleyen Damat Ferit için bundan daha «Dört başı mamur» bir bahane mi olurdu?

Hemen çekilmesi istenen Nazım paşa kös kös uzaklaşırken, yeni Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa da çoktandır gözlerini kamaştıran Harbiye Nezareti koltuğuna kuruldu. Bu oldukça sihirli bir koltuktu. Vaktiyle İzzet paşadan ve padişahtan bu koltuğu çok isteyen Mustafa Kemal, onu bir türlü koparamamıştı. Mustafa Kemal, bu koltuğu, tepeden bir ihtilâl ve darbe yapmak için istiyordu. Bakalım Süleyman Şefik paşa, bu koltuğu ne için kullanacaktı?

Harem'de sanki baskın yapılırcasına imzalatılan yeni atama emriyle Süleyman Şefik Paşa, Harbiye Nazır-

lığı koltuğuna oturmuş, nedir ki bu kez de padişah uyanmıştı. Mustafa Kemal'den ağzı yanan padişah, Harbiye Nazırlığına bir İttihatçının getirildiğini eski Sadrazam Tevfik Paşadan dinleyince bir hoş olmuştu.

Tevfik Paşa'nın etkisi altında nerdeyse gazap durumuna gelen padişah, mâbeyin baş kâtibi Ali Fuat beyi çağırtmış, gammaz Tevfik Paşayı da göstermekten çekinmeyerek şöyle demişti :

— Paşa hazretleri, Süleyman Şefik Paşanın meşhur İttihatçılardan olduğunu ve onun tayininden dolayı vükelâdan bazılarının çekilmek istiyeceklerini söylüyorlar. Sonra bu da başımıza bir belâ olmasın ve bu sırada yine bir buhranı vükelâ çıkmasın. Sadrazamı telefonla bul, paşa hazretlerinin ismini zikretmeyerek bu yolda haber aldığımı söyle! Eğer takriri muameleye koymamışlarsa tehir etsinler.

Mabeyin başkâtibinin Damat Ferit Paşayı bulması kâr etmemişti. O, yeni Harbiye Nazırına görevini bildirmişti bile :

— Ben Süleyman Şefik paşaya memuriyetini tebliğ etmiş bulunuyorum. Kendisi Harbiye Nezaretine giderek vazifesine bile başlamış bulunmaktadır, bu yüzden takririn tehirine imkân kalmamıştır.

Damat Ferit Paşa, hemen o gece mâbeyin başkâtibi Ali Fuat beyi konağına çağırarak şöyle demişti :

— Dün gece Şeyhülislâm efendi, Maliye, Bahriye, Dahiliye ve Maarif Nâzırlariyle burada toplanarak müzakere ettik. Süleyman Şefik Paşanın tâyinine itiraz eden olmadı. Evkaf Nazırı Hamdi Efendi de Şeyhülislâm Efendiden ayrılmaz. Diğerlerinin muarız olduklarını bilmiyorum. Kendisini bir hafta kadar tecrübe ederiz. Sonra Bahriye Nazırı Salih Paşa ile becayişlerini icra eyleriz. Efendim, şimdiden Salih Paşayı imale buyursunlar!

Süleyman Sefik Paşayı başkaları çok iyi tanımıyordu. Nedir ki o kendini çok iyi tanıyordu. Her yürekte bir ars-

lan yattığını bilenler onun yüreğinde bir kaplan yattığını sonradan anlayacaklardı. Süleyman Şefik Paşa, ilk pençeyi kolordu kumandanlarına savurmuştu. Bu, yukarda yazdığımız telgraftan başkası değildi. Milletlerin iyi niyetleri yok ederek büyük adam, büyük kumandan olmuş bir tek kimse yoktur. İşte Süleyman Şefik Paşa da milletinin bu iyi ve soylu niyetlerine karşı dikilmişti.

Şifresiz kolordu emirleri olamayacağını anlayarak yeni Harbiye Nazırına başvuran Kolordu Kumandanları Nuh deyip peygamber demeyen bir Nâzır karşısında bulunduklarını anladılar ve ona göre tertiplendiler. Süleyman Şefik Paşa, kolordu kumandanlarına açıktan açığa meydan okuyordu. Padişahın, kendi üzerindeki kuşkusu, kulağına çalınmış olacaktı. Onların sanılarını boşa çıkarmak kararında olduğu görülüyordu.

Ali Fuat Paşa, en gizli askerî sırların açık telgraflarla gidemeyeceğini anlatamayınca zora başvurmağa karar verdi. Bu bayağı kararı geri aldırtacak, Süleyman Şefik Paşa muhterisine tükürdüğünü yalatacaktı. Yeni Harbiye Nazırını birgün makina başına çağırttı ve şu uyarmada bulundu :

— Şifreli muhabereyi menettiğiniz için gizli emir mahâlum makamlara verilemiyor, bunlar açık telgraflarla verildiği takdirde birçok askerî sırlarımız ifşa edilecektir. Bu hâlin daha fazla mes'uliyetini üzerimize alamayacağız. Yirmi dört saat kadar şifreli muhabereye müsaade buyurmadığınız takdirde bütün telgrafhaneler askerî işgâl altına alınarak muhabereye eskisi gibi devam olunacaktır.

Bu şiddetli azarlama karşısında Süleyman Şefik Paşa şaşırmakla öfkelenmek arasında ellerini oğuşturdu ve yanında bulunanlara şöyle dedi :

— Ali Fuat Paşa, bizi fazla uğraştıracağa benziyor!

Ali Fuat Paşaya verdiği karşılıkta ise :

— Bir müddet mühlet verirseniz vaziyeti tekrar tetkik ederim dedi. Demek ki işi haberleşmeye dökerek genç ve enerjik paşayı savsaklayacaktı. Kolordu Kumandanı, daha çok bekleyemezdi. «Yirmi dört saat içinde İstanbul'dan müsbet bir cevap gelmeyince derhal kolordu mıntıkası dahilinde bütün telgrafhaneleri askerî işgal altına alarak şifreli muhabereye devam» ettiler.

Süleyman Şefik Paşa Ali Fuat Paşanın bu dayatması karşısında emrini geri almaktan başka yapacak bir şey bulamadı.

Ali Fuat Paşa ile 20. Kolordunun bir demir leblebi olduğunu hemen anlayan Süleyman Şefik Paşa, onları matedebilmek için bir komiteci hiylesi kullanmanın gerekli olduğunda karar kılmıştı. Süleyman Şefik Paşanın unuttuğu birşey vardı: Karşısında en azından kendisi gibi eski ittihatçıların tecrübeleri, hürriyetçilikleri ve komiteci nitelikleriyle dolu bir ihtilâlci vardı. Erkânı Harbiyei Şahane'de Mustafa Kemal'le birlikte gizli bir ihtilâl örgütü kurmaktan yakalanmış, dirimini ve subaylığını güç kurtararak bugünkü kumandanlık aşamasına gelmişti. Genç paşa, bugün her bastığı yerde bir mayın olabileceğini hesaplayan bir askerlik ve ihtilâlcilik zekâsına sahipti. O da esen rüzgârdan hiyle sezen sayılı başlardandı.

Ali Fuat Paşadan yediği ilk yumrukla daha birinci tavuntta nakavut olan Süleyman Şefik Paşa, yerinden doğrulup üstünün başının tozunu silktikten sonra yine 29 Ağustos 1919 tarihli bir şifre ile 20. Kolordunun kapısını çaldı.

— Ankara'da yirminci kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa hazretlerine : Geçende İngiliz kumandanı general Milne'in tebligatını bildirmiştim. İzmir havalisinde sükuneti idameye ve vilâyatı Şarkiyede asâyişi halleden sureti katiyede vikayeye ve anasır arasında en küçük bir hadisenin bile vukuunu men'e muvaffakiyet temin edebileceğinizin buraca bilinmesi, vaziyet ve menafiî siyasiye-

mizin istikâmetini tayin hususunda mühim bir âmil olacağınızdan iktizasını teemmül ile bu baptaki mütelâai mahsusalarının ilâvesiyle serian mhası hamiyet perverelerinden muntazır ve mercudur.

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Ali Fuat Paşa, bu telgrafı okuyunca küçümsemeyle gülümsedi. Şöyle düşündü: Yeni Harbiye Nazırı İzmir havalisinde sükûneti idameye ve vilâyeti Şarkiyede asâyişi halelden vikayeye» ne dereceye kadar muvaffak olacağını soruyor. Maksadını ne kadar gizlerse gizlesin meydanda selefinin kurduğu, fakat içine düşüremediği tuzağı bir de kendisi tecrübe etmek istiyor.

«Evvelâ, hükûmetin bana itimat ettiği zehabına kapılacağım (!) Eğer buna muvaffak olurlarsa ikinci bir emir yollayacaklar : bu meseleyi şifahen müzakere etmek üzere Dersaat'e teşrifinizi bilhassa rica ederim. diyecekler. Ben de buna inanarak İstanbul yolunu tutacağım (!).»

«Yarabbim! Bu ne kadar çocukça hazırlanmış bir plân!..»

Ali Fuat Paşa Süleyman Şefik Paşaya 24 Ağustos 1919 tarihinde ikinci bir nakavut yumruğu salladı :

— Bu hususiaki mütalâai âcizanemi beyandan evvel Anadolu'da bulunduğum şu son altı ay zarfında ahval ve vaziyetin mahiyeti hakikiyesini arzetmek isterim. Mütarekeden İzmir'in isgaline kadar devam eden müddet zarfında düveli itilâfiyenin gittikçe artan ahd şikenâne muamelâtı bilhassa tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Adana vilâyetinde şimendifer hattı üzerindeki tecavüz ve tahrikâtı ile Kafkas dahilindeki katliâm gibi hadisat karşısında daima sık sık tebeddül eden heyeti vükelânın bu âlemi fecayie çaresiz olamayacağını gören millet, İzmir'in işgali üzerine bizzat mukadderatına hâ-

kim olmağı düşünmüş ve bunun bir neticesi olarak her tarafta intizam dahilinde keski viis'at eden harekâtı milliyenin kuvveti gittikçe tezayüt etmiş ve bizzat Aydın vilâyetinde on binlerce kuvvet toplanarak kanlı ve fedakârane müsademe ve muharebeleriyle Yunan istilâsını durdurmağa muvaffak olmuştur. Mevcudiyet ve istiklâl için çırpınan millet, kezalik muhtelif mahallerde kongreler aktederek mukadderatı millet ve vatan hakkında mühim kararlar ittihaz ile bunları Zatı Şahane'ye ve sadaret ve sair icap eden mahallere arzetmişlerdir. Buna mukabil muhtelif kanun ve bir tezepzüp ve iğtişaş telâkki ederek imhasını emretmiş ise de mevcut gayri mevcut ve gayri muallem ve cüz'i jandarma ve kasden zayıf düşürülmüş olan Orduyu hümayun ile maddeten ve mânen hiçbir şey yapılamamıştır. Bazı mahallerde bu hale karşı hususî tedbir ittihazını muvafık gören zevatı âliye de hükûmetin emrini ifa etmedi diyerek azil ve tevkif edilerek duçarı gadir olmuşlardır.

Milletin bu harbi umumide seviyesi, irfan ve tecrübesi muhtelif fırsatlarda yükselmiş olduğundan Avrupa düveli medeniyesinde olduğu gibi biz de de bu derece değil ise de makamı hilâfet ve padişahlarına daima muti ve merbut kalmak şartiyle mukadderatlarının tâyinine iştirâk eylemek istedikleri anlaşılmaktadır.

Hükûmet ile millet arasındaki ihtilâflardan istifade etmek isteyen anasırı ecnebiye ve gayrı sadıka ise hergün muhtelif tarzda bazı eracif işaa ederek memleket dahilinde karışıklık ve asâyişsizlik mevcut olduğunu ve daima Hıristiyan ahaliye tecavüz vuku bulduğunu göstermek istemişlerse de müruru zamanla itilâf devletleri memurları böyle bir halin mevcut olduğunu değil, hudusuna bile imkân olmadığını muhtelif vesilelerle bildirmişlerdir. Aydın'daki millî harekâta gelince; bunun da malûmu âlileri olduğu üzere Yunan fecayii ve mezaliminden doğmuş olup müdafaayı nefisten başka bir şeyle târif edilemeyeceği ve

mâni tedbirler ne olursa olsun behemehal Yunanlıları Aydın vilâyetinden çıkarmağa azim ve karar vermiş oldukları ve bu karar muhalif tedbir ittihaz edecek vatandaşlarını duygusuzluk ve hamiyetsizlik itham etmekte olduklarını işitmekteyim.

Hulâsaten arzetmek isterim ki efkârı umumiyei millet tamamiyle vaziyeti hariciye ve dahiliyemizi müdrik olmak ve vatanın yüksek menfaatlerini istihdaf etmek suretiyle tekevvün ve tekâmül etmektedir.

Acizlerin vaziyetine gelince: Ordu kumandanı olmak sıfatiyle mümkün olduğu kadar kumandam altında bulunan kıtaatı siyasetle şaibedar etmemeğe ve elimdeki cüz'î kuvvetle hükûmetin emirlerini infaz edebilmek şöyle dursun arzuyu milliye muhalif bir vaziyet aldığım takdirde padişah ve vatan için elim bir vakaya sebebiyet verilmiş olacağını bittâyîn bulunduğum mıntıkada mümkün mertebe hükümetin nüfuzunu muhafaza etmek şartiyle hükûmet ile milleti birbirine rapteden münasebatı mühimmeyi bozmamağa ve ciheti mülkiye ile askeriye arasında hudus bulan fikir ihtilâfını da izaleye çalışıyorum. Fakat bir an gelecektir ki bu halin devamı âcizlerince de gayrı mümkün olacağını kemali mutavaatla arzederim.

Mutalaai mahsusam berveçhi âtidir:

1 — Aydın Vilâyetinde kuvayı milliye İtilâf devletlerine mütecaviz olmayıp sırf yüz bin Müslümanın hicretine, yâni sefaletten mahvına elli bini mütecaviz müslümanın şahadetine sebebiyet veren zalim ve gaddar Yunanlıların harimi namusu milliyelerinden, bilihraç İzmir vilâyetinin tamamiyle tahliyesini isithdaf etmektedir. İnsaniyet ve medeniyet hisler ile daha fazla kan dökülmemesi münasip mutalaa kılınır. İnsanî ve medenî hislerle meşbuğ olduğuna iştibah edilemeyen Paris konferansının bu rica'yı is'af edemeyeceğine bir sebep görülemez. Dörtbeş İngiliz zabiti ile Yunan askerinin zulûmkâr vaziyeti-

nin tebeddül edeceğine hiçbir Müslümanın inanamayacağı muhakkaktır.

2 — Kükümet ile millet arasında mevcut ve devam etmekte olan ihtilâf, şu mühim anda hükûmetin zayıf bulunması ve aleyhimizde harekete hazırlanan dahilî ve harici düşmanların teşvik ve teşcii noktaii nazarından gerek makamı hilâfeti ve gerekse vatanı pek büyük tehlikelere maruz kılacağından hükûmeti seniye ile millet, itilâfı tam bir mukadderatı milletin arzuyu milliye muvafık bir surette temini her neye vabeste ise ona göre tedabiri mukteziyenin ittihazını pek ziyade merbut bulunduğum millet ve vatanım namına arz ve istirham ve bu büyük vazifei vataniyeye delâleti zatı samimi nezaretpenahilerinden intizar eylerim, efendim...

Ali Fuat Paşa, bu yiğitçe raporu yollamadan önce kurmay başkanı Ömer Halis beye de bir kez okudu. Genç paşa ötedenberi kurmay başkanlarının düşüncelerini yoklamayı gelenek edinmişti. Ömer Halis bey, raporu dikkatle ve biraz da heyecanla dinledi. Ali Fuat Paşa okumayı bitirince ona :

— Mütalaanızı öğrenmek istiyorum.

Dedi.

— Tamamiyle hemfikirim, paşam, Ancak Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşa bu acı sözlerinizden memnun olmayacak.

— Orasını ben de takdir ediyorum. Başka? Biraz duraksayan Kurmay Başkanı, sonra şu karşılığı verdi :

— Kumandanlıktan iskat etmeleri ihtimalini de düşündünüz mü paşam?

— Evet, bunu da düşündüm. Bu karakterdeki Harbiye Nazırları benim gibi bir kumandan istemezler. Esasen daha uzun müddet beni bu vazifede bırakacaklarına ihtimal vermiyorum. Siz şimdi bu raporu derhal temyiz ettiriniz. Bugün gitmesi lâzım.

Ömer Halis bey, temyiz ettirmek üzere raporu alıp

gittikten sonra henüz kafasının içinde verdiği karşılığın psikolojik yankıları çınlayıp duran genç paşa, başını ellerinin arasına alıp bu raporla ne demek ve ne anlatmak istediğini bir hez daha düşündü : «Evet Kurmay Başkanı Ömer Halis bey, endişelerinde haklı olabilir .Ancak kanaatlerimi açıkça yazmakla hasımlarımıza müspet ve doğru bir kurtuluş yolu tuttuğumuzu ve maceraperestlikten kaçındığımızı anlattım, millî siyasetle arasında mevcut ve devam etmekte olan ihtilâf şu mühim anlarda hükûmetin zayıf bulunması aleyhimize harekâta hazırlanan dahilî ve haricî düşmanların teşvik ve teşcii noktai nazarından gerek makamı hilafet ve gerekse vatanı büyük tehlikelere maruz kılacağından hükûmet ile millet itilâfı tam ve mukadderatı milletin arzuyu milliye muvafık bir surette teminini istedim.»

«Evet, bu cümlelerin anlamı açıktı. Çökmek üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğu yerine Türk milleti ve İmparatorluk hükümeti yerine demokratik bir idarenin gerektireceği bir siyasetin tutulmasını savundum.

«Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, elbette sunduğum bu çözüm çarelerinden hoşnut olmayacak. Beni kandırıp tuzağa düşüremediklerini anlayacaklar, yerime kendilerine hizmet (!) edecek bir kumandan arayacaklardır. Raporu yazarken bunların hepsini bir bir düşündüm.»

«Fakat, bana karşı tutumları ne olursa olsun, tuttuğum yolu değiştirmeğe güçleri yetmeyecektir. Çünkü, bir kaç gün sonra Sivas Kongresinin toplanmasiyle millî direnmeye taraftar olmayan ve millî teşkilâtları dağıtarak sanki düşmanlarımıza yardım etmeği düşünen hükûmeti merkeziye ile her türlü ilişkilerimiz elbette kesilecektir Beni kumandanlıktan atsalar bile (Emriniz başımın üstüne!) deyip çekilip gidecek değilim. Üzerime düşen millî ödevi her ne pahasına olursa olsun sonuna dek yapacağım!» Rapor temize çekilip geldiğinde genç paşa, buna he-

men imzasını attı ve Kurmay Başkanı Ömer Halis beye bakarak :

— Şimdi biraz daha müsterihim!

Dedi.

Ali Fuat paşa gönderdiği raporun yankılarını gerçekten büyük bir merakla bekliyordu.

İstanbul'dan olumsuz bir karşılık gelmesi daha çok beklenebilirdi. Nedir ki, bu genç paşanın durumunda herhangi bir değişiklik yapacak güce sahip olmayacaktı. O çoktan beri seçtiği bir granit yığınının üzerine çizmelerinin topuklarını gömmüş, ufuktaki fırtına bulutlarına sonsuz bir güven ve kararla bakmaktaydı. Onun İstanbul'a karşı almış olduğu durum, çoktanberidir meydandaydı. Bu raporun yapacağı iş, İstanbul hükûmetinin de kendisine karşı beslediği duyguların meydana çıkmasını çabuklaştırması olacaktı. Şefik paşanın vereceği herhangi bir karar, onun üzerinde en ufak bir sürpriz etkisi yapmayacaktı. Daha 27 Haziran 1910 da mülkiye âmirleri ile kumandanlara göndermiş olduğu beyannamede şu anlamda şeyler söylemişti :

— Gerekince memuriyetimden ayrılıp bir millet bireyi olarak mübarek yurt ve kutsal milletim uğrunda çalışacağıma açıkça söz veriyorum.

Bu yayımladığı bildirinin son sözleriydi ve Mustafa Kemal'in Erzurumda attığı o meşhur savaş nağrasını andırıyordu. Sonra onlar, Amasya'da çok önemli ihtilâlci kararlar almamışlar mıydı? Bu karrlarda bugünü düşünen ileri görüşlü satırlar demir gibi olduğu yerde duruyordu; ikinci maddedeki o sözler şunlardı :

— Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple kumandadan iskat edildiği takdirde kendilerinin yerlerine gelecek kimseler işbirliği yapabilecek vasıflara mâlik bulunuyorlarsa kumandayı devredecek, fakat, nüfuz mıntıkalarında kalarak vazifei milliyelerine devam edeceklerdir. İkinci bir İzmir vak'asına meydan verebilecek kimse-

lerin tâyini halinde kumanda aslâ terkolunmayacak ve böyleleri kabul edilmeyecektir.

Ali Fuat Paşanın Süleyman Şefik Paşaya salladığı yumruğun kokusu beş gün sonra çıktı. Patron, genç paşanın işine son verdiğini bildiriyordu. Evet, 20 Ağustos 1919 tarihli telgraf, Ali Fuat Paşanın yirminci kolordu kumandanlığından uzaklaştırıldığını bildiren emri içermekteydi. Bu emirde şunlar da vardı :

— 20 Kolorduya yeni kolordu kumandanı Ankara'ya gelinceye dek Ankara'da bulunan «tetkiki hesabat komisyonu» başkanı emekli Tuğgeneral Hulusi paşa vekâlet edecektir.

Ali Fuat paşa, padişahın iradesini taşıyan bu emre de boyun eğecek değildi. Telgraf, sanki daha önce de birkaç kez gelmiş te okuyup geçmiş gibiydi. Elbette kolordu kumandanlığını ne Hulûsi paşaya, ne de İstanbul'un göndereceği bir kuvayı milliye düşmanına bırakıp çekilecekti. Her şeyden önce baş kaldırmış bir ihtilâlciydi. İşine gelmeyen her türlü emir, insan, ve her şey, bu ihtilâl direncinin granitine çarpıp sapır - sapır dökülmeğe mahkûmdu.

Gelelim, Kolordunun ikinci derecedeki başları, bu telgraf üzerine sarsılmışlardı. 24. Tümen kumandanı Mahmut bey başlarında olarak paşanın odasına geldiler. Üzgündüler ve bu üzgünlük iyi ve temiz yüzlerinde açıkça okunuyordu. Hele kurmay başkanı ile tümen kumandanı bu üzüntüyü saklamaya sakınca görmüyorlar, ya da meydana vurmakla bir dostluk ödevini yerine getiriyorlardı. «Konuşurken sesleri titriyordu.»

Tümen kumandanı Mahmut bey, arkadaşlarının derin üzüntülerini de yansıtarak şöyle konuştu :

— Bizi bırakmıyacaksınız, değil mi, paşam? Daima emrinizdeyiz. Bunu arz için gelmiştik.

Mahmut beyin gözleri doluksamış, heyecandan dili tutulur gibi olmuştu. Daha çok konuşamadı. Genç paşa onun söylemek isteyip söyleyemediği her şeyi avucunun

içindeki çizgiler gibi biliyordu. Bu arkadaşını çok iyi tanıyordu.

O da onlar gibi heyecanla ayağa kalktı ve kısaca şunları söyledi :

Göstermiş olduğunuz sıcak alâkayı ömrüm oldukça unutamıyacağım. Sağ olun! Kumandayı Hulûsi paşaya bırakmak niyetinde değilim. Eğer millî dâvâmıza sadakatle hizmet edecek hamiyetli bir zat gelirse kumandayı kendisine devredeceğim. Fakat, yine buralarda sizinle beraber kalacağım. Vazifei vataniyemi bir ferd-i millet olarak yapmağa çalışacağım. Hepinizin gözlerinden, yüksek alınlarınızdan öperim.

Ali Fuat paşayı ayakta dinleyen silâh arkadaşlarının yüzleri birdenbire gizli bir yerden bir kutsal ışık vurmuş gibi aydınlandı.

Şimdi, hepsi dipdiri, dimdikti ve gözleri büyük bir saygı saygı ve inanla paşaya bakıyordu.

Akşamleyin tümen kumandanı Mahmut beyle Kurmay Başkanı Ömer Halis beyi odasına çağıran paşa :

— Hulûsi paşa ile gidip konuşunuz, dedi, vekâleti kabul etmeyecektir.

Mustafa Kemal, bu sırada Sivas'a yeni gelmişti. Hemen vefalı gençlik, ordu ve ihtilâl arkadaşına şu avutucu şifreyi göndermekte gecikmedi :

— 30/8/1919 tarih ve 1022 numaralı şifrenin üçüncü maddesinde zaten tahmin edilen netice bugüne kadar gecikmek ile bize pek kıymetli zaman kazandırdı. Mukarreratı ahiremiz mucibince harekete karar vermeleri amâli muhaddesei milliyenin tesiri hususuna en büyük zamandır. Bittabi kumandayı kat'iyyen terk buyurmazsınız. Kararı sabık veçhile gerek Kâzım Karabekir Paşa ve gerekse Salâhattin beyefendi kardeşlerimiz, nezarete protestoda bulundular. Konya'daki Selâhattin beyin de aynı veçhile

hareketi pek tabiî görülmektedir. Kemali hürmet ve meveddetle gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bu sırada Kâzım Karabekir Paşa da Erzurum'dan Harbiye nezaretini bombardıman etti.

Hulûsî paşa, kendisine yapılan uyarma ile Kolordu kumandanlığı vekâletini almaktan çekinmişti. Adamcağız hasta yatıyordu. Ali Fuat paşa, sonunda 20. Kolordu Kumandanlığı vekâletini yine kendi üzerine aldı.

Süleyman Şefik Paşanın uzaktan savurduğu darbe, bir kez daha Ali Fuat Paşanın granitinde kırılmıştı. Bir ihtilâlci, ayağının sağlam bastığı her yerde direnmek zorundaydı. Ankara kayasına ayaklarını gömmüş olan paşayı burdan artık, kendisi de kolay kolay koparamazdı. Artık, karar karardı : Yerine atanacak kumandanlara ne görevini bırakacak, ne de onları Ankara'ya sokacaktı.

İstanbul hükûmetinin böyle köklü tedbirler almağa çalışması boşuna değildi. Anadolu ihtilâlcilerinin Erzurum'da topladıkları birinci kongre başarı ile sona ermişti. Şimdi de Sivas kongresi başlıyordu. İstanbul hükûmetiyle padişahı titreten ihtilâl yangını, Ankara'yı da içine alarak bütün Orta Anadolu'yu ve Batı Vilâyetlerini saracağa benziyordu. Damat Ferit paşa ve yardakçıları, bu korkunç yangını yerinde söndürmek için ta İstanbul'dan su sıkıp duruyorlardı. Kimi zaman su yerine hortumlar, gaz depolarına daldırıyor, böylece de söndürülmek istenen yangın büsbütün alevleniyordu. Süleyman Şefik paşanın son sıktığı şey de su değil petroldü. Bu yüzden Ankara'daki yangın daha çok körüklenmiş, İstanbul'la Ankara arasındaki göstermelik bağlantı da böylece kopmuştu.

Ali Fuat paşa, harıl - harıl çalışıyordu. Sivas kongresine gönderilecek delegelere yol gösteriyor, onları adamakıllı uyararak Sivas'a doğru selâmetliyordu.

Batı Anadolu ile İstanbul'dan geçen yolların çok önemli kavşak noktası olan Ankara, ihtilâlin haritası üzerine daha şimdiden kocaman bir yangın lekesi gibi oturuvermişti. Erzurum'dan Sivas'a kayan siyasal ağırlık merkezinin davranışlarını koruyan en önemli mevziler, 20. Kolordunun yayıldığı Ankara kalesi ve yöresinde bulunuyordu. Ali Fuat Paşa, İstanbul'dan gelen yolları sürekli ateş altında tutarken Batı Anadolu'da düşmanla boğazlaşan kuvayı miliyecilere babaca destek oluyordu.

Erzurum kongresi sürüp giderken Batı Anadolu'nun düşmanla ateş ilişkileri kuran şehirlerinde de ayrı ayrı kongreler toplanması eğilimi başgöstermişti.

Bütün bu eğilimleri bir yere toplayarak, Sivas kongresine stok hazırlamak gerektiğini anlayan Ali Fuat paşa «harekete» geçti.

16 Ağustos 1919 da Alaşehir kongresi toplandı. Bu, düşmanla pençeleşmekte olan gerçek kuvayi milliyecilerle ihtilâlin ana yapısını hazırlayan liderler arasında bir köprü oldu. Kuduz gibi saldıran düşman sürülerini afallatmış olan kahramanları elinden tutan Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal ve arkadaşlariyle tanıştırdı. Alaşehir kongresinin toplanmasiyle Yunan kurşunlarının vızlayıp durduğu topraklardaki kahramanlarla ta Kars kapılarına dek yayılmış olan Karabekir'in yiğitleri arasındaki boşluk birden bire doldu ve bütün Türkiye, içinde bir hava boşluğu kalmadan kuvayı milliyeci oldu. İhtilâlin siyasî liderleriyle gerillacı kumandanlar el ele verdi. Bu, büyük bir başarıydı. Bu dakikaya dek düşmanla dişe diş - başa baş boğuşan millî güçlerin başları, yalnız kendi yiğitliklerinden emir alıyorlardı. Bu kahramanların çoğu da birbirini bir kaşık suda boğacaklarmış gibi birbirine hasım ve rakipti. Büyük ihtilâl liderlerinin birleştirici otoritesinin bu bölgede förünmesi gerekiyordu. İşte, Ali Fuat Paşa, Alaşehir kongresiyle bu işi yaptı.

Sivas kongresi hazırlığı, Ali Fuat Paşanın gücünün

yetiştiği her yerde ilerliyordu. Ağustos'un sonlarına doğru Anadolu'daki iyimser kımıldama, daha çok ve olumlu bir biçimde artmıştı. «Bursa, Eskişehir, Afyon Karahisar ve Ankara murahhasları mahallerinden doğruca Sivas'a hareket etmişlerdi. Denizli ve Adana murahhasları Ankara'ya gelmek üzereydiler. Konya, Niğde ve Kayseri murahhasları hareket hazırlıklarını yapmışlardı. Balıkesir ve Aydın murahhasları seçilmişlerdi.»

Böylece Eylûl başlarında kongrenin toplanmamasına artık bir neden kalmamıştı.

Ali Fuat paşanın Keçiörendeki evinde çok saygıdeğer bir de konuğu vardı. Bu ak saçlı ve sakallı adam, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşadan başkası değildi. Sivas Kongresine katılsın ve döğüşte bir ufak nağrası çınlasın diye kalkmış oğlunun yanına gelmişti. İstanbul delegelerinden biri olarak Sivas Kongresine katılacaktı. İsmail Fazıl paşanın Sivas'a gitmesi yaklaştıkça heyecanı da artıyor, bir çocuk gibi seviniyordu. Ali Fuat paşa onu öbür delegelerle birlikte bir arabaya yerleştirirken şunları söyledi :

— Biliyor musun, Fuat, Mustafa Kemal paşayı ne kadar göreceğim gelmişti. Bir oğlumu İstanbul'da bırakmıştım. İkincisini Ankara'da buldum. Üçüncüsüne Sivas'ta kavuşacağım.

İsmail Fazıl Paşanın İstanbul'da bıraktığı oğlu ve Ali Fuat paşanın orada bağlantı olarak bıraktığı küçük kardeşi yüzbaşı Ali beydi. İkincisi Ali Fuat paşaydı. Üçüncü oğlum, dediği de Mustafa Kemal paşaydı. Ali Fuat paşa, ayrılık tekerlekleri dönerken babasının elini öptüğünde yaşlı paşa babası ona şöyle dedi :

— İnşallah, hayırlı neticelerle döneceğiz. Ben, buna inanıyorum.

Ali Fuat paşanın değerli konukları arasında İstanbuldan Antep delegesi olarak gelen Albay Kara Vasıf bey de vardı. Vasıf beyde Ali Fuat paşayı ilgilendiren

çok önemli haberler vardı. Onun karakol örgütü, bütün İstanbul'daki millici örgütlerle yakından ilgiliydi. Vasıf bey, Ankara Valisi Muhittin paşanın neler yaptığını sordu, sonra Ali Fuat paşanın İstanbul'daki kontrespiyonaj örgütünden aldığı haberleri doğrulayan haberler verdi: Kırşehir'de önemli bir adam yaşıyordu. Bu, Cemalettin Çelebiydi ve bütün Orta Anadolu alevîlerinin başıydı. Emrinde belki milyonlarca insan vardı. Vali Muhittin paşa, İstanbul'da iken anlaşılan Dahiliye Nazırı Adil bey le bu Bektaşi şeyhini Kuvayi Milliyeye karşı kullanmak için anlaşmıştı. Herhalde Dahiliye Nazırı çok umut veren Vali, bavullarını İngiliz altınlariyle doldurarak yeni bir komplo için Ankara'ya gelmiş, hemen kazaları teftiş bahanesiyle Kırşehir'e yollanmıştı.

Ali Fuat paşa, bunu haber alır - almaz hemen güzel bir mektup yazdı ve bunu topçu albayı Osman beye vererek alevî şeyhine yolladı. Osman bey, bir yandan da valinin oralarda ne dolaplar çevirdiğini yakından gözetleyecekti.

Evet, iş doğruydu : Muhittin paşa, gerek Alevî şeyhi Cemalettin Çelebi gerekse öbür babalar üzerinde baskıya benzer etkiler yapmağa çalışmış, nedir ki bu temiz Anadolu çocuklarını, bu sağduyu sahibi insanları ihanet yoluna sürükleyememişti.

Çil - çil İngiliz altınlarının büyüsü altın renkli boz-kır toprakları üzerinde yaşayan altın yürekli insanlara sökmemişti.

Gerek Cemalettin efendi, gerekse babalar ve onların inanırları, millet bütünlüğünün Kutsal dâvâsına ihanet edemeyecek kadar Türk olduklarını gösterdiler.

Ali Fuat paşanın aldığı yeni haberlere göre, artık, İstanbul hükûmetiyle İngiliz işgal kumandanlığı Anadolu'da gittikçe güçlenen kuvayı milliyeyi tuz-buz etmek için koordine davranmağa karar vermişlerdi. Adil bey Valiler ve öbür mülkiye memurlarını ele alarak kuvayı

milliyeye karşı sürmeğe çalışırken Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa da askerî kumandanları avlamak ya da saf dışı etmek için ayrı tedbirler almaktaydı. İngiliz altınlar ve propagandası da öbür yandan bu yerli ve padişahçı davranışları beslemeğe başlamıştı. Ali Fuat paşanın yirminci kolordusunu dinamitlemek için Muhittin paşanın bavullarını altınla doldurup Ankara'ya göndermişlerdi. Öbür yandan hiçbir otoriteye bağlanmamış olan ve yalnız kendi güçleri, zekâları ve kendi girişimleriyle, ilerleyen düşmana saldırmakta olan Kuvayı Milliye kumandanları arasındaki rekabetler de çok tehlikeliydi. Bunlardan herhangi biri olmadık bir zamanda bir ihanete yol açabilirdi. Salihli cephesini demir gibi tutmuş olan Ethem bey güçleri Alaşehirli Mustafa bey kuvvetlerince ortadan kaldırılmak isteniyordu. Kanlı ve zâlim bir derebeyi olan Mustafa bey, her nasılsa elinin altına bir yığın insan toplamış ve Kuvayı Milliyeci olarak adını duyurmuştu. Ethem bey, onun İstanbul'la el altından haberleştiğini sanıyor, bunun için de bir baskına uğramamak ve sırasında bir usta gerilla reisi olarak bir baskınla onun işini bitireceği günü bekliyordu. Demirci Efe ile Yörük Ali arasında da öldürücü bir rekabet vardı. Hacı Şükrü bey, Aydın ve yöresi genel Kuvayı Milliye Kumandanlığını gittikçe güçlenen Demirci Mehmet Efe'ye bırakıp çekilmek zorunda kalmıştı.

İşte, büyük ve yüksek bir askerî otoriteye bağlanmamış olan bu cephe, her an İngiliz altınlarının saldırısına uğrayabilir ve doldurulması güç gedikler, açabilirdi.

Bu tehlikeli savaş cephesi üzerinde bir tek otorite kurmağa elverişli güç vardı ki o da yirminci kolordu ve onun başı Ali Fuat Paşaydı. Sivas, Erzurum sahneleri üzerinde boy veren kahramanların bu cephe üzerinde sözü geçmiyordu.

Ali Fuat paşa bir gün Kurmay Başkanı Ömer Halis beyle yirmi dördüncü tümen kumandanı Mahmut bevi

çağırdı.. Bir toplantı yaptılar. Tarih, çok önemli olaylariyle burunlarının dibine sokulmuştu. Onlar düşüncelerini söylemekten çekinmediler :

— Geyve boğazının batısından doğusuna hiçbir yabancı asker geçirilmiyecektir. Eğer önce geçirilmişse bunlar yeniden boğazın Batısına atılacaktır.

Eğer bunları başaramazsak işimize karışmalarına karşı koyacağız, bir silâhlı çatışma kapısı açarlarsa biz de silâhla karşı koyacağız.

Batı Anadolu'da sinmek eğilimi gösteren millî örgütlerin yeniden dirençle meydana çıkarabilmesi için İstanbul hükümetinin bunlara engel olan çalışmalarını önliyeceğiz ve millî örgütlerin haince çalışmalar karşısında sinmemesini sağlayacağız.

Pek yakında toplanacak olan genel kongrenin sesini her yana işittirebilmek ve İstanbul hükümeti üzerindeki etkiyi sağlayabilmek için gerektiğinde en şiddetli tedbirleri alacağız.

Millî örgütlerin ve millî direnmenin bir yandan İzmir'den Ankara ve Sivas'a öbür yandan Adana'dan İzmit'e dek her şeye egemen kılınmasına çalışacağız.

Yalnız, henüz bir düşünce ve niyet durumunda olan bu kararların uygulanması, büyük bir çaba ve her şeyden önce yeniden örgütlenme çabası istiyordu. İç ve dış düşmanların toparlanıp çullanmalarına zaman kalmadan bütün geçitleri ve gedikleri tutmak gerekiyordu. Paşa, 24. Tümen Kumandanı Mahmut beyle Ömer Halis beye:

— Ben bu şerefli vazifeyi bütün mes'uliyeti ile üzerime alıyorum!

Dedi bu söz üzerine iki vefalı silâh arkadaşının gözlerinde sevinç yaşlarının tanelendiğini gördü.

Ali Fuat Paşa'nın omuzlarında bulunan bu şerefli yük zaten iki değerli ve yiğit arkadaşının da omuzlarında demekti. Paşa, kendi kendine kabullendiği «Umum Kuvayı Milliye kumandanı» görev ve sıfatiyle hemen gere-

kenlere alınan ve alınması düşünülen tedbirler üzerine «talimat» verdi.

Sonra alınan kararı olduğu gibi Sivas genel kongresine bildirdi. 9 Eylül 1919 tarihli şifre ile Mustafa Kemal ona şöyle karşılık verdi:

— Kongrenin bugünkü içtimaında zatı devletlerinin Garbî Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığına tâyininize müttefikan karar verilmiş olduğunu arzederiz. Hareket ve teşebbüsatı milliyenizde heyeti temsiliye ile muhafazai irtibat buyurulması rica olunur.

7 Eylûl 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği üzere buyurulan evamir ve tâlimat kongrede kıraet edildi. İlk defa olarak büyük bir takdir minnettarî ile alkışlanan mevaddı mezkûrenin müttefikan ve aynen kabul olunduğunu ve kongre tarafından zatı devletlerine teşekkür edildiğini tebşir eyler ve icraatı mukaddeslerine muvaffakiyetler temenni eyleriz.

Aydın vilâyeti murahhasları tarafından Kongre riyasetine vaki olan müracaat üzerine zatı devletleri tarafından Aydın cephesi kuvayı milliyesine muktedir bir kumandan tâyin buyurulması umumen tensip ve karargir oldu.

Amâli mukaddes milliyeye mugayir hareketlerinden dolayı azledeceğiniz memurini mülkiye yerine muktedir ve ehli ırk olmak ve yine memurini mülkiyeden bulunmak şartiyle diğer zevatın tâyini tensip kılındı. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millete nafi muvaffakiyetler dileriz.

Kongre namına Kongre reisi Mustafa Kemal

Yeni Harbiye Nazırı, Ali Fuat paşanın, ihtilâlin yıkılmaz direklerinden biri olduğunu anlamıştı. Sivas ve Erzurum yolunu açmak için ilkönce onu devirmek istiyordu. Bunun için de elindeki türlü saldırı silâhları ve güçleriyle onun mevzilerine saldırmağa başladı. Eskişe-

hir, hem Kuvayı Milliyeciler hem de saldırı niyetleri geniş olan İngilizler için stratejik bir bölgeydi. Onun için, Süleyman Şefik Paşa ile İngiliz kumandanlığı, ilk saldırıyı oraya yönelttiler. Harbiye Nazırı, saldırının ilk aşaması olarak Ali Fuat paşadan Eskişehir'deki tabur ların geri alınmasını istedi ve Kolordu Kumandanlığına Kiraz Hamdi paşayı atadı. Kolordunun Tümen Kumandanlıklarına da eski içi geçmiş emekli subay örneklerinden kimseleri atayarak Ali Fuat Paşa ile emrindeki Kumandanları kanunsuz kşiler olarak meydanda bırakmak istedi. Kumandayı teslim almak üzere İstanbul'dan Eskişehir'e gelen bu bir sürü subayın hepsi de İstanbul'a bağlı değildi. Bu subayları Eskişehir'den bir adım beri geçirmemek için emir verdiğinden hepsi orada mıhlanıp kaldılar. Ali Fuat Paşa, Süleyman Şefik paşaya çok diş biliyordu. Mütarekenin başından beri Harbiye Nazırlığına gelip giden on bir Nazırın içinde can düşmanımızla bütün bir işbirliğine girişen ilk soysuz oydu. Kendini Eskişehir'de mevki kumandanı olarak adlandıran İngiliz askerî temsilcisi, birden bire dişlerini gösterdi ve hiç kimsenin haberi olmadan 20. Kolorduya bağlı birliklerden birkaç subayı yakalatıp hapsettirdi ve cephaneliklerin anahtarlarını istedi.

İngilizler, Süleyman Şefik paşanın saldırısı sürdüğü sırada Anadolu'nun birçok yerindeki güçlerini Eskişehir'e topladılar. Böylece bu stratejik bölgeyi ellerine geçirmiş olduklarını sandılar. Ali Fuat paşa, bu olup-bittiyi kabullenemezdi. Bu bölge Yunan cephesinde savaşan Kuvayı Milliyenin gerilerine düşüyordu. Mutlaka, bir şey yapmak gerekiyordu. Gerek Afyonkarahisar gerekse Eskişehir salt bu yüzden bir bölge durumundaydı. Bunun için bu iki millî bölgeye birer bölge kumandanı atamak gerekiyordu. Hemen kararı uygulayarak Eskişehir Millî Bölgesine kumandan olarak süvari yarbayı Atıf beyi, Afyonkarahisar Millî Bölgesine de 23. Tümen Ku-

mandanı Ömer Lütfi beyi atadı.

Nedir ki İngilizler, Ali Fuat paşadan daha atik davranarak henüz atama emrini alamadan Atıf beyi yakaladılar. Atıf bey, iyi bir kumandandı. Eskişehir bölge kumandanlığında birkaç başarısı da görülmüştü.

«Eskişehir'deki Nizamiye taburu ve makinalı tüfek bölüğü ile İngiliz Ordugâhına, istasyona ve şehre hâkim tepelere Ordugâh kurmuş, kendisi de buraya çıkmıştı. İcabında mevcudunu takviye için şehrin içinde ve dışında teşkilât kurmağa çalışmıştı. Kurban bayramı gecesi hem dahildeki teşkilât ile anlaşabilmek ve hem de ailesine veda etmek üzere gizlice evine gitmişti. Kendisini müdafaa ve muhafaza edebilecek tertibat almamış ve 7 Eylûl sabahının erken saatlerinde evi İngiliz müfrezeleri tarafından sarılmış ve teslim olmak zorunda kalmıştı.»

Ali Fuat Paşa bu haberi alınca küplere bindi. Atıf bey bir sömürge askeri miydi ki böyle bayağıca kıstırılıp yakalanıyordu? Hemen Atıf beyin yerine aynı yetki ile Binbaşı Asaf beyi atadı. Nedir ki Binbaşı Asaf bey, Ali Fuat paşanın istediği sürati ve yürekliliği göstermekten uzak kaldı. Ömer Lütf bey de yeni görevini devralmak için henüz Alaşehir'den ayrılmamıştı. Bu yüzden en önemli işler askıda kalmıştı. Artık, bu işin üzerine tek başına kendisi yürüyecekti. Zaman çok değerliydi. «Çünkü, Eskişehir'de muvaffak olabilirsek İstanbul yakınında ecnebi kuvvetlerin en çok toplandığı ve Anadolu şimendiferlerinin birleştiği mühim bir mevkie hâkim olacaktık.»

Ali Fuat Paşa, böyle düşünüyordu ve çok doğruydu.

Bu düşüncelerine şunları katıyordu : «İngiliz işgal kuvvetlerinin dahili işlerimize müdahale edip etmeyeceği ve bu yüzden bizimle harp vesilesi çıkarıp çıkarmayacakları belli olacaktır. İngiliz işgal kuvvetlerinin muavenetin-

den mahrum kalacak olan İstanbul hükûmeti de amâli milliyeye ister istemez boyun eğecektir. Eskişehir'in harekâtımıza ilk hedef olarak intihap edilmesi daha birçok noktalardan faydalıdır. İkinci derecede ehemmiyeti haiz olan istikamet ve mıntıka Ankara'nın şarkındadır.»

Ali Fuat Paşanın bu düşünceleri sonradan hep önemli kararlar alınarak uygulandı. Olaylar insanların uygulama, hatta düşünme temposundan çok daha hızlı gelişiyordu. Bu yüzden de Ali Fuat Paşa, hiç kimseye danışmaya fırsat bulamadan ölüm-dirim kararları alıyordu.

Bir ihtilâl lideri olan Ali Fuat Paşa, çok hızlı akan olayların arkasında nal toplamaktansa ufak-tefek yanlışıkları yapmak pahasına da olsa inisyatif gücünü bir zülfikar gibi kullanmaktan hiç çekinmiyordu. Olayların arkasına takılmış kumandanların, hele ihtilâlcilerin ayakları altında ne korkunç lağımlar ve mayınlar patladığını uzun tecrübeleriyle biliyordu. Nedir ki bağımsızca kararlar alarak bunları yüreklilikle uygularken gözlerinin önünde iri çizgileriyle Erzurum ve Sivas kongrelerinin yıldızları parlıyordu. Ali Fuat Paşanın zekâsı ve beceriklilığı, Kuvayı Milliye savaşçılarının gerisinde kocaman bir «ikmal» deposu, asıl cephe yığınağı gibi rol oynuyor, ileri hatlardaki millî kahramanlar, Türk ordusunun öncüleri olarak çırpınıyorlardı.

Ali Fuat Paşanın Süleyman Şefik Paşaya türlü başarısızlıklarının acısını tattıran yüreklilik zekâ ve atakliği, birinci Eskişehir olayını yaratmak üzere yine kımıldanmağa başlamıştı. Bu yeni seriiven için şöyle düşünüyordu : «Hiç şüphesiz, bu hareket, gayesi ve sahası itibariyle diğerleriyle mukayese edilmeyecek kadar şumullü ve mühimdir. Bu hareket, ya hükûmet kuvvetleriyle bir müsademeyi (ihtilâl) veya ecnebi kuvvetleriyle bir çarpışmayı (muharebe) intaç edebilir. Ancak millet ne olursa olsun göze almıştır ve bu uğurda hiçbir fedakârlık-

tan çekinmemektedir.»

Ali Fuat paşa, Eskişehir üzerine yürüyeceğini ve bunun haklı nedenlerini Sivas Kongresine bildirerek yol hazırlığına başladı. Mustafa Kemal'in bu alandaki düşüncelerini öğrenmeyi çok isterdi. Nedir ki, buna zaman yoktu. Ufak bir gecikme, büyük sorumluluklara yolaçabilirdi. Sivas'ta genel kongre başkanlığına gönderdiği şifre anlamca şöyle diyordu:

— Eskişehir durumunun karıştığını görerek önünü almak için bir suretini size de görmeniz için gönderdiğim «talimat», henüz Eskişehir'e varmadan İngilizler bölge kumandanı Atıf beyi tutuklayıp hapsettiler. Onu yakalamalarının nedeni de cephanelikten yüz sandık cephane çıkartmış olmasıdır. Atıf bey, evinde otururken iki manga Hintli askerle sarılarak yakalanmıştır. Kendisini iki gün beklettikten sonra otuz muhafızla İstanbul'a gönderdiler. Bundan da anlaşılıyor ki İngilizler kendilerini zayıf bulmaktadırlar, demek ki çatışmaktan çekiniyorlar. Eğer İngilizler, Eskişehir'deki Kuvayı Milliyeyi de çalışamaz duruma getirirlerse bunu Afyonkarahisar'a da uygulayabilir, bunda hiç kuşkum yok.

Bugün aldığım telgrafta Afyonkarahisar'da da direnmenin başladığını gösteriyor. Buraya özel «talimat» verdim.

Eğer İngilizler Eskişehir'le Afyonkarahisara da yerleşir, orada millî örgütleri çalışamaz duruma getirirlerse Konya Vilâyetinden başka Bursa ve Aydın Vilâyetlerini de bütünden ayırmış olacaklardır. Bunun genel kongreye ne kerte kötü etki yapacağı su götürmez. Bu durum karşısında bütünün selâmetini sağlamak için buradan önemli bir müfrezeyi de alarak Eskişehir'e yollanıyorum. Oradaki taburu ve makinalı tüfek bölüğünü alarak ve Eskişehir bölgesindeki millî kuvvetleri canlandırarak böylece Kuvayı Milliyeyi ve onun istediğini duyurarak işi elden geldiğince barış yoluyle çözümlemeğe çalışacağım. Eskişe-

hirden aldığım bilgilere ve buradaki zihniyete göre en akla yatkın ve en meşru davranış biçiminin bu olduğunu bildiririm.

Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat

Ali Fuat paşanın şifrede Ankara'dan alacağını bildirdiği müfrezenin gücü şunlardan meydana geliyordu: Yüz atlı, iki ağır ve dört hafif makinalı tüfekli bir süvari bölüğü, iki yüz mermiyi beraberinde götüren bir seri ateşli dağ topu takımı (iki top), bir istihkâm, bir de muhabere takımı.

Ali Fuat Paşa, 9 Eylûl 1919 günü akşamı saat on yedide bütün hazırlığını bitirmiş olarak, Yaveri İdris beyle Keçiören'deki evinden ayrıldı. Şarkışla'ya vardığında kendisini 24. Tümen Kumandanı Mahmut beyle kurmay başkanı Ömer Halis bey karşıladı Mahmut beye:

— Bizim Ordu hazır mı Mahmut bey?

Diye sordu. Bunda ufacık bir şaka kokusu olmakla beraber, bu küçük müfreze, başında mangal yürekli bir kumandan olunca elbette bir ordunun gördüğü bir görevi yapabilmek gücünü kazanıyordu. Kahramanlar, tek başlarına bile her yerde bir ordu görevi görmekteydiler.

Ali Fuat paşa, da bundan dolayı «bizim ordu hazır mı?» derken doğru söylüyordu.

Bu küçük müfrezeyi bir kez kendisi görüp denetlemek istiyordu.

Mahmut bey, selâm durumunda:

— Hazır paşam!

Dedi. İnsanın, hayvanın, aracın yürekliliğin bu kıt zamanında müfreze pek iyi hazırlanmıştı. Denetleme için uzun saatlardır, hatta gece - gündüz hazırlanan askerler de hayvanlar da kumandanlar da tığ gibi görünmelerine karşın yorgunluktan bitkin görünüyorlardı. Bunu gören paşa, bu yiğit insan ve hayvan hazinesini daha çok üzmemek ve ezmemek için denetimini çabucak bitirdi ve birkaç ta güzel söz söyledi: Bu yürüyüş, şunun bunun

şeref madalyalariyle göğüslerini doldurması, şunun bunun hevesini yerine getirmek için değildi. Bu yürüyüş, kutsal bir amaç uğruna, elden giden Anayurdu kurtarmak uğruna yapılacaktı.

Saat yirmi ikide yürüyüşe geçilecekti. Paşa, denetim meydanından kışladaki kumandanlık dairesine dönerken gözleri batan güneşe ilişti. Kendisiyle birlikte yürüyen Mahmut beyle Ömer Halis beyi bir işaretle durdurdu. Ayaş dağları üzerinde batmağa hazırlanan güneş, bozkırın tozlu havasını göz kamaştıran çok tatlı bir kızıla boyamıştı. Mor dağların uzun çizgisi üzerinde ateşten bir kağnı tekerleğini andıran güneş, gittikçe büyüyerek alçalıyor ve mavi gökyüzündeki güz bulutlarını bir nar kırmızısiyle yakıyor, bu kızıllık, bütün bozkırın ve Ankara'nın üzerine bir estetik yangını gibi yayılıyordu. Güneş, bu akşam muazzam bir zafer meşalesi gibi gökyüzünü fethediyordu.

Paşa, mavi gözlerini Ayaş dağları üzerindeki zengin doğa şölenine dikerek baktıktan sonra:

— Arkadaşlar, biraz duralım, dedi, buranın gurubu pek güzeldir.

Birlikte batan güneşi biraz da askerce duygularla ve yıllarca içinde bulundukları kanlı savaş sahnelerinin zengin anılarına bağlayarak seyrettiler.

Yürümeğe başlayacakları zaman Ömer Halis bey, birdenbire coşkun bir sesle şiir okur gibi:

— Gördüğümüz batış, felâketlerimizin sonu ve bu batıştan sonra gelecek şafak ta kurtuluşumuza başlangıç olsun!

Diye bağırdı.

Öbürleri bu dileğe ortak oldular:

— İnşallah!

— İnşallah.

Sonra, her üçü de anılarına gömülerek kışlaya yollandılar.

Ali Fuat paşa, yanına yardımcı olarak aldığı yaveri İdris Çora, yirminci kolordu harekât şubesi müdürü Kurmay Yüzbaşı Rasim, Kolordu Süvari bölüğü kumandanı üsteğmen Recep, Süvari Bölüğü Takım Kumandanı Teğmen Sami, Kolordu Mülhakı Süvari Üsteğmen İbrahim, Kolordu sağlık Başkanı Doktor Binbaşı Kemal, Kolordu Karargâh Veterineri Yüzbaşı Ali beylerle birlikte atının üzerinde Sivrihisar'a doğru yola çıktı. Millî Kurtuluş Savaşında Ayvalık cephesiyle birlikte ikinci kez bir nizami ordu birliği bir nizami ordu kumandanının emri altında emperyalist düşmana doğru yürüyordu. Evet, daha önce Ayvalık'ta Kolordu Kumandanı Albay Bekir Sami beyin uyarmasiyle Ali (Çetinkaya) beyin güçleri, salt nizami ordu gücü olarak, çıkarma yapan Yunanlılara ilk kurşunları atmışlardı. Nedir ki Eskişehir'deki düşman, Ayvalık'a çıkanların patronlarıydı ve bu gün dünyanın en güçlü ve tehlikeli devletinin askerleriydi. Bu yürüyüş, genişlik ve tehlike bakımından bambaşkaydı ve komplikasyonlarla doluydu. Bütün bu sorumlulukları tek başına üstüne alan bir kolordu kumandanı, birinci dünya savaşında bizi yenmiş olan en büyük devlete meydan okuyordu. Sonra, gerek bu kumandanın direnci ve gerekse yirminci kolordu, Anadolu'da başlayan ihtilâlin ocağından çifte su almış bulunmaktaydı.

Ali Fuat paşanın başında bulunduğu ihtilâl müfrezesi, çok tehlikeli bir bölgeye ateşten bir kama gibi daldı. Buralarda durum hiç de elverisli değildi. «Eskişehir, Çorum, Afyonkarahisar, Konya Millî kongreye karşı belli - başlı birer direnme merkezî haline gelmişti. Eski Bursa vilâyeti ile İzmit ve Bolu sancakları» bir yan tutmayarak güreşin sonucunu bekliyorlardı. Kastamonu ile Çorum, İstanbul'un birer kalesi olmak hevesiyle kıpırdanmaktaydı. Ankara'nın içinden ve bütün bölgenin en örgütlü insan stoku olan Alevîlerden yüz bulmayan Vali Muhittin paşa Çorum'a geçmiş, orada Çorum mutasarrıfı

Samih Fethi beyle (M. Turhan Tan) bir beraberlik kurmak için baş - başa vermişti. Süleyman Şefik paşanın kandırabildiği 58. Alay Kumandanı Mustafa bey, Kastamonu'da İstanbul'a çalan rengini belli etmiş ve Muhittin paşaya destek olacağını bildirmişti. Şimdilik, Ali Fuat paşanın karşısında iç ihanet olarak bu tahta perde bulunuyordu.

Muhittin Paşa, Samih Fethi ve alay kumandanı Mustafa beyle anlaştıktan sonra bir büyüklenme hastalığına tutulmuş görünüyordu. Batı Anadolu işini bir atılımda bitireceğini sanmağa başlamıştı, 14 Eylûl 1919 da Dahiliye Nazırı Adil beye gönderdiği şifrede anlam olarak şöyle diyordu:

— Ankara'nın merkezi dışında durum bize pek elverişlidir. Sivas, Amasya ve Ankara dolaylarından oralara az ya da çokça kuvvetler gönderilecek olursa amaca varılacağı yüzde yüzdür. 58. Alay Kumandanı Mustafa bey, hükûmete (İstanbul) katılmıştır. Mustafa bey, yiğit ve atak bir askerdir. Ali Fuat paşanın harekete geçmesi sorunu üzerinde çok dikkatle durulmağa ve düşünülmeğe değer. Oralardan elde edilecek kuvvetlerle Ankara üzerine yürümek mümkündür. Bu iş, az bir kuvvetle başarılabilir.

15 Eylûl 1919 da Dahiliye Nazırı Adil beyin şifresi şunları bildiriyordu:

— 310 senesinden 314 senesine kadar olan erattan istenilen miktar jandarmaya celbolunabilir. Bu suretle kâfi derecede kuvvet toplandıktan sonra oralara takarrüp edeceklerin ele geçmeleri derkârdır. Şayet taarruz ederlerse erbabı isyana silâhla mukabele pek zarurîdir. İcap eden her türlü tedarikâtın ittihazında katiyen tereddüt etmeyiniz. Sabık kumandan Ali Fuat paşanın elli kadar suvari ile Sivas'a geldiği haber alındı. İşte, kuvvetleri bununla da anlaşılıyor. Bir takım işaat ve teheyyücata kulak asmayınız ve nüfuzu hükûmeti her yerde irae ve takviyeye gayret buyurunuz.

Ali Fuat paşa ele geçirdiği bu şifreyi okuduktan sonra öfkeyle ve isyanla şöyle düşündü: «Bu nasıl vicdandır? Dahiliye Nazırı Adil bey, hayâ etmeden bu emri nasıl verebilmiştir? Şifredeki mânâ açıktır. Dahiliye Nazırı, vatan evlâtlarının, kardeşlerin birbirlerini boğazlamaları için Valiye emir veriyor. Sonra sıkılmadan da hamiyetten ve vatanperverlikten bahsediyor.»

Ali Fuat paşa, Ankara Valisinin er-geç bir haltedeceğini sezdiğinden arkasını boş bırakmıyordu. Vali teftişe çıktığında arkasına albay Osman bey'i takmıştı. Yola çıktığında yerine kolordu kumandan vekili olarak Mahmut beyi bırakmıştı. Muhittin paşanın, işi komployа ve ihanete dek götürmesi sonucunda Mahmut beyi makine başına çağırdı ve kesin emirler verdi. Sivas genel kongresi de artık Ankara Valisinin bir yana itilmesi gerektiğini anlamış ve Ali Fuat Paşadan onun tutuklu olarak Sivas'a gönderilmesini istemişti. Ali Fuat Paşa, buna bir kez girişmiş başaramamıştı. Bunun üzerine Mahmut beyle anlaşarak daha temelli tedbir aldılar. İstanbul hükûmetinin umut bağladığı üç kişiyi Kuvayı Milliyenin yolu ortasından kaldırmak işi de Ali Fuat paşanın omuzlarındaydı. Bu üç kişi Ankara Valisi Muhittin Paşa, öbürü Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi, üçüncüsü de Kastamonu'daki Alay Kumandanı Mustafa beydi. Bunların bir yana itilmesiyle bütün Çorum ve Kastamonu bölgesi Millî Kuvvetlerin bölgesi durumuna gelecekti. İlkönce bu amaç üzerinde ilerlemek gerekiyordu.

Ali Fuat paşanın Ankara'da bıraktığı değerli arkadaşları Mahmut beyle Ömer Halis bey, Muhittin paşaya güzel bir tuzak kurdular ve onu yakalayıp tutuklu olarak Sivas'a gönderdiler. Samih Fethi bey Sivas'a gitmek zorunda bırakıldı, Alay Kumandanı Mustafa bey de yakalanıp Ankara'ya götürüldü.

Bu olaylar kısaca şöyle geçti: Mahmut beyle Ömer Halis bey, Muhittin paşayı Çorum'da ele geçirememeyecek-

lerini anlamışlardı. Bir bahaneyle Valiyi Ankara'ya getirterek yolda yakalamağa karar verdiler. İlkönce Ankara'ya dönmek istemeyen Muhittin Paşa, sonra buna razı oldu. «Ankara'ya emniyetle girebilmek için bilmeyerek kendisini tevkife memur edilmiş olan Keskin milli müfrezesini iğfale çalıştı. Keskinli Rıza bey ve arkadaşları, paşayı Çorum'dan çıkarabilmek için kendisiyle anlaşmış gibi bir vaziyet almışlardı.»

17 Eylûl'de Çorum'dan ayrılan Vali Muhittin Paşa 19 Eylûl'de Sungurlu ile Keskin arasındaki yolda pusu kurmuş olan Rıza beyin müfrezesince yakalandı.

Muhittin paşanın tevkifi şayi olur olmaz, Çorum, derhal hükûmetle alakasını kesmiş, umumî kongreye tâbi olmuştur» Samih Fethi beye de makamını bırakarak Sivas'a gitmekten başka yapacak şey kalmamıştı.

— 7 —

SİNOP ŞEHRİNİN BAŞINDA DÖNENLER

Fikirler, cebir ve şiddetle top ve tüfekle asla öldürülemez.

Mustafa KEMAL

4 Ağustos 1919 günü Samsun'dan gelip İstanbul'a giden yolcu vapurundan bir Türk polis memuriyle bir adam çıktı. Polis, bu adamın muhafızıydı. Yanındaki adamı alıp Sinop hükûmet konağına götürdü. Mutasarrıf, dairesinde oturmuş, kimi evrakları gözden geçiriyor, bir yandan da Karadenizin koyu mavi yaz suyu üzerinde gözlerini gezdirerek serinlemeğe çalışıyordu. Gözleri, hem ferahlamak istiyor hem de denizi kendi gölleri durumuna getiren düşman savaş gemilerinin külrengi silüetlerini araştırıyordu. Onlardan biri ya da birkaçı Sinop'a yakın sulardan geçerken her zaman yüreği hop ediyordu. Onun da Mustafa Kemal'in kocaman altın meşalesinden yaktığı küçük bir meselesi vardı. Mustafa Kemal, karargâh arkadaşlariyle Bandırma vapurunda İstanbul'dan Samsun'a giderken Sinop'a yeni atanmış olan bu genç ve iyi yürekli Sinop mutasarrıfına da rastlamıştı. Mustafa Kemal, bu genç adamda bir Hürriyet ve İtilâfçı tipi bulmuş, İstanbul'dan Sinop'a dek üzerinde işleye - işleye

onu ihtilâlci aydınlardan biri olarak yetiştirmişti. İstanbul'dan bir hürriyet ve İtilâf partili olarak çıkan Mazhar Tevfik bey, Sinopa bir Kuvayı milliyeci olarak ayak basmıştı. İşte, onun biraz böyle olduğu Sinop'ta bilindiğinden her gelen ve Sinop limanına demirleyen gemiden bir kötü haber bekliyordu. Onu daha çok ürküten gemiler, İstanbul'dan gelenlerdi. Bütün kötü haberlerin kaynağı orasıydı. Bütün taun mikropları, Anadolu'nun temiz ve saf havasına ordan yayılıyordu. Evet, sanki İstanbul'da mikrop fabrikaları vardı ve bunlar, durup dinlenmeden bir avuç toprağa sıkışıp kalmış olan birkaç milyon Türk'ü yok etmek için harıl harıl mikrop üretiyor ve bu umutsuz ülkenin içine salıyorlardı. Mazhar Tevfik beyle pek çok Sinoplu'yu hergün titreten kötü haber birbiri arkasından gelip duruyor, millet, ölüm saatini bekleyen bir idam mahkûmu gibi durmaksızın yaklaşan uğursuz ayak seslerini dinliyordu. Mustafa Kemal'in yeni çömezi Mazhar Tevfik bey, karaya ayak basan her yabancıyı hemen seçtiği gibi vapurdan inip hükûmet dairesine doğru yürüyen resmî Türk polisiyle yanındaki orta yaşlı, aydın yüzlü adamı da görmüş, odasının kapısını çalmalarını bekliyordu. En sonra kapı çalındı, ilkönce polis, sonra yanındaki adam, içeri girdi. Mazhar Tevfik bey, zayıf yüzünün ortasındaki zeki gözleriyle her ikisini de süzdü. Polis, ilerleyerek elindeki evrakı genç mutasarrıfa uzattı. O, evrakı incelemeğe başlamadan polisin getirdiği adam, mutasarrıfın bürosunun önüne yaklaşarak hikâyesini kısaca şöyle anlattı:

— Mutasarrıf beyefendi, ben, eski Samsun mebusu Osman'ım! Samsun Rum metropolitinin isteği ile İngilizler beni yakaladılar ve Malta zindanlarına göndermek üzere yola çıkardılar. Hamiyet ve milliyet namına beni himaye ediniz ve beni Malta'ya göndertmeyiniz. Bu, sizin elinizdedir, mutasarrıf beyefendi.

Mazhar Tevfik, buna üzüldü. Hemen Osman bey-

le polise oturmaları için yer gösterdi. Adam salarak Belediye başkanı Rasim, Hürriyet ve İtilâf partisi başkanı Akif, Ticaret Odası Başkanı Şükrü, askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Şevket beyleri çağırttı.

Hepsi gelip oturduktan sonra Osman beyi onlarla tanıştırdı ve üzücü hikâyesini anlattı, ayrı - ayrı hepsine tanıttı:

— Sizin vereceğiniz karara bağlı bu, dedi. Osman beyi İngilizlere vermemek ve vapura göndermemek sizin hamiyet, milliyet ve insanlığınıza bağlı. Aydın bir Türk çocuğunu göz göre göre arslanın ağzına mı atacağız? Yarın, bunun hepimizin başına gelmeyeceğini kim söyleyebilir?

Genç mutasarrıfın odasında toplanan bu iyi yürekli insanlar eski Samsun mebusunu geri vermemek için direnmeğe karar verdiler. Nedir ki İngilizleri kızdırmamak için de bunu bir «hilei şeriyeye» bağlamak gerektiğinde karar kıldılar. Güzel bir dekgelişle o günlerde sağlık kurumlarını denetlemek için Kastamonu Sağlık Müdürü Ferruh Niyazi Sinop'ta bulunuyordu. Şer'î bir hiyle yolu arayan bu iyi insanlar, Ferruh Niyazi beyin de düşüncesini sordular:

— Osman beyin bu tehlikeyi atlatması için bir tek çare vardır, o da doktor raporudur! Bunun için de hükûmet tabibi Kenan beyden «dört başı mamur» bir rapor alıp bana getirirseniz, ben de imzaladıktan sonra hükûmete verirsiniz!

Dedi Osman bey, bunun üzerine hükûmet doktorundan güzel bir rapor aldı ve rapor Sağlık Müdürünce imzalanarak mutasarrıf Mazhar Tevfik beyin masasının üzerine geldi. Mazhar Tevfik bey, Osman beyin vapurla İstanbul'a gidemeyeceğini, gittiğinde diriminin tehlikeye gireceğini, bu rapora dayanarak bildirdi. Görevli polis, bu evrakı alıp Osman beyi Sinop'ta bırakarak Samsun'a döndü.

Mazhar Tevfik bey, bu olayı Mustafa Kemal paşa ile

birlikte Dahiliye Nezaretine ve Kastamonu Vali vekiline de bildirdi. Samsun mutasarrıfı Hamit beyden de durumu sordu. Nedir ki mutasarrıf orda yoktu. Onun için ordan bir ses çıkmadı. Dahiliye Nazırı Adil bey, gönderdiği şifrede anlam olarak şöyle diyordu:

— Bu gibi işlere karışmayınız ve Osman beyi hemen mahfuzen İstanbul'a doğru yola çıkarınız.

Kastamonu Vali Vekili de bu anlamda bir emir gönderdi. Sonradan Samsun hükûmet konağına gelip Mazhar Tevfik beyin şifresini okuyan Samsun mutasarrıfı Hamit bey ise şöyle karşılık verdi:

— Vatanperverleri imhaya matuf bir harekettir. Benim Samsun'da bulunmayışımdan bilistifade yapılmıştır. Mümkün olan muavenet ve müzahareti esirgemeyiniz.

Mustafa Kemal'den bir karşılık gelmeyişine genç mutasarrıf çok üzüldü.

İki gün sonra Dahiliye Nezareti müdürlerinden Münir bey, yanında Samsun İngiliz temsilcisi Rum asıllı yedek yüzbaşı Solter ve bir Ermeni tercüman olarak Sinop hükûmet konağının kapısından içeri girdi. O aralık genç mutasarrıf yerinde olmadığından tahrirat müdürleri odasına girip otururak mektupçu Hüseyin Hilmi beyi çağırttılar.

Bir İngiliz ganbotunun limana demir attığını gören Tevfik bey hemen bir tehlike sezinleyerek sıvışmıştı.

Ermeni Tercüman, Yüzbaşı Solter'in ilk sorusunu Hüseyin Hilmi beye şöylece sordu:

— Osman bey nerede?

Mazhar Tevfik bey, böyle bir sonuç beklediğinden mektupçu ile anlaşmış, ne biçim karşılık verileceğini kararlaştırmıştı. Direktifi yerine getirmekte hiç duraksamadı:

— Bilmiyorum ve tanımıyorum.

Solter, çekilmiş şifrelerin müsveddelerini istedi. Mektupçu:

— Şifreler mutasarrıftadır; bende yoktur!

Dedi. Yüzbaşı Solter adamakıllı kızdı:

— Şimdi çağırtınız mutasarrıfı!

Diye bağırdı.

— Mutasarrıf, köylere teftişe çıkmıştı. Şimdi, hangi köyde olduğunu bilmiyorum.

Solter küplere binmişti. Bir yandan da Hüseyin Hilmi beyin sözlerini taklit etmeğe çalışarak:

— Bilmam.. Bilmam!

Diye kekeledi, öfkeli bir alayla örtülen yüzü, öfkesinin yapmacık olduğunu gösteriyordu.

Yüzbaşı Solter, Mektupçuyu dışarı bırakmayarak polis komiseriyle karantina memuru Mustafa efendiyi çağırttı. Onlar da:

— Osman beyi bilmiyoruz. Görmedik!

Deyince Solter, bu kez gerçekten öfkelendi. Bütün bu memurlardaki ağız birliğini sezmişti.

Yeni gelenleri sorguya çekerken mektupçu, tahrirat kalemine açılan ufak pencereden arkadaşlarına çabucak fısıldadı:

— Osman beyi arıyorlar; haber verin!

İyi ki bunu fısıldamıştı. Osman bey, başında dönen büyük tehlikeden habersiz kahvede oturmuş, çay içiyordu. Haberi alanlardan biri hemen kahveye koştu, durumu anlattı. Bunun üzerine yanına oturan Hürriyet ve İtilâf Partisi başkanı Akif bey, Osman beyi elinden yakaladığı gibi kendi evine götürdü.

Mektupçu Hüseyin Hilmi beyle polis komiseri ve Karantina memuru hâlâ yüzbaşının karşısında sorulan sorulara kaçamak karşılık vermeğe çalışırken bir Ermeni yurttaş koşarak soluk soluğa geldi:

— Osman bey şimdi kahveden kalkarak Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Akif beyin evine girdi. Kahvede de bir gözcü bıraktılar!

Dedi. Bu gammazlamayı küçük tahrirat kalemi pen-

ceresinden dinleyen arkadaşlardan biri, yine koşarak Akif beyin evine haber götürdü. Polisler, Ermeni muhbiri önlerine katarak Akif beyin evine gittiler. Her yanı aradılar. Kimseyi bulamadılar.

Akif beyin ev halkı espiyonun hünerini işitince hemen Osman beye bir kara çarşaf giydirmişler ve onu kadın kılığında yandaki komşu eve aşırmışlardı.

İngiliz yedek yüzbaşısı Solter, artık oyunu adamakıllı anlamıştı. Bu sık saflar arasından Osman beyi söküp alamayacağı belliydi. Elinde de zorlayıcı bir güç yoktu. Nedir ki yine de zarar yapabilecek durumdaydı. Münir bey, işi çözümlemeğe kararlı, mektupçuyu alarak odadan çıktı:

— Azizim, dedi, vaziyet çok fena; hepimizi tevkif etmek istiyorlar. Beni gizlice mutasarrıfla görüştür. İşi idare etmeğe çalışalım. Münir bey, İngilizleri alıp sonradan Rıza Nur Kitaplığı olan eski Rus konsoloshanesine götürdü. Hüseyin Hilmi bey, Mazhar Tevfik beyi saklandığı yerde telefonla buldu ve olup bitenleri olduğu gibi anlattı. Mutasarrıf, yine gizliden Münir beyle görüştü. Bir karara varmışlardı. Öğleden sonra bürosunda İngilizlerle görüştü. Yüzbaşı Solter'in de başı derde girmişti. Bu kuvayı milliyecilerin elinden adam alınamayacağını anlamıştı. Mutasarrıf, Osman beyin hastalığı geçince onu göndereceğini bildiren bir kâğıt imzalayarak yüzbaşıya verdi. Ona bu da yeterdi. O da bu kâğıtla daha üst kumandanlığa karşı kendini koruyacak bir kalkan ele geçirmişti. Kâğıdı, Osman bey yerine, cebine indiren yüzbaşı Solter görevini yapmış ve sözünü geçirmiş olduğundan ak givnekli ve silâhlı deniz askerlerinin önünden yürüyerek külrengi dumanlar püskürten ve parmaklarına davanmış meraklı deniz askerlerinin ve subaylarının başları dizilmiş küçük ganbota bindi. Küçük savaş gemisi, kıçında büyük bir İngiliz bayrağı dalgalanarak Samsun'a doğru ilerlemeğe başladı.

Mazhar Tevfik bey, bir kez daha Osman beyi kurtardığı için seviniyordu. Pek iyi tanıdığı bu ganbotun limana demir attığını ve içinden bir manga silâh - endazla bir İngiliz subayının çıktığını gören Mazhar Tevfik bey, hemen görevi Mektupçuya bırakarak belli bir yere saklanmak için savuşmuştu. Ancak böylece onları savsaklayabilir, zaman kazanabilir, bir tedbir düşünebilirdi.

Mazhar Tevfik bey ve arkadaşlarının sabırsızlık ve üzüntü ile bekledikleri Mustafa Kemal'in şifresi en sonra 15 Ağustosta gelebilmişti. Şifre şu anlamdaydı:

— Osman bey üstüne gönderdiğiniz uzun telgrafınız buraya tam dokuz günde gelebildi. Mutasarrıf Hamit beyin 8 Ağustos 1919 tarihli «cevabî» şifresi burada hiç çözümlenemedi. İsmail Hakkı beyin buna uygun davranışı üzerinde gereken işlem yapılmak üzere 3. Kolordu Kumandanı ile Samsun Mutasarrıfı Hamit beye Kâzım paşa hazretlerine önemle yazılmıştı. Serüven gerçekten üzücüdür. Göstermiş olduğunuz millî yiğitlik ve sevgi şükrana değer. Osman beyin İstanbul'a gitmesi hiç doğru değildir. Kendileri benimle buluşmak üzere hemen Sivas'a yola çıkmalıdır. Biz de bir kaç güne dek oraya yollanacağız.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat paşa hazretleriyle her zaman ilişki sürdürülmesi ve onun direktiflerine göre davranılması rica olunur. Mevkiinden düşmek, yurtseverler için hiç sözü edilecek bir şey değildir.

Her ne zaman zorunluluk karşısında kalınırsa milletin kucağı fedakâr çocuklarına açıktır. Durumu, gecikmeden bildirmenizi diler, size başarılar dilerim. Bu telgrafı alıp almadığınızı bildirmenizi rica ederim.

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'den Sinop'a gelen bu telgraf, en başta Mutasarrıf Mazhar Tevfik olmak üzere eski Samsun mebusu Osman beyle bütün onu kurtarmağa çalışan yurtsever arkadaşları çok sevindirdi. Onun emrine uyarak, hemen, Osman beyi karadan Sivas'a göndermek üzere

davrandılar. O ara Samsun'dan gelip İstanbul'a giderken Sinop limanına uğrayan Amasya vapuru İngilizlere yeni bir oyun oynamak için genç mutasarrıf ve arkadaşlarına yeni bir düşünce verdi. Sözde Osman bey, Şükrü efendi adlı polis muhafiziyle bu vapura binmiş olacak, bindiğini bildiren bir telgraf da hemen Dahiliye Nezaretini çekilecekti. Vapur İstanbula vardığında elbette içinden ne Osman bey, ne de muhafızı çıkacaktı. İşte, Amasya vapurunun kaptanı da onların Sinop'ta gemisine bindiklerine ve Zonguldak'ta karaya çıkıp bir daha geri dönmediklerine tanıklık edecekti.

Kaptanla bu yolda anlaşan Mazhar Tevfik bey ve arkadaşları, sessizce Osman beyi yola çıkarmağa hazırlandılar.

Gece yarısı, el-ayak çekilip te sokaklarda kedilerden, köpeklerden, bir de dost pazvantlardan başka kimse kalmayınca Osman beyle polis Şükrü efendi birer kiralık ata bindirilerek uğurlandılar. Bulutsuz, apak bir gökyüzünde yusyuvarlak bir ay, sık ağaçlıklar, bağlar, bahçeler arasındaki ince toprak yolları aydınlatıyor, Mustafa Kemal'in üzgün yolcusunu yüreklendiriyor ve hûlyalandırıyordu.

Onu yolcu eden Mazhar Tevfik bey, Binbaşı Şevket bey, Belediye başkanı Rasim bey, Hürriyet ve İtilâf partisi başkanı Akif bey, Ticaret Odası Başkanı Şükrü bey, parmaksızzade İsmail bey ve Mektupçu Hüseyin Hilmi bey, yeni özgürlük güneşi Mustafa Kemal'e doğru yola çıkan yolcunun elini sıkıp paşaya çok selâm söylemesini de dilledikten sonra evlerine dağıldılar. Eski Samsun mebusu Osman bey, gitmiş, ardında gözleri Mustafa Kemal'e dönük ve birbirine yeni bir ideal için kenetlenmiş bir avuç yürek bırakmıştı.

Mazhar Tevfk bey, ertesi sabah, İstanbul'a Samsun'daki İngiliz temsilciliğine, Ali Fuat Paşaya ve Mustafa Kemal'e yalan ve doğru dört şifre telledi ve bu kez ne

gibi bir bomba patlayacağını serinkanlılıkla beklemeğe başladı.

Mustafa Kemal'den 27 Ağustos tarihli bir şifre geldi. Mazhar Tevfik beyi yurtsever işinden dolayı kutluyor ve Sivas'a genel kongreye üç Sinop delegesi göndermesini istiyordu.

Üç gün sonra Ali Fuat paşadan gelen şifre daha uzundu ve genç mutasarrıf için övgülerle dolu olduğu gibi Kuvayı Milliyenin güçlenmekte olduğu ve daha da güçlenmesi gerektiği üzerinde bilgiler veriyor, güzel şeyler söylüyordu.

Henüz İstanbul'dan ve Samsun'dan beklenen olumsuz ve tehlikeli ses çıkmamıştı. Gençliğine göre epeyce yüksek takatta bir patlayış olacağı anlaşılıyordu.

7 Eylül 1919 günü Sinop limanına iki Amerikan savaş gemisi yanaştı. Gürültü ile demir attılar. Bunlardan birisinden iki İngiliz subayı ve üç silâhlı denizeri bir motora binerek karaya çıktılar. Bu subaylardan biri Samsun İngiliz temsilcisi Rum asıllı yedek yüzbaşı Solter'di. Silâhlı üç deniz askerinden birinin elinde katlanmış kocaman bir İngiliz bayrağı bulunuyordu. Yüzbaşı Solter, askerlerin başında doğruca eski Rus konsoloshanesine gitti. Askerlere, savaş sırasında yarısı sağlam kalan bayrak direğine İngiliz bayrağını çektirdi. İngiliz bayrağı, Karadenizden esen serin rüzgârla dalgalanmağa başladı. Mustafa Kemal, henüz Havza'dayken Amasya Saat Kulesine İngiliz bayrağı çeken ve halkın kendisini linç etmesinden korkup kaçan bu yüzbaşı, aylardan sonra, içindeki bir kompleksi çıkış noktası arayarak Sinop'a da İngiliz bayrağı astırarak otorite kurmak istiyordu.

Amerikan Savaş gemilerinden inen yalnız bunlar değildi. Ayrı bir motor karaya birkaç Amerikalı da çıkardı. Bunlar albay Boer ile maiyetiydi. Solter'le adamları. Rus konsoloshanesine kapanıp kaldıkları halde Amerikalı deniz albayı ile adamları doğruca hükûmet konağına gittiler

ve bürosunda genç mutasarrıfı ziyaret ettiler. Mazhar Tevfik bey, konuklarına kahve ve çay ikram etti. Oturup havadan - sudan konuştular. Konuklar kalkıp giderken Mazhar Tevfik beyi de gemileri ziyarete çağırdılar. Mutasarrıfın içinden kötü kuşkular geçti. Böyle düzenbazlıkla yakalanmak «belkisi» kafasından birçok kez geldi - geçti. Yine de Amerikalıların bu kahpeliği yapmayacakları üzerinde bir kanı, onu konukların yanı sıra savaş gemilerine sürükledi. Onlar da genç mutasarrıfa soğuk içecekler ikram ettiler, onu ağırlayıp yine motora bindirip kıyıya bıraktılar. Amerikan mandası propagandası ile İngiliz mandası propagandasının doludizgin yarış ettiği Türkiye'de yüzbaşı Solter elbette bu davranışlariyle okkanın altına girmişti.

İkindiüstü, Karadenizi yalayarak gelen tatlı bir poyraz, Amerikan savaş gemilerinde çalmağa başlayan bandonun coşkun ve hoppa havalarını kıyıya sürüklemeğe başladı. Gemiler, kalkmak üzereydi. Sinop halkı da deniz kıyısına dökülmüş, hem Amerikan savaş gemilerini seyrediyor, hem de mızıka dinliyordu. Mutasarrıf Mazhar Tevfik, Binbaşı Şevket, Belediye Başkanı Rasim, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Akif bey de kayıkla limanda dolaşıyor ve bandonun çaldığı güzel havaları dinliyorlardı.

Gemiler, demir alıp ağır - ağır suları yarmağa başladı. Sonra kayalığı dönüp gözden ırak oldular, arkadaşlariyle, kayıktan iskeleye çıktığında mutasarrıfın eline bir zarf tutuşturdular. Mazhar Tevfik bey, zarfı büyük bir ilgiyle açtı, yer gibi okudu, bütün keyfi kaçtı. Gözleriyle ne yazdığını soran arkadaşlarına mektubun içindekileri özetledi:

— Bugün gelen İngiliz mümessili yazıyor, dedi, «bizim geldiğimizi duymadınız mı? Niçin bizi gelip ziyaret etmediniz? Hep Amerikalıların peşinde dolaştınız. Şimdi gel, beni ziyaret et» diye emir veriyor.

İngiliz temsilcisi burda haksızdı. İlkin nezaket ziya-

retini onun yapması gerekti. Bu protokolu bilerek çiğneyen İngiliz Subayının bir hadise çıkarmak istediği anlaşılıyordu. Bu, Rus konsolosluğuna hışımla İngiliz bayrağını çekmesinden de belliydi. Mazhar Tevfik bey, temsilcisinin mektubuna Fransızca birkaç satırla karşılık verdi: «Hoşgeldiniz!» dedi. Ayrıca bir istekleri olup olmadığını da sordu.

*

8 Eylül 1919 kurban bayramı sabahı Sinop şehri karıştı. Olay şöyle başladı: bütün sokaklarda alaca - bulaca entari ve giyneklerini giymiş çocuklar dolaşıyor, büyükler birbirlerini kutlamak için sokağa ilk adımlarını atıyorlardı. Varlıklı evlerin önünde boğazlarından kan fışkıran koçlar yatıyor, yoksul evlerin insanları, bu koyunların etinden belki kendilerine de bir parça düşer diye uzaktan yakından sabırsızlıkla gözetliyorlardı.

Mutasarrıf evinde pijamasiyle oturmuş, sabah kahvesini içiyor, bir yandan da herkesten önce kutlamağa gelen muhasebeci İhsan beyle şurdan-burdan konuşuyordu. Bu ara dışarda bir gürültü oldu. Mazhar Tevfik bey, yerinden fırladı, zaten kuşkuda idi. Nedir ki hiçbir şey düşünmeğe ve yapmağa vakit kalmadan yüzbaşı Solter yanındaki İngiliz teğmeni ve üç silâhlı İngiliz askeriyle odaya daldı. Dışarda kapıyı bekleyen adamı bir kenara iterek palas - pandras içeri dalmışlardı.

Yüzbaşı Solter, süngü takmış olan askerleri kapıya dikti. Sonra, İhsan beyin kim olduğunu sordu, karşılığını alınca onun çıkıp gitmesini emretti. Muhasebeci çıkıp gittikten sonra Solter Mutasarrıfa:

— Çabuk giyinip benimle geleceksiniz!

Diye sert bir sesle ve amirce bağırdı.

Mazhar Tevfik bey, İngilizce gitmenin nereye varacağını anladığından bir kurnazlık düşündü:

— Peki, şimdi giyinip geleyim!

Dedi. Oturma odasından yatak odasına geçen Mazhar Tevfik bey, pencereden dışarı atladı. Arka bahçeye ayak bastıktan sonra ağaçların arasından gözden uzaklaşmak kolaydı. Çitler üzerinden atladı, bahçeden bahçeye geçti. Epeyce ötede bahçeler içindeki Belediye Başkanı Rasim beyin evinin tokmağını güm - güm öttürdü. Rasim bey, mutasarrıfı sabah - sabah böyle pijama ve terlikle görünce işi anladı. Hemen adam salarak küçük Kuvayı Milliye grupuna haber gönderdi.

Yüzbaşı Solter, Mazhar Tevfik beyin bir türlü giyinip gelmediğini görünce bir kez daha aldatıldığını anladı. Bunun üzerine bütün evi aramağa başladı. Harem bölümünde mutasarrıfın eşinin bayramını kutlamağa gelen kadınlar süngülü ve tabancalı İngiliz asker ve subaylarının destursuz odaya daldığını görünce çığlığı basarak paniğe kapıldılar. Odada çarşaflariyle oturan ve askerler içeri girince peçelerini de yüzlerine örten bu kadınlar karşısında Yüzbaşı Solter de şaşırdı. Daha önce bir evden mebus Osman beyin çarşafa sokularak kaçırıldığını işittiğinden şimdi karşısında peçelerini örterek korkudan tir - tir titreyen kadınlardan her birini bir mutasarrıf olarak düşünmenin gerektiğine inandı ve bu Müslüman kurnazlığını boşa çıkaracak zekâya sahip olduğunu ispatlamağa kalktı. Bütün kadınları kaldırıp karşısına dizdi ve birer-birer peçelerini açarak yüzlerini gözden geçirmeğe başladı. Hepsinin de kadın olduğunu görünce yenildiğini anladı. Bundan sonra bütün evi deliğine - deşiğine varıncaya dek aramak emri verdi.

Yüzbaşı Solter, elleri boş dönmenin ve yenilmiş olmanın utancı içinde darmadağın ettiği evden ayrıldı ve doğruca hükûmet konağına gitti. Kapalı cümle kapısını açtırdı. Odacının kapıyı açmasını beklemeyen Solter bunu dipçikle kırdırarak mutasarrıfın odasına girdi. Odacıdan bir bayrak direği istedi. Odacı, bayrak direği yerine

meydan süpürgesinin sopasını çıkararak getirdi. Solter'ın emri üzerine İngiliz askerleri İngiliz bayrağını bu sopaya geçirdiler ve bunu pencereden dışarı sarkıttılar.

Öbür yandan kuvayı milliye gurubu çabucak Rasim beyin evinde hâlâ sırtındaki pijamasiyle oturan Mutasarrıfın çevresinde toplandılar. İvedi bir karar vermek gerekiyordu. Tarihin bütün olumlu ve başarılı olayları çabuk verilmiş sağlam ve doğru kararların altında yatmaktaydı. Karar, şimşek gibi verilmişti. Alman Savaş bilgininin düşüncesini uyguladılar: En iyi savunma, saldırıydı. Millicî grup hemen sokağa dökülmüş olan hemşeriler arasına karıştı, kalabalık bayram yerini şöyle bir dolaştı. Her dekgeldikleri güvenilir hemşeriye şunu fısıldadılar :

— İngilizler hükûmet konağını bastılar, hükûmeti işgalleri altına aldılar. Penceresine İngiliz bandırası astılar. Mavzeri çiftesi olan alsın, hükûmet konağının önünde toplansın.

Halk, bunu kolayca anladı. Silâhlı - silâhsız, çoluk - çocuk koca bir kalabalık, hükûmet konağını sarıverdi. Halkın tehdit edici bir durumda hükûmet önünde toplandığını ve işin kıvama geldiğini anlayan Belediye başkanı Rasim bey, doğru yukarı çıktı. Mutasarrıfın koltuğuna kurularak uzun bacaklarını yeşil örtülü büyük masanın üzerine atmış olan yüzbaşının karşısına dikildi:

— Yüzbaşı Solter, dedi, şöyle pencereden dışarı bakınız, biraz. Halk heyecandadır. Onların öfkesinden korkulacağını sizler de bizim kadar bilirsiniz. İlk iş olarak hemen şu bandırayı kaldırmalarını askerlerinize emrediniz.

Yüzbaşı Solter:

— Ben Mutasarrıfı aradım, bulamayınca da boş makamını işgal ettim, dedi, mademki aracılık ediyorsunuz, hemen söyleyiniz, mutasarrıf buraya gelsin, görüşelim.

Mazhar Tevfik bey, Rasim beyle birlikte hükûmet konağına yaklaştığında halkın korkutucu bir kalabalık

halinde homurdandığını gördü. Onlar durumlariyle korkmamasını ona duyurdu. Mutasarrıfla B. Başkanı bu yiğit halk seli içinden geçerek hükûmet konağına girdiler. Mazhar Tevfik bey odaya girdiğinde Yzb. Solter'in kendi koltuğuna kurulmuş, bacaklarını da büronun üzerine uzatmış olduğunu gördü. Solter, yüzünde kötü bir alay maskesi olarak o durumda sordu:

— Benden neden kaçıyorsunuz? Elbette, Osman beyin nerde olduğunu söylememek için. Şimdi madem ki geldiniz, söyleyin, bakayım, Osman bey nerde?

Mazhar Tevfik bey, sert bir sesle:

— Siz, benim makamımı işgal etmişsiniz, bir de bana ordan soru soruyorsunuz. Bu durumda size hiçbir şey söylememek hakkını muhafaza etmekteyim. Makamımdan kalkıp bir konuk gibi şurdaki iskemlelerden birine oturup benden insanca ve nezaketle bir şeyler soracak olursanız size sorduklarınız üzerinde cevap verebilirim.

Mutasarrıf, sert ve öfkeli sesiyle bunları söyledikten sonra sinirli adımlarla odadan çıktı gitti.

Mutasarrıfın hışımla çıkıp gitmesi Solter'i şaşırttı. Bu adam, deli miydi? Neyine güveniyordu, iki - üç jandarmasına ve polisine mi?

Kalktı, bayrağın asıldığı açık pencerenin önüne gitti, caddeyi şöyle bir gözden geçirdi. Orada öfkeli bir kalabalık dalgalanıyordu. Hepsinin gözü İngiliz bayrağının asılı bulunduğu penceredeydi. Garip şey, bu bir kuru kalabalık ta değildi. Ellerinde mavzerlerin mekanizmalarını kurcalayan birçok sert yüzlü ve bakışlı kimse de orda dolaşıp duruyor ve pencereye bakıyordu. Demek iş gerçeğe binmişti. Blöf ters bir sonuç vermişti. Bu halk topluluğu yetmiyormuş gibi ara sokaklardan çıkıp gelen takım - takım insanlar da göze çarpıyordu.

Solter de öbür İngilizler de pabucun pahalı olduğunu anlamışlardı. İngiliz soğukkanlılığının bu tuzaktan kurtulmanın çaresini bulacağı belliydi. Solterin korkunç

ve alaycı öfkesi dinmiş, yerine yüzüne soğukkanlı bir düşüncenin kurnazlığı yayılmıştı:

— Belediye Başkanı gelsin, diyeceklerim var!

Diye seslendi. Rasim bey, biraz sonra geldi:

— Ne istiyorsunuz?

Diye sordu. Solter, dostça gülümsedi:

— Bugün kurban bayramınızın birinci günü olduğunu biliyorum, dedi, bu bayram şenliğine katılmak için biz de İngiliz bandırasını çektik, bunda heyecanlanacak ne var? Söyleyin, halk boşuna heyecana kapılmasın. Biz, zaten buraya av için gelmiştik. Sinop ormanlarında yaban domuzu, geyik filan avlayacaktık. Nedir ki iş bu üzücü sonuca geldi. İsterseniz hep beraber bir sürek avı yapalım, Belediye başkanı bey!

Rasim bey, bu uydurmaları sabırla dinledi ve sonra şunları söyledi:

— Bakınız, halk, gittikçe coşuyor, sonra başınıza bir şey gelirse kabahat benden gitti. Ava filân gidilmesi sonra düşünülür. Evvelâ şu bandırayı kaldırın!

Rasim bey, bunları öyle büyük bir saflık ve inandırıcılıkla söylemişti ki Solter ve arkadaşları bir tehlikenin içine düştükleri duygusuna kapıldılar. Solter, askerlerden birine emir vererek bayrağı içeri aldırdı. Sonra, yüzbaşı Rasim beyin koluna girdi. Kendileri önden öbür İngilizler arkadan dışarı çıktılar ve halkın arasından ilerlemeğe başladılar. Halk, durumu hemen kavramıştı. Bütün yüzlerde sessizce kazanılmış bir zafer sevinciyle bir küçümseme ve alayın izleri açıkça göze çarpıyordu. Yüzbaşı Solter, canını kurtarmak için Belediye Başkanını kalkan gibi kullanmak zorunda kalmıştı.

Rasim bey, konuklarını doğruca Belediye dairesine götürdü. Orada onlara bayram şekeri ve kahve ikram etti. Ayranı kabaran halk caddeyi boşaltıp bayram şenliklerine dönünce yüzbaşı Solter ve arkadaşları, konuk edildikleri Rus Konsolosluğuna döndüler. Yüzbaşı Solter, ikidir

Türk halkının saldırısına uğramıştı. Biri Amasya'da saat kulesine İngiliz bayrağı çektiği gün, bir de şimdi. Demek ki Türkler, yabancı bayraklara kendi kutsal saydıkları topraklarında dayanamıyorlardı. Bilmiyoruz, ama, genç yüzbaşı, bundan sonra belki de bu her yere bayrak asmak manisinden temelli vazgeçmişti. Çünkü, hiçbir kitapta Solter'in üçüncü bir bayrak olayına dekgelemedik.

Mazhar Tevfik bey, bu olayı inceden inceye anlatan bir rapor yazarak birini Mustafa Kemal'e öbbürlerini de İstanbul'da Damat Ferit paşa ile İngiliz siyasal temsilcisi olan Amiral Bristol'a gönderdi.

Nedir ki olay bitmemişti. Çorap söküğü gibi uzamak eğilimi gösteriyordu.

Mutasarrıf, aynı raporun bir örneğinide Kastamonu vilâyetine göndermişti. 8 Eylül 1919 günü giden telgrafa geceleyin karşılık gelmekte gecikmedi. Kastamonu'da Vali vekili bulunan Jandarma Kumandanı Osman Nuri bey, makina başında genç mutasarrıfa kısaca şurları salık veriyordu:

— Şimdi İstanbul'dan aldığım emir şudur: Hemen İngilizlerin oturdukları yere gidecek kendilerine tarziye vereceksiniz.

Mutasarrıf ona şöyle karşılık verdi:

— Yaptıkları hareket karşısında asıl İngilizler gelip bana tarziye vermelidir. Sizin bu tebligatınıza uymakta mazurum.

O zaman, kararlı olan Vali Vekilinden şu emir geldi:

— Size muvakkaten işten el çektirdiğimi bildirmek zorundayım. Mutasarrıf vekâletni hemen Binbaşı Şevket beyin almasını ve onun gidip yüzbaşı Solter'e tarziye vermesini kendisine bildiriniz.

Mazhar Tevfk bey, haber salarak Binbaşı Şevket beyi de makina başına çağırttı. Vali Vekilinin emrini mutasarrıftan dinleyen Binbaşı, çok içten bir öfkeye kapıldı.

Millî bir öfkenin bütün içtenliğini taşıyan şu sözlerle Vali Vekilini bombardıman etti:

— Bir Türk Binbaşısı olarak gidip te bir İngiliz yüzbaşısına tarziye veremem. Eğer bu emri bana bir asker sıfatiyle veriyorsanız şu dakikadan itibaren askerlikten dahi istifa ediyorum!

Telin öbür ucuna doğru bu yiğitçe sözler bir şamar gibi uzaklaşırken Şevket bey, omuzlarındaki apoletleri sinirli ve güçlü parmaklariyle sökerek masanın üzerine fırlattı. Şevket bey, bu emre baş kaldırınca Vali vekili, Sinop Jandarma Kumandanı Remzi beyi makina başına çağırdı; Mutasarrıf vekilliğini ve gidip İngilizlerden özür dilemesi emrini ona verdi. Remzi bey hiç ikircikle kapılmadan bu emri benimsedi. Gidip Mazhar Tevfik beyin makamına «azametle» kuruldu. Sonra da Rus konsolosluğunda kuşku ve sabırsızlık içinde bekleyen yüzbaşı Solter ve arkadaşlarına tarziye verdi. Böylece, Sinop'taki kuvayı milliye ruhu da okkalıca bir tokat yemiş oldu.

Solter, ertesi gün yeni Mutasarrıf Vekili Remzi beyi gelip makamında ziyaret etti. Birkaç gün sonra da maiyetini alıp Pontos çetelerini ve örgütlerini silahlandırma peri olan Samsun'a yollandı.

Mazhar Tevfik bey, yeni Mutasarrıf vekili Remzi beyin bir kahpeliğine uğrayarak yakalanıp İstanbul'a gönderilmek korkusuyle Sinop'tan hemen ayrılıp Sivas'a, Mustafa Kemal'e gitmeğe karar verdi. Sinop'un ünlü Merkez beylerinden Çerkez Hasan bey ve atlıları Mazhar Tevfik beyle ailesini aralarına alıp birkaç gün dinlenmesi ve yolculuğa hazırlanması için atla Sinop'a beş saat çeken Samlıoğlu köyüne götürdüler. Ordan Sivas'a doğru yola çıkacaktı. Mustafa Kemal «başın daralınca çık gel!» dememiş miydi?

Mazhar Tevfik bey, giderayak mektupçu Hüseyin Hilmi beye şu pusulayı gönderdi:

— Azizim! Kısmet olursa yarın köye gidiyorum. Bi-

zim maaşı lütfen alınız. Bir de hâdisede nezarete ve vilâyete yazdığım mufassal telgrafla ikinci günü, tekrar yazdığım telgrafın ikişer adet suretini kurşun kalemi ile olsun bana çıkarıp vermenizi rica ederim. Kalemde yazısı okunaklı iki efendi on dakika içinde yazabilirler.

İngilizlerin avdet için emir almaları şayanı dikkattir. Ağır bastık demek oluyor. Neyse, Sinop'u kaybediyoruz. Şerefi millî yerine gelsin de ne olursa olsun. Sinop istediğinden alâ mutasarrıf bulabilir.

Halk namına Kastamonu vilâyet makamına çekilen isyancı telgraf, Vali Vekili Osman Nuri beyi kızdırmış görünüyordu. Yeni Mutasarrıf Vekili Remzi beye halka bildirilmek üzere çektiği telgrafta:

— Blöf yapıyorsunuz!

Diyerek korkutucu bir dil kullanıyordu.

Belediye başkanı Rasim bey 12 Eylül 1919 günü Vali Vekiline şöyle bir telgraf püskürtmesi verdi:

— Burada son defa cereyan eden vakayii müessife dolayısiyle arâyı umumiyeye istinaden çektiğimiz telgrafnameler makamı vilâyetçe blöf telâkki edilmiş ve bir nevi tehditkâr vaziyet gösterilmiştir. Ben, memleketin eşraf ve kadîm hanedanındanım. Hiçbir vakit blöfçii yarandan değilim. Milletim vekâletini hâiz olarak efkârı umumiyeyi makamatı âliyeye iblâğ için o telgrafları çektik. Böyle blöfçülükle ithamım, vekâletini hâiz olduğum milletim ve benim için mucibi şin ve ağır olduğundan bugünden itibaren makamı mutasarrıfiye istifamı veriyorum.

Şaşırtıcı olaylar her yandan hava fişekleri gibi patlıyordu. 18 Eylül 1919 günü Kastamonu'dan Vali Vekili Ferit imzasiyle gelen bir telgraf orda işlerin yolunda gittiğini gösteriyordu. Bu telgraf şaşırtıcı olduğu gibi sevindiriciydi de. Telgraf, özet olarak şunları yazıyordu:

— Sivas kongresi, İstanbul hükûmetiyle bütün ilişkilerin kesilmesine karar vermiştir. Siz de bu karara göre davranınız ve millî gösteriler yapınız!

Rasim bey 19 Eylül 1919 günü vilâyete genç mutasarrıf Mazhar Tevfik beyin göstermiş olduğu millî yiğitlik dolayısiyle işinden uzaklaştırıldığını, halkın da çok sevdiği ve tuttuğu bu değerli mutasarrıfın yine eski görevine dönmesinin çok iyi ve yerinde olacağını bildiren bir telgraf çekti.

Ali Fuat paşanın Kastamonu'ya gönderdiği topçu albay Osman bey bu sırada hapisten kurtulmuş ve başından geçen çok tehlikeli serüveni bir yana bırakmış olarak Kastamonu telgrafhanesinde bulunuyordu. Osman bey, Kuvayı Milliyenin Kastamonu'da işe el koyduğunu gösteren sevindirici ve şaşırtıcı telgrafında şöyle diyordu:

— Mutasarrıf Mazhar Tevfik bey hakkında vilâyete olan telgrafınızı gördüm. Mütalaaları pek muvafıktır. Vilâyetten emir verilmesinin temin edileceğini arzederim.

19 Eylûl 1919

Hemen o akşam vilâyetten Mazhar Tevfik beyin görevine dönmesi için emir geldi.

Mektupçu Hüseyin Hilmi bey, gelen emri sevinçle alarak gece yarısı Şamlıoğlu Köyüne doğru tırısla yola çıktı. Çerkes köyüne bu güzel haberle varan Hüseyin Hilmi bey, mutasarrıfa zaferini bildirdiğinde o da genç yönetici gibi mutluydu.

Ertesi sabah, genç mutasarrıf için yaşayışının en heyecanlı şerefli saatları başlıyordu. Çerkes Hasan bey, topladığı silâhlı, silâhsız yüzlerce atlının başına geçirdiği Mazhar Tevfik beyi at oynatmaları, silâh sesleri, neşeli haykırışlar ve gösteriler arasında Sinop'a dek yolcu etti. Şehir, bir anda el değiştirmiş, İstanbul hükûmetinin dokunduğu yeri kirleten kara parmakları, bu güzel Karadeniz şehri üzerinden bir daha kirletmemek üzere çekilmişti.

Mazhar Tevfik bey, sandalyesine bütün güveniyle oturduktan sonra kocaman bir bildiri yayınladı ve bunda artık, Sivas Kongresi kararlarının ve Mustafa Kemal'in

sözü geçen bir yurtta yaşamağa başladıklarını, İstanbul hükûmetinin Sinop ufuklarında ve Kastamonu'nun Yeşil ağaç denizi üzerinde hüküm süremeyeceğini dosta-düşmana anlatmağa çalıştı.

Sinop şehrinin kaderini böyle birdenbire değiştiren Kastamonu'daki değişikliğin nedeni neydi? Sinop hikâyesinin baş halkası olan Kastamonunun da kocaman bir hikâyesi vardır. Şimdi oraya varalım.

— 8 —

«KAHRAMAN ŞEVKET BEY» DESTANI

Düşünceler, onları savunanlardan çok, onlara saldıranların gölgesinde yayılır.

Anonim

58. Alayın kışlasında bugün sıtmalı bir hazırlık göze çarpıyordu. Bütün erat, denetim düzeninde bekliyordu. Yalnız, burda ilginç bir şey de vardı: Düzenli askerin karşısında sivil giyinekleriyle sıralanmış, her yaştan bir sürü de erkek yer almıştı. Bunlar, eski Alay Kumandanı ve şimdiki Kastamonu Bölge Kumandanı Yarbay Mustafa beyin topladığı seferberlik artığı işsiz-güçsüz serseriler ve aldatılmış saf Kastamonululardı. Mustafa bey, bunları Mustafa Kemal'e ve Kuvayı Milliyecilere karşı savaşa hazırlamakta olan padişahçı güçlerin safında çarpıştırmak uğruna yarı zorla yarı çıkar vaadleriyle toplamıştı. Düzenli erat her zamanki soğukkanlı ve kadere boyun eğmiş erattı. Buyruğa göre istenen yöne namlularını çevirip ateş etmekten başka görevleri yoktu. Yalnız, başıbozuklukların meydana getirdiği sıralardakilerin bir çoğu padişah uğruna döğüşmenin ve yapılacak zengin çapulların hesabı, kararlılığı ve heyecanı içindeydiler. Sık sık baş-

larını çevirip kışlanın kapısına bakan ve önemli bir kumandan beklediği anlaşılan subaylarda ise sevinçli haberler bekleyen kişilerin görünüşü yoktu.

Biraz sonra, Bölge Kumandanı Mustafa bey, kışlaya girdi ve meydanda atından inerek subaylara doğru ilerledi. Hepsini selâmladıktan sonra ayrı ayrı ellerini sıktı. Düzenli askerleri gözden geçirdikten sonra başıbozukların sıralarını denetledi. Alay Kumandan Vekili Binbaşı Şerif beye:

— Çankırı'dan getirilen silâhlar nerde?

Diye sordu.

Mustafa beyin içten adamı gibi görünen ve bölge kumandanlığına geçen yarbayın yerine 58. Alay Kumandan vekilliğine atanan binbaşı Şerif bey, kışlanın duvarları boyunca geniş çatılarla çatılan yüzlerce mavzeri gösterdi:

— İşte, kumandanım, silinip temizlenmiş, atışa hazır emrinizi bekliyorlar.

— Haydi, dağıtalım öyleyse yeni askerlere!

— Başüstüne, kumandanım.

— Tüfeklerle birlikte elbiselerini de verin bunların. Zaten hepsi silâh kullanmasını bilir. Birkaç günde talime çıkarırsınız.

Dün akşam Tüfekçi Yakup beyin Çankırı askerlik şubesinden tatar arabalarına yükleyerek getirdiği yüzlerce Osmanlı mavzeri, başıbozuklara dağıtılırken Yarbay Mustafa bey, Şerif beye:

— Bütün zabit arkadaşlar senin odanda toplansın, mühim söyleyeceklerim var, dedi.

Geniş odada toplanarak ayakta dikilen subaylar, Mustafa beyin, neler diyeceğini şöyle böyle biliyorlardı. Yalnız Mustafa beyin başının altından tehlikeli bir serüven çıkmasından korkuyorlardı. Şundan ki birçok aklı başında subay, padişahın adamlariyle Mustafa Kemal'in yanlıları arasında bir denge kurarak bu kararsız günleri savuşturmağa çalıştıkları halde Yarbay Mustafa bey, eylemci

bir padişah yanlısı ve Kastamonu'yu her şeye karşın Kuvayı Milliyecilere karşı silâhla ve şiddetle korumak kararlısı olmakla tanınmağa başlanmıştı. Kendi yerine atadığı birinci tabur kumandanı Şerif beyi de kendi düşüncelerine yatkın bildiğinden artık, askerî alanda bütün Kastamonu bölgesinin elinde olduğuna inanıyordu.

Büroda toplanan subaylarla şöyle bir söyleşi yaptı:

— Arkadaşlar, bugün sizi buraya toplamaktan maksadım, doğacak hadiselere karşı alacağımız acele tedbirler üzerine görüşmektir. Hepimizin bildiğiniz gibi Mustafa Kemal paşa ve arkadaşları padişaha ve hilâfete karşı isyân halindedirler. Ergeç tenkil edilip başlarını vereceklerine emniyetimiz tamdır. Yalnız, bu arada sıkı durmamız gerektir. Kastamonu bölgesi, İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı olduğu gibi Anadolu'nun da İstanbul'a açılan kapısı sayılır. Bu bölgeyi elinde tutan kuvvet, öbürü üzerine baskı yapabilir. Padişahımız Efendimizden hepimize selâm var, gözlerinizden öpüyor ve paytahtı Anadolu şakilerine karşı iyice korumamızı istiyor. Vazifenizi yaptığımız nisbette sizleri mükâfatlandıracaklarını vaadediyorlar. Kararımız karar, arkadaşlar, Mustafa Kemal'in askerlerini, o aldatılmışları Ilgaz dağlarından bu yana geçirmeyeceğiz.

Bugünden itibaren müdafaa tertibatı üzerinde çalışmağa başlamalıyız. Herhalde içinizde benden başka türlü düşünen bir arkadaşımız olamaz. Şimdi, Kastamonu bölgesi üzerinde savunma tedbirlerinin neler olacağını her arkadaş düşünsün ve çekinmeden söylesin.

Mustafa bey, konuşmasını bitirdikten sonra kendi düşüncelerini doğrulayıp doğrulamadıklarını bütün subaylardan sordu ve hepsinden olumlu karşılık alarak İstanbul'a bildirmek üzere doğru telgrafhaneye gitti. P.T.T. Başmüdürü Şeyh Ramiz Efendiyi İstanbul'la telgraflaşırken buldu. Yeni durumu ona anlattı. Öbürü sevinçten ağzı kulaklarına vararak onu dinledi. İstanbul'dakilere ve

padişaha yakın olabilmenin sevincine benzer bir güven, bir büyüklük havası, bütün varlığında bir rüzgâr gibi esiyordu.

*

Uzun boylu, iri yarı, geniş omuzlu, yakışıklı ve sevimli bir subay, Üsteğmen Şevket bey, Yarbay Mustafa beyin toplantısından, zehirli gaz dolu bir mağaradan kaçar gibi dışarı fırlamış, kışlanın çiğnenip taşlaşmış meydanını geniş adımlarla geçmiş, kendini ağaçların altına atmış, kendini büsbütün yalnız bulunca rahatlamıştı. Korkunç bir komplo tertibatı içinde görev alır görünmüştü. Hayır, Yarbay Mustafa bey, muradına eremeyecekti. Onun ağzının tadını yarıda bırakacaktı.

İkinci bölük kumandanı Üsteğmen Şevket, gizli ve tehlikeli düşünceleriyle başbaşa kalmanın verdiği yiğitlik duygulariyle dopdolu olarak sırtını kalın bir kavağa dayayacak güz çimenleri üstüne oturdu. Bacaklarını boylu boyunca uzattı. Elindeki uzun kamçiyle parlak çizmelerini usul usul döğerek düşünmeğe ve plân kurmağa başladı. Herkes kendini akıllı sanıyorsa da uslar arasındaki aralığın kıl gibi ince olduğunu anladığı gün iş işten geçmiş olacaktı.

Sarı bir güz güneşi yaprakları ve toprakları altına boyayarak ağaç denizinin üzerine doğru alçalıyordu. Keskin sesli güz kuşları, nar bülbülleri, sessizliği çın çın öttürüyordu. Genç subayın çevresine yağan güz yaprakları, onun sert ve çetin düşüncelerine romantik renkler serpiyordu. Düşünceleri hızlandıkça elindeki kamçı çizmelerine daha hızlı ve ritmik vuruşlarla iniyordu. Ali Fuat paşa'ya gönderilecek raporu kalın çizgileriyle kafasında hazırlamıştı. Rapor, elbette, Ali Fuat paşa yerine 24. Tümen Kumandanı Mahmut beyin eline varacak, ondan Ali Fuat Paşa öğrenecek, daha sonra da gerekirse Mustafa Kemal'in eline gidecekti.

Güneş, ağaç denizinin arkasında gözden ırak olup ta Ilgaz dağının gölgesi, karanlığın artmasını hızlandırınca Şevket bey, yerinden doğruldu ve kışlanın biraz ötesinde ıssız bir bahçe içindeki evine doğru yürüdü.

Bekâr odasına çıkar çıkmaz kâğıda kaleme sarılarak 24. Tümene gidecek raporu yazmağa başladı. Biraz sonra bekâr odası arkadaşı birinci tabur tüfekçisi Yakup (Batur) çıkageldi. Ayak seslerini işitince yazdığı raporu saklayan Şevket bey, yine meydana çıkarak yazmayı sürdürdü. Şevket bey, günlerdir kurduğu plânları bu pek içten arkadaşına açmış, onda da içten bir karşılık bulmuştu. Namusu üzerine and içirdikten sonra ona şöyle demişti:

— Yakup bey kardeşim, biz, kuvayı milliye saflarına katılmak zorundayız. Memleketin kurtuluşu için aradığımız ışık, Mustafa Kemal'in başında bulunduğu harekettedir. İstanbul hükûmetinin İngilizci, satılmış adamları buraya da el attılar. Birkaç soysuz memurla 58. Alay Kumandanını da kolayca bulup kendilerine uydurdular. Ben Kastamonu'daki bütün İstanbul hükûmeti taraftarlariyle Mustafa ve Şerif beylere uymuş subayları kan dökmeksizin zararsız duruma getirmeğe karar verdim. Bunun için de en büyük yardımcım sen olacaksın. Seninle el ele vererek padişhaçılığa kaymış olan Kastamonu'yu Kuvayı Milliyeci yapacağız. Ben, bu kararı vermiş bulunuyorum. Eğer, bu işi başarabilirsem memlekete ve tarihe karşı büyük bir hizmet yapmış olacağım. Ben bunu düşündükten sonra yapmayacak olursam bir alçak ve vatan haini sayacağım kendimi.

Senden istediğim iş şu: Plânımda başarı kazanıncaya dek alaydaki dört ağır makinalı tüfeği gizlice evvelâ işlemez hale getireceksin; ben harekete geçtikten sonra başarıya ulaşır ulaşmaz bunları hemen işler duruma geçireceksin.

Yakup Batur, bunları üstelemeden benimsedi, davra-

nış gününü iple çekmeğe başladılar. Tabur doktoru İbrahim bey de onlara katılmış, üçleşmişlerdi. Her gece, bu yoksulca bekâr odasında portatif karyolalarına uzanarak ya da oturarak geç saatlara dek Türkiye'nin ve Kastamonu'nun kurtuluşu uğruna çok tehlikeli düşünceler ve plânlarla sarhoş olmakta gerçek bir mutluluk duyuyorlardı. «aldıkları kararları duysalar onları asarlardı.» Ne var ki korku yanlarından bile geçmiyordu. Batmakta olan koskoca bir milleti kurtarmağa çalışan birkaç yiğit arasında nam vermek bile bir yaşayışı en güzel yemişlerle süslemeğe ve yüklemeğe yeter de artardı bile.

Kastamonu'da gittikçe hızlanan Kuvayı Milliye düşmanlığı ve padişahlık haberleri Ali Fuat paşanın kulağına erişmekte gecikmiyordu. Yarbay Mustafa beyin son davranışiyle bütün Kastamonu bölgesi, elden gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Valisiz kalan Vilâyet, aşağılık birkaç zavallının elinde en karışık günlerini yaşıyordu. Vali Vekili Osman Nuri bey, P.T.T. başmüdürü Şeyh Ramiz Efendinin sürekli kontrolü ve etkileme çabalarının ağırlığı altında kıpırdayamacak durumda bulunuyordu. Yalnız, Defterdar Ferit bey, en iyi bir militan inanmışlığiyle Kuvayı Milliyenin düşünce yoluyle olsun kurulması için güçlü bir yeraltı çalışması tutturmuştu. Sıhhiye Müdürü Doktor Ferruh Niyazi beyi Ramiz efendinin oğullarından gözaçmayan Vali vekili Osman Nuri beyi uyarmak üzere görevlendirmişti.

Vali Vekili, namuslu, dindar ve iyi yürekli bir insandı. Şu var ki oturduğu sandalyenin ve aldığı maaşın hakkını vermek üzere Padişah ve Damat Ferit hükûmetine bir memur körlüğüyle bağlı bulunuyor, onun buyruklarını sonuna dek uygulamaktan geri durmuyordu. Onun buyruğiyledir ki Kastamonu Postanesinin manüpleleri salt

İstanbul'a uzanan teller için işleyip duruyordu. Ankara Sivas ve Erzurum kapıları bu telgrafhane için kapalıydı. Telgrafhane, bu yüzden de Kuvayı Milliye ve Heyeti temsiliyeye ilişkin telgrafları temsilci Nuri beye vereceğine Hürriyet ve İtilâf partililere veriyor, böylece gelişen ulusal hava ve davranışlar, makaslanmış, yarım yamalak bu kaynaklardan öğreniliyordu. Yalnız, yurtsever bir subay olan Osman Nuri bey, Yarbay Mustafa bey gibi bir padişahçı ve İngilizci militan niteliği göstermediğinden kuvayı milliyeciler ona diş bilemiyor, bir gün kendilerine döneceğine inanıyorlardı.

Mondros bırakışmasından sonra Kastamonu'nun durumu kötüden kötüye gitmekteydi. O kara günlerin başlangıcından beri bu büyük Türk şehrinin de anlatılmağa değer acıklı bir öyküsü vardı: Bırakışma ile birlikte her vilâyette olduğu gibi burda da yönetim aksamış kendilerini kanundan daha güçlü gören pek çok kişi ve şer grupları, gemi azıya almıştı. Bu sınırsız gibi görünen ağaçlıklar, yeşillikler, bağlık ve bahçelikler, kanunsuzların cenneti olmuştu. Zengin ve gölgeli ormanlarda en zengin otları otlayıp bol süt, yağ, yoğurt, peynir ve çökelek veren inekler, mandalar, koyunlar, keçiler, hayvan hırsızlarının zengin kazanç kaynakları durumuna gelmişti. Bol tahıl yetiştirmekten yoksun olan bölge halkı, biricik geçim kaynağı olan hayvanlarını otlaklarda otlatamaz olmuş, açlığın pençesine düşmüştü. Hayvan hırsızları büyük örgütler olarak çalışıyor, tek tük çingene hırsızlarına aldırış etmiyorlardı. Hırsızlar, çifte kilit altına alınmış hayvan sürülerini de aynı kolaylıkla ele geçiriyor ve bilinmeyen bir yöne doğru sürüp götürüyordu. Köylü, elleri böğründe, gözleri yaşlı buna son verecek bir mucize bekliyordu. Ufak tefek tarlası olanlar, öküzleri sürülüp götürüldüğünden çift süremiyor, ekin ekemiyordu. Bunun için de açlık, baş konuk olarak gelip baş köşeye kurulmakta gecikmiyordu. Kastamonu köylüsünün ensesinde boza pişiren hay-

van hırsızlarından başka bir belâ daha türemişti. Gözü pek ve kazanç hırsından başka bir şey bilmeyen tütün kaçakçıları, Karadeniz kıyılarından, daha çok Trabzon'dan takalarla kıyılara getirilip boşaltılan kaçak tütünleri güçlü atları ya da katırlarına yükleyerek köylere götürüyor, denkleri muhtarın kapısı önüne yıkıp bir daha gelişte bunların parasını alacağını söyleyerek çekilip gidiyorlardı. Kimi zaman kazanç hırsiyle muhtarların da yataklık yaptığı bu işler, çoğu zaman silâh zoruyle yapılıyor, tütünlerin satılamadığı köyler ayıngacıların silâhlı tehdidi altında ecel terleri döküyorlardı.

Böyle de olsa, halk, Fransızların reji yönetimine karşı eskidenberi duyduğu korkunç hınç yüzünden bunu bile hoş görecek bir tutum takınıyordu. Eskidenberi reji yönetimiyle halk arasında süregelen kanlı olaylar, ayıngacıların yaptıkları yeni zulmü yeğnikleştiriyordu. Bu iş pek kazançlı olduğundan bütün Kastamonu Jandarma ve polisi de ayıngacılarla el ele çalışıyordu. Yalnız ara yerde ağasından ya da muhtarından zorla tütün almak durumunda bırakılan yoksul köylünün derdini kimsenin düşündüğü yoktu. Devleti köylüden, onun tahılından filân alacağı vergiyi yine âşâr mültezimleri attırma ile hükûmetten üzerlerine alıyor, sonra köylü ile karşı karşıya gelen bu zalimler onu son lokma ekmeğinden yoksun edinceye dek uğraşıyorlardı. Halkın en değerli ürününü türlü oyunlarla çarçur eden bu herifler onda sürekli bir çaresizlik, umutsuzluk, sahipsizlik havası yaratıyordu. En güçlü halk çocuklarının en son yaptığı iş, mavzeri alıp dağa çıkmak, adam soymak, hayvan kaldırmak, böylece açlıktan ölmemeyi sağlamağa çalışmak oluyordu. Eşkiyalık, almış yürümüştü. Silâh elde dolaşan en iyi yürekli halk çocukları, dağda çabucak bozuluyor, bir kanlı katil, leşi yere serilesi bir canavar kesiliyordu. Kastamonu bölgesi üzerine belâlar el ele vererek gelmiş gibiydi. İki ayaklı türlü sırtlanların yani sıra İnebolu ve Küre dolaylarında bir de

gerçek sırtlanlar türemişti. Bu bölgede şimdiye dek pek görülmemiş olan sırtlanlar, dağları, yaylaları haraca kesmişti. Kurtların sindiği ve insanlara saldırmadığı sıcak mevsimlerde kol gezen sırtlanlar, daha çok yalnız başına dolaşmak zorunda olan çobanlara, yolculara saldırıyor, bunların başlarını koparıp kaçıyorlardı. Bilgililerin söylediğine göre Doğu Cephesinde ve Güney Cephesinde dört yıl süren korkunç savaşlar sonucunda birçok hayvan türleri yer değiştirmiş, yüz yıllardan beri kimi bölgelerde hiç görülmemiş olan hayvan türleri buralarda baş göstermeğe başlamış ve halkı şaşırtmıştı. Bu sırtlanların da taa Kafkaslardan geldiği söyleniyordu. Sırtlanlar tam bir tehike durumuna geldikten sonra köylülere «Martini Hanri» tüfekleri dağıtılmış, büyük sürek avları yapılarak hepsi öldürülmüştür.

Bunların hepsi bir yana, en derin yara, azınlıklar davasıydı. Rum ve Ermeni azınlıkları, savaş içinde bırakıp gitmek zorunda kaldıkları mal ve mülklerinin arkasında, okullarda silâhlı - bombalı hazırlıkları yapmaktaydılar. Ünlü Pontos belâsı, bu vilâyetin de sınırlarından içeri atlamıştı.

İnebolu, pontosçuların sıtmalı bir çalışma merkezi olmuştu. İnebolu ünlü Rum zengini İstavri Ferida'nın büyük oğlu Aristatoli, Pontos davâsı için her elini kaldıran ya da öksüren Ruma bol para yardımı yapıyor ve ileride, pek uzak olmayan bir ileride İnebolu'nun mülki âmiri, Kaymakamı olacağını söylüyordu. Rumların toplu oturduğu Patriyos mahallesi, kendi başına buyruk, bağımsız bir bölge gibiydi. Orda karanlık kimi örgütlenmeler olduğundan kuşkulanılıyorsa da kimse yaklaşamıyordu. Kiliseleri, bütün anlamiyle bir askerî karargâh olmuştu. 1840 yılında elinde ağulu bir Pontos Karadüşü çalısiyle Amerikadan göçmen olarak kalkıp gelen Yunan ırkından Papaz Klematyos, şehre egemen bir tepede bulunan Geriş manastırının avlusuna ağulu çiçekler açan bu çalıyı büyük

bir hırs ve umutlu dikmişti. İşte, bu manastır, bütün Karadeniz kıyılarında zaman . zaman küçük - küçük cehennemler yakan ve bunlarda Türk ve Müslüman denen garip yerli kuşları pişiren Pontos Karadüşünün ilk kuluçka makinası olmuştu. Karadeniz kıyılarını bugün de kasıp kavuran bu ejderha yavruları, Cehennemlik Amerikan Papazı Klematyosun buraya yumurtladığı yumurtalardan çıkmıştı. Uzun zaman burda Hıristiyanlık dininin ödevlerini yerine getirir gibi görünen Pontosçular, yetiştirdikleri kanlı savaşçıları Samsun ve Giresun bölgelerine yolluyorlardı. Bırakışmadan sonra Rum motorları karanlık gecelerde İnebolu kıyılarına türlü silâhlar boşaltıp durmaktaydı. Çoğu zaman bunu ayırt eden Türkler umarsızlıktan boyunlarını bükerek bekliyorlardı.

10 Nisan 1919 günü İnebolu'ya iki İngiliz torpidosu gelmişti. Bunlardan inen iki İngiliz subayı doğru Patriyos mahallesine giderek Rum ileri gelenlerinden özel olarak hazırlanmış bir defter almışlardı. Bunda İttihatçı adiyle 113 İnebolu hemşerisinin listesi yazılıydı. Bunların bir bölüğü memur, ötekiler serbest iş sahipleriydi.

İngiliz subayları, defteri aldıkları gibi Kaymakama koşmuşlardı. Bu listede adı bulunanların, eğer memursalar, hemen işlerinden atılmasını istediler. İlkönce piyango polislere vurmuş, Kâzım, Mustafa, Rüştü ve Polis Komiseri Remzi görevlerinden uzaklaştırılmıştı. Bu durum, Kastamonu merkezini de etkilemiş, Başkomiser Cemil beyin yerinden atılması istenmişti. Nitekim sonradan bu da olmuş, Cemil bey uzaklaştırılarak yerine Halil bey getirilmişti.

İnebolu'daki bu iki İngiliz subayı daha kötü bir iş te yapmış, askerlik şube başkanı Binbaşı Hasan Fehmi beyi sıkıştırarak depodaki bütün tüfekleri, av tüfeklerine varıncaya dek, alıp götürmek istemişlerse de halkın yalvarması üzerine av tüfeklerini olsun götürmekten vazgeçirmişlerdi. Yalnız, Binbaşı Hasan Fehmi bey, kuşkulanarak

daha önce davranmış, bütün beşli mavzerleri saklayarak kurtarmıştı. Arabalarla yüklenen öbür silâhlar iskeleye dek Rumların coşkun türküleri ve gösterileriyle uğurlanmıştı. Bu şarkılar, onları uzaktan seyreden İnebolulu Türk hemşerilerin bağrına hançer gibi saplanıyordu.

İnebolu Rumları, artık, Pontos düşünün zaferini pek yaklaşmış gibi görüyor, bütün Karadenizin kıyı şehirlerindeki düşdaşları gibi çılgınlığa varan bir sevinç sar'asına tutulmuşa benziyorlardı. Artık, İnebolu Rumları, birer Türkiye uyruklusu gibi değil de birer Pontos hemşehrisi gibi yaşıyor, her Allahın günü, onlar için şarabın su gibi aktığı Baküs ayini günlerini andırıyordu. Meyhaneler sabahtan akşama dek en nefis şaraplarla yüklenmiş insanlarla ve mutluluk şarkılariyle dolup taşıyordu.

Şarap ve ispirtoyla yüklenmiş Rum hemşehrilere artık polisler, bekçiler vızgeliyordu. Bunlar, bir gün, gazino'da kaymakamın çevresini sarmış ve altındaki iskemleyi çekip alarak buna kendileri kurulmuşlardı. İş, bu kerte cıvımıştı.

Ancak bu son davranış, bardağı taşırmıştı. Haber yıldırım hiziyle köylere yayılmıştı. Öfkeden küplere binen Cemil beyin bu öfkesi, kutsal bir öfkeydi. Şundan ki bu davranış, bir milletin kaderine meydan okumak demekti. Bu yüzden Kaymakam Cemil bey gibi Türk halkı da yıldırım gibi bir öfkeye kapıldı. Her kutsal öfke gibi bu da güzel bir şey yaratmakta gecikmedi. Kaymakam Cemil beyin altından sandalyesi çekilip alınalı ancak bir saat olmuştu ki, Zarbana köyünden ünlü Şaban Reis yönetiminde kırk bir kişilik silâhlı bir milis gücü iki büyük sandala doluşarak İnebolu iskelesine yanaşmıştı. Bunlar arasında Mustafa Efendi, Ormanlı Ömer Efendi, İmamoğlu Hasan Ağa, Sadullah Reis gibi İnebolulularca tanınmış yiğitler de vardı. Kayıkların arkasında kocaman bir Türk bayrağı dalgalanıyor, «Ey gaziler, yol göründü yine hudut boyuna» Türküsünü söyleyen milislerin ellerinde kı-

gibi beşli mavzerler parlıyordu.

Kırk bir silâhlı Türk milisinin her şeyi göze alınış olarak karaya çıkışını gören coşkun Rumlar, ne yapacaklarını şaşırmış, Türklerse sevinçten oynayacak duruma gelmişlerdi. Böyle yerden bitmiş gibi bir anda meydana çıkan yiğitleri halk, sonsuz bir içtenlikle karşılayıp bağrına bastı. Onlara, çay kahve, ayran içirdi. Bu sırada eski polis komiserinin yerine gelen polis komiseri, kahvede ağırlanan milislerin karşısına dikildi:

— Böyle elinizde silâhlarla burada ne arıyorsunuz?

Diye sordu. Zarbanlı Şaban Reis te ona şu karşılığı verdi:

— Biz, eşkiya değiliz. Millî Türk Kuvvetleriyiz. Düşmanın dritnotu varsa bizim de imanımız var.

Devlet, milletimizi tanımayan şımarıklara varlığımızı göstereceğiz. Şerefimizi koruyacağız. Haydi, Komiser bey, siz vazifenize gidiniz ve Kaymakam beye de haber veriniz!

İş, bununla bitmemişti. Zarbanalı Şaban Reisin milisleri, yine kocaman kayıklarına binip iskeleden ayrıldılar ve Rumların gizli oyunlar hazırlayıp durduğu Patriyos mahallesine indiler. Onlar Kilise meydanına doğru ilerleye dursun sokaklarda kedilerden, köpeklerden başka tek canlı kalmamıştı. İşte, o gün Patriyos mahallesinin Rumları, İnebolu önünde demirleyen İngiliz dritnotunun kendilerini kurtaramayacağını kesin olarak anlamışlardı.

Zarbalı'nın milisleri azgın İnebolu Rum yurttaşları çil yavrusu gibi dağıttıktan sonra karşılarında ünleyecek bir tek canlı bulamayarak ve karadan yürüyerek Türklerin semtine geçtiler. Belediyenin önünde silâh çattılar. (Hepsi askerlik yapmış, silâh bilimini hatmetmiş yiğitlerdi.) Çatıların başına nöbetçi diktiler. Belediye, yemek zamanı Recep ustanın lokantası önünde masalar hazırlatarak açık havada İnebolu'nun bu ilk yiğitlerine bol-bol akşam yemeği yedirdi.

Milisler geceyi de şehirde geçirdiler. Vatan - millet üzerine içten konuşmalar yapıldı, dertleşildi. Genç Veteriner Sadık bey, kötü siyasal durum üzerinde genel bir konuşma yaparak, sözlerini inanını, inandırıcı, ateşli ve umutlu bir sonuca bağladı:

— Arkadaşlar, bu vatanı Osmanlı devleti değil Türk milleti kurtaracaktır. Her Türk köyü kırk silâhlıyı bir saatta çıkaracak kadar kuvvetlidir. Daha ölmedik, yaşıyoruz.

Gece herhangi bir olay geçmemesini sağlamak uğruna çarşıya nöbetçiler dikilip deniz kıyısında devriyeler gezdirildi. O gün ve o gece çarşıda, deniz kıyısında bir tek palikarya görülmedi ve çıt çıkmadı. Bir tek Rum kadını ve erkeği çarşıya inmedi.

Sabahleyin Zarbanalı Şaban Reisle milisin öbür başları Kaymakam Cemil beyin katına çıktılar:

— Milletin bağımsızlığı ve devletin otoritesini korumak için emrinizdeki polis ve jandarmalar yetmezse yardımcı olmak üzere biz de emrinize geleceğiz. Düşman bir çıkarma yapacak olursa kadın - erkek binlerce Türk toplanarak şehrimizi korumağa çalışacağız.

Dediler. Kaymakam Cemil bey, uyur gibi görünen ruhun, böyle birden bire kükreyişinden çok duygulanmış, coşmuştu. Milletin bağrından birden bire tatlı bir umut gibi fışkıran bu küçük milis, ona ömrünün en mutlu günlerinden birini yaşatmıştı. O da ateşli, içten sözlerle onlara karşılık verdi:

— Gerektiğinde sizi yardıma çağıracağıma söz veririm. Şimdi, Rumlar, ilk derslerini almışlardır. İkinci bir şımarıklıkta sizin hemen hızır gibi burada biteceğinizi sanırım. Anlayacak kadar akıllıdırlar. Haydi, şimdi güzelgüzel işinizin-gücünüzün başına dönün; sağ olun, var olun!

Diyerek sözlerini bitirdi. İnebolu'nun ilk ulusal müfrezesi, yine güneşte parıl - parıl parlayan mavzerlerini dizlerinin üzerine koyarak arkasında kocaman bir Türk

bayrağı dalgalanan bir çift kayığa yerleşti. «Ey gaziler, yol göründü yine hudut boyuna» şarkısını söyleyerek Zarbana'ya doğru uzaklaştılar. İnebolu halkı, deniz kıyısına sıralanmış umut papatyaları gibi açılmış, sevinçli gözleriyle onların arkalarından bakıyordu.

Ertesi gün, Kaymakamın katına çıkan bir Rum kurulu:

— Dün mahallemizi kırk kişilik bir Türk eşkiyası bastı, bunlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Diye sordu. Kaymakam Cemil bey:

— Tahkikat ve temas ettim. Eşkiya değil, polis ve jandarmaya yardımcı milis bekçileri imiş; kimseye bir zararları olmadan gelip gittiler. Siz bile meyhanelerde nağra atıyorsunuz da polis ses çıkarmıyor, şimdi gidin işinize. Ne zaman gelir de durduğunuz yerde size bir zarar yaparlarsa gelip bana dert yanabilirsiniz.

Demişse de Rumlardan şımarık bir karşılık gelmemişti. Şundan ki İnebolu önünde yatan külrengi İngiliz ejderhası, çoktan demir alıp İstanbul'u boylamıştı.

Bu olaydan sonra 22 Nisan 1919 da Kaymakam Cemil beyin zoruyle gizli ve karanlık işler dönen Patriyos mahallesine bir polis karakolu dikildi ve kanları Pontoçuluk arzusiyle kaynayan Rumlar, göz hapsine alındı.

*

Büyük savaş, ülkenin başına öyle dertler açmıştı ki saymakla bitmez, onarmakla olmazdı. Savaş, hem Türk çoğunluğuna hem de azınlığına gerçekten sayısız dertler açmıştı. Savaş güvenliği bakımından Rumları ve Ermenileri yerinden oynatan İttihatçı yönetim, çok büyük kötülüklerin, onmaz yaraların açılmasına yolaçmıştı. Rum ve Ermenilerin akıllıca göç ettirilmesi hiç düşünülmeden milyonlarca insan, bir avuç hırslı ve tehlikeli taşra İttihatçısının eline bırakılmış, böylece sonradan İttihatçı

kodamanların da tüylerini diken - diken eden cinayetler işlenmişti. Sorumsuz insanların eliyle işlenmiş olan bu cinayetler sonradan bütün Türk ulusuna mal edilmişti. Yeryüzünün her ülkesinde zorla göç ettirilen, sürgün edilen bütün azınlıkların başına gelen felâketler burdakilerin de başına gelmiş, taşra İttihatçıları gerçekten de sayısız mal ve mülke konmuşlardı. Pek ucuza kapatılan canlı - canlı malları üzerinde yeniden halk sahibi olmağa çalışan eski Kastamonu azınlık hemşerileri, Bırakışmadan sonra çıkagelmiş, kahredici örgütler olarak namuslu Türk halkını titretmeğe başlamışlardı. İttihatçı hükûmetin haklı - haksız saçtığı kan ve ateşin öcünü alabilmek hırsiyle, hergün yeni bir hırgür çıkararak bütün Türk ülkesine sahip çıkmağa çalışıyorlardı. Us ve mantık, bu kerte gerçeğin dışına düşmüştü. Saman çöpüne binmiş karıncalar gibi korkunç serüvenler okyanusundan geçmeğe çalışarak Türkiye'yi bütüniyle ele geçirmek düşüncesiyle yola çıkan bu öfkeli azınlık yurttaşlarımızın, çıkardığı gürültü ve patırtı, kulakları sağır ediyordu. Birkaç yüz kişinin yaptığı gerçekten alçakça cinayetler yüzünden bütün Türk ulusunu kıtır . kıtır kesmek, doğramak, yakmak, dumanlarını savurmak ve onu yeryüzünden silmek istiyorlardı. Yutmak istedikleri lokma o denli büyüktü ki yutmağa çalışırken ya ağızları yırtılacak ya da boğulacaklardı. Ne var ki bu da birinci dünya savaşının yarattığı bir dramdı ve bu dramın çok acıklı, tedirgin edici sahneleri memleketin gerilimini arttırıyor, sinirleri alabildiğine bozuyordu.

İşte böylece, sürgünden dönen eski Ermeni ve Rum hemşeriler, Kastamonu'nun zaten çığırından çıkmış olan havasını büsbütün bozuyor, karıştırıyordu. Eşkiya ve haydutların yağma ettiği Türk malları üzerine şimdi de sürgünden dönmüş olan hemşerilerinin yarattığı baskı çökmüştü.

Ermeni ve Rum hemşerilerin eski hükûmetlerce zorla

göçtürüldüğü sırada götüremeyecekleri kalıcı mallar üstüne daha çok ağalarla eşraf çöreklenmiş, sonra da bu malları ufak parçalara bölerek yoksul köylüye ve halka satmışlardı. Giderken malları ufak hemşerilere satanlar da çok olmuştu. Ne var ki bütün bu mallar yok pahasına elden çıkarılmış, gidenler mallarını gözyaşlariyle ıslatarak gitmişlerdi.

İstanbul hükümeti, gelenlere eski mallarının verilmesi için, «tasfiye komisyonları» kurmuştu. Tasfiye komisyonlarında azınlıktanda çoğunluktan da üyeler bulunuyordu. Böyle de olsa tasfiye komisyonları Rum ve Ermeni göçmenlerle Hürriyet ve İtilâf partisinin etkisi altında çalışıyordu. «Kastamonu'da dâva vekilliği yapan ve kuru kalabalık adiyle anılan Bosnalı İzzet Efendinin de içinde bulunduğu Ermeni ve Rum üyelerden kurulmuş bir komisyon, resmî dairelerde bile aramalar yapıyor, hiçbir memur ve âmir ağız açamıyordu. Bir İngiliz irtibat subayı da beraber bulunuyordu. Kastamonu'nun tanınmış aydınlarından Tatlızade Emin beyin (Ödemiş ağır ceza reisi) açıkladığına göre din kutsallığına da göz koydukları anlaşılıyordu.»

Emin bey, bir gün Sultanî okulunun kitaplığında izzet Efendiyle Ermeni gençlerinin bir şeyler aradığını görmüş, ne yaptıklarını anlamak üzere yanlarına yaklaşmıştı. Ermeni gençleri, Ermeni okulundan yağma edildiğini söyledikleri kitapları arıyorlardı. Düzgün kaplı, ciltli Türkçe kitapları da ayırıp bir kenara istif ediyorlardı. Yargıç alıp bakınca bunlardan birinin Kuran-ı Kerim, öbürlerinin de yine Müslümanlığa özgü kitaplar olduğunu görmüş ve şaşırmıştı. Sonra bunları, çekip ellerinden almış, yine kitaplığa koymuştu.

Rum ve Ermeniler, «menkul mallarına» nerde ve kimin elinde dekgelirlerse gelsinler hemen çekip alıyor ya da bunlara zabıtanın yardımiyle sahip çıkıyorlardı. Halkın çoğu, dört yıl önce bu malları parasiyle aldığından

şimdi parasız olarak elinden çekip alınırken ister istemez kanun çizgisinin dışına çıkılıyordu. Hele canlı mallara, inek, manda, koyun, keçi, at, eşek gibi hayvanlara el konurken oldukça komik sahneler geçiyordu. Zoraki göçmenler, dört yıl sonra ineklerini ve mandalarını o zaman satın alanların evlerinde bulunca sürüp götürürken bunların yanı sıra ne kadar o türden hayvan varsa «onlar da bunların yavruları ve dölüdür» deyip onları da götürdükleri hayvanlarla birlikte olmak istiyor ve alıyorlardı. Bütün bölgenin Ermeni papazı Dacat Efendi şehir içinde ve dışında her zaman bir faytona kurulmuş olarak ve önde iki silâhlı Ermeni milisiyle birlikte geziyordu. Hükûmet dairesine giderken de bu böyleydi. Vali silâhlı adamlariyle Dacat Efendiyi bir «büyük elçi karşılarmış gibi» karşılıyordu.

Papaz Dacat Efendi, millettaşlarının haklarını ararken sürgün sırasında korkudan ya da zorla Müslüman olmuş kişileri bulup yine Hıristiyanlığa ve Ermeniliğe döndürmek için de büyük çabalar harcıyordu. Birgün, salt bu düşünce ile Sinop'taki Ermenileri denetlemeğe giden Dacat Efendi, Cemaatin ileri gelenlerinden gerekli bilgiyi aldıktan sonra doğru mutasarrıfa çıkmıştı. Ermeni mallarının geri verilmesi işiyle uğraşırken Müslüman olarak sürülmekten kurtulup Sinop'ta kalan bütün Ermenileri hükûmet dairesine çağırtmıştı. Çarşaflariyle gelen Müslüman olmuş, evlenmiş kadınların çarşaflarını yırtıp parçalıyor ve onları hemen oracıkta yine Hiristiyan ve Ermeni yapıyordu. Mutasarrıf, başta olarak bütün memurlar, polisiyle, yargıciyle toplanmış, bu dramı seyrediyordu.

Bu sırada genç bir kadının çarşafını al aşağı edip yırtmak ve parçalamak üzere elini uzatınca kadın, dişi bir şahin gibi papazın elinden sıkınerek kurtulmuş ve sırtını duvara verp bir savunma durumu alarak Dacat Efendiye şöyle haykırmıştı:

— Sakın, pis elini çarşafıma süreyim deme. Ben ken-

di isteğimle Müslüman oldum. Mutluyum. Bir daha da bu dinden dönmem. Kocamdan, çocuklarımdan ayıramazsınız beni. Sen, artık bana karışamazsın.

Kadıncağız hem bunları bağırarak, tepinerek söylüyor, hem de hüngür hüngür ağlıyordu.

Onun bu direnmesi karşısına Papaz Efendi de, bütün Türk memurlar da şaşkınlıktan dona kalmışlardı.

Bu kadıncağız, maliye kâtiplerinden Şahin Efendinin karısıydı. Şahin Efendi, onunla Elbistan'da yedek subaylık ederken evlenmişti.

*

Kastamonu'da Damat Ferit paşa hükûmetiyle ve İngilizlerle el ele vermiş kimi kişilerin ve azınlıkların, halk çoğunluğu olan Türk heşmşeriler için gittikçe ne biçim tehlikeli serüvenler hazırlamakta olduklarını şehrin düşünen başlarına açıkça gösteren bir iki hayırlı olay geçmişti. Bunlara olay bile denmezse de anlamları, düşündükçe derinleşen anlamları, büyüktü.

1919 yılı haziranın başlarında şehrin bütün azınlıklarında bir kımıldama görülmüştü. Rumlar ayrı, Ermeniler ayrı hazırlanmış kıyıda - köşede kalmış en yeni bayramlık gyneklerini giymişlerdi. Ancak her iki cemaatta da göze çarpan özellik şuydu: hemen bütün erkekler frenk gömlekli ve kıravatlıydı. Yalnız, hepsi pantolonlu değildi. Çoğunun ayağında şalvar vardı. Böyle olduğu halde kıravat takmaya büyük bir önem verdikleri anlaşılıyordu. Sanki özel bir kravat rejimine zorlanmış gibiydiler. Meraklanan Türk halkı, bunun altından ne çıkacağını beklerken dursun Ermeni Papazı Dacat Efendinin yine faytonuna kurulduğu ve iki silâhlı muhafızı da öne oturarak kadınlı-erkekli Ermeni Cemaatinin önüne düştüğü, onların arkasından da örgütlü olarak Rum cemaatinin Şekerköprüsü denen geleneksel karşılama yerine doğru gittiği görüldü.

Biraz sonra iş anlaşılmıştı. İstanbul'dan, bu cemaat-

lerin bir zamandan beridir beklediği İngiliz Komiseri Slight geliyordu; yanına da Babıâli'den Mâruf bey adlı bir tercüman katılmıştı. Söylendiğine göre Bırakışmanın azınlıkmallarının geriye verilmesi, zorla göçtürme işleri, köy bekçileri örgütünün denetleme gibi nedenler uğruna geldiğini söyleyen Slight'in her İngiliz temsilcisi gibi korkunç bir niyeti ve amacı da vardı. Slight, ilkin Valiyi ziyaret etmiş, sonra memleket hastanesi bahçesindeki ağaçlar altında şerefine verilen ziyafette Vali başta olmak üzere bütün memurlar hazır bulunmuştu.

Slight'ın gelişi, bütün Ermenileri ve Rumları şımartmış, coşturmuş, onları gelecek üzerinde azgın düşler ve umutlara sürüklemişti. Slight küçük insanın cennetini bir kez daha bir okyanus ortasında sürüklenen saman çöplerine bindirmiş ve çekilip gitmişti. Megaloidelalarla küçük insanın cenneti her zaman böylece elinden alınıyor, parlak umut dalgaları üzerinde yüzen küçük insanların bu korkunç dramı, büyük okyanusların sahiplerini hiç ilgilendirmiyordu. Türkiye'nin her yanında şu sırada dolaşıp duran bu Mr. Slight'lar azınlık denen gurbet kuşlarına yeni ve korkunç serüvenler hazırlamakta birbirleriyle yarışıyorlardı.

Mr. Slight, ağulu ve çıldırtıcı düşler veren tohumlarını şehre serptikten sonra üstü açık otomobiline atlayarak yeni küçük insanları okyanuslara sürmek üzere çekilip gittikten iki gün sonra şehrin bütün Hıristiyanları geleneksel Hacı İbrahim dağı eğlencelerinde bulunmak üzere bu adı taşıyan dağa çıktılar. Dağda yediler, içtiler, coşkun nağralar attılar. Dört yıldan beri yitirdikleri bu eski cennet adağı zevk günlerinin her türlü tadını çıkardılar. Yalnız, bu çılgınca eğlencelerin eskilerden bir ayrılığı şuydu: Bu kez bütün Kastamonu'nun ve bütün Türkeli'nin yakın günlerde temelli kendi ellerine geçeceğinin çılgınca hülyası içindeydiler. Dünyalar, okyanuslar egemeni İngilizlerin isteği böyleydi. İbrahim dağının yemyeşil yaylasında

kurulmuş çadırlardan bütün yaz şarkılar, türküler megalo ideacıların yazıp bestelediği marşlar, gitar sesleri, şarap ve rakı buğuları, anason kokuları, kızartma kokuları yükselip durdu. Hacı İbrahim dağının Hacıları, dört uzun ayrılık yılının acısını bütün anlamiyle çıkarmak üzere yeni eğlenceler ve oyunlar bulmağa çalıştılar. Eşeklere fes giydirerek sarık sarıyor, üzerlerine binip dolaştırıyorlar ve kahkahadan kırılıyorlardı: «İşte Türkler bunlardı!» diyorlardı.»

İbrahim dağı eğlencelerinden dönen Hıristiyanlar artık, doğal birer Türk yurttaş olmak niteliğini yitirmeğe başlamışlardı. Artık, her şeyin sahibiydiler ve Türk hemşerilerini küçümseyerek bakıyorlardı. Artık, ruhlarının mekanizmasını salt tiksinti çalıştırmıyordu.

Slight'tan sonra Türklerden silâh toplamak üzere gelen Senlich adlı bir İngiliz temsilcisini yine bayramlık giyneklerini giyerek kışla önünde karşılayan bu çılgınlık iksiri içmiş hemşeriler, Türklerin kendilerini ezdiğinden kendilerini yok etmeğe çalıştıklarından yakındılar.

— Kurtarın bizi Türklerin elinden.

Diye yalvardılar.

Bu şu demekti: Türkleri sürün bu güzel şehirden ve burasını yalnız bize verin. Buralarda yalnız Hıristiyanlar yaşasın!...

İşte, Hıristiyan hemşerilerim bu davranışlardır ki, Kastamonulu Türklerin gözünü açmıştı. Vilâyetin aydınları hem de silâh kullanmasını, silâhlı güçleri yönetmesini bilen yedek subaylar, ilk kez baş başa vermiş ters dönmeğe başlayan feleğin çarkını kırmayı düşünmeğe başlamışlardı. Feleğin çarkını yurt ve Türk düşmanlariyle el ele vererek ters yönde dönmeğe çalışan İstanbul Hükûmetine karşı duydukları ilk öfkede çıkardıkları diş gıcırtılarını şehrin halkı duymağa başlamıştı. Kafatasının içinde bir beyin ve göğsünün altında irice bir yürek taşıyan herkes şu soruyu soruyordu:

— Nereye gidiyoruz?

Kastamonulu yedek subaylar, bunun yanıtını verecek bilince erişmiş gibiydiler.

Bundan dolayı da İzmir'in Yunanlılarca alınması Kastamonu'nun içini ve ona bağlı kasabaları da bir ruh fırtınasına tutulmuşcasına karıştırdı ve sarstı. Yunan ordusunun İzmir'e çıkışından bir gün sonra 16 Mayıs 1919 günü bütün Kastamonu'da ulusal ruhun coştuğu, kanatlandığı ve yiğitçe seslerle gürlediği görülmüştü.

Karalar bağlayan halk selleri, şehrin sokaklarından ah ve vah ederek geçti, Tanrı bir kez daha Türk'ün yardımına çağrıldı.

«Halk, okullar, asker-sivil memurlar, medreseler ve hocalar, şeyhlerine varıncaya kadar saman pazarında toplanmış, ateşli sözler söylenerek protestolar yapılmış, dualar edilerek millî matem ilân»» edilmişti.

İnebolu'da protesto kartları basılarak İtilâf devletleri temsilcileriyle ünlü Avrupalılara gönderilmişti.

Bu kendiliğinden yapılan mitingten sonra Mustafa Kemal'in 28 Mayıs 1919 günü Havza'dan Kastamonu'ya gönderdiği telgraf, ulusal ruhu bir kez daha ateşlemiş, İzmir'in, Manisa'nın, Aydın'ın Yunan çizmeleriyle çiğnenmesi, daha içten, daha bilinçli, daha çok eyleme yaklaşan gövde gösterileri biçiminde üç gün sürmüş, itilâf devletleri protesto yağmuruna tutulmuştu.

Ne var ki Kastamonu vilâyetine Mustafa Kemal'ce yollanan telgraflar hasıraltı ediliyordu. Bu yüzden ancak yedek subaylardan Tatlı Zade Emir bey, gelen şifreleri öbür yedek subaylara bildiriyor, böylece Mustafa Kemal'in vatan yüzeyince ulusal ruhun altın iplikleriyle ördüğü büyülü ağ, yeşil Kastamonu'yu da içine alıyordu. Ramazan ayında okutulan mevlûtlar, İzmir'de şehit edilen ilk Kuvayı Milliyecilerin ruhlarına armağan edilmişti.

Mektebi Sultanîde (lise) okutulan pek coşkun ve coşturucu mevlût bütün şehri en uyuşuk ve takatsız tel-

lerine dek sarsmış, umutsuz yürekleri, din ve ulus duygularının sıcak dalgalarına boğmuştu. Pek güzel okunan mevlûtun arkasından Müftü Hafız Osman Efendi'nin ettiği dua, dinleyenlerin gözlerini en sıcak yaşlarla doldurmuştu. Bir boşalma fırsatı arayan herkes, gözyaşına serbestçe yol vermişti. Bu içten duada İzmir'deki ilk şehitlerimizin aziz kanları tütüyor gibiydi. Okulun müdürü şair Behçet (yazar) bey, gözyaşların hızını arttıran bir nutuk söylemişti. Anlam olarak şöyle demişti:

— Aziz konuklarımız! Bu toplantıya son vermeden önce bir yurttaş olarak yurt ve milletimize ilişkin bir konuşma yapmak istiyorum. Savaştan yenik olarak çıktıktan sonra Türk milletinin hukukunun Mondros Bırakışması maddelerine göre korunacağını sanmıştık, bunu bekliyorduk. Hakkın ve adaletin meydana çıkmasını beklediğimiz bu günlerde ansızın düşmanın Anadolu'ya saldırdığını gördük. Birçok Türk ve İslâm kardeşimiz şehit edildi, fesler ve sarıklar başlardan alınıp çamurlara atıldı ve çiğnendi. Kadınlarımızın ve kızlarımızın namuslarına saldırıldı. Bunun üzerine millet, can kaygusuna düştü, her yanda gösteriler başladı, bu, varlığımızı işaret eden bir işaret oldu. Bunun için hiçbir vakit umutsuz düşmeyeceğiz, gevşeklik göstermeyeceğiz; teslim olmayacağız. Meramın elinden hiçbir şey kurtulamaz; umutsuzluk küfürle eşittir.

15 Haziran 1919 da çıkan Açıksöz gazetesinin başyazısı, bu mitinglerden, mevlûttan ve bu güzel konuşmadan söz etti; Başyazının adı: «Karagünler» di.

Açıksöz, kuvayı Milliyeci, savaşçı bir gazeteydi. O çıktığı günlerde Kastamonu'da Kuvayı Milliyecilerin sayısı yüzde yirmiyi geçmiyordu. Mustafa Kemal'in bütün bildirilerini Açıksöz yayımlıyordu. Açıksöz gazetesinin ilginç bir tarihçesi vardı: Cephelerde dört yıl vuruşup yenik ve umutsuz Kastamonu'ya dönen aydın gençler, kara kara düşünüp dururken Mustafa Kemal mucizesinin

ufukta parladığını görerek umutlanmış, yüreklenmişti. Yalnız hâlâ ne yapacaklarını, ne edeceklerini bilmiyorlardı. Çevrelerindeki olaylar ters ve olumsuzdu. Bunlar günden güne korkutucu niteliklerini arttırarak sürüp gitmekteydi. Düşman propagandası, gittikçe sivrilen, bilenen bıçaklar gibi yalnız yürekleri değil, son ufacık umutları da paramparça ediyor, artık gerçek birer silâh gibi Türk'ü ve Müslümanı öldürebilmek gücünü kazanmağa başlıyordu. Bütün memleketteki itilâfçı unsurlar, padişah, hürriyet ve itilâf partisi ve azınlıklarla el ele, dolu dizgin çalışıyordu.

Hepsinin de ereği, Türk toplumunun bağrıydı. Hürriyet ve İtilâf Partisi adamları, Türkiye'nin her yanında olduğu gibi Kastamonu'da da bir düşman gibi çalışıyorlardı. Türkiye'nin varlığı ve geleceği, hırstan kararmış gözlerinin önünde artık görünmez olmuştu. Salt özel yitik dünyaları için savaşır görünüyorlardı. Hürriyet ve itilâf partililerin Kastamonu'da «Zafer» adlı bir gazeteleri çıkıyordu. Bu bir Türk gazetesinden çok bir Rum ve Ermeni gazetesini andırıyordu. Sürgünden dönen bağrı dolu azınlık yurttaşlar gibi onlar da doygunluğun rahatlığına ermemiş korkunç ve zavallı hırsların tutkusu olarak tıpkı havayı tırmalayan yaralı kaplanlar gibi alabildiğine çırpınıyor, gerçek yurt insanının yüreğinde katran gibi kara bir tiksinti yaratıyorlardı

«Zafer» gazetesi, bütün Türklüğünü unutmuş gibi Ali Kemal'in başyazılarının karanlık ruhiyle eşit yazılar yayınlıyor, Türkten çok Rumların ve Ermenilerin yitik haklarının savunmasını yapıyordu. Türk ulusunun böyle ikiye parçalanması azınlıklarla birlikte onların efendileri olan İtilâf hükûmetlerinin de elbette pek hoşuna gidiyordu. Zafer gazetesinin bu ihanetine diş bileyen iki yedek subay, iki eski lise arkadaşı Hamdi beyle Hüsnü bey, savaştan sonra liseyi bitirme sınavlarına da hazırlanıyorlardı. Askerliğin yarıda bıraktığı eğitimlerini de bütünlemeğe kararlıydılar. Sınavlarını verip te mezun olur ol-

maz, gazetenin ilk sayısını nur topu gibi bir Kuvayı Milliyeci olarak çıkardılar Bu, «Zafer»e karşı savrulmuş ulusal bir bombaydı. Bütün yedek subaylar, aydınlar, Kuvayı Milliyeciler, Açıksöz'ün yönetim odasını ziyaret yeri yaptılar. Akşamlara dek burda toplanıyor, eski ve yeni dertleri deşiyor, yemeklerini bile hep birlikte yiyor, umutlu günlere doğru gülümsüyorlardı. Bütün Kastamonu gençliği gazeteleri üzerine titriyor, onu yaşatmak için ellerinden geleni yapmaktan çekinmiyorlardı. Gazete, gençliğin bütün ateşli yürekliliğini taşıyor, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin haberlerini yayınlarken bir yiğitlik yaptıklarını bile ayırt edemiyorlardı. Gazete, salt Kastamonu'nun değil bütün dertli Anadolu'nun gazetesi durumundaydı.

Türk gazetecilerin içten okul ve yedek subay arkadaşı Tatlızade Emin beyin babası Nuri bey, Sivas Kongresine Kastamonu delegesi olarak, katılmıştı. Şimdi, Sivas'taki Heyeti temsiliye'nin telgrafları ona geliyor, o da bunları Açıksöze veriyordu.

Kastamonu P.T.T. Başmüdürü Şeyh Ramiz Efendinin Kuvayı Milliyenin karşısında oluşu. Kuvayı Milliyecilerin işlerini epeyce aksatıyordu. Baştan Mustafa Kemal, bu şifre telgrafları doğruca Vali İbrahim beye gönderiyor, o da Tatlızade Emin beye vererek Açıksöze iletiyordu. Mustafa Kemal'in Kurmay başkanı Albay Kâzım beyin Vali İbrahim beyi daha önce tanıması ve onu Mustafa Kemal'e sahiklaması Kastamonu Kuvayı Milliyecilerine gizli ve güvenilir bir haberleşme kanalı sağlamıştı. P. T.T. Başmüdürü, İstanbul'dan gelen telgrafların şifresini bildiğinden Dahiliye nezaretinden vilâyete gelen bütün telgrafları yakından izleyebiliyorsa da Sivas'tan gelenlerin şifresini yalnız İbrahim bey bildiğinden bunları çözemiyordu. Sivas'tan gelen her yeni Şifre - telgraf Açıksöz gazetesinde toplanan yedek subay ve aydınlar ara-

sında heyecanlı bir bayram havası yaratıyordu.

Mustafa Kemal, Sivas'ta Nuri beyle tanıştıktan sonra Kastamonu'ya göndereceği telgrafları hep Nuri beyin adresine gönderiyordu.

Bu sıralarda Ali Kemal'in pek ünlü «Mustafa Kemal paşa büyük bir asker olmakla beraber...» diye başlayan telgrafı vilâyete gelmiş ve İbrahim beyi sersemletmişti. Bu türlü İstanbul'u bir yana itemiyordu. Yalnız «Defterdar Ferit bey gibi coşkun bir milliyetçinin aydınları desteklemesi karşısında Vali İbrahim bey şaşırmış» tı. Bu yüzden, bir yandan Babıâli'nin buyruklarını yerine getirmeğe çalışırken, bir yandan da Kuvayı Milliyecilere yardım ediyordu.

Açıksöz'ün 16 Haziran 1919 günü çıkan İkinci sayısında (ancak haftada bir çıkıyordu) Mustafa Kemal'den Vilâyete gelen çok heyecan verici bir telgraf yayınlanmıştı. Bu, salt bir telgraf değil, bir müjde-telgraftı. Bunda anlam olarak şunlar vardı:

— Yunanlılar bu sabah İzmir'deki karakolları boşaltmışlar ve geceleyin kuvvetlerini bölük - bölük vapura bindirerek çekilmek hazırlıklarında bulunmuşlardır.

Foça çevrelerinde toplanan gönüllü ordusunun İzmir üzerine yürümekte olduğu söylentileri karşısında Rumlar büyük korku ve ürküntüye tutulmuşlar ve önceleri gaflet ve şımarıklık sonucu olarak asmış oldukları bandıralarını ortadan kaldırmışlardır.

Boşaltılan Karakollara Osmanlı karakolları yerleştirilecektir.

Müslüman halk, pek büyük ve parlak ulusal bayram için hazırlıkta bulunmaktadırlar.

Bu bilgilerin Kaza Belediye başkanlıklarına, Müdafaayı Hukuku Milliye ve Reddi İlhak derneklerine ivedi olarak iletilmesini dilerim.

Bu gerçekten korkunç bir müjdeydi. Parlak bir propaganda yükü taşımakla birlikte ege bölgesinde Kuvayı

Milliyeciler yoğun bir çalışma içindeydiler. Aydın ve Akhisar bölgesi kaynıyordu. Ege bölgesinin bir bölümünde umut, kocaman, renk-renk parlak çiçekler açıyordu.

Mustafa Kemal, propagandanın yarı zafer olduğunu en iyi bilenlerdendi. Bu yüzden ulusun moralini yükseltecek, düşmanın ve düşman öğelerin sinirlerini bozacak her türlü telgrafı vilâyetlere ve kumandanlıklara yollayıp duruyordu. Kastamonu'ya gelip Açıksözde yayınlanan propaganda telgrafı, P.T.T. Başmüdürü Şeyh Ramiz Efendi'yi çileden çıkarmıştı. Hemen telgrafhaneyi işgal ederek posta genel müdürü Refik Halit (Karay) beye durumu bildirivermişti.

Bu sarsıcı propaganda telgrafını alan Babıâli, önemsemişti ve etkisini azaltmak için de telgraf adlı türlü gülünç panzehirler gönderiyordu.

İstanbul ile Mustafa Kemal arasındaki propaganda savaşı gittikçe sertleşiyor, ulusu kuzu güder gibi gütmeğe alışmış valiler ve öbür mülkiye yöneticileri, gittikçe daha çok iki ateş arasında kaldıklarını anlıyorlardı. Kastamonu Valisi İbrahim bey de işi böylece yürütmek isteyenlerdendi. Buna adiyle saniyle iki yüzlü siyaset denirdi.

Ünlü Sultanahmet mitinginin etkisini azaltmak üzere padişahın ve damat Ferit Paşanın topladığı Şurayı Saltanata delege olarak gizlice Salim Efendizade Şükrü beyi gönderdiği gibi Tatlızade Nuri beyle İnebolu'dan Emekli binbaşı Zeki beyi de millî delege olarak Sivas'a göndermişti. Bunların yolluklarını da belediyenin kasasından ödemekten çekinmemişti. İbrahim bey, Sivas'tan dönen Nuri beyin halk arasında konuşmasını da istemişse de hastalığı dolayısiyle evinden çıkamayan yaşlı delege, bütün delegelik ve mulitanlık hak ve işlerini oğlu Emin beye aktarmış, gerekenin yapılmasını söylemeyi de unutmamıştı. «Başındanberi millici olan Emin bey, Nasrullah köprüsü başındaki Bakkal dükkânında Kuvayı Milliyeci gençleri

toplayarak» gelen telgrafları okuyordu.

Yalnız, Şeyh Ramiz Efendi, Postaneye gelen Kuvayı milliyeci telgrafları Valiye bile vermiyor, Refik Halit beyin buyruklarını, körükörüne uygulamakta direniyordu. Vali İbrahim beyle aralarında bu yüzden sert bir tartışma da geçmişti. Yine de Şeyh Ramiz Efendi, telgrafları Valiye vermemişti. Bu tartışma telefonda geçmişti.

Böyle de olsa Kuvayı Milliyeci gençlik, en yeni haberleri hemen almakta gecikmiyor, çevrelerine bildirmekte de dakika yitirmiyorlardı.

Yalnız, gerek şehir Kuvayı Milliyecilerinin ve gerekse ötede Mustafa Kemal'in düşünceleri bir noktada birleşmeğe başlamıştı. Kastamonu'ya bütün anlamiyle millici bir vali gerekiyordu. Posta Müdürüne bile söz geçiremiyen bir Vali, bu korkunç günlerde yararlı olmaktan çok zararlı olabilirdi. Kastamonu, artık daha çok iki cami arasında kalmış binamaz bir valinin pısırıklığına dayanamazdı. Kastamonu artık, bütün anlamiyle Kuvayı Milliyenin safındaki güçlü yerini almalıydı.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan buraya millici bir vali gönderilmesi uğruna epeyce çalışmışsa da bu, yemiş vermemiş, istenilen Vali getirilememişti.

İk yana da hoş görünmek belâsı yüzünden İstanbul'a da Mustafa Kemalcilere de güvensizlik veren Vali İbrahim bey, birden bire 4 Ağustos 1919 da Kastamonu'dan ayrılıp soluğu İstanbul'da almıştı. Bir yana ağırlığını verecek gücü kendinde göremeyen daha azan olayların ağırlığı altında ezilip gideceğini anlayan İbrahim beyin çekip gitmesi bir şey değildi. Yerine padişahçı Jandarma Kumandanı Albay Osman Nuri beyi vekil olarak bırakmış, Kuvayı Milliyecilerin yüreğini yakmıştı. Oysa yerine bırakması gereken en uygun insan deftardar Ferit beydi. Yalnız İstanbul, Ferit beyin Kuvayı Milliyeciliğini bildiğinden rıhtıma iner inmez İbrahim beyin yakasına yapışacak, bu işin hesabını soracaktı. İbrahim bey,

hilâfetçi jandarma kumandanını yerine bırakarak postu kurtardıysa da Kuvayı Milliyeci gönüllerde mahkûm olmaktan da kurtulamamıştı. İbrahim beyin İnebolu'dan İstanbul'a gitmek için gemiye bindiğini görenler, dünyası yıkılmış bir insan harebesiyle karşılaştıklarını anlamışlardı.

Preveze ganbotu ile 9 Ağustos 1919 günü İstanbul'a yollanan İbrahim bey, yine de İngilizlerin ve Damat Ferit'in şerrinden kurtulamamış, ünlü Bekirağa Bölüğünde üç gün demlenmesi gerekli görülmüş sonra salıverilmişti. Belki de İstanbul hükûmeti, anlaşılan Kuvayı Milliyecilerle bir sürü burun buruna yaşamış olan bu adamın üzerine sinmiş olan millicilik kokusunun zındanda yitmesini istemiş olacaktı. Anlaşıldığına göre onun ayağının altına karpuz kabuğunu koyan azgın Hürriyet ve İtilâfçı Şeyh Efendiydi. İşte, işine gelmeyen Valiyi yürütmesini beceren Şeyh Ramiz Efendi, şimdi de Osman Nuri beyin arkasına düşmüş, onu pençesine almağa Kuvayı Milliyecilere kaptırmamağa çalışıyordu. Albay Osman Nuri bey, Delege Nuri beye gelen heyeti temsiliyenin telgraflarını çoğu zaman ona gönderiyor, bütün anlamiyle bir İstanbul memuru olarak çalışmağı kurmuş görünüyordu. Emin beyin dükkânında toplanıp dertleşen yedek subayları göz hapsine aldırmış, Açıksöz gazetesinde sansürün aklığı akmağa başlamıştı. İbrahim bey zamanında açıktan açığa söylenen Kuvayı Milliye lâfı artık kuytularda ya da fısıltılarla söylenir olmuştu. İşin en ilginç yanı şuydu: Albay Osman Nuri beyin Vali Vekili olmasiyle bütün memurlar arasında Kuvayı Milliyecilik modası sürgün edilmişti. Defterdar Ferit beyden başka hiç kimseye güvenilmez olmuştu. Onun, bu kara rüzgârlar arasında yapraklarından hiçbirini dökmeyen demir gövdeli bir ağaç gibi dikildiğini gören gençler, yine de bu soylu örnekte kendilerine yetişecek bir temsilci gücü buluyorlardı. Albay Osman Nuri beyin elinden Kastamonu'yu kurtarmak

artık gerekli olmuştu. Kuvayı Milliyeciler, Mustafa Kemal'e başvurarak ondan bir kurtarıcı istediler.

Bu istek üzerine Mustafa Kemal'le Ali Fuad Paşa el ele vererek Albay Osman beyi Kastamonu Bölge Kumandanlığına göndermeyi kararlaştırdılar. Yalnız, şehirde dönen söylentilere göre Kuvayı Milliye Kumandanı Albay Osman bey, bir alay askerle her an gelmek üzereydi. Topçu Albay Osman bey, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le Ali Fuat Paşanın buyruğiyle geliyordu. Ankara'dan Kastamonu'ya böyle İstanbul'dan habersizce bölge kumandanı gönderilmesi haberini Hürriyet ve İtilâf partililer, hemen Dahiliye Nezaretine gammazlamakta gecikmemişlerdi. İstanbul'un bu haberle ilgilenmesi üzerine de Vali Vekili Osman Nuri bey, 58. Alay Kumandanlığından Bölge Kumandanlığına ve Kalem 14. Başkanlığına geçmiş olan Yarbay Mustafa bey, P.T.T. Başmüdürü Şeyh Ramiz Efendi başbaşa vererek Osman beyin gelişine karşı bir komplo kurmuşlar ve hemen makina başında Albay Osman bey üzerinde Dahiliye Nezaretini bilgiye boğmuşlar ve yine oranın esiniyle onu tutuklayıp zararsız duruma getirmek kararına varmışlardı. Komplocular, ilkin Albay Osman beyin bir alay askerin başında Kastamonu'ya geleceğini işittiklerinde gizlice kaçmak hazırlığı yapmaktalarken bunun Kuvayı Milliyecilere yayılmış bir propaganda haberi olduğunu anladıklarından Şeyh Ramiz Efendi hemen davranmış, bunun bir blöf olduğunu çevreye yaymağa başlamıştı. Bu arada, İstanbul'dan Ali Rıza Paşa adlı yeni valinin tez zamanda geleceği müjdesini de veriyordu.

Komplocular, Ankara'dan gelmek üzere olan Topçu Kumandanı Albay Osman beyle bütün şehirdeki Kuvayı Milliyecileri tutuklayıp İstanbul'da canavarlığiyle ün salmış Nemrut Mustafa Paşa mahkemesine gönderilebileceklerinin hesabı ve sevinci içindeydiler. Her hesaba karşı başka hesap olduğunu elbette düşünemiyorlardı.

Osman bey, Ankara'dan bir yaylı araba ile yola çık-

mıştı. Mustafa bey, bütün yol boyunca devriyeler gezdiriyordu. Askerlik dairesi yolunda Osman beye hazırlanan eve dek süngülü nöbetçiler dikilmişti. Merkez Kumandanı yüzbaşı Hamdi bey, güzel bir dinlenme ve karşılama yeri olan Beşdeğirmenlere karşılayıcı göndermişti. Elbette bütün bunlar, komploculaların buyruğiyle yapılıyordu.

Albay Osman beye hazırlanan komployu işiten Şevket bey, beklediği günün gelip çattığını anlamıştı. Evet, genç bir subay için çok az gelen kahramanlık fırsatlarından biri gelmiş, Şevket beyin kapısını çalıyordu. İçi, sevinçten titreyerek kararın demirine yapıştı. Şu sırada Osman beyin tutuklanmasını önlemeyecekse de bir gün içinde onu ve bütün Kastamonu'yu Hürriyet ve İtilâfçıların elinden kurtarıp Kuvayı Milliyeci saflarına armağan edebilecekti.

O gece, kafasında ateşten çizgilerle işlenip duran plânlarla ruhu aydınlık içinde yüzen Şevket beyi hiç uyku tutmadı. Tanyeri atarken hâlâ horul-horul uyuyan bekâr odası arkadaşı Yakup beyi dürterek uyandırdı:

— Haydi, çabuk giyinip Beşdeğirmenlere yetişelim dedi, adamcağızı biz gitmeden önce göz hapsine alırlarsa kendisiyle konuşup durumu anlatamayız. Ümitsiz düşer. Durumu bilsin, daha soğukkanlı olur.

16 Eylül 1919 sabahı iki arkadaş, Beşdeğirmenler'e doğru yola koyuldular. Hava serin ve durgundu. Ilgaz dağlarının başı ak bir sisle örtülmüştü. Uzak sırtlar üzerindeki meşelikler, pas rengine bürünmeğe başlamıştı. Henüz güneş doğmamıştı. Güz kuşları, pek erkenden uyanmış, acı-acı haykırarak ağaçtan ağaca uçuyor, iki arkadaşın yolu üzerinden ara sıra vahşi çığlıklar atarak. ıssızlığın güzelliğinden bir şeyler taşıyan kara tavuklar geçiyordu. Gecikmiş tek - tük iri kıyım ağaçkakanlar, ağaçları çekiçliyordu. Genç yolcular, kafalarının içindekilere o denli gömülmüşlerdi ki doğanın bu güzelliklerine bakacak zaman bulamıyorlardı. Şevket bey, bu gece

başlayacağı işin planını bir kez daha Yakup beye anlatıyordu. Ağaç denizinin üzerinde yer yer, baca dumanlarına benzer sisler dinleniyordu. Beşdeğirmenler denen yerden gelen su sesleri iki arkadaşı düşüncelerinden ve konuşmalarından ayırdı. Yoldaki süngülü devriyeler iki subayı saygı ile selâmlayıp geçiyor, onların da kendilerinkine benzer bir görevle bu yana geldiklerini sanıyorlardı. Beşdeğirmenler'de gür ve sevinçli su sesleriyle karşılanan iki arkadaş, burda kimseyi göremeyince ilerledi. Yusuf'un Hanı denen handa da kimseyi bulamayınca biraz daha ilerlediler. Sabah serinliğinde yayan yürümek hoşlarına gidiyorsa da Osman beye rastlamayışları, onları kuşkulandırıyordu. Padişahın kanununu hiçe sayarak yapmağa hazırlandıkları büyük iş, ruhlarında büyük bir gerilim meydana getiriyordu. Bir süre kulak verip yolu dinlediler: Uzaktan uzağa tekerlek sesleri işittiler. Bomboş yol üzerinde belki de ilk dekgeldikleri yolcu Albay Osman bey olacaktı. Bütün korktukları, komplocuların, karşılayıcı gibi arkadan yetişerek kumandanı alıp götürmeleri belkisiydi. Bu belki, adımlarını açıp biraz daha yürümelerine yardım etti. Bir dönemeçte Osman beyin yaylısiyle karşı karşıya geldiler. Hemen arabayı durdurup Osman beye kendilerini tanıttılar. Arabada İnebolu'ya gitmekte olan bir subay daha vardı. Şevket beyin gönderdiği raporu okumuş olan Osman bey, Şevket beyin arslan gibi güven ve sevimlilik yaratan havasından hoşnut olarak ondan en yeni olayları ve durumu anlatmasını istedi. Şevket bey, raporda anlattıklarını bir daha bütün ayrıntılariyle anlattıktan sonra Vali Vekili Osman Nuri beyle Ramiz ve Yarbay Mustafa beylerin şehre girer girmez kendisini tutuklayacaklarını söyledi. Osman beyin yüzünde bir tedirginlik havası esmeğe başlamıştı. Geri dönmeğe karar vermek üzereydi ki Şevket bey:

— Albayım, dedi, onların gözüyle durum böyle ama.

bunu bir de bizim gözümüzle görmeliyiz. Benim verdiğim karar da şudur...

Bu başlangıçtan sonra plânını en ince ayrıntılarına dek kumandana anlattı. Osman bey, bir kez tedirgin olmuştu:

— Şevket bey, dedi sizin plânınız güzel olabilir, fakat, ufak bir aksaklık hepimizin hayatına mal olabilir. İyi düşün, durum kuvvetli değilse Ankara'ya dönerek iş görebilecek bir kuvvetle geleyim; Belkilere pay bırakmayalım. Ne dersiniz?

Şevket beyle Yakup bey diretti:

— Taburun bütün zabitleriyle beraberiz. Emrinize girmeğe hazırdırlar. Hatta, bu akşam, muhalifler sizi tevkif edeceklerse de aldığımız tertibat sayesinde onları tevkif, sizi tahliye edeceğiz. Halk bizimledir. Durumumuz kuvvetlidir. Emin olmanız için buraya kadar geldik. Buyurunuz, biz dönelim; iş başına geçelim. Siz arkadan teşrif ediniz. Siz, dönerseniz tehlike büyür.

Kumandanın aklı bu işe yatmıştı, şehre geleceğine söz verdi. Şevket beyle Yakup bey de kışlaya döndü.

Albay Osman beyin Mustafa Kemal'ce atanarak Kastamonu'ya gelmek üzere yola çıkması, padişahçılar gibi millicileri de heyecanlandırmıştı. Yalnız, askerî, siyasal ve mülkî güç padişahçıların elindeydi. Sivil millîci kadro da bu yüzden çok üzgündü. Şevket beyin yiğitçe plânından bilgileri olmadığından bu üzüntüleri de sonsuzdu denilebilirdi. Osman beyin şehre varır varmaz tutuklanacağını da biliyorlardı. Ne topları vardı, nede tüfekleri! Yalnız coşkun bir yurtseverlikleri vardı. Hiç olmazsa salt bunu ve onun yalnız olmadığını göstermek üzere Olukbaşı'ndaki Karakolda bulunduğunu öğrendikleri Kumandanı topluca gidip görmeyi, onu dostça karşılamayı kararlaştırdılar. 16 Eylûl 1919 akşamı Kumandanı görmek üzere yola çıkanlar arasında şunlar vardı. Kadri, açıksöz gazetesi sahibi Hamdi, başyazarı Hüsnü, Tatlızade

Emin, Nami, Celâl, Bâki beyler. İlkin Kadri bey kendini kumandana tanıttı. Sonra da arkadaşlarını onunla tanıştırdı. Kadri bey, Birinci Dünya Savaşında Osman beyin yanında kâtiplik yapmıştı. Bütün arkadaşlarının adına Kumandana şöyle dedi :

— Kumandanım, yolunuza can vererek Kastamonu gençleri sizi görmeğe geldik. Fakat, Kastamonu'da durum, hepimiz için tehlikeli bir hal almıştır. Hürriyet ve itilâfçılar, eski Alay Kumandanı ve yeni Vali Vekili Osman Nuri bey yoluyla Kastamonu'yu baskı altına almışlardır. Hatta sizi de şehre varınca hapsedeceklerini işittik. Silâhlı teşkilâtımız yok. Bu kaatillerin ellerine düşmemek için burdan geri dönmeniz çok iyi olur. Daha hazırlıklı geliniz. Sizi yakalayıp Nemrut Mustafa paşa mahkemesine gönderecek olurlarsa burdaki bütün Kuvayı Milliyeciler ümitsiz düşerler.

Albay Osman bey, bunları susarak dinledi, sonra gülümseyerek şunları söyledi:

— Hiç merak etmeyin, herşeyden haberim var, evlâtlar! Onlar umduklarını bulamayacaklardır. Her şey yoluna girecektir.

Osman beyin soğukkanlı ve yürekli görünüşü, genç Kuvayı Milliyecilerin çok hoşuna gitmişti. Gençler çekilip gittikten sonra Osman bey, ordan kalkıp Hazreti Pir'in türbesine gitti, orda namaz kıldı, uzun uzun dua etti ve sonra kaderine boyun eğmişçesine kendisine ayrılan eve gitti ve sonucu beklemeğe başladı. Akşam yemeğini getirdiler, yedi. Akşam karanlığı basarken kapıya süngülü nöbetçilerin dikildiğini gördü, dişlerini gıcırdatarak gülümsedi. «Sonunda gülen iyi güler!» diye düşündü ve bir sigara yaktı.

*

İki arkadaş, akşamı iple çektiler. Yakup bey, geceleyin ağır makinalı tüfekleri birer-birer işlemez duruma getirdi. Bu işi, tereyağından kıl çeker gibi yapmıştı. Hemen

Şevket beye koşup işin bitmiş olduğunu bildirdi. Şevket bey, çavuşlarına gereken buyrukları verdi. Bölüğü alarmda bekleye dursun, Şevket bey, Yakup beyi yanına alarak birinci bölük kumandanı üsteğmen Nail beyin kışlada yatıp kalktığı odanın kapısını çaldı. Herkes derin uykulardaydı. Cırcır böcekleri, uyku ilâcı gibi rahatlık veren sesleriyle köşede - bucakta ötüp duruyor, şurdan burdan horultular geliyordu. Şevket beyin silâhlı iri gövdesiyle gecenin bu ilerlemiş saatında karşılaşan Nail bey, bunun nedenini sordu. Şevket bey durumu anlattı. Nail bey:

— Ben de Kuvayı Milliyeciyim, dedi, ona hemen katılmağa hazırım. Yalnız, bu biçimi beğenmiyorum. Bu yurt işine hiç itirazım yok. Size her türlü yardımı yapacağıma söz veririm.

Nail bey, çavuşlarını uyandırarak bölüğü Şevket beyin kumandasına verdiğini, hiçbirinin onun emrinden çıkmamasını buyurdu.

Burdan ayrılan Şevket beyle Yakup bey, doğruca dördüncü ağır makinalı tüfek bölüğü kumandanı yüzbaşı Ali beyin yine kışladaki odasının kapısını çaldılar.

Gece kılığı ve uykulu gözlerle ne istediğini sorunca Şevket bey, üsteğmen Nail'e anlattığı şeyleri bir solukta yüzbaşıya da anlattı. Ali bey çokça düşünmeden çavuşlarını çağırdı:

— Bu gece Şevket beyin emrine girdiniz. Onun emirleri benim emirlerimdir. Neferleri kaldırıp alarma geçirin, silâh başı ederek Şevket beyin vereceği emirleri bekleyin.

Dedi. Çavuşlar, eratı kaldırmağa gidince Şevket beyle Yakup beye şöyle dedi:

— Şevket bey, ben sizler gibi bekâr değilim. Çoluk çocuk sahibi oluşum beni düşündürüyor. Yürekten sizinle beraberim.

Şevket bey, Üsteğmen Nail beyle Yüzbaşı Ali beyin kapılarına ikişer süngülü nöbetçi diktirdi Bu, daha çok bir başarısızlık olursa onlara bir zarar gelmemesi içindi.

Şevket beyle Yakup bey, bundan sonra, önce Kuvayı Milliyeciyken Mustafa bey kendisini alay kumandanvekili atayınca düşünce değiştirdiği bilinen tabur kumandanı binbaşı Şerif beyin kapısını çaldılar. Binbaşı asık ve korkulu suratiyle, gözlerini oğuşturarak kapıyı açtı. Arkasında süngülü askerler ve tabancalı çavuşlarla gecenin bu vaktinde karşısına dikilen Şevket bey, onu adamakıllı ürkütmüşe benziyordu:

— Nedir bu yaptığınız, Şevket bey?

Diye sordu. Şevket bey, ona şu kısa yanıtı verdi:

— Kuvayı Milliye namına sizi tevkif ediyorum, binbaşım. Şerif bey, tek sözcük söyleyemeden gitti, yatağına oturarak kara-kara düşünmeğe başladı.

Şevket bey, Alay Kumandanı Vekilinin kapısına da iki süngülü dikip şiddetli buyruklar vererek yürüdü.

Sırada üçüncü bölük kumandanı yüzbaşı Muhittin bey varsa da o kışlada yatıp kalkmıyordu. Onu da tutuklayabilmek uğruna askerlik şubesindeki odasına gitmek gerekiyordu. Buna da zaman yoktu. Ok yaydan çıkmıştı. Bu bir ayaklanmaydı. Her şeyden önce hız istiyordu. Bundan dolayı şimdilik onu yatağında mışıl-mışıl uyur bırakıp bu yandaki işlere el atmalıydı.

Şevket bey, Yakup beye:

— Haydi, Yakupçuğum, dedi, şu ağır makinalı tüfekleri yine işler duruma getir. Tüfekçi, makinalıları hemen işler durumuna getirince kendi bölüğü olan İkinci Piyade bölüğünü silâh başı etti, bu sırada çavuşlar, dördüncü makinalı tüfek bölüğünü de silâh başı etmiş, Şevket beye «tekmil» veriyorlardı. Şevket bey, atına atlayarak iki bölüğü saat on ikide askerlik şubesi yönünde yürüttü.

Genel yollarla telgrafhaneyi ateş altına alacak biçimde iki makinalı tüfeği Sığır pazarı köprüsüne yerleştirdi. Öbür iki makinalı tüfekten birinin namlusunu askerlik dairesine, geri kalanı da mapushaneyle hükûmet konağına karşı yerleştirdi. En ufak bir karşı koymaya karşı makinalı

tüfekler çelik mermiden sözcükleriyle konuşmakta gecikmeyeceklerdi. Üsteğmen Şevket beyin buyruğu buydu.

Şevket bey, askerlik şubesini kuşattıktan sonra geniş adımlarla koşarak Yakup beyle birlikte askerlik dairesine daldı. Alt kattaki odasında uyuyan Üçüncü Bölük Kumandanı Yüzbaşı Muhittin beyi yataktan kaldırdılar. Onun karşı koymasını ve güçlük çıkarmasını beklediler se de iş hiç te böyle olmadı. Şevket beyin anlattıklarını soğukkanlıca dinledikten sonra:

— Peki, beni hapset, karışmam; bölüğü emrine veriyorum. Allah muvaffak etsin!

Dedi.

Şevket bey, bundan sonra alt kattaki askerlik dairesi subaylarının kapılarına da süngülü nöbetçiler dikerek Yakup beyi makinalı tüfeklerin başına gönderdi. Aşağıdaki ufak rütbeli subayların hepsini tutuklayan Şevket bey, koşar adım, basamakları ikişer-ikişer atlayarak üst kata çıktı. İlkönce tümen yaveri Remzi beyin kapısına bir çift nöbetçi dikti ve sırasiyle öbür subayları da odalarına hapsetti. Sıra Yarbay Mustafa beydeydi. Şevket bey, eski Alay Kumandanını tutuklamağa giderken daha tedbirli davranmayı düşünüyordu. Onun belâlı bir adamı olduğunu, Kuzu - kuzu boyun eğmeyeceğini biliyordu. Mustafa beyin kapısına dayandığında onun ayak yolundan döndüğünü gördü. Birden bire durumu kavramışa benziyordu:

— Ne o Şevket, gece vakti ne oluyor burda?

Diye sordu ve sanki bir şey anlamamış gibi bir kurnazlıkla tabancasını almak üzere odaya seğirtti.

Şevket bey, pehlivan yapılı gövdesiyle Mustafa beyin üstüne atıldı. Mustafa bey de güçlü bir adamdı. Odanın içinde bir boğuşmadır başladı. Mustafa bey, hep tabancasına yaklaşmağa çalışıyorsa da kollarından sımsıkı yakalayan Şevket bey bunu önlüyordu.

Şevket bey, gür sesiyle:

— Kuvayı Milliye namına tevkif edildiniz. Kumandan

bey. Boşuna çabalamayın, diye bağırdı.

Mustafa bey, hem kendini kurtarmağa çalışıyor, hem de ağızdan köpükler saçarak:

— Padişah hainleri, alçaklar, hepinize gününüzü göstereceğim!

Diye bağırıp çağırarak imdat bekler gibi bir hava yaratmağa çalışıyordu. Şevket beyin elinden sıyrılmağa çalışan Mustafa beyi yetişen çavuşlar sımsıkı kavradılarsa da nasıl olduysa oldu, hepsinin elinden kurtulan Mustafa bey, ölüm korkusuna kapılarak merdivenlerden aşağı atladı. Aşağıda yaralı olarak yakalandı. Şevket beyle Mustafa beyin büyük bir gürültü ile döğüşmeleri, bağırıp çağırışları uykudaki bütün subayları yataklarından sıçratmış, hepsi de öfke ve şaşkınlıkla döğüşenlere bakıyorlardı. Yalnız, kapılarından dışarı uzattıkları başları, nöbetçilerin «yasak!»ları ve süngüleriyle burun buruna gelince ve yine orda silâhlı bölük eratını görünce hepsinde şafak attı, çok önemli bir olay geçtiğini anlayarak gücün ve süngünün felsefesine boyun eğerek yine odalarına çekildiler.

Mustafa bey de bir odaya kapatılıp sıkıca göz altına alındıktan sonra Şevket bey, Yakup beyi bir manga askerin başında telgrafhaneye gönderdi. Telgrafçılar, Yakup beyi dostça karşıladılar. İstanbul'la haberleşme hemen kesildi. Ankara'ya uzanan teller, ilk kez dost sesleri ve haberleri taşımak üzere hazırlandı. Yakup bey, telgrafhaneyi ele geçirdikten sonra Şevket beye haber göndererek durumu bildirdi. Manüple başında Kuvayı Milliyeci bir onbaşı ve iki süngülü asker bırakan Yakup bey yine Şevket beyin yanına koştu. Şevket bey, Yakup beyi yanına bir manga asker katarak jandarma koğuşuna gönderdi. Yakup bey, koğuşun kapısındaki nöbetçinin ağzını kapayarak silâhını elinden aldı, sonra içeri girerek silâhlıktaki bütün mavzerlerin mekanizmalarını sessizce çıkarıp aldı. Şevket bey, bu kez de Jandarma bölük kumandanı Yüzbaşı Emin beyi evinden alıp getirmesini Yakup beye bu

yurdu; Yakup bey, başka bir manga askerle Emin beyin kapısına dayandı. Emin beyi Şevket beyin yanına götürdü. Şevket bey, geceki olayı anlatarak Yüzbaşına tutuklu olduğunu söyledi. Bunu soğukkanlıca dinleyen Jandarma kumandanı gülerek:

— Çok iyi yapmışsınız, dedi ben de Kuvayı Milliyeciyim. Heyeti temsiliye emirleri işte yanımdadır.

Sonra, Jandarma bölüğünün ayaklanan Kuvayı Milliyecilerin yanında olduğunu söyledi.

Şevket bey, hemen, bütün mavzerlerin mekanizmalarını geri verdirdi. Jandarma bölüğü de hemen silâh başı ettirilerek Şevket beyin emrindeki bölüklere katıldı.

Eski Jandarma Kumandanı ve şimdiki Vali Vekili Osman Nuri bey, askerlik dairesinin karşısındaki bir evde oturuyordu. Şevket bey, bir müfrezenin başında gidip albayı sıcak yatağından kaldırdı ve tutuklanmış olduğunu söyledi. Bütün arkadaşlarının da tutuklandığını öğrenen Vali Vekili «Kadere Rıza» göstererek durumu karşı koymaksızın benimsedi. Polis müdürünün kapısına dikilen nöbetçiler, Kuvayı Milliyeci olması dolayısiyle kaldırıldı. Yalnız, bu sırada tutuklanan ünlü Şeyh Ramiz Efendi ile muhabere başmemuru Ferit bey, kaçırılmamak üzere sıkıca göz altı edildi. Böylece bütün padişahçı elebaşılar, zararsız duruma getirilmiş, şimdi sıra işin olumlu yanını yürütmeğe gelmişti. Şevket bey, Yakup beyle ve bir yığın Kuvayı Milliyeci askerle tutuklu Kuvayı Milliyeci kumandanının bulunduğu eve gitti. Kapıda bekleyen nöbetçileri aldı. Osman bey, bu 16 Eylûl gecesi çok önemli şeyler geçeceğini bildiğinden gözüne uyku girmemiş, odasında bütün gece bir aşağı, bir yukarı dolaşıp durmuştu. Heyecanla kapıdan dışarı fırladı. Şevket beyin yiğit gövdesini karşısında görünce her şeyin gerçekten plânlandığı gibi geçtiğini anladı. Kumandan, bütün içtenliği ile Şevket beyi kucaklayarak yanaklarından öptü:

— Seni Allah bu memlekete, bu millete bağışlas... dedi.

Bu sırada Osman beyin gözleri şehrin üzerine doğru yükselen bir kızıllığa takıldı. Bunun bir yangın olduğu belliydi.

Şevket beyle Yakup beyin, yangının kızarttığı havaya bakarak anlamlı - anlamlı güldüklerini gören Kumandan, bundan hiçbir şey anlamadı.

Bu yangın taslağı, ayaklanışı kamufle etmek üzere düşünülmüş bir savaş hiylesinden başka bir şey değildi. Bu da Şevket beyin kafasından çıkmıştı. Araba pazarındaki demirciler içinde tek başına duran, kullanılmayan, yandığında çok bir zarar vermeyeceği kanısını uyandıran bir dükkân harabesi vardı. Askerî ayaklanışın ve önemli tutuklamaların halkça duyulmasının sakıncalı olduğunu anlayan Şevket bey, olayın geçtiği saatlarda sahte bir yangınla halkı oyalamak üzere bu boş dükkânın yakılmasını kararlaştırmış, tutuklamalar başlar başlamaz dükkânın üstüne doğru ilk dumanların ve alevlerin yükselmeğe başladığı görülmüştü. Böylece halk ta askerlerle birlikte uyanmışsa da onlar salt yangınla ve bunun mahallelerine gelmemesini sağlamak düşüncesiyle kapılarının önünde bekleşip durmuştu. Albay Osman beyin gördüğü kızıllık, işte bu sahte yangından çıkıyordu.

Osman bey Şevket beyle birlikte doğru telgrafhaneye gitti. Makina başında Sivas'ı aradı. Mustafa Kemal, telin öbür ucunda Osman beyin serüvenini dinliyordu.

Albay Osman bey, şunları diyordu:

— Bugün Kastamonu'ya geldim. Hükûmeti merkeziyenin adamları, Vali Vekili ve Jandarma Kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsali hamiyet zabitanımızın himmetleri ile şimdi kurtuldum. Ben de Vali Vekilini ve Jandarma Kumandanını beraber tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongreye istirham ederim. Bütün mukarreratından

burayı haberdar ederek Kastamonu ahaliyi muhteremesini tenvir buyursun. Yeni Valinin İnebolu'ya indiği müstahberdir. Hakkında ne muamele yapılacaktır. Burada Vali Vekili vesaire tâyini hakkında millî kongrenin bana selâhiyet vermesine ve işbu istirhamımın cevabına makina başında şimdi intizar eylediğim maruzdur.

Mustafa Kemal sordu:

— Elyevm orada vaziyete hakim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada erkânı vilâyetten şayanı itimat kim vardır? Yeni tâyin olunup İnebolu'ya geldiği haber alınan Valinin ismi nedir?

— Halen vilâyete hâkimim. Herhalde kongrenin müzahir olarak beni tenvir etmesi lâzımdır. Tâyin olunan Vali, Konya valiliğinden mütekait, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunur. İsmi Ali Rızadır. Kuvvetim, 250 kişi çıkarır bir tabur ve dört makinalı tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülmemiştir. Erkânı vilâyetten Defterdar Ferit bey vardır.

— Şimdi, bizzat vali vekâletini deruhte buyurunuz Ve bütün Kuvayı askeriye ve mülkiyeyi elinize almağa tamamen selâhiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi derhal tevkif ettirecek tedabiri seria ittihaz buyurunuz. İcraatınıza fiilen mümaneat edenlere karşı bilâteredüt silâh istimal ettiriniz. Vilâyet defterdarı, benim Diyarbakır'dan tanıdığım Ferit bey ise size muavenet etmesi lâzımdır. Bolu mutasarrıfına, aldığınız vaziyeti ve selâhiyeti şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop mutasarrıfı Mazhar Tevfik beye de benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre miftahı vardır?

— Vali vekâletini defterdar Ferit beye vereceğim. Kendim deruhte edemeyeceğim. Bildiğiniz Ferit beydir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir. Kendisi azledilmiştir. Vekâlet, jandarma tabur kumandanı Remzi beydedir. Mazhar Tevfik beyin Sivas'ta olduğu bildiriliyor. Şifre mifta-

hı Mevkuf Alay Kumandanındadır. Talep edildi. Alacağım cevaba göre arzederim, efendim.

— Yanınızda başka şifre miftahı var mıdır? Ferit bey, şimdi nerededir? Vaziyetten malumattar mıdır?

— Vaziyetten malûmatı yoktur. Şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben, hiç şifre miftahı almadım. Çünkü, tevkif edileceğimi bilmiyordum. Makam şifresiyle yazarım, ümididindeydim.

— Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir? Nekadar jandarma kuvveti vardır? Emriniz altına girdi mi?

— Jandarma tabur kumandanı Emin bey, yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir. Mevcudu kırk tanedir. Piyade tabur kumandanı Şerif bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tevkif edilmiştir. Jandarma tabur kumandanı Emin bey, yüzbaşıdır. Defterdar Ferit bey geldi; yanımdadır.

— Emin beyi biraz anlatır mısınız?

— 318 neşetli, Üsküplü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar.

— Emin Efendiyi tanırım. Ferit beye vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususat makam şifresiyle bildirebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan jandarma kumandanı şayanı emniyet olmadığı takdirde onun yerine sizce tensip olunacak münasip birinin vekâleten geçirilmesi eshap ve tedabirinin istikmali düşünülmelidir. Muavenete ihtiyaç görüyor musunuz?

— Kuvvete ihtiyaç görüp görmediğimi bilâhare arzedeceğim. Jandarma Tabur Kumandanı yeni geldiği için ahvali malûm olamamıştır, efendim.

Görüşme burda bitiyordu. Yalnız, Mustafa Kemal Albay Osman beyle Ferit beye ayrıca şöyle bir telgraf çekti:

— Tedabir ve icraatınızda muvaffakiyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tevkif edildiğinden haberdar buyurmanıza intizar eyleriz.

Mustafa KEMAL

— 9 —

KASTAMONU YOLUNDA BİLİNMEYENE GİDİŞ

Bir milletin evlâtlarının fedakârlıkları, kahramanlıkları için ölçü bulunamaz.

Mustafa Kemal

Teğmen Seyfettin, atını doludizgin sürerek Kolordu Merkezine gidiyordu. 23 yaşındaki teğmenin düşünceleri, merakın karanlık labirentlerinde bir çıkış yeri arayarak boşuna dolaşıp duruyordu. Atından yüz kez hızlı koşan düşünceleri, çok ivedi çağrılışının nedenini çözemeyecek, kolorduda bu merak daha da katmerlenerek onu bir serüvenin içinde çözüm aramağa doğru götürecekti.

15 Eylûl 1919 gününün bu ikindiüstü, tozlu ve durgun Ankara havasını serin bir su gibi iki yana ayırarak koşan hayvan, genç teğmeni kolorduya eriştirmekte gecikmedi. Kendisini çağıran buyrukta Kurmay binbaşı Halis beyi (Bıyıktay) görmesi bildiriliyordu. Kolordunun içi akşamın alaca karanlığiyle dolmağa başlamıştı. Kurmay başkanının odasına girdiğinde onu alaca karanlık içinde bürosunun arkasında gölgelere boğulmuş, ufalmış, renksizleşmiş, çok düşünceli buldu. Teğmen Seyfettin, gözleri kalın perdeleri yarı kapalı pencerelerden süzülen donuk ay-

dınlığa alışınca başkanın yüzünü daha iyi seçebildi. Halis beyin yüzünde sert bir kumandanınkinden çok şefkate benzer tatlı bir anlam vardı. Genç teğmene öyle geldi ki sanki Kurmay Başkanı kendisine acıyordu. Halis beyin zeki bakışları, onun üzerinde bir kurbana bakar gibi acıyarak geziniyor gibiydi. Seyfettin beye öyle geldi ki Kurmay Başkanı şerefli bir görev verecekti. Yalnız, bu görev, yirmi üç yaşında tecrübesiz bir teğmene verilmeyecek önemdeydi. Demek ki kadro eksikliğinden çok önemli bir görevi, yapıp yapamayacağını hesaplamadan kendisine vereceklerdi. Kurmay Başkanının yumuşak durumundan bu, açıkça anlaşılıyordu.

Halis bey, ömrünün en ağır yargılarından birini veren bir ağır ceza reisine benziyordu:

— Seyfettin, oğlum, dedi. Şimdi, size bir emir vereceğim. Bu emir, her askere bütün askerlik hayatınca verilmeyen ağır bir vazifedir. Siz de bugüne kadar böyle bir emirle karşılaşmamışsınızdır. Memleketin bizden beklediği çok mühim, hayatî vazifeler önünde bulunuyoruz. Size vereceğim bu zarfın içerisinde, yapacağınız vazife tafsilâtiyle yazılıdır.

Bir şartla ki zarfın evvelâ üzerini okuyarak ve sonra en samimi arkadaşlarınıza dahi vazife aldığınızdan kat'iyen bahsetmeden vazifenin icrasına koşacaksınız.

Ne paramızın, ne de tahsisatımızın olmadığını ve bu itibarla da size harcırah veremeyeceğimizi ve bu mukaddes yurt vazifelerini hasbî olarak yapacağınızı üzülerek bildiriyorum. Sadece bu vazife esnasında ekmeğinizi temin etmek üzere kolordu kumandanımız size ancak beş lira tedarik edebildi. Bunu lütfen hoş görerek kabul ediniz. Söyleyecek başka bir kelimem yoktur.

Size vazifenizde muvaffakiyetler diler, vazifenin ehemmiyeti dolayısiyle de çok dikkatli olmanızı tavsiye ederim, yavrum! Yolunuz açık olsun.

Teğmen Seyfettin Halis beyin çok şey anlatan sözleri

karşısında ne diyeceğini şaşırmıştı. Sanki dili tutulmuştu. Halis beyin kendisine uzattığı kapalı zarfla beş lirayı alıp cebine yerleştirdikten sonra çakı gibi sert bir dönüş yaparak odadan çıktı. Halis bey, gözlerindeki yumuşacık anlamla onu kapıdan uğurladı.

Seyfettin bey, meraktan çatlayacak duruma gelmişti. Issız bir yere kapağı atıp hemen zarfı açmak uğruna delice bir sabırsızlığa tutulmuştu. Hemen atına atlayarak ünlü Kuyulu kahvenin yolunu tuttu. Atını bir yana iliştirerek kahveye girdi, kuytu bir köşeye çekilerek bir çay ısmarladı. Sonra çevresine bir göz gezdirerek önemsiz bir kâğıt parçası çıkarıyormuş izlenimini yaratmağa çalışarak cebinden zarfı çıkardı. Üzerini dikkatle gözden geçirdi. «Mühür mumu ile kapatılmış olan orta büyüklükteki zarfın üzerinde şu cümleler yazılıydı: «16 Eylûl, şafakla beraber Ankara'dan hareket edilecek. Çankırı boğazı yoluyla yirmi kilometre katedilecek ve yirmi kilometreye rastlayan değirmenler mevkiinde zarf açılarak vazifeler okunacaktır. Zarfın daha evvel açılması yasaktır.»

Genç teğmen, keşke bu satırları okumasaydı, şimdi, merakı eskisinden kat-kat aşkındı. Gerçekten de kısa askerlik yaşayışında böyle bir buyruk ne almış, ne de işitmişti. Hiçbir arkadaşının da böyle bir buyrukla karşılaştığını sanmıyordu. Kafasında binbir ateşli belki dolaşırken yerinden fırladı, atına atladığı gibi evinin yolunu tuttu. 16 Eylûl sabahı tanyeri atarken yola çıkacaktı. Hemen yol hazırlığına başladı.

Geceyi kışlada uykusuz ve hazırlıkla geçirdikten sonra puslu güz sabahının içinde karşı dağlar ve Ankara kalesi henüz kapkara bir duman yanığı gibi yükselirken Kuzeye doğru giden Çankırı yoluna düştü. Arkasında iki ağır makinalı tüfekle gereçlenmiş bir süvari takımı geliyordu. Seyfettin bey, gece, takımını gizlice hazırlamış, sabahleyin eratın kalk borusu çalmadan takımiyle bir gölge gibi kışladan çıkmış, meraklı serüvenine doğru ilerlemeğe

başlamıştı. Yola çıkacağını hiçbir arkadaşının ruhu bile duymamıştı Çankırı boğazından oldukça serin bir yayla esintisi geliyordu. Yürüyüş kolları, her şeyden habersiz ilerliyordu. İçinde tehlike engerekleri kıvranan bir merakın verdiği kaygu, teğmen Seyfettin beyi çok tetikte bulunduruyordu. Takımın tehlikeli bir bölgeye doğru yol aldığı belliydi. Bunu biliyordu. O, bu takımiyle bu yaz, epeyce civcivli günler geçirmiş, dağ-taş gezmiş dolaşmıştı. Artık büsbütün ihtilâlin karşısında işler yapmağa dolaplar çevirmeğe çalışan Ankara Valisinin izlenişinde bulunmuş, Kuvayı Milliyenin karşısında yer alan kimi köyler ve bucaklardaki tehlikeli elebaşları yakalayıp kolorduya teslim etmişti. Bunlar da kendine göre birer görevdi. Nedir ki bu kezki görevin biçimi hiç te onlara benzemiyordu. O zaman, insan nereye gideceğini, ne yapacağını, kimi yakalayıp getireceğini, kime kurşun atıp kime atmayacağını biliyordu. Bu bilinmeyene giriş, yürekli bir asker olduğu halde onun ruhunu bir zenberek gibi sonuna dek germekten uzak kalmıyordu. Seyfettin bey, kıtasiyle gerekli yolu kestirdikten sonra akar sular ve değirmen gürültüsüyle dolu bir ağaçlıkta mola emrini verdi. Tatlı, gevşeklik veren bir güz güneşi, ince bulut katlarının arasından süzülerek boş ve geniş topraklara iniyor, kuytularda son yağmurlardan sonra açmış utangaç güz çiçekleri yaşamağa hevesli varlıklariyle gözden kaçmıyorlardı. Dere boylarındaki sisler, yavaş yavaş yükselmiş, uzak dağların demir renkli görünüşü insanı geziye çağıran bir yumuşak yüz almağa başlamıştı. Seyfettin bey, erattan, katırlardan ve atlardan biraz ötede bir ağaç altına sığındı. Değirmen oluğundan köpürerek bir sürü ak güvercin gibi aşağıdaki yeşil çimenlere dökülen suların gürültüsü bile teğmene romantik bir gençlik güzelliği yaratmaktan uzaktı. Bütün usu, cebinde saatli bir bomba gibi kurulmuş bekleyen zarfa atıldı; bunu sıtmalı parmaklariyle birkaç saniyede yırtıp açtı. «Zarfın içinden iki büyük eseri ce-

dit kâğıdı çıktı. Bu kâğıtlardan birinde Seyfettin beye görevini ayrıntılariyle bildiren Kolordu emri öbüründe de uzunca bir mektubun sureti» vardı. İlk önce bir bardak su içercesine Kolordu buyruğunu okudu. Bu buyruğun özeti şuydu:

— Kolordu kumandanlığınca Kastamonu'ya Kuvayı Milliyemizin örgütlenmesi uğruna görevli olarak gönderilen Albay Osman beye karşı padişah yanlısı olan Kastamonu Valisi, jandarma kumandanı ve posta - telgraf başmüdürünün kışkırtma ve aldatmaları üzerine Ankara'ya ve Kolordunun buyruklarına isyan eden Kastamonu piyade alayınca Osman bey tutuklanmış ve Ankara ile haberleşme kesilmiştir. Çabucak Kastamonu'ya giderek Vali ile jandarma kumandanı ve telgraf müdürünü tutuklayacak ve Osman beyi hapisten kurtararak kendisinin görevine yeniden başlamasını sağlayacak ve Osman beyin de «muvafakatini» alarak tutukluları koruyarak Ankara'ya getireceksiniz. Kastamonu'ya, buyruğu okuduktan sonra gideceksiniz ve mutlaka Çerkeş üzerinden yürüyeceksiniz. Yollarda ve konakladığınız yerlerde öz görevinizi saklayacak, halka ve köylülere, savaş kaçağı askerlerin eşkiyalık yaptıklarından halkın yakındığını ve kolordu buyruğu ile bu eşkiyayı kovalamağa çıktığınızı yayacaksınız. Kalacağınız köy ve kasabalarda ve uygun bulacağınız yerlerde sureti ekli olan, Veliahtın padişaha verdiği ve memleketin karışıklık içindeki bugünkü durumunu ve yurdun bütününün düşmanlarımızca işgal edildiğini, yurdun kurtulması uğruna mutlâka ulusal bir ayaklanmanın gerektiğini bildiren mektubunu da köylülere okuyarak onların da ulusal davranışlara katılmalarını sağlayacaksınız.

Seyfettin bey, bu buyruğu okurken ne büyük tehlikelerin kendini beklediğini duyuyor ve tüyleri ürperiyordu. Bir piyade alayı Ankara'ya karşı ayaklanmıştı. sonra bu, yalnız başına da değildi. Vilâyetin en önemli

âmirini de yedeklemişti. Bu, dış görünüşüyle koskoca bir güçtü. Bunlar padişahın görevlileri sayıldığından halk ta çoğunluğuyla bunların safındaydı.

İşte, o, topuyla - tüfeğiyle, bir alay askeri, yığınla jandarması, padişahçı ve halifeci yüzbinlerce halkıyle bir şehre karşı şu iki ağır makinalı tüfeği, yüreğindeki yurt sevgisi, askerlik gururu ve şerefiyle ve bir de yirmi üç yaşiyle yürüyecek ve bütün bu kocaman düşman gövdeyi Kuvayı Milliyeci Ankara'nın yolu üzerinden bir kenara itecek ya da saf dışı edecekti. Eh, bu da ancak bir mucize ile yapılacak bir işti. Kim bilir, belki de Kastamonu'ya varıncaya dek böyle bir mucize de baş gösterir, o da utanç duymadan görevini yaparak ele geçirdiği yırtıcı kuşlarla Ankara'ya dönerdi.

Teğmen Seyfettin, Kolordu Kurmay Başkanı Halis beyin çatık kaşlarının altından kaygulu bakışlariyle kendisini uzun uzun süzmesinin nedenlerini şimdi daha iyi anlıyordu.

Bunun üzerne «gençlik ateşinin kırbaçladığı ölçüsüz bir gurur» bütün tehlikelere ve kaygulara yüksek sesle meydan okuyan benliğini sardı. «Tarihî işler yaratan büyük insanların duyabileceği sonsuz bir zevkle kendinden geçti». Artık Padişah da onun her türlü celladı da, göğsünü delecek yağlı kurşunlar da, darağaçları da ona vızgeliyordu. Bu güzel yurdun başında ekşiyen, ejderha da olsa üstüne yürüyecek ve onları sürüp sınırların ötesine atacaktı Genç yüreklerin o arslan romantizmi damarlarından geçen her damla kanı ateşlemişti.

Kendisini tepeden tırnağa mutluluk olarak duyuyordu. O «Bu derin ve çılgınca zevkin hayali içinde kendisinden geçmiş, buyrukları yeniden yeniye okumaktayken «kulaklarını tırmalayan» bir sesle kendine gelerek silkindi. Kendisini bu tatlı düşten uyandıran takım çavuşuna öfkeli - öfkeli baktı. Takım çavuşu, uzaklarda kararırak derinleşen boğazı parmağiyle göstererek:

— Kumandanım, dedi, Ankara'dan bize doğru bir suvarî kıtası geliyor, bakın hele!

Baktı. Gerçekten de uzaktan bir atlı yürüyüş kolu zorlu bir yürüyüşle üstlerine geliyordu. Bunlar, Ankara yönünden geldiklerine göre düşman olmadıkları belliydi. Onları bekleyip kim olduklarını ve nerden gelip nereye gittiklerini öğrenmeden yola çıkmak istemedi. Yarım saat sonra atlı kıtası değirmen başındaydı. Bu, onların alayının ikinci bölüğüydü. Bölük Kumandanı da arkadaşı Manastırlı Üsteğmen Atâ beydi. Seyfettin bey, şaşırmıştı. Duran takımın kumandanı doğruca onun yanına geldi. Onun elinde de kendisine verilen mühürlü zarfın başka bir benzeri vardı:

— Sen de mi bu biçimde görev aldın? Demek beraberiz, dedi. Zarfı, Seyfettin beyin yanında yırttı.. İçinden Seyfettin beye verilen buyrukların benzeri çıktı.

İki arkadaş başbaşa vererek buyrukları birlikte okudu.

İki genç subay, tehlikenin gözüne birlikte yürümeyi kararlaştırdılar. Kıtalarına yürüyüş emri verdiler ve Çerkeş üzerinden Kastamonu üzerine yürüdüler.

Seyfettin beyin ağır makinalı tüfek takımıyle Ata beyin süvari bölüğü epeyce önemli ve kendine güvenen bir güç olarak Kastamonu'ya doğru hızla ilerledi. Ankara sınırındaki Ravlı köyünün dolaylarına vardıklarında güneş batmış, karanlık çökmeğe başlamıştı. Köyün dışında bir ordugâh kuran subaylar, hem askere parayla ufak bir akşam yemeği yaratmak, hem de ellerindeki padişaha akıl veren Veliaht Abdülmecit Efendinin ünlü mektubunu halka okumak üzere köye girdiler. Yatsı vaktiydi. Köy ağası, imam, muhtar ve kimi köylüler iki genç subayın çevresini alarak dünyanın yeni gidişatından en yeni haberleri almak üzere kulak kesildiler. Mustafa Kemal'den, Damat Ferit'ten, İngilizlerden, Rumlardan, Ermenilerden söz eden iki subay, epeyce ilgi topladılar. Bun-

dan yüreklenen ve güzel bir Kuvayı Milliye propagandası yapmanın sırası geldiğini anlayan subaylar, birbirinin gözlerine baktılar ve Atâ bey, meşin emir çantasından çıkardığı tehlikeli mektubu yavaş yavaş, tane tane okumağa ve dinleyicilerin yüzlerini rafın üzerinde yanan zayıf bir gaz lâmbasının aydınlığında dikkatle kontrol etmeğe başladı. Bu sırada ağa başta olarak köylüler birbirlerine bakıyorlar, gözleriyle birbirlerine bir şeyler danışıyorlardı. Sonra, durmadan imama bakmağa başladılar. İmam, yavaş yavaş dikiliyor, sakalını sıvazlıyor ve kavgacı bir horoz gibi boynu gittikçe geriliyor, çatık kaşlarının altında yıldırım saçmağa başlayan bakışlarını hem iki genç subayın hem de dinleyenlerin üzerinde gezdirmeğe başlıyordu. Seyfettin bey de Atâ bey de bir şeyler sezinliyorlarsa da kabadayılığa bal sürerek okumayı yarıda kesmek istemiyorlardı.

İmam, en sonra dayanamadı:

— Zabit efendiler, dedi, siz padişah düşmanısınız. Bu mektup uydurmadır, bunu, köylünün zihinlerini bulandırmak için okuyorsunuz. Sizin İstanbul'da padişahın mahkemesinde asılmanız gerek. Sizler zındıksınız. Halifemiz efendimize karşı geliyorsunuz.

Bu, alârm çanı oldu. Odayı dolduran bütün köylüler ayağa fırladı ve genç subayların üstüne atıldı. Yumruk, tokat, sille, bağrışmalar, çağrışmalar ortalığı bir döğüş meydanına döndürmüştü. En sonra dışarı fırlayabilen genç subaylar, çevrelerinin eli sopalı, kazmalı, kürekli başka köylülerle çevrildiğini görünce durumun çok nazik olduğunu anladılar. Harman yerinde kurulan ordugâhtaki askerlere bir parola ile durumu bildirmek ve eratı silâh başı edip köye saldırtmak üzere Seyfettin bey tabancasiyle iki el ateş etti. Biraz sonra köy kuşatılmış ve makinalı tüfeklerin namluları köye karşı, çevrilmiş ve silâhlı erler, köy odasını kuşatan köylüleri çil yavrusu gibi dağıtmıştı. Atâ bey, muhtara:

— Bana bak, muhtar, dedi, köylülerine uslu uslu oturmalarını, işlerinden güçlerinden başka bir şeye burunlarını sokmamalarını salık ver. Türk ordusunun subaylarına karşı ne biçim davranacaklarını da öğrensinler. Haydi, şimdi Allahaısmarladık, fakat, köyünüzden size küskün ve kalbimiz kırık olarak gidiyoruz.

Sen de imam efendi, köylülerini şaşırtmamağa çalış. Şimdilik sizleri affederek burdan uzaklaşıyoruz. Fakat, Ravlı köyü ölünceye dek şu askerler ve bizler üzerinde çok acı izler bırakacaktır.

İki genç subay, epeyce hırpalanmıştı. Üstlerini-başlarını düzelterek harman yerindeki karargâha doğru yürüdüler. Kuvayı Milliyeciliğin güçlüğü padişahın ve İngilizlerin karşısında değil de Türk köylüsünün karşısında daha iyi anlaşılıyordu.

*

Yaş, kıdem tecrübece Seyfettin beyden üstün olan Atâ bey, doğal olarak iki kıtanın da kumandanı sayılırdı. Atlarının üzerinde yan yana gidiyor, bir yandan da yapılacak işleri en ince ayrıntılarına dek düşünüyor ve alınacak tedbirler üzerinde görüşüyorlardı.

— Atâ bey; vazifemizin icrası sahasına girdik, ya olumlu ya olumsuz bir şeyler yapmak zorundayız. Şehir ve şehirdeki son durum üzerinde hiç bir bilgi alamadık. Bu bizi korkutan derin sessizliğin altında gizlenmiş, önemli bir sır olduğu meydandadır. Alay Ankara'ya karşı ayaklandığına göre tutuklayacağımız Vali ve Jandarma Kumandanı ile beraberdir. Osman bey de ya öldürülmüş ya da İstanbul'a gönderilmiştir. Bizim görevimiz de bu adamları yakalamaktır. Bunu yapmak için de alayla çarpışacağız. Alay bize göre büyük bir kuvvettir. Yalnız, belki makinalı tüfekleri yoktur. Aynı zamanda hareket gücü yoktur. Piyadedir. Biz sayıca azsak ta suvariyiz; hare-

ket gücümüz çoktur. Hem de makinalı tüfeklerimiz vardır. Şu halde şehre atlı bir baskın yaparız. Karşılaşacağımız âsilerle çarpışırız. Çok üstün gücün saldırısına uğrarsak bir arazi kesiminde tutunur ve Ankara'ya haber gönderir, daha çok kuvvet isteriz. Eğer karşı koyma zayıf olursa bu direnmeyi kırar ve şehri işgal ederiz. Şu halde, ilkönce bir keşif yaparak durum üzerinde bilgi almak gerekir. Siz, şimdi seçme atlılardan, usta er ve onbaşılardan on iki kişilik bir keşif kolu ayırırsınız ve şehre dört nalla dalarsınız. Karşı koymaya ve ateşe uğrarsanız keşif kolu çarpışması yaparak ivedi bana bir rapor yetiştirirsiniz. Eğer, karşı koyma olmazsa dört nalla şehrin bir başından girer, öbür başından çıkar, böylece de durumu öğrenir, yakalayacağınız bir iki şehirliyi de atların terkisine alarak şehri dışardan dolaşıp yine buraya, bize gelirsiniz. Bu adamlardan ve sizin gördüklerinizden bilgi edinerek harekete geçeriz. Ben, şimdilik bu sırtlarda makinalı tüfeklerle süvari bölüğünü mevzie sokarak şehre ateş açacak biçimde tertibat alıp senden haber bekleyeceğim. Hemen süratle harekete geç, keşfini yap, kardeşim.

Kardeşçe, dostça olsa da bu bir buyruk sayılmalıydı. Seyfettin bey, onu Kumandan olarak tanımak zorundaydı. Bu, çok olağan bir askerlik gereğiydi. Hemen, keşif kolunu en seçkin erler ve onbaşılardan seçiverdi. Onları karşısına dikerek Kastamonu'ya neden geldiklerini, şu sırada ne yapacaklarını inceden inceye anlattı. Bu iş te olup bittikten sonra Atâ beyin yanına giden Seyfettin bey:

— Hazırız, Kumandanım!

Dedi, Atâ beyin gözleri yaş içindeydi. Seyfettin bey, baktı, dün akşam Halis bey, kendisi nasıl bir kurbana bakar gibi bakmışsa şimdi Üsteğmen Atâ da kendisine benzeri bakışlarla bakıyor, üstelik te ağlıyordu. Bir ağıt söyler gibi:

— Kardeşim, Seyfettin, dedi, bu görevin çok tehlike-

lidir. İsyan eden alay, belli ki bizden bir hayli baş yiyecektir. Yakalanmamağa çalış! Kurşunla ölmek bir mutluluktur. Yakalanıp asılmak çok fecidir. Buna göre davran, kardeşim. Gel, bir kez de helâllaşalım!

Askerlerden uzakça bir ağaç altında böyle içten, dostça ve sıcakça son kez görüşür gibi görüşüp helâllaştılar. İkisi de sarsılmıştı. Seyfettin bey, hemen, heyecanını elden geldiğince gizlemeğe çalışarak keşif kolunun yanına koştu, atına atladı, kılıcını çekti, erlere de kılıç çektirdi. Sonra atını doludizgin şehre doğru sürdü. Üsteğmen Atâ, onların sarı bir toz bulutu içinde uzaklaşışlarını gözleri yaş içinde bir süre seyretti. Sonra keşif kolu gözden yitince o da düşündüğü tertibatı almak üzere davrandı.

Seyfettin beyle atlıları, ellerinde parlayan yalın kılıçlariyle Kastamonu'ya daldılar. İki yanında tahta evlerin sıralandığı dar bir sokağa girdiler. Nalların taşlarda çıkardığı sert gürültüler, bütün geceyi belki de uyanık geçirmiş olan mahalle halkını yerinden uğrattı. Bu neyin nesidir diye kapıları, pencereleri hızla açıp büyük bir merakla başını dışarı uzaktan halk, Kuvayı Milliyecileri ve ellerindeki yalın kılıçları görünce korkudan gözleri büyüyerek kapı ve pencerelerini yine hızla kapayıp evlerine çekiliyorlardı. Kadınların, erkeklerin böyle büyümüş gözlerle kendilerine bakarak içeri çekilmeleri, Kuvayı Milliyecilerle, kendilerine düşman bir şehre girdikleri kanısını veriyor, üzülüyorlardı. Yalnız, çokça üzülecek zamanları da yoktu. Kendileri de şu sırada sonunun nasıl geleceği bilinmeyen çok tehlikeli ve korkulu bir serüvenin ortasındaydılar.

Genç teğmenin bundan çıkardığı anlama göre şehirde olağanüstü bir şeyler oluyor ve bu sürüp gidiyordu. Her saniye bilinmeyen bir yerden mevzilenmiş bir padişahçının makinalı tüfeği ya da mavzeri üzerine öldürücü kurşunlarını kusabilir ve bu serüven de şuracıkta bitebilirdi.

Doludizgn gitmeyi sürdüren keşif kolu, şehrin gö-

beğine dek ilerlemişse de hiçbir yerden üzerlerine ateş edilmemiş ve hiç bir kimse kendilerine düşmanlık göstermemiş, ya da göstermek için meydana çıkmak yürekliliğini gösterememişti. Boşaltılmış bir şehre girmiş gibiydiler. Çok ilginç bir an yaşıyorlardı. On kişilik bir Kuvayı Milliyeci keşif kolu bütün Kastamonu'yu ele geçirmiş gibiydi. Nerdeydi bu ayaklanmış alay? Yerin dibine mi girip saklanmışlardı?

Seyfettin beyi bu durum daha çok korkutuyordu. Her sessizliğin ardından kıyametlerin koptuğunu askerliğin bilgisiyle biliyordu. Nerdeydi şu ayaklanıp ortalığı gürültüye veren askerler ve kumandanlar? Keşif kolu, en sonra şehrin ortasındaki büyük camiin yanına vardı ve ilk kez burda birkaç Kastamonuluya dekgeldi. Bunlar, yeni yapılmış tek katlı bir yapının önünde dikilmiş duruyor ve meraklı gözlerle yanlarına yaklaşan yalın Kılıç Kuvayı Milliyecilere bakıyorlardı. Buraya dek hasım namına kimseye rastlamadılarsa da her an ayaklanmış alayın bir pususuna düşebileceklerini düşünüyor ve şahin gibi bakışlariyle köşeyi - bucağı araştırmaktan uzak durmuyorlardı. Genç teğmen, bir çatışmaya tutuşabileceklerinden hâlâ korkuyordu. Neyse ki korktukları başlarına gelmedi. Yürekliliği artan genç teğmen dörtnal ittihat ve terakki kulübü olarak vaktiyle yapılmış olan yapıya doğru yaklaştı. Oraya yaklaştığında, Seyfettin beyin içi büsbütün rahatladı. Toplu olarak duran Kastamonuluların yüzlerinde kendilerini dostça karşılayan sevimli gülümsemeler görülüyordu. Sevimli ve saygılı olarak Seyfettin beye:

— Hoş geldiniz!

Diye bağırdılar. Bu durum, genç teğmeni adamakıllı yüreklendirdi. Keşif kolunu durdurarak:

— Merhaba, ağalar, nasılsınız?

Dedi. Kalabalıktan yaşlıca bir adam:

— Çok şükür Allaha, tehlikeyi atlattık, zabit efendi. Sizleri dört gözle bekliyordu. Süvari alayınız arkada mı-

dır? Ne zaman gelecek? Kahramanlarımızı karşılayalım!

Dedi. Bu sırada genç teğmen yüzleri sevinç saçan birkaç delikanlının birbirleriyle, yüksek sesle şöyle konuştuklarını işitti:

— Artık, korkumuz kalmadı. Süvarı alayımız yetişti. Hamdolsun.

Onların birbirleriyle kutlayarak böylece konuşmaları Seyfettin beyi yeni bir bilmece karşısında bırakmıştı. Kurnazca bu delikanlılardan biraz bilgi sızdırabilmek üzere:

— Askerlerimiz nerede? Alay Kumandanı ve zabitler ne oldu? Kimseyi görmüyorum.

Dedi.

— Askerlerimiz kışlalarındadır. Kışla da bu yolun sonundadır. Kahraman mülâzımevvel Şevket bey, onları hapsettirdi. Miralay beyi de hapisten kurtardı. Şimdi, hükûmet konağında çalışıyorlar.

Seyfettin bey, durumu açıkça görmüştü. Demek ki, «Kahraman Şevket» denen yiğit bir genç subay, Kuvayı Milliyeciler adına alaya ve hükûmete el koymuş, onlar henüz yolda iken duruma egemen olmuştu.

Yalnız, Seyfettin beyin zihnini kurcalayan bir nokta vardı: Süvari alayının Ankara'dan yola çıktığı masalı nerden çıkmıştı? Belki bu, kendi süvari takımıyle Üsteğmen Atâ beyin kumandasındaki süvari bölüğünün Kastamonu'ya doğru yola çıkışına göre uydurulmuştu. Yalnız, bunca gizlilik içinde yapılan bu askerî yürüyüşü Kastamonu halkına kim bildirmiş ve kim yaymıştı? Seyfettin beyi en çok kuşkulandıran da buydu. Ankara — Kastamonu telgraf haberleşmesi kesik olmasaydı neyse! Dur hele, şimdilerde onu da öğrenecek ve bu, dün akşamdan beri öğrenmek için yanıp durduğu bilmecelerin herhalde sonuncusu olacaktı.

Bir şey değil, şimdi Kastamonu'ya egemen tepelerde ve yol kavşaklarında içi yanarak haber bekleyip du-

ran üsteğmen Atâ beye de ivedi olarak bir rapor uçurmak gerekiyordu.

Yine atını dört nala kaldırarak keşif kolunun önünde kışlaya doğru uçmaya başladı. Dere boyunda yel gibi uçarak giden atlıların yüreğinde artık, başlarının zafere benzer sevinci çırpınıyordu. Kendilerini bir memleket fethetmiş bir ordu gibi güçlü duyuyorlardı. Yalnız, kışlanın kapısına vardıklarında Seyfettin beyin içinde yine garip bir rüzgâr esti. Bütün asker kışlada toplanmıştı. Nizamiye nöbetçileri, içeri kuş uçurmayacak biçimde yerleştirilmişlerdi. Yalnız çok yaklaştıklarında nöbetçilerin güler yüzlü kapıları açtıklarını ve kendilerini beklenen aziz konuklar olarak karşıladıklarını gördüler. Seyfettin bey, çok genç olmakla birlikte askerlik hiylelerinin çok kahpece biçimlerini okulda okumuş ve ordu saflarındaki arkadaşlarından dinlemişti. Kızgın bir kuşku akrebi yakıcı, öldürücü bir ağu ile dolu iğnesini kafasında gezdirmeğe başlamıştı. Bu kuşku, ona çok tetikte bulunmasını salıkladığından arkadaşlariyle ayak üzerinde bir anlaşma yaptı:

— Çocuklar, dedi, siz silâh başı yapmış olarak kapının önünde bekleyeceksiniz. Ben, içeri girip durumu anlamağa çalışacağım. Eğer içerde bir silâh patladığını işitirseniz hemen Atâ beyin bölüğüne bir haber ulaştırırsınız; haberciyi gönderdikten sonra da hemen kışlaya ateş açmağa başlarsınız. Haydi, şimdi hoşça kalın. Emrimi noktası noktasına yerine getirin. Yoksa hepimizin canını Cehenneme göndermekte gecikmezler. Göreyim sizi çocuklar. Ben şimdi kışlaya giriyorum.

Teğmen Seyfettin bey, bunu söyleyerek onbaşılardan birini yanına aldı, nöbetçilerin taşkın saygısiyle karşılanarak içeri girdi. Erlerden biri onu alıp Tabur Kumandanının odasına götürdü. Seyfettin bey, Koridordan geçerken yukarıda kışla odalarının kapılarına çifte nöbetçiler dikilmiş olduğunu gördü. Bunlara ilkin bir an-

lam veremediyse de biraz sonra tabur kumandanı kendisini sevinçle karşılayarak gece geçen heyecanlı olayı özet olarak anlattı. Tabur Kumandanı, «Kahraman Şevket bey» adını söylerken saygılı bir ton kullanıyordu. Demek ki bir yiğit üsteğmen ,zekâsı, yürekliliğiyle padişahçı ayaklanmayı bastırmış, Kastamonu'yu Seyfettin ve Atâ beylerin takım ve bölüğünden önce fethetmişti. Seyfettin bey, bir masala benzeyen bu olayı tane - tane tabur kumandanının ağzından dinlerken, bu sabah yolda geçirdiği yiğitlik heyecanlarını bir daha yaşıyor, benzeri işi bir başka genç subay yaptığından ona imreniyor ve onun namına göğsü kabarıyor, bu işi kendisi yapmışcasına sonsuz bir gurur duyuyordu. Tabur Kumandanı:

— Gerçi, asker göz altına alınmış durumdaydı, fakat Kastamonu'nun içinde ve dışında Ankara'ya düşman kimselerin çokça bulunduğunu bildiğimizden bir balon uçurduk: Ankara'dan süvari alayı geliyor!

Diye her yana yaydık. Böylece Ankara'yı tutanlara güç, muhaliflere de korku vermeğe çalıştık.

Hamdolsun ki Allah bize acıdı, yalanımız sahileşti. Süvarilerimiz yetişerek bize soluk aldırdınız. Aman, raporunuzu gönderiniz. Geride süvariler de aynı biçimde dört nala şehirden geçerek kışlaya gelsinler. Bu geliş, halk üzerinde büyük bir güven ve muhalif olanlarda da korku yaratacaktır.

Genç teğmen, hemen oracıkta raporunu yazarak iki atlı haberci ile bölüğe gönderdi. Dört nala gelmelerini sıkıca salıkladı. Bu iş te olup bittikten sonra temelli bilgi almaya çalıştı.

Pek az zaman sonra Atâ beyin bölüğü, kılıçları güneşte parlayarak şehrin ana caddesinden geçti, halkın güven dolu bakışlariyle uğurlanarak dere boyundan kışlaya vardı.

Seyfettin beyle Atâ bey, atlı birliğini kışlada istirahata geçirdiler ve onlara Ankara'dan böyle geceyi gün-

düze katarak apar topar Kastamonu'ya neden geldiklerini anlattılar. Askerlere bu tehlikeli günlerin nelere gebe olduğundan, gerçek ulusal duygu ve düşüncelerin ne olduğundan söz ettiler: Türkiye, eski bağımsızlığını yitirmiş tutsaklığa düşmüştü. Şimdi, onlar, Kastamonu'da salt Türkiye'yi kurtarmak uğruna bulunmaktaydılar. Burda ulusal güçleri örgütleyeceklerdi.

Atılar böylece yeni ve gelecek durumlar üzerinde aydınlattıktan sonra teğmen Seyfettin ve Üsteğmen Atâ beyler, yanlarına bir manga süvari alarak doğru hükûmet konağına gittiler. Albay Osman beyle üsteğmen Şeşket bey onları sevinç ve bir sürpriz olarak karşıladılar. Yirmi dört saatın yarattığı kahramanlar burda yanyana gelmişti.

Sağlam karakterli, zeki bir asker olan Osman beye:

— Geçmiş olsun!

Dediler. Kumandanın yüzü, fırtınalı ve yağmurlu bir havadan sonra açan güneş gibi sevinçliydi. Genç subaylar, kolordu buyruklarını ona gösterdiler:

— Ne yazık ki sizi kurtarmak, bizden daha bahtiyar olan Şevket bey arkadaşımıza nasip oldu, dediler.

Osman bey, gülümseyen yüzüyle onlara şöyle dedi:

— Bunlar, olağan şeylerdir. Gayemiz, aziz vatanın kurtarılmasıdır. Bu uğurda seve seve canımızı vermek vatan borcudur. Kahraman arkadaşlarımız, gerçi beni kurtardılar, fakat, bu kurtuluş belki de geçici olurdu. İçimizdeki muhalifler, İstanbul'dan yeniden aldıkları emirle bize saldırırlar ve birçok arkadaşlarımızın, askerlerimizin kanlarını akıtırlardı. Fakat sizin bir mucize gibi yetişmeniz ve Ankara'nın bu hususta ki hızlı tedbirleri, gerçek anlamı ile bizi kurtarmıştır. Artık, hiçbir kayguya düşmeden rahat - rahat burada çalışmalarımızı yapabiliriz. Beraberce çalışarak, milli kuvvetler örgütünü kurabiliriz. Sizlere ve gösterdiğiniz feragat ve yorgunluklara memleket ve millet namına minnetlerimi, beni amaç tutan

fedakârlıklarınıza da şükranlarımı sunarım, arkadaşlarım!

Bu çok içten konuşmadan sonra Osman bey, iki genç ve yürekli subaya yeni görevler verdi.

Genç subaylar, Osman beyin odasından çıktıktan sonra Şevket beyle görüştüler. Şevket bey, bu darbeyi ne biçim hazırladığını bütün ayrıntılariyle onlara anlattı. Bu iri gövdeli, zeki, yürekli ve çok sevimli subayı saatlarca dinlediler ve onun söyleşisine doymadılar. Seyfettin beyle Atâ bey, onbeş gün albay Osman beyle üsteğmen Şevket beyin örgütlerinde canla - başla geceyi gündüze katarak çalıştılar. Bütün muhalifler, sıçan deliğine girmiş gibiydi. Kastamonu, artık Kuvayı milliyecilerin cirit oynadığı bir meydan gibiydi. Padişahçı elebaşıları hâlâ tutuklu olarak başlarına geleceği bekliyordu ve bu sonucu da kuvayı milliyecilerin başına getirmek istedikleri belâ türünden hesaplıyorlardı.

Seyfettin beyle Atâ bey, bu sırada 20. kolordudaki kumandanlarından bir buyruk aldılar. Bu buyrukta Eskişehir'i ellerinde tutan ve Ankara'yı tehdide yeltenen İngilizlere karşı bir saldırı yapılacağı bildiriliyordu. Ankara'daki süvari alayının bir bölüğü, gönüllülerin de katılmasiyle Eskişehir'e yürüyecek, burda bir dikenlik gibi duran İngiliz askerî gücü İstanbul'a doğru sürülecekti. Bu da Ankara'da üslenen nizamî ordu birliklerini ilk saldırısı olacaktı. Atâ beyin atlı bölüğü, şimdilik Kastamonu'da kalacak, teğmen Seyfettin beyin ağır makinalı tüfek takımı, tutuklularla birlikte Ankara'ya doğru yola çıkacaktı. Seyfettin bey, tutuklu Vali vekili olan eski jandarma kumandanı albay Osman Nuri beyle posta-telgraf başmüdürü Şeyh Ramiz efendiyi aldı ve bir yaylıya bindirdi. Kumandan Osman bey, genç teğmene şunları salıkladı:

— Oğlum, Seyfettin, bu tutukluları götürüyorsun ama, bunlar yolda kaçırılmak istenebilir, Kastamonu'ya

gelirken ne gibi kaygulu ve korkulu saatler geçirmişseniz, tutukluları götürürken de aynı kaygu verici saat ve tehlikeler size çevrilecektir. Köylerde, kasabalarda bunları kurtarmak isteyecek birçok gözleri kararmış insanların bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Gerçek şudur ki bu adamları götürürken en büyük tehlike de her adım başında seninle birlikte yürüyecektir.

Seyfettin bey de bu işin, ilk «bilinmiyen gidişten» daha tehlikeli olduğunu anlıyordu. Yalnız, verdiği korku oranında çok büyüleyici ve tatlı bir serüven olacağını da biliyordu. Bu serüven, insanı büyük yapan en çetin yolların üzerinde geçtiğinden, genç insan yüreklerinde altın bir buğu gibi tüten yiğitlik romantizminden de güç alıyordu. Bu yüzden yolun bilinmeyenlerinden doğmakta olan kaygular, bu altın buğu içinde eriyip gidiyordu.

Seyfettin bey, gece yarısından sonra sessizce kışladan ayrılan takımiyle yeşil Kastamonu'yu arkada bırakarak, Ilgaz dağlarının kalın gövdeli yüksek çamları, meşeleri, kayınları ve gürgenleriyle örtülü bölgesi içinden geçmekte olan zifir karanlık, insana korku ve ürperti veren yolda ilerlemeğe başladı. Çok yerde yüksek ağaçdallarının çattığı çatılardan yıldızları bile göremiyordu. Yalnız, ormanın derin sissizliğini bozan çakal ulumalarından başka Seyfettin beyle atlıların kulaklarını tırmalayan çirkin bir ses daha kafileye yoldaşlık ediyordu. Bu ses, şehirde başlamış, durmaksızın sürüp gidiyordu. Bu çirkin sesin sahibi posta ve telgraf başmüdürü Şeyh Ramiz efendiydi. Tutuklular, kapalı bir yaylı arabanın içindeydi. Gecenin çirkin karanlığından bir sırtlanınkinin çirkinliğiyle gürleyen bu ses, gerçekte de hem genç subayın, hem de atlıların sinirlerini bozuyor, onlara herifi pataklamak isteği veriyordu. Şeyh Ramiz efendi şöyle bağırıyordu:

— Padişahımız velinimetimiz şevketmeap efendimiz hazretlerine karşı yaptığınız bu isyânın cezasını elbet çe-

keceksiniz. Mel'unlar, reziller, padişah ve halife düşmanları. İnşallah, asılırken ipinizi ben ellerimle çekeceğim.

Kastamonu'yla Ankara arasında bir tek olay olarak ancak bu geçti. Yolu kazasız - belâsız bitiren ağır makinalı tüfek takımı ve onun genç kumandanı, yirminci kolordunun kurmay başkanı, tümen kumandanı Mahmut bey ve öbür subay arkadaşlarca birer kahraman olarak karşılaştılar. Pek heyecan verici Kastamonu olayı ve «Kahraman Şevket» beyin padişahçılara hemen - hemen tek başına indirdiği yumruk, bütün subayları sevindirdi ve imrendirdi. Burda bir tek avuntuları vardı; bundan böyle Türkiye öyle çok olaylara ve kahramanlıklara gebeydi ki hemen her subay bir Şevket bey adayı sayılabilirdi. Seyfettin bey, Ali Fuat paşanın yöneteceği Eskişehir «hareketine» hazırlanmağa başladı.

— 10 —

GENERAL HARBOARD ERZURUM'DA

1 Ağustos 1919. Amiral Galthrop'dan Lord Curzon'a mektup :

Ermeniler, Erzurum'a saldırıya hazırlanıyorlar. Yunanlılar İzmir'i bir mezbahaya çevirdiler.

Bolşevik orduları kuzeyden güneye doğru inip Türkiye'nin sınırlarına yaklaştıkça Kâzım Karabekir'in de içi içine sığmıyordu. İngilizler, bölgeden silinir silinmez Kars'a yerleşmiş olan Ermeni ordusuna, şöyle bir omuz vurup onları Erivan'a doğru püskürtmek istiyordu. 15. Kolordu, Ermenilerin üzerine atılmak üzere bir zemberek gibi gerilmiş bekliyordu. Büyük Ermenistan'la birlikte gerek İngilizlere gerekse Amerikalılara başarısızlığın zehir gibi tadını tattıracak olan kıyametin Kars'ın başında kopması gerekiyordu. Bolşevikler, İngilizlere âlet olmuş olan Ermenileri simdilik tutmuyorlardı. Şu var ki bu, gelecek günlerde de böyle mi olacaktı? Bunu hiç kimse kestiremezdi.

Bolşevikler, adım adım ve bin türlü taktikle ilerliyorlardı. Bu, Ermenistan Sovyetinin bir gün birden bire kurulmayacağı demek değildi. Şu sırada Kars'a çul-

yet, insaniyet, adâlet gibi sözlerin henüz kalpazanlık devrinde olduğunu ve her milletin kendi çıkarı için hoşlanmadığı, daha doğrusu siyasetine engel olan başka milletlerin açları, çıplakları elinden son lokmasını, son şeyini almaktan da hayvanî lezzet duyduğunu, kuvvetli yumruk ve politika yâni entrikanın, bir milletin yaşaması için yirminci asırda dahi yegâne istinatgâhı olduğunu herkes ibret gözüyle görüyordu. İşte, büsbütün başka olduğu ilân olunan Harboard heyetinde ot yiyen, çıplak gezen bir nesle imdada değil, ahvali, yâni yenilir-yutulur şeylerden midir diye bu mıntıkalarda yaşıyan ziruhlar görmeye geldiklerinde hiçbirimizin şüphesi yok» tur.

Harboard'un dost olarak gelmediğini sezen Kâzım Karabekir, ona Ermenilerin yaptıkları zulûmları belgeleriyle göstermek üzere bir yığın insan çalıştırıyordu. Bu belgelerde İngilizlerin Ermenileri kışkırtmakta olduğu, çivi gibi göze batacak durumdaydı. Paşa, general Harboard'u taa uzaklardan propaganda yaylım ateşine de tutmuştu.

Dört tümen askeriyle doğu Anadolu'nun her yanında granit doruklarda yuvalanan kartallar gibi yuvalanmış olan paşa, bu bölgelerden herhangi birinde başgösterecek olayların tepesine karakuş gibi inmeğe hazırdı. Üçüncü tümeni Trabzon'da Pontos belâsına karşı, dokuzuncu ve onikinci tümenleri de Pasinler arasında gerek Ermenilere, gerekse her yana karşı elinin altında bulunduruyordu; on birinci tümen de Van - Beyazıt - Karaköse bölgesinde hem Ermenilere, hem de Kürtlük olaylarına karşı bulunduruluyordu. Nasturilere karşı Simko ile öbür aşiretler Ermenileri en yakından uğraştırmak üzere «Şuralar» sınır bölgesi üzerinde geceli-gündüzlü tetikte beklemekteydi.

Paşanın kafasında, bütün bu görünenlerin arkasında yatan büyük bir plân da vardı: Türkiye sınırlarından

içeri doğru Ermenilerin yapacağı herhangi bir akın ve yürüyüş onların üzerine çullandıracaktı. Ermeni tehlikesini sonrasız olarak ortadan kaldırmak üzere doğacak fırsatı bekliyordu.

Tümenlerin bütün hazırlığı, salt bu plânın uygulanmasını sağlayan ilk fırsatta zaferi tatlı yemişler gibi hemen toplayabilmek amacına dayanıyordu. Elazığ'da bulundurulduğu süvari alayının bir bölümünü, güneyden Malatya olayını yenileyerek gelebilecek herhangi bir Kürt davranışına karşı tetikte bekliyordu. Paşa, bu ufak atlı grubuna, Kürtlerin gözünde çok büyütücü bir propaganda yaptırmıştı. Bütün kolordu silâh gücünün yüzbin süngüye dayandığına Kürtler inandığı gibi Gürcüler de bu propagandanın ağına düşmekten kendilerini alamamıştı. Yalnız, Erzurum'dan gelip geçen yabancı subaylar değil, her zaman bu bölgede bulunan Rawlinson bile Kâzım Karabekir'in istediğinde yüzbin süngü çıkarabileceği kanısındaydı. «Çünkü, İngiliz usulü bir şeyin doğruluğuna inanmak için en az beş kişiye — türlü yerlerde türlü kimselere — aynı soruyu sorarlar.» Oysa Kâzım Karabekir onun kulağına beş değil belki yüz kişiden seksen bin - yüzbin sayılarını iletmişti. Yüzbin Rus tüfeği bir kez Rus ordusu, Bolşevik devrimi dolayısiyle, çekilip gittiğinde geride kalmış, hep Türklerin eline geçmişti. Türklerin elinde bu sayıdan çoğu bile bulunabilirdi. Rawlinson bunu yakından biliyordu.

Birinci dünya savaşından önce her Türk ailesinin elinde en aşağı bir tüfek vardı. Doğuda herkes uzun yıllardan beri silâhlıydı.

İşte, Kâzım Karabekir, böylece doğuya yaklaşan herkesin gözünde yüzbin kişilik bir ordunun başında dikilen bir dev gibi görünüyordu. Bu, içerden böyle sanıldığı gibi dışardan da böyleyd. Paşanın doğuda dört tümeni varsa da bunun dört te gölgesini hesaplamak gerekiyordu. İşte, onun asker gücü böyle düşünülüyordu. «25 Eylülde Er-

zurum'a gelecek Harboard heyeti de bu dalgaları daha birkaç gün evvelinden beri duya-duya gelmekteydi.»

Bugünlerde Erzurum'a gelen bir Amerikalı yarbay, hem yöreden aydınlatıcı bilgi topluyor, hem de generai Harboard'u bekliyordu. Kâzım Karabekir, Amerikalı yarbayın bütün gözlem yeteneğini türlü kurnazlıklarla bombardıman ediyor, Erzurum'dan canlı tablolar göstererek, halkı gerekli figüranlar gibi kullanarak yarbayın oldukça abartmalı bilgi almasını sağlıyordu. Yarbay, Erzurum kalesinde dilsiz kahramanlar gibi yatan irili ufaklı yüzlerce topu ve bunların binlerce cephanesini gözleri büyüyerek seyrediyordu. Rawlinson da yarbay da bunların kamaralarının Türklerin elinde saklı olduğunu anlamışsa da ellerinden hiçbir şey gelmiyordu. Erzurum halkı da korkunç bir canlılık göstererek Harboard'a gerçek bilgiler hazırlamağa gelen Amerikalı subayı yanıltıyor, şaşırtıyordu. Böylece, Kâzım Karabekir'i bıyık altından güldüren bu sahte durumdan yarbayın çimlenerek general Harboard'a sunacağı rapor elbette şaheser bir şey olacaktı.

Kâzım Karabekir, Erzurum insanlarının ruhunda bir manivelâ işi görüyordu. Oldukça kötü düşüncelerle gelen Harboard'u Erzurum halkının canlılığiyle mat edecekti. İstanbul kapısı dışında kocaman ve süslü çadırlar kurdurmuştu. Kocaman spor alanları hazırlatıyordu. «Futbol, cirit, bisiklet, koşu, güreş, oyun... her şey için.»

23 Eylülde Enver paşanın amcası ve eski ordu kumandanı Halil paşa, Erzurum'a çıkageldi. Halil paşa, İstanbul'daki ünlü Bekirağa bölüğü tutuklularındandı. Ordan böyle kolayca kaçıp Sivas'a Mustafa Kemal'in yanına gitmesinde bir gariplik sezilmiyorsa da bu kaçışın altında bir giz ve gariplik yatıyordu. Kâzım Karabekir'e göre Halil paşayı Bekirağa bölüğünden kaçıranlar İngilizlerden başkası değildi. Oysa onu Mustafa Kemal'in adamı Yahya Kaptan kaçırmıştı. Kimbilir, İngilizler, belki

de onu bir maşa gibi kullanmışlardı. Onun kaçırılışı, Mustafa Kemal'in ya da Kâzım Karabekir'in başına bir çorap örmek için değildi. İngilizler, Enver paşanın, Halil paşanın ve Nuri paşanın Kafkasya Türk ve müslümanları arasındaki büyük ünlerini düşünerek hiç olmazsa Halil ve Nuri paşaları, Azerbeycan'daki milliyetçi müsavatçıları hergün bir çığ gibi önüne geleni ezerek güneye doğru ilerleyen Bolşeviklere karşı örgütlendirmeleri için Bekirağa bölüğünden, kaçmışlar gibi salıvermişlerdi. Halil paşa, Sivas'ta Mustafa Kemal'i bulup kuvayı milliye saflarında çalışmak isteği göstermişse de ona sınır dışında memleket yararına çalışmasının daha doğru olduğu söylenmiş ve böylece Sivas'tan en yakın bir tehlike gibi uzaklaştırılmış, Kâzım Karabekir'in başına sarılmıştı. Halil paşa, Demir Ali bey takma adiyle yolculuk ediyordu.

Kâzım Karabekir, dünya savaşının başlarında birer seferî güç kumandanı olarak Halil paşa ile geniş görevlerle İstanbul'dan ayrılmıştı.

Halil paşa, Kuzey İran üzerinden Kafkasya'ya, Kâzım Karabekir de Tahran üzerinden Afganistan'a doğru, geçilmez, aşılmaz yollara düşmüşlerdi. Ellerindeki bağımsız birlikler, ancak birer tümen gücündeydi. Gidecekleri yer için yola çıkan bu birlikler, memleket içinde döndürülüp dolaştırılmış, bir türlü gidecekleri yerlere bir çıkış yolu bulamamışlardı. Bu iki seferî güç, ilkin Rus sınırına sürülmüş, sonra da Irak'a gönderilmişti. Bütün bu gidiş - gelişler süresince tanışamamışlardı. O zaman, henüz bey olan Halil paşa, İran'da Rumiye'den öteye geçememiş, Kâzım Karabekir de ancak Halep'ten Bağdat'a gidip gelmiş ve en sonra kutülammare savaşlarında Halil paşa ile tanışmıştı. Kâzım Karabekir, o zaman ordu kurmay başkanı, Halil paşa da kolordu kumandanı olmuştu. Sonra, Kâzım Karabekir, Kolordu Kumandanlığına, Halil paşa da ordu kumandanlığına atanmış, o bölgede her ikisi bir buçuk yıl tanışıklı bulunmuştu.

Kâzım Karabekir'e göre Halil paşa, yürekli bir askerse de görevinin gerektirdiği ağırbaşlılıktan uzak, hovarda tabiatlı, içkiye tutkun ve buyruğundakilerle senlibenliydi. Kâzım Karabekir, Binbaşılığından beri pek yakın bir arkadaşı olan Enver paşa ile Manastır'da İttihat ve Terakki örgütünü birlikte kurmuştu. Bundan dolayı onu, elinin içindeki çizgiler gibi tanıyordu. Enver paşa, ruhça Napolyon'a benziyorsa da onun bir biblosu sayılabilirdi. Askerlik yaşayışında da Napolyon'la benzeşmek hırsına kapılan Enver paşa, tıpkı ötekinin yaptığı gibi, kardeşi Nuri beyi paşalığa yükseltip Kafkasya'ya göndermiş, amcası Halil beyi de paşa yapıp bütün doğuya kumandan olarak salmıştı. Küçük bir fen memuru olan babasını bile saraya kapılamış, sonra da paşalığa yükseltmişti.

İşte Halil paşa, Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal gibi kılıcının hakkıyla paşalığa yükselenlerden değildi. Bu yüzden de gerçek kumandanlarca her zaman küçümseniyordu. Böyle de olsa Kâzım Karabekir, bu düşkün zamanında onu en yakın dost gibi bağrına bastı. Ona bir de yol arkadaşı buldu. Halil paşaya güzel bir de Azeri giyneği sağladı. Gereken yardımı da yaparak yolculuk günü ona şunu salıkladı:

— Şu sırada Azerbaycan'da müsavat hükûmeti durumu egemendir. Kendilerine birkaç kez haberci gönderdiğim halde «Türkiye ölmüştür» diyerek bize paraca yardım etmediler. Oysa, kuvayı milliyemiz mutlaka bağımsız Türkiye'yi yaşatacaktır. Ergeç Ermenileri yenerek Kafkaslara egemen olacağız. Azerbeycan'a ya da Ermenistan'a itilâf güçleri ulaştırıldığı görülürse köprülerle tüneller yıktırılsın; silâh ve cephaneler yağma edilsin; Bolşeviklerin de yakında Kafkasları aşacağından kuşku edilmesin, bundan dolayı tam sırasında Bolşeviklerle bağlantı kurup anlaşsınlar. İngilizlerin Kafkaslarda yakında yalnız sözleri kalacaktır; gerekenlere anlatınız: Bol-

şeviklere Arpaçayı boylarında kimse engel olmağa kalkmasın.

Halil paşa, bu yolda çalışacağına söz verdi. Sonra Kâzım Karabekir'e pek garip gelen şu salıklamada bulundu :

— Bunlarla beyhude ne uğraşıyorsunuz? Üç - dört vilâyet ne verirlerse bütün arkadaşlar çekilin, orada toplanarak Türklüğün büsbütün silinmesinin önüne geçin!

Kürtler bir belâ, Ermeniler başka bir belâ, bırakın keratalar birbirlerini yesinler. Buradaki didinmelerinize acıyorum. Bu, çıkmaz bir iş!

Kâzım Karabekir, bu korkunç salıklamanın hiç te bilinçsiz olarak yapılmadığını, kendisine aşılamak istenen bir düşünce taslağının arkasında uzun boyları, sarışın yüzleri ve dolikosefal zeki kafalariyle İngiliz politikasının kurt temsilcileri dikiliyordu. Demek ki İstanbul Bekirağa bölüğü hapishanesinden Halil paşa kaçtığı sırada Batum'da mahpus bulunan kardeşi Nuri paşanın da aynı günde kaçması, yeni bir İngiliz oyunundan başka bir şey değildi. Evet, Halil paşanın ağziyle kendisine bile yapılabilen bu iğrenç propaganda, İngilizlerin yeni bir şeytanlığından başka bir şey değildi.

Kâzım Karabekir, bu sözler karşısında kalbi adamakıllı çürüdüğü halde eski arkadaşı Halil paşaya hiç bir şey sezdirmedi. Onu yeni serüvenlerine doğru dostça uğurladı.

★

Kâzım Karabekir'in başını kaşıyacak zamanı yoktu. Başına bugünlerde bir de Trabzon valisi ekşimişti. Onun son günlerde çok zararlı bir yola girdiğini görmüş, tutuklanması işinin doğrulanıp doğrulanmayacağını Mustafa Kemal'den sormuştu. Heyeti temsiliye adına Mustafa Kemal'in Sivas'tan gönderdiği şifrede Trabzon valisinin tutuklanması bildiriliyordu. Mustafa Kemal, bu sırada gönderdiği başka bir şifrede de Halit beyin Trab

zon'da görevlendirilmesi isteğini tazeliyordu. Kâzım Karabekir, kasabaları denetlemeğe çıkan Vali Galip beyin Ardasa'da tutuklanmasını sağlıyacak bütün tedbirleri aldırmıştı. Vali, kendi ayağiyle tuzağa doğru ilerliyordu. Tutuklanınca Erzurum'a gönderilecekti. Vali, Kâzım Karabekir'e yazdığı şifrelerde kendisinin padişahın ekmeğiyle beslendiğini, bu hânedânın bütün buyrukları karşısında boynunun kıldan ince olduğunu söyleyecek kerte ileri gidiyordu. Sonra da İstanbul'la Anadolunun arasını bulmağa çalıştığından sözediyordu. Eylülün yirmi dördünde Gümüşhane'ye varıp sonuna dek orada kalacağını söylüyor, bu sırada paşa ile bir görüşme yapmak istediğini de bildiriyordu. Kâzım Karabekir, bu adamla nisan ayında İstanbul'dan birlikte gelmiş, şehre birlikte inmişti. Yaşlı ve içi geçmiş bir memur tipi olarak düşündüğü bu adam, bugün İstanbul'dan aldığı güçle kımıldamağa yelteniyordu.

Galip bey, kendisini suçla belgeleyen son şifresini yazdıktan sonra Kâzım Karabekir'in gözünde mahkûm olmuştu. Adamın gözünde, ulus, yurt gibi şeyler solda sıfır kalıyordu. Onun görünürde bağlı olduğu bir tek güç vardı ki o da padişah «efendimizdi.» Bu uğurda her kötülüğü yapabileceği anlaşılıyordu. İşin en kötü yanı, bu vali Trabzon'un başında durdukça, İstanbul hükümeti, Trabzon'u kendi elinde sanarak öğünecekti. Yalnız, türlü etkenler yüzünden Trabzon'da Sivas Kongresine karşı bir küskünlük meydana gelmişe benziyordu. Türkçesi, güzel Trabzon şehri, Kuvayı Milliye kımıldanışını, yeni bir İttihatçı davranışına benzetiyordu. Bu yüzden de ona karşı bir tedirginlik duyuyordu.

Yaşlı valinin Trabzon halkı üzerinde yaptığı olumsuz etki, korkunçsa da cezası yaklaşıyordu. Görünüşe göre Trabzon'da Mustafa Kemal'in kişiliğine karşı beslenmeğe başlıyan sevimsiz duygular, Mustafa Kemal'i de bir yandan etkiliyor, o da şiddet yanlısı bir asker olan

Halit beyin (paşa) Trabzon'a aktarılması için Kâzım Karabekir'i nazikçe sıkıştırıp duruyordu. Mustafa Kemal'in Halit beyle şifreli haberleşmeler yapması da bir yandan Kâzım Karabekir'i kuşkulandırıp çileden çıkarıyordu. Kâzım Karabekir, Trabzon'un bu olumsuz duruma gelmesini hep Mustafa Kemal'in vakitsiz sert ve otoriter davranışlarına veriyor, dâvanın sarpa saracağını hesaplayarak içerliyordu. Hergün, bu sorun üzerine tuttuğu notlarda oldukça açık yürekli olsa da sert düşüncelere dekgeliniyordu.

Mustafa Kemal'in Halit beyi eline geçirerek onun eliyle Trabzon'a mum tutturmak isteği Kâzım Karabekir'i uzun uzun düşündürüyor, onun isteklerini savsaklamakla elinden kaçırmış olduğunu sandığı çok değerli bir nesnenin öcünü almışçasına bir iş rahatlığı duyuyordu. Trabzon'un İstanbul'a yakın ve içinde çok ince entrikaları döndüğü bir şehir olması dolayısiyle şiddetli bir tabiata sahip olan kumandanın orda büyük potlar kıracağını anlatmak isteyerek Halit beyi oraya göndermemenin çarelerini arıyordu.

*

24 Eylül sabahı Trabzon Valisi Galip beyle tümen kumandam Rüştü bey, Ardasa'da karşılaştı. Yanında altı adamı da bulunan Galip bey 24/25 Eylül gecesini Gümüşhane'de geçirmek istiyordu. Rüştü bey, Valinin hiçbir yana gidememesi için bindiği kamyonu kırdırdı. Kâzım Karabekir, valiye verilmek üzere Rüştü beyle bir mektup göndermişti. Bunda Galip beyin kendisiyle görüşmek üzere Erzurum'a gelmesi isteniyordu. Galip bey, paşanın mektubunu okumuş. Erzurum'a gidemeyeceğini söyleyerek, paşa ile makina başında görüşmek istemişti. Tutuklama işini üzerine almış olan Halit bey, bu bilgiyi veriyor, haberleşmenin saat altıya dek sürdürülerek tutuklama plânlarına yardım etmesini Kâzım Ka-

rabekir'den diliyordu. Paşa, haberleşmeyi uzatmak üzere makina başına geç gitti. Galip beyin kuşkulanmaması için makina başına giderken yanına Erzurum valisini de aldı. Galip bey, Erzurum'a izinsiz gidemeyeceğinden paşanın Gümüşhane'ye gelmesini istiyordu. En sonra, 8.15 de Halit bey, valiyi tutuklıyarak kumandana bildirmiş, ve Erzurum'a doğru yola çıkarmıştı. Trabzon halkının temiz ruhunu allak - bullak etmiş olan padişahçı vali, kamyonla ıssız yollarda tangır tungur Erzurum'a doğru ilerlerken general Harboard Kurulu da kimi kasabalarda mola vererek Erzurum'a gittikçe yaklaşıyordu. 25 Eylül sabahı şehrin İstanbul kapısına varmış olacaklardı. Amerikan kurulu vardığı kasabaların içine girmeyerek dışında karargâh kuruyor, geceyi böylece tedbirli geçirmek istiyordu. Kâzım Karabekir, gerekli hazırlığı bitirmişti. «mükemmel taklar, çadırlar, allı-yeşilli bayraklar, uzaklardan seçiliyordu. Bütün halk, atlı, arabalı, yaya bu geniş meydanlığa toplanıyordu. Kıtalar, okullar, iki bando, millî muzıkalar, çevreye büyük bir gurur ve sevinç dağıtıyordu.»

Kolordu basımevinde bastırılmış olan tören programında gerekli bir şey vardı. İstanbul kapısı dışında uçak hangarı dolaylarında kurulmuş olan çadırlarda Kolordu kumandanlığınca konuklar şerefine verilecek çay şöleninde darülleytamlılar, şarkılar söyleyecek, idman oyunları yapılacak bandolar çalacak, cirit oynanacak, futbol maçı, millî oyunlar ve pehlivan güreşleri yapılacak, sonra bundan şehre gidilerek Kolordu garnizonunda öğle yemeği yenecekti.

Bütün Erzurum halkı, meydanı çepeçevre doldurmuş, bekleyedursun Kâzım Karabekir, otomobille Kez köyüne gitti ve orda Amerikalıları karşıladı. Hep birlikte tören yerine vardılar. Kurul, on yedi kişilikti. Üçü general, geri kalanlar da şoför, fotoğrafçı, sinemacı filân gibi teknik kişilerdi. Kâzım Karabekir'in tertiplediği bu

zengin görünüş, Harboard Kurulu üzerinde ilk iyi etkisini yapmışa benziyordu. Paşa, bunun böyle olduğunu görüyordu. Bütün spor ve folklor davranışları, kurulu bir saat gibi işliyor, Amerikalı sinemacı ve fotoğrafçılar da durmadan kamera ve makinalarını çalıştırıyor, ilginç buldukları anlaşılan sahneleri çekiyorlardı. Öksüzyurdu çocukları, generale güzel birkaç söz söyleyerek çiçek buketleri sundular. Öbür okullar da onlar gibi yaptılar. Halk hatipleri, etkili nutuklar söylediler. Bütün bu sözlerin ortaklaşa anlamı şu sözlerle özetlenebilirdi:

— Buraların egemeni biz Türkleriz. Uzun yüzyıllardan beri böyleydi ve sonuna dek de böyle olacaktır. Amerikalılar, çadırlara dönerken takım yanında çok dokunaklı bir görünüşle karşılaştılar. İki Erzurumlu genç, büyük bir pankart tutuyordu. Bunda şunlar yazıyordu: «Wilson pensipleri madde : 14.» Bunun ne olduğunu anlayınca epeyce üzülmüş göründüler. Bunun da filmi alındı ve Amerika'ya varınca Erzurumluların lehine çalışacaklarını söylediler. Çadırlara varıldığında yüzlerce kadının burada bulunması bütün Amerikalıları şaşırttı. General Harboard, yanında yürüyen Kâzım Karabekir'e Fransızca :

— Önemli bir varlık görüyoruz, dedi, fakat şunu açıkça söyleyeyim ki Türkiye'de gördüğümüz bu ilk görünüştür. İçinde bulunduğunuz felâkete karşın Türkler uykudadır kanısiyle dolaşıyorduk. Bölgenizde gördüğümüz görünüşler bizi şaşırttı. Ulusal merkeziniz olan Sivas bile uyuyor.

Paşa, bu sözleri şaşkın - şaşkın dinledi.

Demek ki general Harboard'un geçtiği yerlerde hiçbir akıllıca siyasal çaba harcanmamıştı. Türkiye için ölüm - dirim sorununa varacak böyle bir önemli denetlemeye hazırlanmamak, buna karşı dilsiz ve sağır kalmak, ne acıklı bir vurdumduymazlıktı. Harboard'ın geçtiği her Türk şehrinde şu Erzurum'da gösterilen canlılığın

çok daha iyisi gösterilebilirken neden gösterilmemişti? Demek ki Amerikalılar, oralardan, boş bir çölden geçer gibi geçmişler, Ermenilere ve Rumlara verilecek sahipsiz bir yurt bulduklarına belki de sevinmişlerdi.

Hiç olmazsa delikteki - deşikteki bütün halkı caddelere, meydanlara döküp üstünkörü bir varlık göstermeğe çalışmak gerekmez miydi?

Paşa general bir yanıt verebilmek isteğiyle:

— General hazretleri, dedi, bu bölgenin Ermenistan sorunu karşısında bir dâvası var. Halkımız, bu dünyada yalnız Amerikalıların verdiği sözde durduğunu bildiğinden başkanımız Wilson'un sözü üzerine hakkını silâhla savunmaktan vazgeçmişti. Ne var ki onun da suya düştüğünü gördüğündendir ki yediden yetmişe dek «harekete» gelmişlerdir. Bu millet, boyunduruğa vurulur mu? Size bunu gösteriyorlar. Belki de geri bölgeler bunu gereksememişlerdir.

Harboard, hem bunları dinliyor, hem de türlü alanlarda canlı - canlı yapılmakta olan spor hareketlerini gördükçe şaşkınlığını gizleyemiyordu:

— Sınır üzerinde dağlar arasında böyle bir varlığı hiç düşünmemiştik. Bu büyük bir güç! Amerikalılar, spor hareketleri ve folklor oyunları üzerinde edindikleri izlenimleri İngilizce birbirlerine anlatıyor ve her biri beğendiği bir şeyi göstermek üzere heyecanla öbürünü dürtüp duruyordu.

Spor hareketleri, folklor oyunları ve güreşler yapıldığı sırada çay servisi de başlamıştı. Hoş kokulu iyi demlenmiş çayları, nefis pastaları gören Amerikalılar, bu cennet şölenin bu kavruk, demir renkli kel dağlar ve bu harabeler ortasında nerden çıktığını merak ediyor, bir yandan da iştahla atıştırıyorlardı. Bu tavşan kanı gibi kızarmış çay, bu tatlı ve taze pastalar ve bütün bu oyunlar, Amerikalıların gözünde sevimlilik mucizesini yaratıyordu. Hareket, her zaman bir güçtü, hele böyle gü-

zel, estetik ve akıllıca davranışlar etkili bir güç niteliği taşıyordu.

Pastalar yenip çaylar içildikten sonra, Kâzım Karabekir, her spor kolunun kendi öbeğinde görülmesi için konuklarını arkasına takıp dolaştırdı.

Lâz oyunları, Erzurum barları, pehlivanlar, cirit oyunları, Amerikalıları çok ilgilendiriyordu. Hepsi şaşkın - şaşkın birbirlerine şöyle diyordu:

— Biz, Türkleri Türkiye yolculuğunda bile tanıyamamışız. Bu, korkunç bir güçtür. Hani, kadınlar evlerinden dışarı çıkmazmış. Amerikalılar çektiğimiz filmleri görünce apışıp kalacaklar.

İngilizce, Fransızca bilen subaylar onların yanı başından ayrılmıyarak bütün kendi kendilerine konuşmalarını dinleyip paşaya iletiyorlardı.

Şehrin dışındaki bu program bitince Kâzım Karabekir, konuklarını alarak şehre yollandı ve bunlara Erzurum'un çok eski âbidelerini gezdirdi: Bakanyo medresesi, çifte minareler , iç kale ve saat kulesi, Ermenilerin yakıp yıktığı yerler, içine doldurularak yıkılmış insan kalıntılariyle bir müze gibi korunmuş karşılıklı kocaman konaklar, Amerikalılarda hem eski bir Türk - İslam kültürünün, hem de küçük bir milletin büyük bir millete yaptığı zulûmlerin izlenimlerini perçinledi.

Öğle yemeği Kolordu gazinosunda yendi. Amerikalılar, gazinoya girerken ilkönce bir göz şöleniyle ağırlandılar. Gazino çok güzel süslenmişti. Birbiriyle çapraz olarak iliştirilmiş bir yığın Amerikan - Türk bayrağının görünüşü Amerikalıları sarhoş etti.

Paşaya:

— Amerika'ya gelirseniz tıpkı bu biçimde birleştirilmiş bayraklar altında size şölen vereceğiz!

Diye söz verdiler. Yemekler, Amerikalıların yabancı olmadıkları, hoşlanacakları çeşittendi. Yetenekli subayların piyano, keman ve flülütten meydana getirdikleri kü-

çük ve neşeli bir orkestra, bütün yemek süresince tatlı bir müzik, bir batı müziği güzelliğiyle konukların kulaklarına yumuşak ve dost havalar üfleyip durdu. Amerikalılar, bu hiç akıllarına gelmeyen orkestracığa hayran kaldılar, General Harboard, Kâzım Karabekir'in kulağına eğilerek:

— Bu varlığı memleketinizde başka bir yerde görmedik. Temenni ederim ki bulunsun da biz görmüş olmayalım. Generalim, bunda daha çok sizin kişiliğiniz görülüyor. Yine de sınır bölgesinde gördüklerimiz ve bir Avrupa biçimi sofrada yemek yemek, bizde düşündüğümüzün üstünde bir etki yaptı. Sizi kutlarım, dedi.

Kâzım Karabekir:

— Sizi çevreleyen şu Türk subaylarını en uygar ordu subaylarından daha başka mı buluyorsunuz? Gördüğünüz halk, asker, ve bütün subaylar, her yerde tabiî aynıdır. Yarın, Ermeniler arasına gireceksiniz. Bir karşılaştırma yapabilmeniz için burda gördüğünüz gösteri yeter, sanırım. Öbür bölgeler bunu gereksememiş olacaklardır.

Sofradaki her Amerikalının yanı başına yabancı dil bilen bir Türk subayı oturtulmuştu. Bunların giyimleri de Amerikalı subaylarınki gibi şık ve alımlıydı. Sonra yemek süresince bütün Türkler de Amerikalılar gibi baş açık oturdular. Kâzım Karabekir'in karargâhında eskiden beri bu, gelenektendi; salt Amerikalılar için yapılmamıştı.

Kâzım Karabekir, yemekten sonra konuklarını alarak Hükümete götürdü. General Harboard Vali Reşit Paşadan birkaç bilgi aldıktan sonra şöyle dedi:

— Amerika, sermayesiyle Türkiye'ye yardım etmek ister. Bunu iyi niyetle karşılayacağımızı şimdiyedek görüştüğümüz yönetim adamlarınızdan ve halkınızdan anladık. Ne var ki bu sermayeyi korumak üzere bir miktar da asker getirmek ister.

Kâzım Karabekir, Harboard'a şu karşılığı verdi:

— Sermayenizi getirmekle siz de Türk milleti de bundan yararlanırsınız. Bunun için bunun anlamı vardır. Yalnız, asker ne olacak? Bunun sizce anlamı nedir?

Harboard, soruyu şöyle karşıladı:

— Sermayenin gerektiğinde her duruma karşı korunması için uygun sayıda asker birlikleri.

— Sermayenizi Türklerin yağma etmesinden mi korkuyorsunuz, yoksa dışardan gelecek bir düşmanın saldırısından mı? Eğer Türklerden korkuyorsanız bu büyük bir haksızlık ve bizi hiç tanımamaktır. Türk, her zaman sözünde durmuştur. Ne yazık ki bize verilen sözde duranlar azdır. Bundan, şimdiye dek biz çok yitirdik. Bundan başka, Türklerin yağmasını düşünüyorsanız getireceğiniz askerlerin daha önce ellerinden silâhlarının alınacağını da düşünün. Türkün tarihine bakın! Türk hiçbir egemenlik altına girmiş midir? Yüzyıllarca bağımsız yaşamış bir ulusa askerle egemen olmak olacak iş midir? Örneğin, şu bulunduğunuz Erzurum'a egemen olabilmeniz uğruna üç yüz bin süngü gerektir. Siz, sermayenin kazancıyle asker mi besleyeceksiniz? Bu, Türkiye'yi istilâ demektir ki buna milyonlar ordusu gerekir. Ve bunun uğruna da çok büyük kanlar akar. Siz, Türk'ün sözüne güvenin! Türklere Amerikalıların insanlıkta en ileri gitmiş bir ulus olduğunu gösterin. Özgürlük ve bağımsızlığımızı satın alacak sermaye, bizim için ateştir.

Harboard, bu sözlerin ağırlığı altında ezilir gibi oldu:

— Duygularınıza saygı duyarım. Size önceden düşünülmüş hiçbir şey söylemedim. Söz gelişi konuştum. Ülkenizin mutluluğunu isterim. İstediğim, Amerika'da karşılaşacağım sorular üstüne düşüncelerinizi yoklamaktı. Amerikan sermayesinin Türkiye'ye yardımını sağlamak uğruna gereği gibi çalışacağım.

— Kâzım Karabekir, vilâyetten çıktıktan sonra konuklara gezilecek birkaç yeri daha gösterdi. Amerikalı

generallerden biri tabya ve kışlaların çokluğunu göstererek:

— Bunların yerine okul ve fabrika yapmış olsaydınız şimdi memleketiniz böyle yoksul değil, bizimki gibi zengin olurdu, dedi.

Kâzım Karabekir, bunun karşılığını kolayca buldu:

— Generalim, bu gördükleriniz olmasaydı burada bugün Türk varlığı kalmazdı. Yüzyıllarca vahşi çarların vahşi sürülerine karşı bu tabyalara sığınarak barındık. Wilson prensiplerinin sözde kalmasıyle daha bir hayli zaman varlığımızı korumak üzere bunları azaltmak değil çoğaltmak zorunda bile kalacağımızı sanıyoruz. Bununla beraber burda Tabya sayısınca okullarımız da vardı. Vahşi eller, onları gördüğünüz harabelere çevirdi.

Bunları, başını önüne eğerek dinleyen generalin, bu biçim bir söz söylediğine pişman olduğu görülüyordu. General, bir yanlışlık ettiğini belirterek Kâzım Karabekir'den özür ve arkasından da Türk milletinin mutlu geleceklere ulaşmasını diledi.

Kâzım Karabekir, Harboard'a Ermeni zulüm ve işkencelerini gösteren belgelerle dolu raporunu sundu. Kurulu, Kars kapısında bir müfreze askerle ve Erzurum'un ileri gelenleriyle uğurlayacağı sırada Harboard, Erzurum'lulara giderayak şöyle bir soru sordu:

— Anlatıldığına göre Erzurum'da Ermeniler, Türklerden çokmuş. Şimdi, hiç Ermeni kalmamış. Bunlar ne oldu?

Buna Erzurum'un «ümmî» gibi bir adam olan çok akıllı Belediye Başkanı Zakir bey, çok susturucu bir karşılık verdi:

— İşte, generalim, mezarlıklar burada. Erzurum'un ölüsü de Türk, dirisi de.

General Harboard Kurulu, Erzurum'un sessiz ovalarını homurtularla dolduran otomobilleriyle toz bulutları kaldırarak Hasankale'ye doğru uzaklaştı.

Kâzım Karabekir, odasında kendi düşünceleriyle başbaşa kalınca Amerikalıları en önemli bulduğu bir noktada yola getirdiğini anlar gibi olmuştu.

«Ermenilere yumruk vururken yansızlıklarını kazanmak» maddesini böylece çözümlemiş olduğunu sanıyordu. O her an Ermeni ordusunun üstüne atılmak istiyorsa da Mustafa Kemal onun bu isteğini dizginleyip duruyordu. Mustafa Kemal ona:

— Üç buçuk tümeninle Ermenilere bir şey yapamazsın. Başımıza belâ açarsın. Hele Amerika'nın Trabzon'a asker çıkarması felâket olur!

Demişti.

Şimdiyse, Kâzım Karabekir, 1919 Eylülünün yirmi beşinci günü yaptığı büyüleyici gösterilerle Amerika'nın bu debarkman belkisini önlediğine inanıyordu.

*

Tutuklanmış olan Trabzon Valisi Galip bey, yirmi altı eylül gecesi Erzurum'a getirilmişti. Kâzım Karabekir, onu dairesine alıp nazikçe konuk etti ve onunla yumuşak, tatlı bir dille konuşmağa çalıştı. Galip bey:

— Trabzonlular bir İngiliz debarkmanından korkuyorlar. Ben, Kabinenin çekilmesi yanlısıyım, iki kez de bunu İstanbul'a yazdım ve arzu olunursa bir kez daha sert ve şiddetli yazacağım. Şu sırada Kuvayı milliyenin gücüne inanmış bulunuyorum, dedi.

Sonra, çantasından yazılı bir kâğıt çıkardı. Bu, Trabzon ileri gelenlerinin, padişahın beyannamesine bir karşılık olarak hazırladıkları müsveddeydi.

— Bakınız, dedi, ne bayağıca sözler! İlkönce siz kani olmalısınız ki, İngilizlerin gücü yetse Trabzon'u çoktan işgal ederler. Elimizden silâhları aldıkları gün, bu olacak ve orası Pontos, burası Ermenistan olacak. Bu istekler olacak olursa o zaman Trabzonluların ilk önce mal

ve namusları, sonra da kalan varlıkları sonrasız yok olur gider. İngilizlerin işgalini farzetsek bile arkasından asıl olan öbür belâlar gelmeyecekse ne hükmü olabilir? Rus istilâsı gören Trabzon bile bugün her türlü varlığını koruyarak kurtulmuştu. Ben, ulusal akıma bütünüyle inanıyorum; şu sırada durumu daha iyi kavramış bulunuyorum.

Galip bey, bunu dedikten sonra paşaya daha çok güven vermek üzere hemen oracıkta kabinenin çekilmesini isteyen şiddetli ve erkekçe bir yazı kaleme aldı.

Bu arada paşaya İstanbul üstüne önemli gibi gördüğü birkaç haber de verdi: Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşa, ana-avrat söğüp sayarak şöyle demişmiş: «Şimdi, bir tabur askerle gidip istediğimi tevkif edebilirim.» Sonra, Uryanî Zade Cemil Molla da padişaha haber göndererek şöyle demişmiş: «Padişahı uğruna canını feda eden Sadrazamlar görülmüştür. Fakat, sadrazamı uğruna canını feda eden padişah ilk olarak kendileri görülüyor.»

Galip bey, bunları anlattıktan sonra sözlerine şunları kattı:

— Ferit paşanın ya da bunun hükûmeti zamanında Avrupa'ya gidecek barış delegelerinin imzalayacağı şeylere ulusun güvenemeyeceğini şimdiden yazmak ta, kabineyi düşürmekte etkili olabilir.

Kâzım Karabekir, Galip beyi böyle dinlerken bir yandan, tutuklandıktan sonra onun üstüne aldığı korkunç raporu da kafasına geçiriyor ve bıyık altından gülüyordu. Valinin gerçek sicilinde şu korkunç şeyler vardı:

Kendi çıkarından başka bir şey düşünmez. Dili, kesin olarak düşüncesinin tercümanı değildir. Her zaman iki yüzlüdür. Her zaman rakı içer ve kumar oynar. İstanbul hükûmetinin yanlısıdır. Kendisine Dahiliye Nazırlığı için söz verilmiştir. Rum Kulübü üyelerindendir. Evinden Rum Kulübüne bir de telefon vardır. İstanbul'a giderken dört iç, altı dış lâstik götürmüş, elli liradan satmıştır.

Yâverine otuz madeni altın borçludur.»

Kâzım Karabekir, gerek Galip beyin tutuklanışını ve gerekse tutuklandıktan sonraki konuşmalariyle kişisel durumu dolayısiyle aldığı bilgileri, Sivas'a bildirerek valiyi de Sivas'a doğru yola çıkardı. Sonra, Rüştü beyi de Trabzon'a yollayarak Trabzon muhafazayı Hukukuna da önceden padişaha göndermek üzere yazdıkları yazının iyi olmadığını, padişaha yazacakları yeni karşılıkta ulusun güvenine dayanan yeni bir kabine kurulmasını istemelerini anlatmasını yazdı. 26 Eylül akşam, Trabzon'a varan Rüştü bey, hemen ileri gelenlerle görüştü. Trabzon, Sivas Kongresine karşı ayaklanmış durumdaydı. Yalnız, Kâzım Karabekir'in sözünden dışarı çıkamıyacak kertede de ona bağlıydılar. 26 Eylül tarihinde Trabzon müdafaayı hukukunun yazıp yayımlamak istediği beyanname çok kötüydü. Sivas Kongresi kararlarının Erzurum Kongresi kararlariyle taban tabana karşıt olduğunu doğu vilâyetleri kongresinin kararları dışında hiçbir kararı benimsemeyeceklerini yazıyordu. Kâzım Karabekir, Trabzon müdafaayı Hukukunun bu kararlarını ve beyannamesini Rüştü beyin eliyle yırttırıp attırdı.

Yalnız, Vali Galip beyin Trabzon'dan uzaklaştırılması bütün şehir hemşerilerini sevindirmişti. Bu sırada Rize, Sürmene, Tirul halkı Ferit Paşa kabinesine güvenmediklerini ve daha iyi bir kabinenin iş başına getirilmesini padişahın beyannamesine karşılık olarak bildirmişti. Yalnız, Trabzon'da Kuvayı Milliyeciliği hâlâ bir «İttihatçılık manevrası» olarak alan kimi olumsuz kişiler, kötü propagandalarını doludizgin sürdürmekteydiler. Kâzım Karabekir'in verdiği buyruk üzerine Trabzon Vali Vekili olan Defterdar, İstanbul'a şöyle özetlenebilen yiğitçe bir yanıt verdi:

— Trabzon Valisi Galip bey, ulusal düşüncelere aykırı düşünce ve davranışlarından dolayı ulusça tutuklanıp Sivas kongresine gönderilmiştir. Ulusal davranışların ka-

zandığı güç ve durum kargısında şimdiki kabinenin hemen çekilmesi gerekir.

Bu ara bir de Bayburt kaymakamı türemişti. O da tıpkı Trabzonlu şaşırtılmışlar gibi Sivas Kongresinin İttihatçıların manevrası olduğunda direniyor, Mustafa Kemal üstüne olumsuz propagandalar yapıyor, Sivas Kongresi kararlarını bir türlü halka bildirmiyordu. Kâzım Karabekir, Vali Reşit Paşa aracılığiyle genç Kaymakamı Erzurum'a çağırttı ve onu güzel sözlerle yola getirdi. Mülkiyeden çıkmış bir gencin yitip gitmesini önlemek üzere Kuvayı Milliyecilikten ayrılmayacağına and içtiğinden, genç Kaymakamı Hasankale Kaymakamlığına aldırdı.

— 11 —

ESKİŞEHİR ÜZERİNE YÜRÜYÜŞ

Savaşı başarmak için mânevi gücün rolü dörtte üç, maddinin ise dörtte birdir.

NAPOLEON

Ali Fuat Paşa, askerlerinin başında Eylül'ün on üçüncü günü Sivrihisar'a vardı. Şu sırada Eskişehir'in eskisinden daha çok önem kazandığını görüyordu. Burası, İngiliz güçlerinin ağırlık merkezi durumuna getirilmişti. Ali Fuat Paşanın kolordu kumandanlığında atılmasından sonra İstanbul hükûmeti 20. Kolorduya Kiraz Hamdi paşayı Kolordu Kumandanı olarak atamıştı. Şimdi, bu İstanbul hükûmetinin Kolordu Kumandanı Eskişehir'de bulunuyordu. Yanında da yine 20. Kolorduya atanmış iki tümen kumandanı vardı. Ankara'ya sokulmak isteyen bu üç kişi, her yandan yağan protesto ve tehdit telgrafları yağmuru altında şaşırmış, İngilizler'in korunmasında, Eskişehir'de olayların gelişmesini bekliyordu. Yalnız İngilizler, Ali Fuat Paşanın niyetlerinden kuşkulanmış görünüyorlardı. İstanbul'dan gelen trenler, bir savaş alanına giriyormuş gibi dikkatle araştırılıyor, vagonlarda tam gereçli İngiliz askerî kümeleri göze çarpıyordu. İstanbul hükûmeti, Ali Fuat Paşanın plânlarını öğrenmek üzere davranmış, Ankara bölgesine, İngilizlerin direktifiyle bir

sürü casus yollamıştı. Ne var ki, bunlar, patronlarına istenen bilgiyi ulaştırmayı başaramamış, bir çoğu da yakalanıp zararsızlaştırılmıştı. Bunların kimisi de ele geçirildikten sonra Kuvayı Milliye saflarına geçmiş, o yana sahte bilgiler göndererek olumlu işler görüyordu.

Ali Fuat paşa, ele aldığı bu işi hiçbir belkiye yer bırakmadan demir gibi başarma düşüncesinin arkasındaydı. Eskişehir'i her yandan bütün anlamiyle kuşatacak, içerden dışarı, dışardan içeri kuş uçurmayacak, ondan sonra darbesini indirecekti: Demiryolları ulaştırmasını ve her türlü haberleşme olanağını kestirdikten sonra halkı iş başına çağıracak, bunları millî ve askerî müfrezelerle güçlendirdikten sonra Seyitgazi - Eskişehir arasında, başka bir bölümünü de İnönü'nün doğusunda toplayacaktı.

Bu iş, gelişirken her yana salınacak sahte bilgiler ve haberlerle de plân maskelenecek, bu davranışın, salt iç sorunları karşılamak üzere yapıldığını ve hiçbir yabancı güce karşı olmadığını yayacaktı.

Her yana yayılan haberlerde şunlar deniyordu:

— Hiçbir yabancıyı bu davranışlarımızla amaç edinmiş değiliz. Verdiğimiz bu garantiye bakmadan eğer yabancı güçler, milletle hükûmet arasına girmeğe kalkışırlarsa, hükûmetten yana çıkar ve iç işlerimize burunlarını sokarlarsa kendilerini düşman olarak karşılamak ve gerekeni yapmak zorunda kalacağız. Milletleri, büyük savaştan sonra bir ikinci savaş âfetinden korumak kaygusuyle yabancı askerlerin silâhlarını ellerinden alarak hainçe girişimlerini yapamayacakları bir bölgeye süreceğiz.

Bütün anlamiyle ulusal olan bu davranışlarımız, bir granite çarpıp duraklamazsa Eskişehir'i de kongreye bağlayacağız. Eskişehir'in durumuna düşmüş olan şehirlerimiz varsa onları da birer birer kurtaracağız. İstanbul hükümeti isteklerimizi benimseyinceye dek bu işi sürdüreceğiz.

Ali Fuat Paşa 13/14 Eylül gecesi bir buyrukla Bey-

pazarı, Mihalıççık, Sivrihisar, Seyitgazi, Afyonkarahisar, Uşak v.b. den toplanacak silâhlı halk ve müfrezelerin Eskişehir çevresinde hangi gün ve hangi yerde bulunacaklarını bildirdi. Bu buyruğa göre Eskişehir çevresindeki Keskin - Bozdağ - Ağapınar - Kanlıpınar - Kızılinler, bu güçlerle ele geçirilerek Eskişehir çepeçevre kuşatılacaktı. «Eskişehir'lilerle ikinci alayın birinci taburu Keskin ve Bozdağ'a; Beypazarlılar, Ağapınarı'na; Mihalıççıklılar, Kanlıpınar'a geleceklerdi.»

Sivrihisarlılar, Seyitgazililer, Aziziyelilerle Ali Fuat paşanın beraberinde götürdüğü süvari bölüğü ve dağ topçu takımı, Eskişehir — Seyitgazi arasında yer alacak, başka yerlerden gelenler İnönü'nün doğusunda örgütlenip millî bir güç olarak genel kuşatma işine katılacaklardı.

Bu plân gereğince, Eskişehir'in merkezi dışında bütün kasabalar gerek Eskişehir'le ve gerekse İstanbul'la haberleşmeyi kesmişti.

Ali Fuat paşa, planının ilk bölümünü başarıyle uygulamıştı.

*

Eski 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, şimdi, tıpkı Mustafa Kemal gibi bütün rütbe ve askerî giyeklerinden soyunmuş bir ulus bireyi idi. Sivas kongresi, ona çok şerefli ve büyük bir iş vermişt. Batı Anadolu Genel Kuvayı Milliye kumandanlığı. Şimdi, artık, yazdığı yazıların ve yaptığı haberleşmelerin altına bu yeni unvanı yazıyordu. Ankara'dan ayrıldığının üçüncü günü, iri kıyım bir atın üzerinde bir Kuvayı Milliyeci giyneğiyle atlılarının başında Sivrihisar'a giren kumandanın ayağında çizmeler, başında kalpak, vücudunu saran sıkı bir haki giyneğin üzerinde çaprazlama armalar ve omuzuna asılı kız gibi bir filinta vardı. O, artık, iri kıyım bir çeteciden başka bir şey değild. Yurt için yola çıkan yiğit, rütbe ile değil elindeki kılıç ve silâhla iş görmek zorundaydı.

Vatan sağ oldukça insana rütbelerin, şatafatlı subay ve paşa giyneklerinin en büyüklerini ve en güzellerini verebilirdi.

Ali Fuat paşa, Sivrihisar'a geldiğinin ilk günü Karargâhta planlarının ayrıntılarını hesaplayıp dururken telefonda doktor Tevfik Rüştü beyin kendisiyle görüşmek istediğini söylediler. Tevfik Rüştü beyi, Mustafa Kemal gibi o da taa Selânik'ten tanıyordu. Doktor, Mustafa Kemal'in daha içten bir gençlik arkadaşıydı. Şu sırada işin ilginç yanı, Tevfik Rüştü beyin kendisini İngiliz askerlerinin kuşatmış olduğu Eskişehir'den araması idi. Görüştüler. Tevfik Rüştü bey, Sivrihisar'a gelerek Kumandanla daha yakından görüşmek istediğini, kendisinin İstanbul'dan buraya yeni 20. Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi paşa ile birlikte geldiğini söyledi. Paşa, doktoru Mustafa Kemal'in yakından tanımasından dolayı bir ikircik payı bırakıyorsa da ondan çok yeni ve önemli haberler alabileceğini düşünerek seviniyordu. Görüşme önerisini sevinçle karşılayarak hemen Sivrihisar'a gelmesini istedi. Tevfik Rüştü bey, akşama doğru bir yaylı arabaya kurulmuş olarak paşanın Sivrihisar'daki karargâhına geldi. Paşa, meraktan çatlıyordu. Başbaşa kaldıklarında, doktor ona şunları anlattı:

— 1919 Ağustos ayında Bekirağa bölüğünde tutuklu bulunuyordum. Beş günlüğüne geçici olarak «tahliye» edilmiştim. Bu sırada «teceddüt» partisinin kongresine katıldım. Kongrede bir çok konular arasında Anadolu'ya nasıl yardım edilebileceği işi üzerinde de durulmuştu. Temelde bütün arkadaşlar beraberdi. Uygulamada ise düşünceler ikiye ayrılmıştı. Bir bölüğümüz, «mânen» yardımı, öbür bölüğümüz de eyleme katılmayı benimsemiştik. Eylemle katılmayı benimseyenler arasında ben de vardım.

Geçici «tahliye» sürem bitmeden önce Anadolu'ya geçmenin çarelerini arıyordum. Bir gün Kadıköy vapu-

runda yirminci kolordu kumandanlığına atandığını duyduğum Kiraz Hamdi paşaya rastladım. Kendisini çokca tanımamakla beraber bu fırsatı kaçırmak istemedim, kendisiyle konuşabilmenin çarelerini arayıp buldum.

Kiraz Hamdi paşa, hem Anadolu'yu ve hem de İstanbul'u «idare» edeceğine inanıyordu.

Ben de: «Anadolu'dakileri tanımıyorsunuz, onlar da sizi tanımıyorlar ve İstanbul'dan her yeni atananı iyi niyetle karşılamıyorlar, bir yanlışlık olabilir, paşam-» dedim. Hamdi paşa birden: «Benimle beraber gelebilir misiniz?» diye sormuştu. Ben de hemen olumlu karşılık vermiştim.

Kiraz Hamdi paşa, bunun üzerine beni Bekirağa bölüğü hapishanesinden kurtardı. Böylece onunla Eskişehir'e geldik. Paşa, Ankara'ya dek yolunu uzatmak istiyordu, bunu önlemeğe çalıştım. Sonra, sizin Sivrihisar'a geleceğinizi haber aldık.

Hamdi paşaya sizinle görüşmenin pek yararlı olacağını söylemiş, her iki yanı anlaştırabilmek üzere önerileriniz ne olabilir? Diye sormuştum: «Ulusun meşru isteklerini benimsemezlik etmem!» karşılığını vermiş ve bunlara şunları eklemişti: «Siz, bu istekleri pekâlâ öğrenebilir ve bir anlaşma noktası bulmağa çalışırsınız.»

İşte, paşam, ben de isteklerinizin neler olduğunu öğrenmeğe geldim.

Ali Fuat paşa, Tevfik Rüştü beyin olayları bu biçimde anlatışından çok hoşnut kalmıştı. Doktora şöyle dedi.

— Kiraz Hamdi paşayı az tanırım. Ne var ki onun üstüne işittiklerim çoktur; öteden beri saray adamı olmakla geçinir ve iyi saray bendegânındandır. Zeki ve bilgili derlerse de bunun şimdilik önemi yok. Ne var ki ahlâkına da güvenilemeyeceğini söylerler. Bu nokta çok önemlidir. Anlaştık mı?

Doktor, paşanın düşüncelerine bütüniyle ortak ol-

muştu. Bunun üzerine paşa:

— Şimdi, anlaştık, dedi. Hamdi paşa ile görüşme kapısı açmak istemiyorum. Kendisine diyelim ki: «Eskişehir'e dek olan yolculuğumuzda halkla az çok «temas» ettiniz. Onlardan padişaha karşı zerrece bir saygısızlık duydunuz mu? Hayır, millet, hem padişahın hem de kendisinin geleceğinden kaygulanıyor. Böyle bir zamanda hükûmetine ve ilk önce Damat Ferit paşaya güvenmesinler. Milletin de güvendiği ve denetleyebileceği yurtsever bir kişiye kabinenin kurulması görevini versinler, Delegelerimiz, geleceğimiz üzerinde yabancılarla konuşurlarken milletin direncinden ve varlığından güç alsınlar ve bunu inkârâ kalkmasınlar. Şundan ki Avrupa devlet adamları kendi kamu oylarından çekindiklerinden milletlerin haklarını çoğu zaman korurmuş gibi görünüyorlar.

Eğer bu söylediklerimi uygun buluyorsanız yarın buradan yola çıkar, Hamdi paşayı görürsünüz. Düşüncelerimi kendisine bir buyruk olarak anlatırsınız. Sizin götüreceğiniz bu buyruğu, güçlendirmek amaciyle hem ben, hem de heyeti temsiliye bu anlamda birer telgraf çekeriz.

Bunları dikkatle dinleyen doktor:

— Bütün bu söylediklerinizin üzerinde sizinle beraberim, dedi. Eskişehir'e döner dönmez davranacağım. Hamdi paşayı kandırmağa çalışacağım ve elimden gelen bütün yardımı yapacağım.

Karşılıklı konuşma geç vakitlere dek sürdü.

Ali Fuat paşa, bütün bu konuşmalardan, Tevfik Rüştü beyin Kiraz Hamdi paşanın adamı olmadığı gibi hiçbir arka düşünce taşımadığını da anlatmıştı. Onun bu işi salt bir yurt görevi olarak yaptığına inanıyordu. Onu da bu görüşmeden sonra imanlı bir Kuvayı Milliyeci olarak benimsemek ve ona, yapabileceği kimi işler yüklemek gerekiyordu. Eskişehir'in içinde böyle zeki, becerikli namuslu ve yurtsever bir arkadaşın bulunuşu, hele şu sırada

nimetti. Görüşme bitip te ayağa kalkacakları sırada paşa, yüzünde gerçek bir dost gülümseyişi ve ağırbaşlılığiyle:

— Doktor dedi. Sen de anlıyorsun ki davranışlarımızın gerçek yönü bu değildir. Hamdi paşaya önerilerimizi benimsetecek olursak salt Eskişehir'in içinden zararlı bir kişi eksilecek, gerçek eylem ve çabalarımızı İngiliz işgali altında bulunan Eskişehir'i biz dışardan sararken siz de içerdeki ulusal örgüte elinizden geldiğince yardım etmelisiniz. Yurda hepimizin borcu var.

«Doktor Tevfik Rüştü beyin yorgun ve zayıf gövdesi birden gerildi. Gözleri parladı:»

— Bana inanınız ki paşam, ben Anadolu'ya millî bir görev almak üzere geldim. Hamdi paşa, benim için bir araçtan başka bir şey değildi. Bundan sonra Anadolu'da kalacağım. Davranışınıza canla - başla katılacağım.

O geceyi Sivrihisar'da geçiren Doktor Tevfik Rüştü bey, ertesi gün ilk Kuvayı Milliyecilik görevini yapmak üzere Eskişehir'e yollandı. O gittikten sonra da gerek temsil heyeti ve gerekse Ali Fuat Paşa, Kiraz Hamdi paşaya önceden düşünülen telgrafları çektiler.

Ali Fuat paşanın çizmeleri ayağına çekip armaları kuşanarak Sivrihisar'a gelmesi, Eskişehir'deki eşekarısı yuvalarını çok tedirgin etmişti. Eskişehir mutasarrıfı Hilmi bey, bu eşek arılarının beyi idi. Hemen İstanbul'daki efendilerine bir yığın ihanetname tellemişti. Bunlarda şöyle parçalar vardı:

— Bura hükûmetine yardım gerektiğinde ancak burdaki İngiliz gücüne dayanması gerekecektir. İşte durum karşısında alacağım tutum üstüne nezaretimiz buyruğunu beklediğimi bildiririm. (...) Bugün memleketin eşrafını toplayarak kaynaşmağa başlayan kamu oyunu bunlar aracılığiyle yatıştırdım. Önceden bildirdiğim gibi livanın İngiliz askerinden başka dayanacak gücü olmadığından Allah saklasın, liva merkezine saldırırlarsa izlenecek tutum üstüne buyruğunuzu beklemekteyim.

İstanbul'dan asker gönderilmesine maddî olanak yoksa da ilk yoklamaları yapılmış olan yaşlardan iki sınıfın silâh altına alınmasına müsaade buyurulması...

16 Eylül'de mutasarrıf Hilmi beye yanıt veren Dahiliye Nazırı Adil bey, şöyle diyordu:

— Demin söylediğim gibi ayaklananlara karşı elden gelen her türlü tedbire başvurarak Eskişehir'in korunması önemli ve gereklidir. Bunun uğruna da her güçten yararlanılabilir. Yineliyorum: Memleketin korunması uğruna kumandan ile görüşerek elde bulunan her türlü araçtan yararlanarak her türlü tedbire baş vurmak gerektiği meydandadır. Bu ikirciği anlayamıyorum. Mutasarrıf Hilmi bey İstanbul'a şöyle, bir telgraf daha çekti:

— İş, bildiri, sorulara dökülecek olursa Osmanlıların beşiği olan Eskişehir de hainlerin saldırısına uğrayacaktır. Müsaade buyurulursa bugünkü eğilimlere göre memleket halkından eli silâh tutanları bile bu hainlere karşı yürütmek olağandır, ferman...

Konya Valisi Cemal beyle Eskişehir mutasarrıfı Hilmi bey, ülkenin en önemli iki noktasında iki ağulu çalı gibi boy veriyor, Kuvayı Milliyeci insan ve düşünceleri acımaksızın dalıyordu. Ellerinden gelse oralar halkını silâhlandırıp Kuvayı Milliyecilere karşı yürütmek istiyorlardı. Bunda biricik dayanakları da memleketin içine sızmış ve üslenmiş olan düşman askeriydi. Kuvayı Milliyenin en çok çekindiği ve sakındığı şey, halkın iki düşman kampa ayrılarak vuruşmasıydı.

Bu kardeş kavgası belkisini önlemek kaygusiyle temsil Kurulu Cemal ve Hilmi beylere ulusal kongreye bağlanmalarını ve İstanbul'la bağlantılarını kesmelerini salıklamıştı. Bu çaba boşunaydı. Hilmi bey, bu telgrafı hemen İstanbul'a şöylece gammazlamıştı:

— Kumandan ile görüşmelerimiz üzerine Harbiye nezaretine yazılan telgraflara olumlu bir karşılık alınamamıştır. Burada kuvvet yoktur Halkın ve hiç olmazsa bir

iki yıllık yaş erbabının toplanması sağlanmışsa da eldeki silâh ve cephane İngilizlerin korunmasına verildiğinden bu girişim de gerçekleştirilmemiştir. İngiliz kontrol memuru görüşmemizde gerçi muhaliflerin buraya gelmeleri belkisi olmadığını ve geldiklerinde de karşılık vermek zorunda kalınacağını bildirmiştir. Hamdi paşanın bir iş yapamamak durumunda kalmasından dolayı çekilmek zorunluluğunu düşündüğünü sözlerinden anladım. Merkez ve kur'a halkı hükûmetten yana, ancak gözleriyle âsilere karşı koyacak bir güç olmadığını gördüklerinden şaşkındırlar.

İngilizler, şehre egemen tepelerde kimi siperler yapmaktadır. Dayanak noktamız, yalnız İngiliz gücü olmasına karşı bunların gerektiğinde merkezi savunmaya kararlı olup olmadıklarının Babıâlice Saltanat merkezindeki siyasal temsilcisinden sormasiyle livaya açık bir tutum belirtmesi size özgü önemli işlerden bulunması dolayısıyle.

Hilmi bey, bundan sonra İstanbul'a çektiği bir telgrafta şöyle diyordu:

— Livaya bağlı Seyitgazi ve Çifteler bucakları dahi bugün merkezle resmî ilgilerini kestiler. Liva bugün her yandan ilgisi kesilmiş bir durumdadır. İki gün önce Sivas Kongresi temsil kurulundan aldığım telgrafta kongre kararlarına boyun eğmem bildirilmişti.

Bugün aldığım başka bir telgrafta herhalde İstanbul'a dönmem bildiriliyor. Hamdi paşanın çekildiği ve Eskişehir'de kalmakta olduğundan yardım isteyecek ve danışacak hiçbir gücümüz kalmamış demektir. Dirimimi devlet ve ulusa adamış olduğumdan güvenliği sağlamak ve Kamuoyunu yatıştırmakta direneceğim. Bugün iki tren İngiliz askeri geldi. Eskişehir'deki İngiliz kuvvetleri, şehrin egemen tepelerine hendek kazıyorlar. Şuna göre savunacakları anlaşılıyor. Ancak, savunmanın biçim ve derecesi bilinmediğinden merkezin alacağı durum şimdi-

den yorumlanamaz. Muhaliflerin buyruklarına boyun eğilmediğinden dolayı, Allah saklasın, şehre girmelerinde ilk önce bana saldırmaları doğal olduğundan tutumumla İngilizlerin şehri ne kerteye dek korumaya karar verdiklerine ilişkin İstanbul siyasal temsilcisinden alınmış bilgi üstüne nezaretin buyruklarını bekliyorum.

Dahiliye Nazırı Adil bey de can kaygusuna düşmüş olan Mutasarrıfa direnme şırıngası yapmağa çalışıyordu.

— Orada bulunan güce karşı oralara yaklaşmaları düşünülemez. Bununla beraber eğer yaklaşmağa çalışacak olurlarsa her güçten yararlanılması çok doğaldır. Bu güçlerden niye yararlanılacağını oraca gerekenlerle görüşerek kararlaştırınız. Kumandan paşanın çekilmesi büsbütün yersizdir. Burada alınacak tedbirlerin sonucu yakında bildirilecektir. Kayguya da yer yoktur. Sizden direnme, akıllıca iş bekliyorum.

Hilmi bey, canının çok tatlı olduğunu anlanıştı. İstanbul'u da kırmadan bu belâlı çemberden kurtulmanın umarlarını arıyordu. İstanbul'a şöyle bir telgraf daha çekti:

— Her güçten yararlanılması buyurulmaktadır. Kuvvet olsa başında bulunacağım su götürmez bir şey. Hamdi paşanın şimdiki duruma göre onunla görüşmeyi devletin çıkarlarına aykırı görüyorum. Bir asker olan bu adam aldığı bir telgraf üzerine geri dönmeğe karar verdiği halde ben şaşılmaz bir direnmeyle yerimi korumaktayım ve hiçbir biçimde kaygulanmıyorum. Ancak, tutumumu belirlemek üzere oraca alınacağı bildirilen tedbirler sonucunda ivedi olarak bilgi istiyorum ki bulunduğum duruma karşı buna hakkım vardır sanırım.

Dahiliye Nazırı Adil bey yine Kuvayı Milliyenin Eskişehir'e saldırmayacağı yavesiyle şaşkın mutasarrıfı avutmağa çalışıyordu.

Mutasarrıf, İstanbul'dan bir kurtuluş umarı gelmediğini görünce Eskişehir'deki İngiliz Kumandanına şöy-

le bir mektupla sığındı:

— Livanın durumunu biliyorsunuz. Sivas kongresinden aldığım bir telgrafta Eskişehir'den başka bütün livaların ulusal amaçlara bağlı olduklarından liva sandalyesini bırakmağa zorlanıyorum. Ulusal davranışlara karşı koyacak livanın bir gücü yoktur. Muhaliflerin Eskişehir'i her yandan kuşatmalarına ve şu birkaç gün içerisinde merkeze saldırmaları beklendiğine göre şehrin ne biçimde korunacağının ve orda yalnız kalan âciz şahsımın saygıdeğer hükûmetimizce bunların saldırılarından uzak bulundurulacağının resmen bildirilmesine çalışılmasını diler ve karşılığınızı bekleyerek...

Eskişehir İngiliz Kumandanı Sennon ona şu karşılığı verdi:

— Gönderdiğiniz mektubu aldım. Şunu önemle söylerim ki Eskişehir'deki durum değiştirilmek istenmedikçe, İngliz çıkarlarına ilişilmedikçe şimdiki gibi İngilizler hiçbir vakit Türk politika işlerine karışmayacaklardır. Eğer şimdiki durum değişerek Eskişehir'deki sessizlik bozulursa şiddetli tedbirlere başvurulacaktır.

Demek ki Ali Fuat paşanın Mustafa Kemal'le el ele vererek yaptığı politik baskı üç kurdu, Eskişehir'deki şölen sofrasının başından kaldırıp birer yana kaçırmıştı. Bu kurtlardan biri Eskişehir İngiliz temsilci ve kumandanı Sennon, öbürleri de mutasarrıf Hilmi ile Kiraz Hamdi paşaydı. Sennon'un pek yüksekten atmasına karşın, altın tüylü zafer kuşu Eskişehir'deki kafesinden kaçmış, başına konmak üzere Sivrihisar'daki Ali Fuat paşayı arıyor ve Sivrihisar'ın göklerinde yumuşak çemberler çiziyordu.

*

Bir Kuvayı Milliye giyneği içinde ve halktan bir birey olarak yine atına atlayan Ali Fuat paşa, 17 Eylülde karargâhiyle Sivrihisar'dan yola çıkarak 18 Eylülde Eskişehir'in kırk kilometre güney doğusuna düşen Çifteler

çiftliğinin merkezi olan Mahmudiye'ye vardı. Burann büyük bir kışlası ve bir de telgrafhanesi vardı. Paşa, 20 Eylülde karargâhını Hamidiye köyüne götürdü. Bu sırada Mahmudiye ve Seyitgazi bucakları Eskişehir'le ilgilerini kestiler. Paşanın, bir halk adamı gibi armalar kuşanmış olarak mavi gözleri ve güleç yüzüyle at üstünde ilerleyişi, oralar halkını iyice yüreklendirmişti. Eskişehir'in doğusunu kuşatan müfrezelerin insanca sayısı bini aşıyordu.

20 ve 21 Eylül günlerinde Eskişehir «hareketi» şöylece biçimleniyordu: Porsuk Kuzeyindeki «Bozdağ dolaylarında ve Taşköprülü Bahtkeri Ağa ile Süvari yüzbaşısı Hamdi efendinin kumandası altında iki yüz atlı millî müfreze tahrip müfrezelerini» koruyacak ve Beypazarlılar gelinceye dek Çavlum köprüsünü elde tutacaktı. Muttalip köyünden başka bütün köyler bu harekete katılmış ve direnmek üzere davranmıştı. İstihkâm teğmeni Necip bey, yıkım müfrezeleriyle birlikte Geyve boğazındaki Sakarya köprüsünü, Lefke köprüsünü ve daha başka önemli köprüleri ve tünelleri yıkma işiyle görevlendirilmişti. Eskişehir - İstanbul telgraf hattı da temelinden yok edilecekti.

Porsuk güneydeki «hareket» te şu biçimde yürütülecekti: Mihaliç, Sivrihisar, Mahmudiye ve Seyitgazi millî müfrezeleriyle ikinci alayın ikinci taburundan meydana gelen ve sayısı bine varan bir millî alay ve kendi müfrezeleriyle Ali Fuat paşa, Sultan Suyunun doğusuna yürüyecekti. Beypazarlıların da Çavlum köprüsünü tutmasiyle Eskişehir'in doğudan her türlü ilgisi kesilmiş olurdu «Uşak, Gediz, Simav, Akhisar ve Alaşehir'den gelmiş olan binbaşı İsmail Hakkı bey kumandasındaki üçyüz elli süvarilik millî müfreze, 21 eylülde Kütahya'ya girerek burasını kongreye bağladı.» Kütahya'daki İngiliz taburu hiçbir silâh patlatmadan Eskişehir'e çekilmeyi daha uygun buldu. Öyle hızlı çekildi ki cephanelikleri dopdolu olarak kuvayı milliyecilere bırakmak zorun-

da kaldı. İngilizler, belki de yardımcı bir güç alarak geriye döner düşüncesiyle Alayont'taki bir asma köprü havaya uçuruldu. Eskişehir'in kurtarılması işine büyük bir ilgi ve heyecanla katılan köylü yığınları, Ali Fuat paşayı çok umutlandırmıştı. İngilizler, bir yandan şehire trenler dolusu asker getirmekteydilerse de artık onların askerinden korkacak kimse yoktu. Türk halkı, artık İngiliz askerlerinin yeni bir savaşa girebileceklerini sanmıyordu. Bunu onların kumandanı onlardan daha iyi biliyor ve onlara açıklayarak yüreklilikleri arttırıyordu. Son kez, Eskişehir'e gelen üç tren bile paşanın yeni askerlerinin gözünü korkutmamıştı. İngiliz kumandanı Eskişehir'de silâh patlatacakmış gibi işi sıkı tutuyorsa da Ali Fuat paşa, şimdiye dek edindiği bütün siyasal ve psikolojik tecrübeleri göz önüne alarak onların salt blöf yaptıklarına inanıyordu. Eskişehir'i kuşatmış olan millî güce karşı silâh patlatmak, İngilizlerin yok edilmesi demek olurdu. Paşa, İngilizlerin silâh patlatmasına hiç de meydan vermek niyetinde değildi. Buyruğundaki kumandanlardan biri ona:

— Paşam, dedi, acaba bu İngiliz kuvvetleri bize karşı savaşmak için mi geliyor?

Paşa, ona şu karşılığı verdi:

— Sanmıyorum. Kendilerini güven içinde bulundurmak istiyorlar, hepsi bu kadar.

Ali Fuat paşa 20 Eylülde dosta - düşmana duyurulmak üzere uzun ve güzel bir bildiri yayımladı. Bu bildiri, memleketi uğrunda her şeyi göze almış bir askerin dosta ve düşmana karşı yapmış olduğu namuslu ve güçlü bir uyarma idi. Bildiride gözü kara bir askerin, dediğini yapacağı anlaşılan bir kumandanın güçlü soluğu duyuluyordu. Bildirinin tonu İngiliz kumandanlığına her şeyi anlatmış olacaktı ki İngiliz kumandanı Sally Klad hemen apar - topar İstanbul'dan Eskişehir'e gelmiş, paşaya çektiği bir telgrafta bir görüşme olanağı arıyordu

İngiliz kumandanı, hem paşayı Eskişehir'de bir görüşmeye çağırıyor, hem de «İngiltere ve İtilâf devletleri namına Haydarpaşa - Bağdat demiryolu üzerinde ve dolaylarında hiçbir harekette bulunmamasını, askerlerinin Eskişehir ve Afyonkarahisar'a girmemesini» bildiriyordu.

Paşa bir yandan kendini belâ arıyan sert ve söz dinlemez bir Kuvayı Milliyeci kumandanı olarak göstermeğe çalışırken bir yandan da İngilizlerle herhangi biçimde bir çatışma belkisinden son kerte dikkatle kaçınmayı ve sıyrılmayı amaç tutuyordu. En güç iş te, bu politik savaşı gerçek bir savaşa çevirmenin ince yolları üzerinde başarı ile yürümekti. Paşa, şu sırada bu yolda rahatça ilerler görünüyordu.

Ali Fuat paşa, Sally Klad'e tatlı bir karşılık vermekte gecikmedi. Bunun önemli bölümü şöyleydi:

— ... Eskişehir bölgesi kumandanı yarbay Atıf beyin henüz anlaşılmayan nedenlerden dolayı bir İngiliz kıtasınca tutuklanması, Konya Valisi Cemal, Eskişehir mutasarrıfı Hilmi beylerle merkezî hükümet üyelerinin şu sırada bile ulusal isteğe boyun eğmemeleri her yanda ulus bireylerinin toplanması sonucunu doğurmuş ve ancak meşru haklarının kanun dairesinde elde edilmesine çalıştıkları bir zamanda şimdiki hükümetin silâhlı müdahalesine karşı kendilerini savunmak amaciyle silâhlı olanlar, silâhlariyla bu topluluğa katılmışlardır. Eskişehir'e dek gördüğüm durum bundan başka türlü değildir.

Eskişehir'in batısındaki durumu henüz bilmiyorum. Eskişehir, bölgenin içinde olduğundan, denetlemek amaciyle geldim.

Paşa, bunda hareketin İngilizlere karşı değil, İstanbul hükümetine karşı olduğunu yazarak Sally Klad'le görüşmeye gidemiyeceğini bildirdi. Zaten görüşmeye gitse bile yine söyleyeceği şeylerin bunlardan başka türlü olmıyacağını anlatmaya çalıştı. Ulusal harket, ne bir

öldürüşme, ne de yabancı güçlere karşı bir saldırı amacı gütmemektedir, dedi.

Ali Fuat paşanın Eskişehir'e gitmekten haklı olarak çekindiğini anlıyan Sally Klad, bu kez kendisi paşayı karargâhında ziyaret etmek hevesine kapıldı. O gün, öğleden sonra paşaya gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:

— Mahmudiye'ye dek mesafe uzak olduğundan yarın öğleyin Ankara demiryolunda Beylikahır istasyonunda sizinle buluşmak istiyorum. Kabul edip etmiyeceğinizi şimdi bildirmenizi dilerim.

Ali Fuat paşa da ona benzer tonda bir karşılık verdi:

— Beylikahır bana da uzak düşüyor. Eğer istiyorsanız, Eskişehire üç - dört saat uzaklıkta bulunan Yenihan'a teşrif edin: 21 eylülde öğle vakti görüşürüz.

Ali Fuat paşa, akşamüstü siyasal İngiliz temsilcisinin imzasiyle başka bir telgraf aldı. Telgraf şöyle yazıyordu:

— General Sally Klad'ce yarın öğleyin istediğiniz Eskişehir - Hamidiye yolu üzerinde bulunan Yenihan köyüne sizinle görüşmek üzere bir İngiliz subay kurulu gönderiliyor. Kendileriyle görüşebilirsiniz, efendim.

Eskişehir kumandanı Atıf bey, İngilizlerce pusuya düşürülerek tutuklanmıştı. Bunun anısı, Ali Fuat paşada pek canlı yaşıyordu. Bu olay dolayısıyle Ali Fuat paşa, İngilizlere güvenmediği gibi bunun misillemesinden korkan Sally Klad de erkekçe istenilen yere gelmekten çekiniyordu. General, demiryolu dışına çıkmamağa son derte dikkat ediyordu. Ali Fuat paşa da Eskişehir'e gitmekten ya da, her zaman sağlam bir tuzak olabilecek olan bir tren vagonuna girmekten haklı olarak çekiniyordu.

•

Eylülün yirmi birinci günü öğleden sonra saat on

dörtte görüşmeci İngiliz heyeti Yenihan'a vardı. Ali Fuat paşa Kuvayı Milliyenin başında olarak onlarla buluşmak üzere Eskişehir'den dört saat uzaklıkta ve yine Eskişehir'in güney doğusundaki görüşme yerine gitti. Sally Klad'ce gönderilen kurmay subaylardan kurulmuş bir kurulla görüştü. İngiliz sözcüleri, İtilâf güçlerinin, Türkiyenin iç işlerine hiç karışmıyarak yansız kalacaklarını, yalnız, İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar gibi İngiliz gücü bulunan yerlere kuvayı milliyenin girmemesini, İstanbul - Bağdat demiryoluna saldırılmamasını dilediler; ayrıca İngiliz askerlerinin demiryolundan ayrılmıyacaklarını da bildirdiler. İngiliz sözcülerinin dediğine göre Karahisar'da bir tabur, Kütahya'da bir bölük, Eskişehir'de iki tabur, İzmit'teyse gücü bilinmeyen İngiliz askeri vardı. Ali Fuat paşa, İngiliz sözcülerine özet olarak şöyle dedi:

— Yetkim ve gücüm içinde bulunan bölgede demiryoluna dokunulmıyacaktır. Yayımladığım bildiride söylediğim gibi ulusal davranışların amacı, İtilâf güçleri ile çatışmak değil, milletin isteğine uygun olarak görev yapmıyan kabineyi düşünerek yerine hakkiyle ulusun güvenini kazanmış, bir kabinenin geçirilmesini ve Eskişehirde ulusun isteğine boyun eğmiyen mutasarrıfın güvenilir bir kişiye yerini bıraktırarak bu şehrin ulusal kongreye bağlanmasını sağlamaktır. İngilizlerin sözcüleri, bu işin yetkileri içinde olmadığını, bununla beraber aracılık edeceklerini bildirdiler. Afyonkarahisar kuvayı milliyeye geçiyordu. Kütahya'nın kazanılması da yoluna girer gibi olmak üzereydi. On ikinci kolordu kumandanı kolordusiyle birlikte kongreye katılmış, Konya Valisi Cemal bey ne yapacağını şaşırmıştı. Konya'nın kazanılması da bir gün sorunuydu.

Ali Fuat paşa, bütün bunları hemen kongreye yazdı ve telgrafını şu sözlerle bitirdi:

— Görüşmemizde İngiliz askerî kurulunu biraz üz-

gün gördüm. Atıf bey işinde bana hak verdiler. Bununla beraber İstanbul hükümetini savundular. Birbirini kovalayacak olan hızlı başarılarımız bizi amacımıza ulaştıracak en iyi yoldur.

Ali Fuat Paşayla görüşerek Eskişehir'e dönen İngilizler, henüz dumanı tüten verilmiş sözlerinin üzerinden bir sünger geçirdiler.

Yenihan görüşmesinden dönen İngiliz kontrol subayının ilk işi, mutasarrıfa bir mektup yazarak, onu ivedi olarak görüşmeye çağırmak oldu.

Bunun amacı da Kuvayı Milliyeyi arkadan vuracak tedbirler almaktan başka bir şey olamazdı.

Ali Fuat Paşa bütün, bunlara karşı hazırlıklıydı. İstanbul hükümetiyle İngilizlerin ortaklaşa alabilecekleri bütün kararları çürüğe çıkarabilmek üzere yeni ve etkili kararlar almaktaydı: Kontrol bölgesini taa İzmit'e dek uzatmayı ve İngilizleri Ankara'nın burnu dibinden daha uzaklara sürüp atmayı düşünüyordu. Bu işi yapabilmek üzere de Ankara - Eskişehir dolaylarından çokça atlı ulusal müfrezeler getirmeye girişmişti.

Ali Fuat paşanın gizli hesap ve düşüncelerini iyice anlayan İngiliz generali Sally Klad, 23/24 Eylül tarihini taşıyan yeni bir mektubu ile Ali Fuat Paşaya - sözüm, ona - bir fiske vurmaya yeltendi :

— Avenenizin Eskişehir'e girmesine müsaade edilmemesi için başkumandanlıktan buyruk aldım. İsteminiz, bırakışma hükümlerinin beşinci maddesine aykırıdır. Bu durumda bulunduğunuz yerden daha çok ilerlemenize müsaade yoktur. Bu mektubumu alıp almadığınızı bildiriniz.

Ali Fuat paşa, İngiliz sözcüleriyle görüşmede Eskişehir'in mutlaka kongreye bağlanması gerektiğini, Eskişehir'e girilmedikçe de bunun sağlanamayacağını bundan dolayı da bir çözümyolu bulunmasını ileri sürmüştü. Sall Klad, işte bu istemleri göğüslemeğe çalışıyordu.

Bu mektup, halk arasında iki yüzlülükle tanınmış İngiliz siyasetinin doğruluğunu paşaya bir kez daha ispatlamıştı. Bu, oldukça kaba yazılmış bir asker mektubuydu. Ali Fuat Paşanın da cinleri kafasına toplanmıştı.

25 Eylûl'de Eskişehir'de İtilâf devletleri kumandanı general Sally Klad aşağıda özetlenen mektubuyla Ali Fuat Paşanın sabrına bir tokat daha indirdi:

— Osmanlılara ilişkin politika işleri beni ve maiyetimdekileri ilgilendirmez. Ben ve İngiliz askerler, İtilâf devletleriyle Osmanlı hükûmeti arasında yapılmış olan bırakışma hükümlerini korumakla görevliyiz. Ben ve kumandamda bulunan İngiliz güçleri, demiryollarının korunmasından sorumluyuz. İngiltere ile İtilâf devletlerinin askerî çıkarlarına ve Demiryollarına dokunmazsanız biz de size dokunmıyacağız. Ancak sizin aşağıdaki maddelere saygılı davranmanızı isterim.

Gerek demiryollarına ve gerekse gelip geçmeğe özgü yollar ve demiryolu memurlarının konutlarına ve telgraf tellerine dokunulmaması ve bunun denemeye dahi kalkışılmaması gerekir. Bunu kesin olarak isterim.

Demiryollarının korunmasında kullanılan askerlere saldırmayı ve dokunmayı aklınıza bile getirmemenizi size hatırlatırım.

Buyruğunuzda bulunan askerler ve «avene» nizden şimdi İngiliz güçlerince tutulmuş olan İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'a kesin olarak, hiçbir bireyin girmemesini bildirir ve hatırlatırım.

Yukarda yazılan maddelere uyulduğu sürece şimdi Demiryollarının yanında ve dolaylarında bulunan İngiliz askerleri bulundukları yerleri koruyacaklardır. Yoksa yapacağınız her türlü davranışa tıpkı o biçimde karşılık verilecek ve sonunda yalnız sen sorumlu ve suçlu tutulacaksın. Sonra, bu maddeler üstüne isteminiz üzerine bizimle yaptığınız anlaşmayı benimseyerek imza etmiştiniz. Sizden isterim ki üstlerinize, bu durumu bildiriniz ve size

derim ki «avene» nizden bir birey yanılıp sakın Eskişehir'e girmesin, bulundukları yerde kalsınlar. Eğer yukarda yazılı maddelere uymayacak olursanız sizin ve Kuvayı Milliyenin birleşmiş devletlere karşı düşmanca davranmaya yeltendiğiniz anlaşılacaktır.

Ali Fuat paşa, bu mektubu okuyarak acı - acı güldü. Özgürlüğün demir çizmelerini giymiş insan, sonuna dek sayısız kelleler verip sayısız kelleler alıncaya dek bu yolda yürüyecekti. Paşanın bu tehdit pisliklerivle ve küçümsemelerle yer yer kirlenmiş mektuba bir karşılık vermek aklından bile geçmedi.

Sally Klad'e en güzel karşılığı, satırlarını demirden yazan gelecek günler verecekti. Hak, halkın elinde bir silâh gibi parladığı gün mucizeler beklemek yanlış olmaz. Zafer, bir ülkede zindancı durumuna düştüğü gün, tarih ona eski tahtalardan bir tabut çakmağa başlar.

*

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik paşa, kaderine doğru hızla kayan Eskişehir'i kurtarmak üzere bir kez daha 25. Kolordu Kumadanlığiyle bir de yeni buyruk gönderdi. Eskişehir'in içinden yeni bir asker gücü, bir tugay örgütleyecekti. İngilizler de ona her türlü yardımı yapacaklardı. Bu sırada Eskişehir'de oturan Reşit paşa diye bir emekli subay da şimdiden bu tugayın kumandanlığına atanmıştı. Tugayın özel bir adı vardı : «asayiş izleme tugayı.»

Bu yeni kımıldamanın arkasında padişahın ince uzun silueti yükseliyordu.

İstanbul'dan böylece yeni bir aşı alan Eskişehir, yeniden kuvvet iğnesi yapılmış koşu atları gibi bir süre daha koşmak üzere davranıp kımıldamağa başladı. Sıtmalı bir çalışmadır gidiyordu. Korkudan çil yavruları gibi dağılmış ve pusmuş olan eski elebaşıları yine etekleri

zil çalarak ordan oraya koşup duruyorlardı. «Mutasarrıf İngiliz generali Sally Klad telgrafhanede buluşarak İstanbul ile uzun uzadıya görüşmüşlerdi.» Padişahçılar ve İngilizlerle el ele çalışan Jandarma Kumandanı, mutasarrıfla bir kolayını bularak Kuvayı Milliye bölgesiyle temas kurmuşlardı. Seyitgazi ve Çifteler bucakları, onların ağulu şifrelerini alan yerler arasındaydı: İngilizlerin kendileriyle birlik olduğunu, Eskişehir halkının da bütünüyle kendilerine katıldığını bildirmişlerdi. Asî ve bâği dedikleri Kuvayı Milliyecileri de yakalayıp ellerini — ayaklarını kıskıvrak bağlayıp Eskişehir'e göndermelerini istemeyi de unutmuşlardı. Bu da olmazsa bu âsileri hemen öldürmeliydiler.

Mutasarrıf Hilmi bey, işlerini kolayca yürütmek üzere şehirde sıkı yönetim ilân etmişti. 23 Eylûlde Kuvayı Milliyecilerin Eskişehir'de yaptıkları darbe başarıya ulaşamadı. Şehirde Kiraz Hamsi Paşa'nın Jandarma yarbaylığından koğulmuş olan kardeşi Faik beyin rütbesi İstanbul'ca geri verildi ve kendisi iğrenç bir işle görevlendirildi. Bu, İngilizlerin buyruğunda gizli bir terör örgütüydü. Görevi de Ali Fuat Paşa ile arkadaşlarını ölü - diri yakalayıp İngilizlere teslim etmekti. Bu örgüt ilk görevini yaptı. Darbeye katılan - katılmayan birçok yurtsever ve aydın yakalandı. Doktor Tahsin beyle birkaç kişi, direndiklerinden öldürüldüler. Kiraz Hamdi paşa ile mutasarrıf Hilmi, bu zulûm ve vatan hainliği sahnesinin baş aktörleriydi.

Ali Fuat paşa, otuz Eylûl tarihinde general Sally Klad'den bir mektup daha aldı. Bu da öncekiler gibi her türlü görgü kuralını çiğneyen güçlülerin üslûbiyle yazılmıştı:

— Türkiye'de İngiliz orduları başkumandanlığından aldığım buyruk gereğince demiryollarının ve haberleşme hatlarının yıkılıp yok edilmesi sürecek olursa bu davranışınız Bırakışma sırasında Birleşmiş ordulara karşı dav-

ranışlar olarak alınacaktır. Bunda sizi sorumlu sayar, barış andlaşmasında Divanı Harbe gönderileceğini bildiririm.

İngilizler «yine yanlış kapı çalmışlardı.» Ali Fuat paşanın Eskişehir üzerine yürüyüşünü, bu gibi kuru sıkılar durdurmayacaktı. Eğer, paşa, asker ve toplum ruhbilimi üzerinde bilgisini ve sezgisi daha az bir kumandan olsaydı pek güçlü bir devlet temsilcisnin bu kuru sıkısını doğruya alabilir ve kurtuluşuna iki adım kalmış olan Eskişehir'e sırtını dönüp Ankara'nın yolunu tutabilirdi.

Paşa, aynı gün süre gelen maçta yeni bir raund açan yeni bir mektupla Sally Klad'i göğüsledi, bunun son parçası şöyle sürüyordu:

— Hiç sanmam ki İtilâf devlerine karşı davranışımda bir çatışma doğurabilecek olaylar çıkmadığı halde barışın yapılmasiyle divanı harbe verilmek zorunda kalayım. Bununla beraber, İtilâf devlerlerinin eşitlikle görev yapan divanı harpleri de ulusumun pek meşru ve haklı istemleri uğruna bir birey gibi çalışan bir kolordu kumandanını haksız yere mahkûm edebilsin. Yoksa, Türk ulusunun, her ulusun sahip olması gereken hak ve hukukunu tanımayacak olan bir divanı harbin ölüm cezasına bile hiçbir önem vermeyeceğimizi bildiririm. Şundan ki, ulusumun bir bireyi olmak dolayısıyle söylerim ki ya hak ve hukukunu dünyaya tanıtacak bir usulun bir bireyi gibi yaşamayı, yoksa namusu ile ölmeyi daha üstün buluram.

Kuvayı Milliye, hergün biraz daha ağır basıyordu. Eskişehir'in içinde halk, yerli ve yabancı zâlimlerin korkutucu davranışlarına bakmayarak toplantı yapabilecek duruma gelmişti. Mutasarıf Hilmi beyle Kiraz Hamdi paşa, son kozlarını oynuyor ve her an kaçmaya hazırlanıyorlardı. En sonra Kuvayı Milliyeciler uğruna canla - başla çalışmış olan Eskişehir muhasebecisi Çolakoğlu Sabri bey, halkın gücüyle mutassarrıf vekili olarak Hilmi bevin sandalyesine oturdu. Sıkıyönetim kaldırıldı. Kuvayı Mil-

liyeye karşı çalışanların bir bölüğü tutuklandı. Elebaşıları önceden yaptıkları hazırlık gereğince İngiliz Kumandanlığına sığınarak İstanbul'a kaçtılar. Ekim ayının üçüncü günü meydana gelen bu darbe, Ali Fuat paşanın bir tek silâh patlatmadan Eskişehir'i kurtarabilme plânını gerçekleştirmişti.

Bunun üzerine General Sally Klad süngüsü düşük olarak ve eşit koşullar altında bir kez daha görüşmek üzere Ali Fuat paşaya başvurdu.

Ekim ayının beşinde Eskişehir'in doğusunda görüştüler. Türk halkı kalın çember olarak meydanı çevrelemişti. Bu kocaman kalabalık, sonucu soluksuz bekliyordu. Bu meydan daha çok bir maç ya da horoz döğüşü alanına benziyordu. İki general, uzun süren bir döğüşün ulusal heyecanını inip kaldırdığı göğüs denizi ortasında Ali Fuat paşa, şimdiye dek tatmadığı yepyeni bir heyecan geçiriyordu. Yüreği ulusuyla, yan yana çarparak zafer yemişlerini toplayan bir insanın duyabileceği bütün mutluluk hazinesiyle dolup taşıyordu. Bu, ömründe duyduğu en keskin ve yaşatıcı tattı.

General Sally Klad, paşaya elini uzatarak :

— Burada mı görüşmeyi uygun görüyorsunuz?

Diye sordu.

— Evet, bizim ulustan saklı hiçbir şeyimiz yoktur.

General :

— Biz, ulusal «harekete» karşı yansız kalacağız, dedi. Türkiye'nin içişlerine karışmıyacağız. Şimdiye dek kimi ulusal kaynaşma ve davranışlara karşı nezaketsizce davranmam, üst kumandanlarımca iyi gözle görülmemiştir. Ben bu buyruğumdakiler salt demiryollarının korunmasiyle görevliyiz.

Paşa, generalin bu sözlerini halka anlattı ve sonra generale şöyle dedi :

— Açıkça söylediğiniz gibi mektupların yazılış biçimi hiç te iyi değildi. Verdiğiniz sözlere aykırı olan davra-

nışlarınız, ulus temsilcilerinin yakınması üzerine üst kumandanlarınızca yersiz bulundu. Bundan sonra inşallah bu gibi davranışlar yinelenmez. Her iki yan temsilcilerinin dostça meydana gelen bu buluşmaları, artık yanlış anlamalara meydan verilmiyeceğine en iyi bir belgedir.

Sally Klad de paşanın düşüncelerine ortak olduğunu söyledi. Paşa, Kuvayı Milliyenin amaçları üzerinde generale daha başka açıklamalar da yaptı.

Bu kez, iki ayrı ulusun iki ayrı generali dostça ve eşit duygularla el sıkışarak ayrıldı. Meydanı çevreleyen binlerce halk, Ali Fuat paşayı Kuvayı Milliyenin ilk büyük havarilerinden biri olarak pek yakından selâmladı.

Birinci Eskişehir «hareketi» denen bu bir aylık güç denemesi artık sona ermişti. Eskişehir ve dolayları, söz götürmez bir biçimde bağlanmıştı.

9 Eylûl'de başlayıp 6 Ekim'de biten Eskişehir «hareketi», İngilizlerin bahçesinden devrilen ilk kansız, tatlı, daha çok politik bir zafer yemişi olarak Ali Fuat paşanın, dolayısiyle topsuz - tüfeksiz Kuvayı Milliyenin eline düştü. Sivas'taki Kongre üyeleriyle birlikte Mustafa Kemal, bu daha çok zekâ ve diplomatik yoluyla elde edilen zaferi Ali Fuat paşanın kişiliğinde kutlamakta gecikmediler.

Batı Anadolu Genel Kuvayı Milliye
Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine:

— Ulusun meşru isteklerini yerine getirmek amaciyle bu büyük kavgada birlik ve varlığımızı dünyaya götürmek ve ispatlamak uğrunda yapmış olduğunuz çalışmaları ve yurt severce çabaları yüklendiğiniz kutsal görevi en güç anlarda ulus ve memleket çıkarlarına uygun bir biçimde yürütebilmek üzere gösterdiğiniz uzak görüşlülük ve yüksek düşüncenin temsil kurulumuzca kutlan-

mağa ve teşekküre değer göründüğünü bildirir ve minnetimizi sunarız.

Bekir Sami, Mazhar Müfit, Ahmet Fevzi, Raif, Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal, Mustafa, Ömer, Mümtaz, Vasıf.

— 12 —

KONGRENİN GAZETESİ

Hohler'den Kidston'a mektup : Bizim bataryanın Samsun'dan çekilmesine çok üzüldüm. Mustafa Kemal'in önünden çekiliyormuş gibi oldu. Ve bir doğulunun gözünden bu zayıflık alâmeti hiç kaçmaz.

11 Ekim 1919

Mustafa Kemal, dünyayı heyecana veren Sivas kongresini büyük bir başarıyla sonuna doğru sürükleyip götürürken İstanbul'a ve bütün vilâyetlere, her türlü örgüte yollayıp durduğu telgraflar ve mektuplarla korkunç bir propaganda gücü göstermişti.

İstanbul'a ilettiği bir şifre, hemen Avrupa gazetelerine dek yol buluyordu. Bu, Mustafa Kemal'i ne çok şımartıyor, ne de doyuruyordu.. Dünyayı gürültüye boğan Sivas Kongresinin ne iş gördüğünü, ne işe yarayacağını, dost mu, düşman mı olduğunu Türk halkı pek yakından bilmiyordu. Şimdiye dek bildiriler ve şifrelerle yapılan çalışmalar, salt politik bir amaç gütmüş, daha çok iç ve dış düşmanları sersemletmek, şaşırtmak, umutsuz düşürmek, iktidarı bir an önce yeni sahiplerine bırakmalarını sağla-

mak üzere yapılmıştı. Bunda yüzde yüze yakın bir başarı sağlandığı su götürmezdi. Yalnız, yüksek basamaklarda geçen bu boğuşmanın anlamı, yararlı bir biçimde halka indirilebilmiş değildi. Sivas Kongresi, yeni bir post kavgası nın hazırlıkları olarak alınıyor, halk, arkadan arkaya yine eski bildiği gibi düşünüyordu. Bu kongreyi halka indirebilmek, ancak önemli bir araç gereksiyordu. Türkçesi, kongrenin anlamını, kararlarını ve bu arada sağa - sola çekilen telgrafları halk iletmenin umarlarını bilmak gerekiyordu. Bu da ancak bir yayın aracı ile olabilirdi. Bu yayın aracı da olsa - olsa gazete olurdu.

Mustafa Kemal, kongrenin son günlerine doğru geceli gündüzlü hep bu konuyu düşünüyordu. Birgün, kongrede en önemli yerli dayanağı olan eski öğretmen ve eski mebus Rasim beyle liseden çıkmış caddden aşağı doğru iniyordu. Gazete işi, ancak Sivas'ın yerli aydınlariyle görüşülebilirdi. Elindeki kocaman tesbihin tanelerini hızlı hızlı uzun parmakları arasından geçiren Mustafa Kemal, dönüp araştırıcı bakışlarla Rasim beyin yüzüne baktı. Birdenbire, ilk kez yepyeni bir kumandan sözetti :

— Rasim bey, ben bir gazete çıkaracağım. Sorumlu müdürlüğünü üzerine alacak güvenilir gibi gerek.

— Hele düşüneyim, paşam, Eski öğrencilerimden öğretmen Selâhattin var. Genç öğretmen, henüz yirmi iki yaşındaydı. Rasim beyin kendisine yaptığı öneriyi ikircliksiz benimsedi. Vali Reşit paşa, artık, kongreyle el ele çalıştığından çabucak izin alındı. Gazetenin adını da Mustafa Kemal buldu :İradeyi Milliye.

14 Eylûl günü çıkacak olan ilk sayı için mürettip Nadir efendi, etekleri zil çalarak ilk yazıyı dizmeğe çalışıyordu. «Altmışlık mürettip Nadir Efendinin gözlükleri burnunun ucuna doğru biraz daha kaymış ,çiçek bozuğu yüzünün her deliği ter taneleri ile doluvermişti.» Tezgâh üzerine yayılmış olan kâğıda büyülenmiş gibi bakıyor,

inanmamış gibi başını kaldırıp çevresini gözden geçiriyor, yine bakıyordu. Bir kez daha okuduğu sözcükler, hiçbir yanlışlığa yer bırakmadan olduğu yerde duruyor ve birer çivi gibi gözlerine batıyordu.

Evet, bu olamazdı. Bu satırlarda bir yanlışlık vardı, ama, bu nereden geliyordu?

— Allah, Allah, bakalım, yanlış mı nedir?

Bu satırı bir türlü dizemeyen Nadir efendi, bir elinde kumpas öbüründe yazı, Abdülkadir beyi buldu. Bu, yirmi yaşında bir gençti. Birinci Dünya Savaşının ilk yılı liseden mezun olmuş ve hemen patlayan savaşa girmiş, Filistin cephesine gönderilmiş, yaralanarak Sivas'a dönmüş, vilâyet basımevine müdür olarak atanmıştı.

Genç adam, Nadir efendinin neden şaştığını pek iyi biliyordu. Şimdiye dek resmî vilâyet basımevinden hiç böyle sövüntüye benzer bir yazı geçmemişti. Osmanlı devletinin sadrazamına söven böyle bir yazının burda ne işi vardı?

— Baksana şuraya... «hain Ferit» mi diyor? Bu, bizim Sadrazam Damat Ferit paşa olmaya?

Abdülkadir bey :

— Evet, Sadrazam Damat Ferit için söylüyor! Dedi. Nadir efendi, şaşırmış kalmıştı. Şaka mı ediyor diye bir yandan genç müdüre bakıyor, bir yandan da şeytan görmüş gibi içinden etkili dualar arıyordu.

Nadir efendi, 1908 den beri bu basımevinin emekçiydi. Basımevinin ilk müdürünün oğluydu. Burda müretttiplik etmeyi bir kader işi olarak benimsemiş ve düşünce olarak ancak burda dizdiği resmî yazılarda geçen şeyleri görmüştü. Ona göre büyük adam, ancak burda basılan resmî yazılarda adı sık - sık geçen devlet ve hükûmet adamları olabilir. Aylardır, adı bir yarı Tanrı gibi geçen Damat Ferit paşa, şimdi «hain» olup çıkmıştı. Bu, neyin nesiydi? Nadir efendinin eli, hâlâ harflere uzanıp bu söz-

leri dizmek üzere davranıyordu. Resmî bir vilâyet basımevinde hiç böyle kepazelik olur muydu?

Abdülkadir bey, en sonra baklayı ağzından çıkardı :

— Bunu Mustafa Kemal paşa yazdırmış, son korkma, dizmeğe bak!

Nadir efendi, burnundan soluyarak bu yazıyı dizmek zorunda kaldıysa da sanki kıyamet koparacakmış gibi bir duyguya kapılmıştı. «Hain Ferit! Hain Ferit!» diye içinden söylenip duruyordu. Evet, sanki sırat köprüsünden geçmişti. Artık, bir kez ok yaydan çıkmıştı. Deccal, ateşten sözlerini yazdırmayı sürdürüyordu: «Alçak Sadrazamın hain kabinesi... Aynı mel'unun...»

Başmürettip Hamdi bey, Nadir efendinin yine duraladığını görerek onu yüreklendirmeğe çalıştı :

— Haydi... Haydi... Bitirin artık!

«Emektar mürettibin mırıldanmağa başladığı âyet biterken yazı da dizilmiş, prova tezgâhına» verilmişti.

Mürettip Nadir efendiyi pek çok korkutan yazının başlığı «Ulusal Kımıldanışın Nedenleri» idi. Bu yazıyı İsmail Hâmi'ye dikte ederek yazdıran Mustafa Kemal'di Bu yazı, Sivas yaylasından İstanbul'daki sersem yöneticilere fırlatılmış güçlü bir bombaydı. Gerçekten, Nadir efendiyi haklı olarak şaşırtabilecek türden bir yazıydı.İyi bir gazeteci olan İsmail Hâmi bey, kongreye İstanbul delegesi olarak katılmıştı. Mustafa Kemal, prensip olarak gazeteye yazılacak yazılara imza atılmamasını istiyordu. Gazetede çıkacak bütün yazılar, toptan kongrenin düşüncelerini yansıtacak, hiç kimseye mal edilmeyecekti. İlk sayıya girecek yazılar belli olmuştu. Dört sayfalık gazetede bu yazıdan sonra kongre haberleri geliyordu. Mustafa Kemal'in açılış nutku, kongrenin padişaha çektiği uyarma telgrafı, ulusa ünleyen bildiri, Havza'dan Mustafa Kemal'in padişaha gönderdiği telgraf, yepyeni bir ihtilâl edebiyatı olarak birbirini kovalıyordu.

«Sermürettip Hamdi bunları peşisıra sütunlara yerleştirmiş, sayfaları bağlamış, baskı makinasının bulunduğu yandaki odaya yollamıştı. Yeni gazetenin başlığını, klişe ile yapacak kimse şehirde bulunmadığından 36 punto nesih harflerle hazırlanmışlardı.»

Kollar çevrilen baskı makinası, ilk ihtilâl yemişini vermekle öğünebilirdi. Böyle köhne bir makinanın en yeni düşünceleri yansıtacak bir etken oluşu hoş bir olaydı. Zaten ihtilâllerin kaderi bu değil miydi? En güzel teknikle işleyen her şey, her zaman ihtilâllerin karşısında olmuş ve ihtilâller, en ilkel âletler ve araçlarla dev mekanizmaları dize getirmesini bilmişti. Şimdi de İstanbul'da son sistem baskı makinaları, salt ihtilâlcilere ve milletin haklarına söğüp saymak üzere çalışmıyor muydu? Ne var ki Sivas Vilâyet Basımevinin yaşlı makinası pırıl - pırıl bir görev yapmış. «İradeyi Milliye»nin ilk sayısını basıp meydana çıkarmıştı.

Koridorun ötesindeki bir odada Mustafa Kemal oturmuş, üstüste sigara tüttürüyor ve ilk sayısı heyecanla bekliyordu. Bu ilk sayı ile, Mustafa Kemal'in kendisi ve bütün kongrenin düşünceleri, halkın yanı başına dek sokulacak, karşısına çıkacak ve onunla ilk kez bu denli yakından tanışacaktı. Paşanın heyecanı bundandı. Yaver, elindeki henüz buram-buram mürekkep tüten ilk sayıyı sallayarak odaya girdiğinde Mustafa Kemal, çoktandır özleyip durduğu çok eski, çok candan bir dostla karşılaşır gibi sevinçle üzerine atıldı.

Böyle içten ve özlenen bir dost gibi elleri arasına düşen İradeyi Milliye, bir noktada Mustafa Kemal'in canını sıktı. Yüzünü buruşturdu, öfkelendi. Gazete çıkarılırken verilen o güzel prensip kararı çiğnenmiş, İsmail Hâmi (Danişment) bey, Mustafa Kemal'in ve kongrenin bütün düşüncelerini kendine mal etmişti: Mustafa Kemal'in dikte ettiği başyazının altında İsmail Hâmi adı sırıtıyordu.

Mustafa Kemal'i şu sırada en çok düşündüren şey,

İradeyi Milliyenin işgal altındaki bütün bölgelere sokulabilmesiydi. Refik Halit beyin posta yönetimi, Kuvayı Milliyecilerin bölgesinden işgal altındaki bölgelere kuş uçurtmuyordu. İstanbul'dan da bu bölgelere giden teller üzerinde hiçbir mors yürümüyordu. Yalnız Mustafa Kemal'in de, her akıllı ve yapıcı insanın da bildiği bir şey vardı : ölümden başka her şeyin çaresi bulunuyordu. İstanbul'a bu gazeteyi iletecek çare de az zamanda bulundu. Mustafa Kemal, Sivas vilâyetinin Nafia Ziraat ve Baytar dairelerinin mühürlerini getirdi. «Sivas livası baytar dairesi» damgası bir yığın zarfın üzerinde görünmeğe başladı. Mustafa Kemal'in ve Kongrenin bomba gibi düşünce ve parolalarını taşıyan İradeyi Milliye gazetesi, birer-birer bu zarfların içine girip gizlenerek İstanbul'a doğru «mütenekkiren» yolculuğa hazırlanıyordu.

Mürettip Nadir efendi, artık İradeyi Milliyeyi kendi gazetesi olarak benimsemişti ve eline getirdikler imzasız bir yığın yazıyı hiç yadırgamadan kendi yazmış gibi kendi düşünceleriymiş gibi rahatça, gözlüklerini burnunun ucuna indirerek diziyordu.

En etkili en yeni bir olay, yalnız Nadir Efendinin değil öbür basımevi içşilerinin de gözlerini dört açmış, hepsi kongrenin Mustafa Kemal'in ve İradeyi Milliyenin anlamını kesin olarak anlamıştı. Aralarında, Nadir efendinin de bulunduğu Sivaslı işçiler, şöyle konuşuyorlardı :

— Yalnız bizim mahalleden beş Ermeni evi... Beşi de dün birden boşalıverdi. Toptan Erivan'ın yolunu tutmuşlar. Oysa şu ana dek Sivas «Büyük Ermenistan'» ın Pontos devletiyle sınırdaş bir şehri sayılıyordu. Nerden geldiği belli olmayan Ermeni aileleri, tereyağından kıl çeker gibi Amerikan ve Fransız temsilcisi ve papazlarının gölgesinde yavaş yavaş Sivas'a yerleşiyor, böylece ilerisi için hazırlık yapıyorlardı. Yalnız, İngilizler, Fransızlar, Ermeniler değil, Türklerin aklı erenleri de Sivas Yaylasının kaderi için son hüküm gününün yaklaşmakta olduğunu bili-

yorlardı. Ne var ki beklenmeyen mucize meydana gelmiş, kader, boynu bükük ve süngüsü düşük, geldiği yere doğru pılıyı pırtıyı toplamış gidiyordu. Kaderin bu kös-kös gidişindeki anlamı mürettip Nadir efendinin sezmemesi düşünülebilir miydi? Arkadaşlarına gülerek şöyle diyordu:

— Düne kadar değil buradakiler gitsin, öteden beriden gelip buraya yerleşmiyorlar mıydı? Mustafa Kemal paşada hikmet! O, geldi, bak, buradakiler bile gidıyor, Demek, Sivas'tan ümidi kestiler. Paşadadır hikmet diyorum ben size!

*

Mustafa Kemal, yanında yaver Ruhi bey olarak vilâyet basımevinin idarehanesine girdi. Zamanla kararmış sandalyeye otırarak Ruhi beyin rengi karaya çalmağa başlayan masanın üzerine bıraktığı bir tomar yazıyı birer - birer alarak gözden geçirdi. Yazıların kimi yerlerine elindeki kalemle dokundu. Sonra yaver'e :

— Götürün bunları!

Diye buyurdu.

Ruhi bey, tomarı altp mürettiphaneye gitti. Mürettip Nadir efendi, gözlüklerinin üzerinden sevinçle ve ilgiyle bir yavere bir de elindeki tomara baktı.

Sonra, kapar gibi onun elinden tomarı aldı. İmzasız yazılar bir dakikada mürettipler arasında bölüştürülmüştü. Nadir efendi, her zamanki gibi gözlükleri burnunun ucuna düşmüş olarak Mustafa Kemal'in olduğu anlaşılan uzun ve ateşli yazıyı bir dua okur gibi dizmeğe başladı:

— Bir tecavüzi hariciye karşı indeliktiza silâha sarılıp mukabele göstermeyen cemiyetlerin izmihlâle uğradıklarını ve dahilde mehayihak ve icrayı istibdat eden bir kuvvet aleyhinde hasbelicap kıyam etmeyen milletlerin de zaaf, meskenet içinde boğulup mahvolduklarını tarih ve tecrübe ispat eylemektedir... Lâkin, bu kıyamların müs-

bet bir netice vermesi, icabı ahval ve ilcayı ihtiyaçtan münbais ve tekâmülü bir hedefe matuf olmalarına vabestedir.

Bir akalliyeti kabile haricinde bütün millet ve memleket, Anadolu'nun sinesinden verilen bir aşiret üzerine fevç fevç, kütle-kütle kıyam etmiş ve her fert aynı his ve emelin sevkine tebaiyetle birleşmişlerdir. İşte, hareketi milliye, bugünün en büyük meselesi olan tamamiyeti mülkiyeyi ve istiklâli milliyeyi muhafaza için bütün milletin azm ve imanından doğdu. Bu kıyam, yalnız hamiyetsiz bir heyeti hükümeti kemali inatla tutunduğu mevkii iktidardan iskat etmek değil, mukadderatı memlekette iradeyi milliyeyi hâkim ve milleti âmil kılmak...

... Dört senede nüfusu umumiyesinin dörtte birini feda eden Türk milletinin bakiyesini de manda namı altında İngilizlerin esaretine uğratmak, yalnız insanî ve medenî bir zulüm ve vahşet değil, ilim ve tabiata karşı irtikâp olunmuş bir cinayettir.

Halbuki ilim ve medeniyet Asyayı Suğra'da taazzuv eden vahdeti millîinin ve teessüs eyleyen şekli medeniyetin muhafazasını icap ve bunun için gösterilecek mukavemeti ve bu mukavemete müzaheret edenleri ebediyen tebcil eder. Akabei mütarekede uğradığımız yeis ve nevmidi içinde bir inkisam ve izmihlâli küllî korkusu ile kıvranırken meydana çıkan manda meselesi, bugün iktisabı şuur ve vahdet eden Türk'ün ve bu hali gören âlemi medeniyetin nazarında ehemmiyetini zayi eylemiştir. Sakit ve mekin duran milletimiz, son hareketi ile senelerden beri hedef olduğu bühtanlardan bir anda kurtuldu. Acaba cihanı medeniyet anlıyor mu ki Türk milleti taali ve terakki etmek için mandaya değil, bir parça sulha, bir parça sükûne muhtaçtır.

... Türk milleti bugünkü hareketi ile ispatı rüşt etmiştir. Türkler sağdır, medenidir ve yaşayacak, yükseleceklerdir ve pek ziyade yükselecektir.

★

Çarkçı Rıza, vilâyet basımevinin bu emektar işçisi, ömrünün en yorucu işini bu gece yapıyordu. Bas Allah bas, İradeyi Milliyenin bir türlü sonu gelmiyordu. Bu köhne makinada kolla çevirerek bin baskı çıkarmak ne demekti? Bu makina anasından doğalı böyle kalabalık baskı mı görmüştü? Resmî vilâyet gazetesi «Sivas», Ancak haftada bir o da birkaç yüz sayı çıkıyordu. Çarkçı Rıza, en sonra yakınacak duruma gelmiş, havanın soğukluğuna bakmadan burnunun ucundan damlayan terleri elinin tersiyle silerek şöyle bağırmak zorunda kalmıştı:

Yahu, yetmez mi? Bittik, yetmez mi?

Genç basımevi müdürü, makina başında dikilmiş duruyor, Çarkçı Rıza'nın yinelediği yakınmalara şu yanıtı vermekle yetiniyordu:

— Ha gayret, Rıza efendi. Birkaç yüz nüsha daha kaldı. İlk Kuvayı Milliyeci Basımevi işçilerinin terleriyle ıslanmış İradeyi Milliyenin bu sayısı da ertesi gün Baytar ve Nafia dairelerinin zarflarına gizlenerek yine türlü Anadolu şehirleriyle İstanbul'un yolunu tuttu.

Yalnız, İstanbul'a varan bu sayılardan birini ele geçiren İngilizlerde şafak attı: bu kepazeliği protesto etmek üzere İstanbul hükümetinin kapılarını hışımla yumrukladılar. İngilizleri en çok kızdıran yazı, güzel ve sevindirici bir memleket haberini taşımaktaydı: İngiliz taburları Samsun'la Merzifon'u boşaltıp giderken halk arkalarından teneke çalmış ve:

— Kahrolsun işgal! diye bağırmıştı.

Başı sıkışan yeni Dahiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif paşa artık Kuvayı Milliyeci bir Vali olan Reşit paşaya bir telgraf çekerek «Kahrolsun işgal» diye bağırarak halkın yapmış olduğu bu densizliği İradeyi Milliyenin sütunlarına geçirmesine neden göz yumduğunu sordu ve onu kınadı.

Damat Şerif paşanın bu telgrafını Vali'nin elinden

alan Mustafa Kemal, pek çok sinirlendi ve arkadaşlarının yanında ortaya şöyle bir soru attı:

— Ne garip ve şayanı hayret bir siyaset! Acaba hükûmet işgali şayanı takbih görmüyor mu? Yoksa görmüyor da işgali alkışlayacak bir siyaset mi takip ediyor?

Mustafa Kemal, 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan Ankara'ya giderken İradeyi Milliye gazetesini içi sızlayarak Sivas'ta bırakmak zorunda kalacaktı. Sivas'lılar, gazeteyi iyice benimsemişlerdi. Ne yazık ki bu ilk ihtilâl bayrağı, daha sonraları, Mustafa Kemal'e karşı olanların eline geçecek, Ankara'da başlayan siyasal boğuşmaların kara bayraklarından biri duruma gelecek, Sivas'ın pek sevdiği kimi çocuklarının da başını yiyecekti.

Yalnız, Mustafa Kemal, bir ihtilâl arkadaşı olarak Sivas'ta kurduğu İradeyi Milliyenin ikiz kardeşini Ankara'da çıkarmak üzere yeni düşler ve düşünceler arkasındaydı. Sivas'ın karla örtülmüş apak yaylasından kıpkırmızı bir gelincik gibi Ankara'ya götüreceği bu düş Ankara'nın sarı bozkırlarında da açacaktı.

— 13 —

VAY VAY

Başarısızlığa uğramamak için en güvenli yol, başarmağa and içmektir.

— SHERİDAN —

Trabzon Valisi Galip beyin Giresun kaymakamlığına atadığı Aleşkirt kaymakamı Badi - Badi Nedim, Giresun'a varmış, eski kaymakam Nizamettin beyin sandalyesine oturmak üzere bekliyordu. Osman Ağa, padişahtan af geldiği halde dağdan inmemişti. Valice kendisine bir ay izin verilen Nizamettin beyse kuşku içinde olduğundan kaymakamlık vekâletini vermeyerek birkaç gün daha makamında kalmıştı. Gerçek bu şaşkınlık içinde bunalan Nizamettin bey, valinin kendisine «kafadan» izin verdiğinden kuşkulanarak bunun ne gibi kötülüklere gebe olabileceğini düşünüp durmaktaysa da işin içinden çıkamamaktaydı. Yalnız, sezdiği tek şey, Galip beyin kendisine bir oyun oynamağa hazırlandığıydı. Valinin, kendisine, İstanbul'a danışmadan kafadan izin vermesinin altında büyük kötülükler yatabilirdi. Nizamettin bey, Osman Ağa işi için İstanbul'a gidip durumu anlatmak ve Vali Galip beyin kışkırtıcı davranışlarına karşı Nezarette kendini savunmak istiyordu. Galip bey, Nizamettin beyin Giresun'da

kalmasını istemiyor, bir an önce görevini vekiline bırakıp gitmesini istiyordu.

Nizamettin bey, en sonra vapura binerek Giresun'dan ayrılmıştı. Kaymakam, doğrudan doğruya İstanbul'a gitmeyi sakıncalı bularak Samsun'a inmişti. Havada yanık kokuları vardı. Ne var ki şaşkınlığı hâlâ sürüyordu. Samsun'da karaya çıkan Nizamettin bey, doğruca mutasarrıf Hamit beyin kanıtına uğramıştı. Kaymakam. taa Selanik'ten Mustafa Kemal'in çocukluk tanışlarından biri olduğundan ve şimdi de tehlikeye benzer bir durumda göründüğünden o sırada Samsun'da bulunan tümen kumandanı Refet bey (Paşa) ile mutasarrıfı Hamit bey ,Nizamettin beyi Bafra Kaymakamlığına atamak istediyse de o buna yanaşmadı. Nizamettin bey, Samsun'a giderken Mustafa Kemal'in orda olduğunu sanıyor ve onunla görüşmeğe can atıyordu. Ne yazık ki Samsun'a vardığında Mustafa Kemal Havza'ya yollanalı üç gün olmuştu. Görüşemediğine çok üzülmüşse de Hamit beyin salığını da dinlememiş, Samsun'a uğrayan bir İngiliz vapuruna binerek İstanbul'a yollanmıştı. Yalnız oradaki yanlış anlaşılmaları düzelterek en çok bir hafta içinde döneceğini Hamit beye söyleyerek gitmişti.

Nizamettin bey, tam tehlikenin gözüne gitmiş, vapurdan iner inmez yakalanmış, Bekirağa Bölğüne, oradan da Nemrut Mustafa paşanın korkunç divanî harbine götürülmüştü. O da Urfa Mutasarrıfıyle Boğazlıyan Kaymakamının uğradığı âkibete uğramak tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Bandırma'da azınlıkları zorla göç ettirirken toptan öldürtmek suçuyla yargılanacaktı. Nemrut Mustafa paşanın burda vereceği yargı açıktı: Ölüm! Demek ki Topal Osman Ağa'nın başında dolaşan ölüm tehlikesinin bir benzeri bu kez de gelmiş kendi başına konmuştu. Ne var ki topal Osman, şimdi silâhlı adamlariyle dağda yağlı iplere kurşun atarak eğleniyordu. Çok ta iyi ediyordu. Demek ki Topal Osman, İstanbul hükûmetine kafa

tutmakta ve ona meydan okumakta sonuna dek haklıydı. Kahpe bir dönem başlamıştı. Bütün milleti, yurdu düşünen başlar tehlikedeydi. Ne yapmalıydı? Osman Ağa gibi «Ferman padişahın dağlar bizimdir» demekten başka çıkar yol var mıydı?

Nemrut Mustafa Paşanın yağlı iplerine meram anlatmağa çalışmaktansa kaçmak denen nesneyi ömründe bir kez de kendisi denemek zorundaydı. Ölümün önünden kaçmayı denemek, kutsal dirime karşı duyulan saygının en büyüğüydü. Şimdiye dek onun önünden hep suçlular kaçmıştı. Demek ki o da kaçmak zorunda kaldığına göre bir suçluydu. İnsan toplumların yöneltildikleri düşüncelerin gereğince ya suçlu da suçsuz oluyordu.

Nizamettin bey de, mahkemeye gitmekteyken yanındaki polisin bir kör yanına getirerek kaçmış, bir kaç gün İstanbul'da gizlendikten sonra yine bir vapura binerek Giresun'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Yalnız, oraya gitmeyerek Samsun'a inmiş, burdan Giresun üstüne bilgi edinmek istemişti. Aldığı bilgiye göre Trabzon Valisi Galip bey, İngiliz temsilcisinin torpidosiyle Giresun'a gelmiş, orda kendisince denetlemeler yapıyordu.

Kim bilir, belki de İstanbul'a ve herkese meydan okuyarak Mustafa Kemal'in buyruğiyle gelip Giresun Belediye başkanlığı sandalyesine oturan Topal Osman Ağa sorununu çözümlemek üzere oraya gitmişti. Osman Ağa Nizamettin beyi hemen Giresun'a çağırmış ve çok diretmişse de Nizamettin bey buna yanaşmamıştı. Topal Osman Ağa'nın güven verici varlığına karşın oraya gitmekten çekindi ve Samsun'da beklemeyi daha uygun buldu. Kahpeliklerin su gibi kolayca sokulacak yer bulduğu bu dönemin cilvelerine yavaş yavaş akıl erdirmeğe başlayan genç kaymakam, Osman Ağa'nın mert göğsünün bile kendisini tutuklama heveslilerine karşı bir kale olabileceğini pek sanmıyordu.

İşte, bu sırada, eski Valilerden Bekir Sami bey,

uzun boyu, pek iri gövdesi, ağarmış arslan yelesi saçları ve düşünen alniyle İstanbul'dan gelen bir vapurdan inmişti. O, Samsun'a boşuna gelmiş değildi. Rauf bey, Albay Bekir Sami bey gibi arkadaşlariyle İstanbul'da görüşüp anlaşmış ve Mustafa Kemal'e erişmek üzere kalkıp buralara gelmişti. Ereği Orta Anadolu, Sivas'tı. Kendi başına bir çıkar yol arayarak çırpınıp duran Nizamettin beyi karşısına almış, şöyle demişti:

— Nizamettin bey, kendi başımıza iş görmeyelim. Madem ki Mustafa Kemal paşa buradadır, gidip ondan talimat almak gerek. Onun vereceği talimata göre davranırız. Geliniz birlikte Sivas'a gidelim.

Nizamettin bey, onun dediğini doğru buldu. Birlikte Sivas'a doğru yola çıktılar. Havza'ya vardıklarında kolordu kumandanı Çolak Selâhattin beyle karşılaştılar. Selâhattin bey, her ikisini de üzen bir haber verdi. Gerek Bekir Sami bey ve gerekse Nizamettin bey için İstanbul'dan tutuklama buyruğu gelmişti. Emir, hemen arkalarından Samsun'a yetişmişti. Genç kaymakamı bir korku kaplamıştı: «Demek ki tutuklama emirleri peşimi kovalıyor. Anadolu'da kapana girmek üzereyiz!» diye düşünüyordu.

Bu kaçan insan duygu ve düşünceleriyle dopdolu olarak Amasya'ya vardıklarında tümen kumandanı Cemil Cahit beyi buldular. Ondan Mustafa Kemal'in hâlâ Sivas'ta bulunduğunu, Erzurum'a yollanmadığını öğrendiler. Bir tek umut ışığı ondaydı. Memleket dâvası bir yana şu sırada kendi öz varlıklarını kurtarmak için Mustafa Kemal'i bir kurtuluş ışığı gibi görüyorlardı. Mustafa Kemal'le aralarındaki uzaklığı biraz daha kısaltmak üzere kalkıp Tokat'a gittiler. Nizamettin bey, Tokat'ta beklerken, bir gün Bekir Sami bey, Çolak Selâhattin beyle onu evine çağırmıştı. Konuşma sırasında Bekir Sami bey, İstanbul'dan gelen bir telgrafta İstanbul'a çağrıldığını, Sivas'tan gelen bir telgrafta da ivedi olarak Sivasa' çağrıldığını söylemişti. Bunun üzerine iki konuk kuşkulu göz-

lerle birbirlerine bakmışlar, İstanbul'la yapılan bir anlaşma sonucunda tuzağa düşürülerek tutuklanacakları korkusuna kapılmışlardı.

Bekir Sami bey bu sırada Nizamettin beye:

— Korkma, demişti, şayet tevkif edilirsen burada gereken tertibatı aldırır, seni kaçırtırım. Yok, Kayseri yoluyla götürmeğe kalkarlarsa, Aziziye'deki adreslerini vereceğim bizim Çerkeslere haber gönderirsin. Onlar seni kurtarırlar.

Bekir Sami bey, bunları dedikten sonra Sivas'a doğru yola çıkmışsa da onun durumu Nizamettin beyinki gibi tehlikeliydi. Sonradan Sivas'tan gelen ivedi telgrafın gerçek anlamını anladıklarında Çolak Selâhattin bey de Nizamettin bey de kötü bir kuruntuya kapıldıklarını bu arada Bekir Sami beyin de günahını aldıklarını anlamışlardı: «Meğer Sivas kongresinde hazır bulunmak üzere vaktinden önce gelen kimi delegelerin, beklemekten usanarak memleketlerine dönmek istediklerini gören kolordu kumandanı, bunları bekletebilecek bir güçlü kişi olan Bekir Sami beyi ivedi olarak Sivas'a çağırmak gerekliliğini duymuş ve o telgrafı çektirmişti.»

Nizamettin beyin Mustafa Kemal'den beklediği mektup en sonra gelmişti:

— Sivas'a gel!

Diyordu. Hemen yola çıktı. Sivas'a vardığında kongre toplanmıştı. Mustafa Kemal, bu eski tanıdığı güler yüzle karşıladı, hikâyesini dinledikten sonra hemen ona bir görev buldu: Müdafaayı Hukuk örgütünün haberleşme işleriyle bütün kongre delegelerinin yedirilmesi ve içirilmesi işine bakacaktı.

Nizamettin bey, kongre üyeleri için kaynayan kazanlara doldurmak üzere erzak bulmakta çok güçlük çekmeğe başlamıştı. Kasaba, bakkala, borçlanmıştı. Mustafa Kemal'in adına dayanarak yığın - yığın erzak almıştı. Bir gün, paşayı yalnız kıstırarak :

— Paşam, dedi, bakkala, kasaba çok borçlandık, bunları ödeyecek para kalmadı.

Mustafa Kemal, onun gözlerine anlamlı - anlamlı bakarak :

— Bunları, Rauf bey yanımdayken, tekrar aç!

Dedi. Nizamettin, bir ara her ikisinin yan yana oturduğunu görerek yaklaştı ve yukarıdaki sözleri olduğu gibi yineledi.

Mustafa Kemal :

— Ben, şimdiye kadar olanı, yedi - sekiz yüz lirayı verdim. Başka para veremem!

Dedi. Durumu kavrayan Rauf bey. biraz sonra Nizamettin beyi çağırarak eline yüz kırmızı altın saydı:

Bunlar, Topçuoğlu Nazım beyin vaktiyle verdiği altınlardandı.

— Bununla bir müddet daha idare et, sonra beni gör, Dedi. İaşeci Nizamettin bey, yirmi kişilik ihtilâlci grupu ile kongre üyelerinin yemesini - içmesini sağlıyordu. Yemekler okulun kazanlarında pişiyor ve öğrencilerin yemekhanesinde oturularak yeniyor, tatlı kepek suyu içiliyordu.

Nizamettin bey, yemek giderlerini herkesten almanın gerekliliğini öne sürüyorsa da Mustafa Kemal, buna yanaşmıyordu:

— Kimden ne isteyeceksin? Yanımdakilerin kimisi teğmen, maaşının bir kısmını zaten İstanbul'daki ailesine bırakmış. Bir de burda masrafa dayanabilir mi? Nasıl olur?

Nizamettin bey, bir gün yine haberleşme işleri dolayısiyle telgrafhanede bulunyordu. Telgrafçılardan biri ona :

— Dün, Babıâli'den Elâziz Valliğine iki mühim şifre yazıldı!..

Dedi.

— Mühim olduğunu nereden anladın?

— Harbiye Nazırı ile Dahiliye Nazırı'nın imzaları vardı. Mühim ve müstacel kayıtlıydı. Fakat, Elâziz merkezini bulamadığım için Babıâli buraya yazdırdı. Sonra, bulunca Elâziz'e çektim.

Nizamettin bey şifreleri kaptığı gibi Mustafa Kemal'e koştu. Paşa, Yaver Hayati beydeki şifre anahtarlarını alarak ona verdi.

— Al, aç bakalım, nedir?

Şifrelerin parolalı olduğu anlaşıldı. Parolayı bilmeyince hiçbir babayiğit bu şifreyi çözemezdi.

Paşa, bunun da umarını buldu :

— Vali Reşit Paşadan sor! dedi

Nizamettin bey güldü:

— Güzergâhta emniyet ettikleri bir vali ile emniyet etmedikleri birine aynı parola verilir m, paşam?

Mustafa Kemal de güldü :

— Canım, git, sor, belki verir, dedi.

Reşit paşa, anahtarı hemen verdi : «Lâtif» ti.

Bu anahtarla şifreler açıldığında hepsinin gözleri büyüdü. Dona kaldılar. «Elâziz valisi Galip'in Sivas valiliğine ve kolordu kumandanlığına atandığı bildiriliyor ve toplayacağı kuvvetlerle Sivas'ı basarak Kongrede bulunanları tutuklaması» isteniyordu

İşte, ünlü Ali Galip serüveni, böylece ucuz atlatılmıştı.

Kongrede haberleşme ve yedirme - içirme işleriyle uğraşan Nizamettin bey, dışardan gelen en yeni haberlerin kaynağında bulunuyordu. O günde, Ali Galip işi de alevlenip gittiğinden herkes aşağı - yukarı bu baskınla ve ölümle gitmesi düşünülen sorunla ilgileniyordu. Her sabah yataktan kalkıp da Mustafa Kemal'le karşılaşanlar, selâm - sabahtan önce onun yüzünde siyasal ve psikolojik meteoroloji alâmetlerini araştırıyordu. Onun yüzünün durgun, asık, sevinç çizgilerinin ne anlama geldiği artık iyice biliniyordu.

Bu, karargâh arkadaşları arasında bir şakanın yaratılmasına bile yol açmıştı. Hele Rauf bey, bu şakadan pek çok hoşlanıyor, böyle siyasal meteoroloji üstüne dekolayca bilgi alabiliyordu. Herkesten erken kalkan Nizamettin bey, yine pek erken kalkanlardan biri olan Mustafa Kemal'i ilk gören arkadaş olduğundan haberi ondan almak gerekiyordu. Rauf bey, sabahleyin uzun boyu ve güler yüzüyle odasından çıkıp da Nizamettin beyle karşılaşır karşılaşmaz ona :

— Nizamettin bey, nasıl, ha babam ha mı vay vay mı? diye soruyor ve ondan bu sorduklarının biriyle birkarşılık bekliyordu. Nizamettin bey, çoğu zaman Hamidiye kahramanına :

— Ha babam ha, Beyefendi, diye karşılık veriyor, Rauf beyin yüzünde ve mavi gözlerinde hemen bir sevinç şimşeği çakıyordu. Bu, iyi haber anlamına geliyordu. Hikâyesi de şuydu: Yeniçeriler, top atışı yaparlarken, bu iki sözü her zaman kullanırlardı. Eğer attıkları taş gülleler gidip hedefe vurursa;

— Ha babam ha!

Diye bağrışırlar, sevinirlerdi.

Taş gülleler hedefe değmeyerek yolunu şaşırır ya da yarı yolda kalırsa :

— Vay vay! diye bağırarak başarısızlık çığlığı atar, yakınırlardı.

Bütün karargâh personeli ve kongre üyelerinin, böylece iyi ya da kötü haberleri Mustafa Kemal'in yüzünden öğrenmeğe çalıştıklarını pek iyi bilen Mustafa Kemal «vay, vay» diye bağırıp döğünülecek zamanlarda bile «ha babam ha» maskesini takınarak hiç kimseyi umutsuz düşürmemeğe çalışıyordu. O, çoğu zaman, gerçek bir liderin, olayların taşıdığı korkunç olumsuz potansiyel karşısında bile yüzünün çelik bir çizgisi ve bir davranışiyle duruma egemen olabileceğini biliyordu. En büyük zaferlerin ya da yenilgilerin yararlanılmış, ya da yitirilmiş kü-

çük bir an sorununa bağlı olduğunu Çanakkale boğuşmalarında yakından deneyerek öğrenmişti. Bu yüzden de arkadaşlarının birbirine :

— Vay vay!

Diye fısıldamalarına meydan vermemeğe ve bu yeni politika ve ihtilâl meydanını da tıpkı Anafartalar savaşı gibi yönetmeğe çalışıyor, açık ta vermiyordu.

Nizamettin beyin, Rauf beye «vay vay» dediği sabahlar da olmuyor değildi. Ne var ki bunlar «Ha babam ha» ların yanında devede kulak kalıyordu.

Mustafa Kemal, baştan başa iyimserlikti. Bir gün Nizamettin bey ona :

— Paşam, dedi, baksanıza, bütün dünya bize düşman.

— Durum kötüye gider gibi değil mi?

Diye sordu Mustafa Kemal:

— Canım, dedi, düşmanlarımız olan itilâf devletlerinin Anadolu'yu işgal etmek için hiç olmazsa beş yüz bin kişilik bir kuvvete ihtiyaçları vardır. Bunu ise, görmüyor musun durumlarını, milletleri artık vermez. Olmayacak bir şey ama, verseler bile on beş - yirmişer kişilik iki düzine çete ile bunların menzil hatlarını ve her şeylerini berbat etmemek bizim için mümkündür.

Bir akşam, çok düşünmekten, zihin yorgunluğundan yüzünün çizgileri sarkmış ve uzamış görünen Mustafa Kemal, iaşecibaşı Nizamettin beye:

— Bu akşam benim canım rakı içmek istiyor. Kalk, Bekir Sami beyin evine gidelim, dedi.

Kalktılar, gittiler. Gidenler, Mustafa Kemal, yaver Muzaffer ve Nizamettin beylerdi. Bekir Sami beyin konağına vardıklarında orasını Sivas'ın bütün Çerkesleriyle tıklım - tıklım buldular. Orta Anadolu'nun büyük adamlarından sayılan Kuvayı Milliyeci ve aydın Bekir Sami bey, hemşerileriyle dertleşmekteydi.

Mustafa Kemal, Bekir Sami beyin direnmesine kar-

şın içeri girmek istemedi. Şöyle bir demlenmek üzere geldiğini bunca konuk içinde böyle bir şeyin olamıyacağını söyleyerek kapıdan döndü.

Ordan, Kalem reisi Akif beyin evine gittiler. Kapıyı emir eri açtı ve bu üç sivil kişiyi içeri almayarak kapıyı yüzlerine kapamak üzereydi ki Mustafa Kemal, kendisini paşa giyneği içinde sayarak içeri daldı, ötekiler de arkasından girdiler.

Mustafa Kemal, kendi evinde geziyormuşcasına her yanı dolaştı: «Rafın birinde pek güzel külrengi bir kalpak gördü» :

— Alalım şunu, Akif'e lâzım değildir, dedi.

Biraz sonra gelen ev sahibi, sofrayı kurdurdu. Mustafa Kemal, o gece saat ikiye dek, bütün ihtilâl düşüncelerini ve günün kurşun gibi tortusunu bir yana bırakarak içti, taa Selânik günlerinden kalma ağır aşk şarkıları, yanık Rumeli Türküleri söyledi. Güzel ut çalan bir Sivaslının da bu küçük şölene katılması Mustafa Kemal'i korkunç kaktüslerle örtülü uzun bir çöl yolculuğundan sonra serin bir havaya eriştirmiş gibiydi.

Mustafa Kemal'in kongre gürültüsü süresince unutmanın sevince benzer yalancı cennetini aradığı tek gece bu oldu. Yoksa, bu çok tehlikeli aksiyon günlerinin her dakikası sonuna dek uyanık ve lotos yemişlerden uzakta geçirmek uğruna bilincini korkunç silâhlara sahip bir nöbetçi gibi kullandı.

Bugünlerde Mustafa Kemal'i en çok üzen dokunaklı bir olay geçti. Müdafaayı Hukuk örgütünde çalışan bir delikanlı bir genç utangaç ve çekingen Mustafa Kemal'e yaklaştı.

— Bir arzun mu var, çocuk?

— Evet, paşam, müsaadenizle bir şey söylemek istiyorum.

— Söyle, evlât çekinme.

— Efendim, babam diyor ki...

— .....

— Babam diyor ki İngilizlerle Fransızlar Sivas'ı işgal edip hepimizi öldürecekmiş. Bu yüzden benim bundan böyle sizinle çalışmamı istemiyor.

— Öyleyse çalışma, evlât. Babaya karşı durulmaz. Baba hakkı büyüktür. Yalnız babana de ki: «Vatan elden gittikten sonra evlâdın ne hükmü kalır?»

— 14 —

DOĞUDA GEZEN KALE

Felâketler karşısında direnme, kahramanlıkların en büyüğüdür.
— FENELON —

Kâzım Karabekir, Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal ve arkadaşlariyle görüşerek Sovyetlerle kurulması gereken bağlantının ancak kendi aracılığiyle olmasını koşullamıştı. Mustafa Kemal, Rauf bey ve arkadaşlarının Bolşeviklerle anlaşarak komünistliği ilân edebilecekleri ve böylece kendisinden uzakta Türkiye'de bir komünist hükûmeti kurarak bir olup bitti yaratacaklarından korkmuştu. Şişli'deki evde, Samsun'da, Havza'da ve Amasya'da tartışması yapılan bu türlü kurtuluş çaresi, artık Sivas Kongresinde geçer akçe olmaktan çıkmıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları burda hem boşluktan kurtulup ulusun tam desteğini sağlar gibi olmuşlar, hem de İngilizci ve gerici İstanbul hükûmetinin çok yeni ve çok tehlikeli propagandasına erek olmağa başlamışlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarına Komünist damgası vurup en ince yanlarından işleyen İngiliz propagandası, bunu İstanbul hükûmetinin ağziyle her yana yaymaktaydı. Sovyet sınırlarına yakın yerlerdeki İngiliz askerlerine komünistlik bulaşmasından korkan İngilizler, bunları elden geldi-

ğince tehlikeli bölgesinden uzaklaştırmağa çalışıyorsa da Mustafa Kemal'in haber alma servisinden bildirildiğine göre İngiltere'nin göbeğinde sosyalizm almış yürümüştü.

Kâzım Karabekir'in yalnız kendine özgü büyük ve gizli hesapları vardı. Yeni bir ulusal hükûmet kurmak düşüncesiyle Anadolu'ya ilk geçen o olmuştu. Bütün kendisinden sonra gelenleri işlek politik zekâsiyle kendi çizdiği yolda kullanmak kararındaydı. Kızıl bir yangın gibi inen Bolşevikliğin, Türkiye'nin sınırlarından kolayca atlayabileceğini hesapladığı anlaşılıyordu. Ordu disiplinini, her yerde darmadağın eden bolşeviklik akımının Türk ordusunun saflarına sızmamasını ancak Kars sınırında bıçaklarını bileyerek bekleyen korkunç Ermeni tehlikesi önlüyordu. Kâzım Karabekir de halk psikolojisinden gelen küçüklerin rütbelilere ve rütbeye karşı duyulan tiksintinin, en disiplinli ulusal orduları bile parçalamakta olduğunu görüyor ve apoletlerin, rütbelerin yavaş yavaş gözönünden yitirilmesinin gerekli olduğunu anlamağa bağlıyordu. Kâzım Karabekir, Bolşevikliğin olsa olsa ancak bir giynek değişikliği altında Türkiye'ye girmesine göz yumabilirdi. Vaktiyle Mustafa Kemal'e yaptığı tartışmalarda Bolşeviklik kozunun kullanılması durumunda itilâf devletlerinin hemen Türkiye'ye büyük ordular dökeceklerini bu yüzden de Sovyetlerin yapmak zorunda kalacağı askerî yardım yüzünden Türkiye'de iki yabancı ordunun çarpışacağını böylece memleketin batısının İtilâf devletlerinin, doğusunun da Rusların elinde kalacağını ve Türkiye gerçeğinin ortadan kalkabileceği düşüncesini savunuyordu.

İşte, Sovyetler bağlantı ve ilişki kurmak patentini bütün bu düşüncelerin ışığında sahiplenen paşa, bir zaman önce ilk girişim olarak Erzurum askerî hastanesinin başhekimi doktor Fuat Sabit beyi Sovyet ilgilileriyle bağlantı kurmak üzere bütün bir yetki ile Kuzeye göndermişti. Doktor, gidebilirse Lenin'le bile görüşebilecek, Türk Kuvayı

Milliyesinin desteklenme koşullarını öğrenecekti. Fuat Sabit beyden gelecek önemli şifreleri uzun zaman bekliyen Kâzım Karabekir, onun bir Rus kıziyle evlenerek bolşevik olduğunu işitince şaşkına dönmüştü. Onun arkasından benzeri görevle giden Kurmay Subay İsmail Hakkı beyin de Komünist oluşu, paşayı hem çileden çıkarmış, hem uzun uzun düşüncelere daldırmıştı. Bu ne sihir ne kerametti? Tıpkı mitolojide olduğu gibi ejderhanın bakışlariyle karşılaşan herkes nasıl taş kesiliyorsa bolşeviklerle karşılaşıp ta bir çift sözlerini işitenler, komünist olup çıkıyordu. Kâzım Karabekir, uzun boylu esmer ve zeki Fuat Sabit'in kendisine bu oyunu oynamasına kızıp dururken ve ondan umudunu da büsbütün kesmişken Sivas'tan, Rauf beyden gelen bir mektup onu bu sürekli öfke ve şaşkınlığından uyandırıverdi. Fuat Sabit bey, şifreleri doğruca Sivas'a ulaştırmış, ordan çözümlenmek üzere Kâzım Karabekir'e göndermişti. Anahtarı paşadaydı. Paşa, şifreyi çözümlediğinde şimdiye dek kendi haberleşme araçlarıyla elde ettiği bilgilere çok yakınlık gösterdiğini gördü. Bu şifrede paşayı en çok ilgilendiren ve böylece öfkesini arttıran şey de İngilizlerin müsavatçı Azerbeycan'da oynadığı yeni oyunlardı. Bu oyunlar da ilk elde Kâzım Karabekir'in prestijini ve 15. Kolordunun bütünlüğünü ilgilendiriyordu. Evet, Azerbeycan bütün anlamiyle İngilizlerin etkisi altındaydı. Bu yüzden Türkiye'nin acıklı dertlerine karşı kulaklarını tıkamıştı. Bu da bir şey değildi, bâri Türkiye'yi zarara sokmağa çabalamasalardı!

İngiliz altınlariyle oynayıp duran Azerbeycan hükümeti, hem Türkiye'yi zayıf düşürmek, hem de Azerbaycan'ı bir tampon devlet olarak güneye doğru ilerlemekte olan bolşeviklere karşı güçlendirmek isteyen İngilizlerin kışkırtmasiyle, bol para dökerek Kâzım Karabekir'in kolordu birliklerinden birçok subay, assubay ayartarak kaçırıyordu. Salt subay ve gedikli kaçırsalar neyse ne, eratı da ayartıyor ve küçük Azerbaycan ordusunun saflarını

Türkiye'nin zararına olarak güçlendirmeğe çalışıyordu. Kâzım Karabekir'in kolordusundan kaçıp gidenlerden başka, Azerbeycan giyneği giymiş İngiliz altınları, Kuvayı Milliyenin bundan sonra kullanacağı değerli subay stokunu İstanbul'dan aparıp Azerbeycan'a ulaştırıyordu.

İstanbul'dan kalkıp gidenler, Kâzım Karabekir'i üzüyorsa da kendi kıtalarından kaçıp gidenler, onu heyecana düşürüyordu. Paşa, kendi kıtalarında başlayan bu ihanete benzer kaçışları önlemek üzere çok şiddetli tedbirler almak zorunda kaldı.

Doktor Fuat Sabit bey, şifresini Bakû'daki telsiz makinasıyla vermek istemişse de bu makinanın güçsüzlüğü dolayısiyle, Tiflis telsiz makinasından yararlanmak üzere Gürcü hükûmetinden müsaade istemiş ve almıştı. Yanına bir Türk telgrafçısı alarak Tiflis'e varan Fuat Sabit bey, şu anlamdaki şifreyi göndermeyi başarabilmişti:

— Azerbeycan hükûmeti, Türkiye'ye borç para vermeyi uygun bulmuştur, delege Türkiye'ye gelecektir. Şimdiye dek bu delegenin Türkiye'ye varamayışına Azerbeycan kabine buhranı yolaçtı. Bolşeviklerle görüştüm. Onlara dedim ki Bolşevizmin memleketimizde kurulabilmesi için sosyal ve ekonomik hiçbir temel yoktur. Sonra, halkın bilgi düzeyi ve gelenekleri de buna karşıt olduğundan hiçbir sosyal reform işini ortaya atmadan ne biçim yardım edebileceklerini sordum. Her türlü yardıma hazır olduklarını söylediler. Şu var ki, dediler, yol olmadığından şimdilik yalnız paraca yardım edebiliriz. Ne ölçek para gerekserse bunu hemen sağlayabileceklerdir.

Enver paşanın bolşeviklerle işbirliği yaptığını bildiren kesin bir bilgi alamadım. Ancak, Moskova'ya ve Taşkent'e gidebilirsem bu bilgiyi alabileceğimi sanıyorum. Buradaki görevimi bitirince oralara gitmeyi düşünüyorum.

Azerbeycan hükûmeti, barış konferansında İngilizlerden umutludur. Bu yüzden serinkanlıca ve düşünerek

davranmaktadır. Barış konferansının amacı, bir maverayı Kafkas konfederasyonu meydana getirmektir. Hükümet, bunun yanlısıdır. Bu yüzden de bize açıktan açığa yardım etmek ve gerektiğinde çarpışmayı benimsemek düşüncesinde olmadığını anladım. Başbakan, Rauf beyin buraya gelmesinin uygun olacağını söyledi. Başbakan Türkiye'nin ne ölçek silâh ve cephane istediğini ve bunların ne gibi araçlarla gönderileceğin isoruyor.

Azerbeycan'ın asker gücü onbeş - yirmi bin arasındadır. Genel kanı ise şudur: Türk subay ve assubaylariyle güçlendirmedikçe hiçbir savaş yeteneği yoktur.

Geniş sarp ve sapa doğu bölgesi pek civcivli günlerini yaşıyordu. Türlü davranışlar, türlü düşünüşler ve türlü propagandalar doğuda ters rüzgârlar gibi birbiriyle çatışarak esip durmaktaydı. Sivas kongresi, Türkiye'nin bütün sınırları üzerinde bir civcivlenme yaratmıştı. Sınır duvarlarından içeri yalnız iştahla bakmıyorlar, batıda olduğu gibi Yunanlılar, buldukları gedikten derinlemesine içeri dalmış, ilerliyor, Ermeniler de Kâzım Karabekir'in korumasiyle yapılan diplomatik davranışlar, burasını ilkin bolşeviklere ve Türkiye'ye karşı güçlendirip sonra da bölgesini yutmak üzere İngiliz ve Amerikalı'lardan işaret ve destek bekliyorlardı. Kafkasya bölgesinde İngilizlerin hazırlanmış haritalara göre Türkiye'nin içine doğru bir serüvene başlamak amacını güdüyordu:

Gürcistan hükûmetini, papa ile Arjantin hükûmeti tanımışsa da Kâzım Karabekir için bu pek önemli değildi. Önemli olan şuydu ki batı topraklarımız üzerine yangınlar çıkarıp vahşetler ve zulûmlar yaparak ilerleyen Yunanlıların bir temsilcisi, İstavraki, bir kurulun başında Gürcistan'a varmıştı. Çıkarları, ancak Türkiye'nin çıkarlarına uygun olması gereken Gürcistan, Türkiye'nin düşmanları arasına itilmek isteniyordu.

Sonra, en önemli yaramazlıklardan biri de şuydu: Ermeniler, İngilizlerin aracılığiyle Kürt ağalariyle anlaş-

mağa çalışıyorlardı. İngiliz istihbarat subaylarının Güney bölgesinde yapmağa çalıştıkları kürtçülük propagandası, Kuzeyden böylece desteklenerek Kürtler, Türklerden koparıldamağa çalışılıyordu. Erzurum'daki İngiliz temsilcisi Rawlinson da salt bu iş uğruna sık - sık sınırı geçip ötelere gidiyorsa da karanlıklarda dönüp dolaşıp yine Erzurum'a geliyordu. Ne var ki cin düşünceli paşa, onun hangi işlerin peşinde olduğunu biliyordu.

Yeni Ermeni politikasının yürütücüleri, ünlü bir Ermen'nin Haçador Ağanın ağziyle ünlü Kürt beylerinden Hamit, Ali Merze, Ahmet Haso ve Yusuf beylere bir mektup yazmışlar, Kürtlerle Ermenilerin dost olması gerektiğini savunmuşlardı. Bunda Ermeni ve Kürt kardeşliğinden sözediliyordu. Kürt beyleri de Haçador Ağaya akıllıca ve soğukkanlıca bir mektup yazarak karşılık vermişlerdi.

Kâzım Karabekir'i şu sırada tedirgin eden sorunlardan biri bu Kürt sorunu, öbürü de kendi kolordusu için dirimsel bir anlam taşıyan subay ve askerlerin kaçarak Azerbaycan ordusuna katılması, böylece de hem İngiliz amaçlarına hizmet etmek zorunda kalmaları hem de Türk ordusunun bozguna uğramasına bilerek bilmeyerek yol açmalarıydı. Şu sırada bu iki tehlikenin üstünden gelebilmekten başka kendisini temelli uğraştıran bir düşüncesi yoktu.

İstanbul'da «Kızılhaçerciler» den Kürt «Nemrut» Mustafa Paşa ve Ahmet Hamdi paşanın içinde bulunduğu bozguncu ve fırsatçı bir grup, doğu illerini karıştırmak üzere korkunç bildiriler yazmış ve buralara dek göndermişti. Paşa, Sivas'a Kolordu bölgesini denetlemek üzere yola çıkmayı ve kar büsbütün yolları kapamadan önce bütün bu tedirginlik veren etkenleri ortadan kaldırmağı kararlaştırdı.

Çok soğuk 27 Kasım günü Başhekim İbrahim Tali bey, iki yaveriyle bir otomobile binen paşa, sabahleyin

saat dokuzda yola çıktı. Horasan'da 12. Tümen karargâhında yemek yediler. Yine yola çıkarak geceyi Velibaba'da geçirdi. Velibaba'da üç - dört yüz yıllık bir veli türbesi vardı. Bu bucak merkezinde müdür olan genç bir yedek subayla tanıştı. Bucak halkının hemen yarısı, Ermenistan'ın merkezi Erivan'dan göç ederek buraya yerleşmişti. Elli evlik köyün iki bin baş hayvanı vardı. Buradan sonra Kürt köyleri başlıyordu. Ertesi sabah, otomobil, sabahın altısında yola koyuldu. Önceleri boşalmış olan Eşek İlyas köyünün yanında Rusların yol işçileri için yapmış olduğu barakalara da göçmenler yerleşmişti Tahir köyü, yakılıp yıkılmıştı Ayakta kalmış yalnız iki ev vardı Jandarma karakolu da ayaktaydı Kürt Ali Köyü de yerle birdi. Bu mevsimde oldukça soğuk olması gereken hava güzeldi. Sıfırın üstünde on beş derece, paşanın tedirgin yolculuğunu hiç olmazsa biraz olsun tatlılaştırıyordu. Tahir'e dek süren düz şose bundan sonra taşlı, takur - tukur bir yoldu. Yokuş ta başladığından otomobil tık nefes gibi aksırıp tıksırıyor, paşa ile arkadaşları dık yokuşlarda inerek makinanın yükünü yeğnikleştiriyorlardı. Yolda bir saat mola veren paşa, Van - Beyazıt bölgesinden toplattığı savaş öksüzü çocukların kafilesiyle karşılaştı. Erzurum'a «sanayi gürbüzleri» nin sıcak, ekmekli, yemekli cıvıl - cıvıl yuvalarına barınmağa gidiyorlardı. Hepsi açlığın en kötü günlerini yaşamış çocuklar gibi bir deri bir kemikti. Fersiz gözleriyle ürkek karga yavruları gibi paşa ile arkadaşlarına bakıyorlardı. Öksüz yurtlarının babası olan paşa babalariyle karşılaştıklarını anlayınca sevindiler, ve canlandılar. Paşa, hepsiyle içten ilgilendi. Hepsini birer - birer gözden geçirdi. Onları sevinçten bağırıp çağrışları, dualar edip peşinden çil yavruları gibi dolaşıp öpmek üzere ellerine sarılmaları, paşayı pek çok duygulandırmış, gözlerini yaşartmıştı.

Paşanın babaca duyguları sel gibi taşmıştı. Şu sırada yalnız bunlar mı öksüzdü? Bütün Türkiye, insanlarına,

topraklarına, ağaçlarına, kuşlarına dek öksüzdü.

Paşanın otomobili ikindiüstü Ziydgân'a vardı. Burası on beş evlik bir köydü. Önce oturanların çoğu Ermeniydi. Çekilip gitmek zorunda kalmışlardı kürtler barılığdır dolaylarından göçmek zorunda kalmış kürtler barınıyordu. Paşa, dam altında kendisi için hazırlanan yerde yatmayarak geceyi önceden gönderdiği çadırlarda geçirmeyi daha uygun buldu. Hava, demir gibi soğuktu. Köyün çevresinde koyunlar kaynaşıyordu. Hayvan pek boldu. Seyitler anlamına gelen Ziydgân'dan bakıldığında Köse dağı sipsivri, koskocaman bir kaya yığını ve Sivri bir Asurî ve Eti Külâhı gibi görünüyor, Aleşkirt ovası ise bu demir renkli dağlık bölge ortasında bir düş yeşilliğine bürünerek uzuyordu. 29 Ekim günü Aleşkirt ovasının tatlı güzellikleri içinden faytonlarla geçmek zorunda kaldılar. Ova yumurta konsa görünecek gibi düzse de çağıldayan derelerin üzerinde hiçbir köprünün bulunmayışı yüzünden Karakilise'ye dek bu arabalarla gitmekten başka çare yoktu. Şırıldayan dereciklerin çakılları üzerinden bile güçlükle geçen arabalar, onları Çatgan'a götürdü. Kapkara bulutlarla örtülü bir gökyüzü altında kaygularını gizleyerek Karakilise'ye ulaştılar. Geceyi, Rus işgalinde yapılmış güzelve sağlam bir yapıda geçirdiler. Burası, kaza merkeziydi. Ruslar burada vagon yapımiyle uğraştıklarından çevredeki barakalar, yapım malzemesiyle tıklım - tıklım doluydu. Bir sürü vagon, paslanmış demirleriyle gurda - burda yatıyordu. Yalnız, savaş buraya da korkunç bir sille atarak geçmiş, ancak bu birkaç yapı ayakta kalabilmişti.

Ermenilerin elinden ve sınırların ötesinden kaçıp gelmiş göçmenler açıkta yatıp kalkıyordu.

Sabahleyin demiryolu istasyonu ile barakaları gözden geçiren paşa, boş barakalara yoksul göçmenleri yerleştirdi.

30 Ekim günü sıcaklık 12 idi, sünbülî tatlı bir hava,

yoksulların, perişan durumlarını ve paşanın şefkat duygularını daha çok ısıtıyordu. Paşa ile adamları burdan kuşluk vakti trenle yola çıktılar. Öğle vakti Gelsor'da mola verdiler. Karakoyunlu aşireti reisi İbrahim beyin evinde öğle yemeğine alıkonuldular. Çevreyi dolaşan paşa, üstü - başı perişan, deynek gibi kurumuş, kimsesiz beş - on çocukla karşılaştı. Yola çıkarken yanına birkaç takım çocuk giyneği alan paşa, bunları güzelce yıkatıp temizlettikten sonra giydirip kuşandırdı. Halk, bu baba şefkati karşısında çok duygulandı. Kara koyunlu âşireti, Osmanlı hanedanını kuran Kayıhan'ların soyundandı ve bunun bilincini her zaman kutsal bir emanet gibi saklar görünüyordu. Bunlar, Fırat ırmağını geçip batıya gitmeyerek Karabağ'a yerleşenlerin dölündendi. İki saatlik moladan sonra arkadaşlariyle trene binen paşa, ikindiüstü Bayazıt'a vardı.

Bu demiryolunun uzunluğu 102 kilometre tutuyordu. Paşanın geçen yıl Şahtahtı'dan getirttiği pek bol ulaştırma malzemesi, Bayazıt'ta takılıp kalmıştı. Hemen bunların Kara Kilise'ye ulaştırılmasını buyurdu. Paşa ile arkadaşları, geceyi güzel ve rahat istasyon konaklarında geçirdiler. Burda, 15. Kolordunun bir alayı yerleşmiş bulunuyordu. Kasaba, birkaç kilometre günehdeydi ve dağ üstüne düşüyordu.

Geceleyin Sivas'tan, Mustafa Kemal'den bir şifre geldi. Bunda bütün kolordu kumandanlariyle Kâzım Karabekir Sivas'a çağrılıyordu. Kasımın yedisi ile onuncu günü arasında Sivas'ta bulunması çaresine bakılması salıklanıyordu.

Kâzım Karabekir, bu telgraf yüzünden iki ateş arasında kaldığını duyuyordu. Bayazıt'tan hemen Erzurum'a dönse çok kötü bir etki bırakacağı meydandaydı. Van bölgesindeki kıtaları da denetleyeceğini daha önceden bildirmiş olduğundan şimdi apansız Erzurum'a dönmesi türlü olumsuz biçimde yorumlanacaktı. Bundan dolayı hemen

Sivas'a bir şifre yollayarak ancak Kasım ortalarına doğru Sivas'ta bulunabileceğini bildirdi. Evet, denetlemesini bitirmeden oraya gidemeyecekti. Paşa, Van'daki tümen otomobiliyle Beyazıt'tan yola çıktı. Van yolu gittikçe yokuşa sarıyordu. Paşa, bu yokuşu yememek üzere İran toprağından geçerek akşam üzeri Arnıs'a ulaştı. Ruslar, işgal zamanında göl için bir tersane yapmışlardı. Birkaç ta çalışan motor vardı. Paşa, burdaki alayı da denetleyerek Kasımın birinde Van'a vardı. Yol, gölün kıyısından, yılan kavi kıvrılarak pek güzel ve ruh dilendirici görünüşler arasından geçiyordu. Van'ın görünüşü paşanın içini sızlattı. Yakılıp yıkılmış, hem de sadistçe yok edilmeğe çalışılmış bir şehir bu cömert doğa güzellikleri ortasında eski bir yiğitler mezarlığı gibi yatıyordu. Şehir, bütün gerçeğiyle bir yangın yeriydi. Bağlardaki bir mahallede ancak birkaç yüz kişilik bir halk yaşıyordu. Paşa, birinc Dünya Savaşının başında Ermenlerin Van'da Müslümanlara yapmış oldukları «katliam»ı ve çıkardıkları korkunç yangınları yerinde dinledi ve gördü. Paşa, bu acıklı görünüşün arkasındaki yemyeşil çocukluk yıllarını gözleri doluksayarak andı. 1304 — 1305 yıllarında babası Van Jandarma kumandanıydı. Paşa, o zaman henüz ilkokula gidiyordu. Onun gözünde: «Van, bağları, bahçeleri, suları, gölü, kısaca doğanın en güzel varlıklariyle cennet gibi bir yerdi.» Paşa, o yıllarda Vanda geçen çocukluğunun pek tatlı günlerini andıkça ağlamaklı oluyordu. O zaman «her şey ucuz, her şey rahat ve iyi idi. O zamanlar Ermenilerle de arada samimiyet vardı.»

O zaman, paşaların aşçısı da bir Ermeniydi. Çocuk Kâzım Karabekir, ondan ne güzel, ne unutulmaz masallar, öyküler dinlemişti. Sonra, bu adam, Türklerle Müslümanlara karşı da saygı ile dostlukla davranıyordu. Ne hoştu o kardeşlik ve temiz insanlık günleri! Van'daki Ermeni aileleri de tıpkı Türk ve Müslümanlar gibiydi. Onları birbirinden ayıran hiçbir keskin çizgi yoktu. Dinler ve ırk ayrı-

ikları böyle keskin kılıçlardan ve süngülerden bir duvar gibi bu iki ulus arasına girmemişti. O günkü insancıl insan görünüşleriyle bugünkü yıkılmış Cennet gerçeği arasında ne korkunç bir ayrılık vardı. Kim ve hangi yıldızdan gelen âsi ve vahşi ruh bu şehrin cennet günlerini yudum yudum tadarak yaşayan Türk, Kürt, Ermeni hemşerileri böyle kan ve ateş içinde bırakmış ve geride ancak bir avuç külle bir yığın yıkıntı bırakmış ve geride andostluk Cennetleri arasından ara sıra esen bu korkunç ve ağulu kasırgayı hangi ejderhalar üflüyordu?

Paşa, bakıyordu: O zaman oturdukları ev, gittiği okul, acıklı bir yıkıntı yığınıydı. Yerleri ancak belli oluyordu. Bu iki yerde o zamanlar, ne çocukluk sevinçleri, gelecek umutları ak kanatlar takarak uçuşup durmuş ve yaşayış dibi ak çakıllarla süslü derecikler gibi akıp gitmişti.

Ne acı bir anılar güzelliğiydi şu sırada gönlünü doldurup taşan! «Zavallı Van gölü! Çevrende birkaç milyon ileri Türk evlâdını beslediğin zaman kimbilir ne kadar çok güzelleşeceksin. Van, o zaman doğunun bir uygarlık merkezi olacak. Eski ıssız güzelliğinden daha şirin olacak.»

Paşa, Van'ı karış - karış gezdi. Düşünceleri ve anıları kendinden önce koşuyordu. Şehrin iç kalesine çıktı. On birinci tümenin merkezi buraya yerleşmişti. Buradaki kıtaları denetledi. «Göl kıyısında iki tümenlik yarım tombaz tertibatlı köprücü takımı dünya savaşı varlığımızın bir nişanesi olarak duruyordu.» Bunların Erzurum'a götürülmesini buyurdu. Ruslar, Rumiye gölünde birçok tesisler kurmuşlardı. Van gölünde de Arnıs'tan Bitlis bölgesine gölün bir köşesinden öbür köşesine önemli bir menzil hattı açmışlar ve Arnıs dolaylarında mazot kaynakları bulmuşlardı.

Paşa ve arkadaşları, Van'dan otomobille sabahın saat yedisinde yola çıktılar. Arnıs'a uğramadan akşam üstü

Bayazıtağa'ya vardılar. Bayazıtağa ve Barkiri, birkaç ev lik Kürt köyleriydi. Kasımın beşinde yine otomobille yola çıkan yolcular, lavları taşlaşmış eski bir yanardağ olan Tendürükün eteklerinden ancak yaya olarak aşağı inebildiler. Bu son kerte dik inişi arkada bırakarak inerlerken yolun hemen yüz metre ötesinde altı kurdun pusuda üstüne atılacak yolcu beklediğini gördüler. Mavzerlerle ateş ederek onları kaçırdılar. Bayazıt'a vardıklarında akşam olmuştu. Geceyi burda geçiren paşa, sabahleyin istasyon yapılariyle başka kurumları gezdi. Sonra, trenle Karakilise ye yollandılar. Karakilise'den Ziydgân'a döndüler. Hava güneşliyse de gece sular bütün buz tuttu. Yine de çadırda yattılar. Kıtaların dağınık olarak yerleştirildiği birkaç yere daha uğradıktan sonra Hasankale'ye varan paşa cephanelikleri denetledi. Oradan Erzurum'a yollandılar. Palandöken dağı henüz ağarmamıştı. Kasımın dokuzunda Erzurum'daki kolorduya ilişkin işlerini gözden geçirdi. Maaş alamadıklarından sızlanan kimi aşiret subaylarının maaş işlerini düzenledi. Sonra İstanbul'da Harbiye Nezaretine doğunun bu denetlemesini anlatan uzun bir rapor kaleme aldı.

Kâzım Karabekir, bu uzun ve çetin denetlemesinin raporunu şöylece özetlenen sözlerle bitirdi:

— Kasım'ın onunda Suşehri'ne dek olan anbarları denetleyeceğim. Sonra, yevgi durumumuzu ve Sivas vilâyeti aşârının düzenlenmesi için birkaç gün 3. Kolordu kumandaniyle görüşmek üzere Sivas'a dek dahi gidip döneceğimi bildiririm.

Paşa, Sivas Kongresini liderleriyle buluşma işini böylece maskelemek zorunluluğunu duyuyordu.

Kâzım Karabekir, Erzurum'a döndüğü gün Nahcivan bölgesi kuvayı milliye kumandanı Hilmi beyden şu anlamda bir rapor aldı:

— Azerbeycan hükûmeti Kasım ayının dördüncü günü Zengezor Ermenileriyle savaşa başladı. Ermeniler, bü-

tün cephelerde bizimle de savaşa başladılar. Kağızman, Sarıkamış v.b. cephelerde halk, resmî olmadan savaşa girişerek bizi desteklemelidir. Gerekenlere bildirilmesini dileriz. Bayazıt'tan her türlü cephane elden geldiğince ivedi olarak bize gönderilmelidir.

Burada barış Konferansiyle ilgili Amerikalı bir temsilci vardı. Amerika'nın bu temsilcisiyle Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda bir karara varılmış ve barış konferansının bitimine dek Nahcivan bölgesinin bir Amerikan Valisince yönetilmesi bir olupbitti durumuna gelmiş, Amerikalı Vali göreve başlamak üzere buraya bile gelmişti. Ne var ki biz bu kararı dinlemedik. Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'a katılması hakkı korunmak koşullariyle burda Amerikalıların ancak konsolos adiyle bir temsilcisinin kalabileceği üzerinde direndik. Böylece bir çok direnmemizden sonra Amerikalılar da bizim istememize boyun eğdiler.

Sonradan kendisinden aldığımız özel direktifte Azerbaycan hükûmeti de bu türlü davranışımızı salıklamaktaydı.

Paşa, gereken yardımın hemen yapılması için on birinci tümene buyruk gönderdi. Sivas'a Harbiye Nezaretine ve komşu kolordulara da durumu bildirdi.

Kâzım Karabekir, Kasımın onuncu günü sabahleyin saat sekiz buçukta iki binek otomobil ve bir kamyonla Sivas'a doğru yola çıktı. Yanına iki subay, birkaç koruyucu er, bir Leviz makinalı tüfeği, bir de sahra telefonu almıştı.

Daha önceden de güvenlik tertibatının alınması için yol boyunca gerekenlere buyruk gönderdi. Daha çok Erzincan'la Refahiye arası, aralıksız olarak Dersim kürtlerinin talan ve yağma bölgesi olduğundan buranın güven altına alınmasını bildirmişti. Öğleden sonra saat üçte Mamahatun'a vardılar. Yalnız, kendi bindiği otomobil gelmiş, kamyonla öbür otomobil geride kalmıştı. Onların ge-

çıkması yüzünden akşama dek beklemek zorunda kalan paşa, geceyi burda geçirdi. Ermeniler, 1918 yılında burasını baştan başa yakmışlardı. Öldürülmekten kurtulan halkın bir bölüğü, baba ocaklarına dönmüş, yüz evlik bir varlık belirmişti.

Bu arada ufak çapta bir ticaret te belirmiş, birkaç dükkân açılmıştı. Koskoca Mamahatun, şu sırada küçük harap bir köyü andırıyordu. Yıkılmaktan kurtulmuş, dördüncü Sultan Murat'ça yaptırılmış kocaman bir han, Rus ordusunun çekilirken bıraktığı araç gereçlerle doluydu. Rus ordusundan kalan malzeme arasında pek çok ta kereste vardı. Paşa, Erzurum'dan bir kurulun gelerek burda bir sayım yapması için buyruk yolladı. Bunların bir bölümünün yardım olarak halka verilmesine geri kalanın da askeri inşaatta kullanılmasına karar verdi. Hele, Mamahatun dolaylarındaki kömür ocaklarına bu kereste pek çok gerekliydi. Karabıyık - Sınır treninin kömürü bu ocaklardan elde ediliyordu. Ruslar kömür ocaklarına dek sahra demiryolunu tasarlamış, bir bölümünü de yapmışlardı. Kâzım Karabekir de gerisini bitirmeyi düşünüyordu. Şose, Pertin doğrusundan Yeniköy'e dek taşlık ve kötüydü. Değirmenderesi'nde ikiye ayrılıyordu. Sırtlara çıkan yolu Türkler, dereyi izleyeni ise Ruslar yapmıştı. Türkler, köprü giderlerinden kurtulabilmek üzere yolları hep dağlara sardırmıştı. Ruslarsa hep ırmakları, dereleri izlemişler, eğilim ve dönemeçleri az, temelli şoseler yapmışlardı. Rusların yaptığı bir yol, iki kez köprü üstünden suyu atlıyordu.

Bu, kısa düzgün ve güvenliydi.

Paşanın Mamahatun'a varışı Belediye başkanının oğlunu evlendirmesine dek gelmişti.

Padişah düğünlerine benzer masraflı, korkunç bir düğün, sürekli şölenlerle sürüp gidiyordu. Paşa da, düğüne çağrıldı. Üç kişilik bir saz heyeti ortalığı gürültüye boğuyordu. Klarnet, büylü ve defden meydana gelen saz ta-

kımı paşanın kulakları dibinde can yırtan çığlıklar atıyor. millet toz-duman içinde Erzurum barları oynuyordu. Güvey de bu arada şerefine paşanın önünde bir bar oynadı. Yirmi dört türlü bar havası vuruldu ve yirmi türlü oynandı. Yemeklerin biri gelip biri gidiyordu. Bu sürekli şölenler yüzünden pek çok koyunun dünyasını değiştirmek zorunda kaldığı anlaşılıyordu.

Paşa, daha geçen yıl korkunç dramların geçtiği bu harabeler üzerinde bu türlü şölenleri pek yıkıcı ve yersiz bulduysa da ev sahibine böyle bir şeyden sözedemezdi. Geçen yıl Ermenilerin burda bir çukura doldurarak yaktığı yığınlarca mazlumun ölüm çığlıkları belki halâ Mamahatun'un göklerinde çınlayıp duruyordu. Yoksulluk, açlık, dört bir yanda kol geziyordu. Bunları düşünen paşanın boğazından lokmalar pek zor geçiyordu. Böyle bir acıklı öykünün taze mezarı üzerinde yedi gün yedi gece süren düğün-dernek te ne oluyordu? Paşa, bir lokma bir hırka bulunca sevincin en yüksek doruğuna ulaşan kendi öksüzlerini de düşünüyor, onları daha iyi besleyebilmenin yollarını arıyordu.

Paşa, diri - diri yakılan Mamahatunluların külleri ve kemikleriyle örtülü çukurun bulunduğu yerde bu şehitlerin arasına bir anıt yapılması için Belediye başkanına gereken yardımı sağladı. Sonra, bir okul yapılmasının farzolduğunu anlattı. Bunun gider ve malzemesini de kendisinin sağlayacağına söz verdi.

Bu sırada Mustafa Kemal'den gelen bir telgraf, Ali Fuat paşa'nın Sivas'a gittiğini onun da varmasını özlemle beklediklerini bildiriyordu. Mustafa Kemal, çok önemli bir durum karşısında bulunduklarını söylüyordu. O da yolda olduğunu ve elden gelen bütün hızla Sivas'a ulaşmağa çalıştığını bildirdi. Ertesi sabah, küçük kovboy gün ışırken yola dizildi. Erzincan'a varıncaya dek birkaç kez otomobillerin lastiği patladı. 1918 de Sansa boğazındaki korkunç kışı anan paşa, bu yılki yumuşak havaya şükretti.

Geçen yıl pek güzel yapılan bu yol, şimdi harap olmuştu. Kayan toprakların doldurulması, gelip geçen derecikle-rin oyması yüzünden yol, otomobillerin geçemeyeceği duruma gelmişti. Çok zorlukla ilerliyorlardı. Erzincan ova-sına girdiler. Ortasından sarı sulariyle Fırat ırmağının geçtiği bu bol ağaçlıklı ova, ağaçsız demir renkli Erzu-rum yaylasından Cennete geçilen bir geçide benziyordu. Her iki yandan yükselen sivri dağ zinciri, bu Cennet bah-çesini korumak üzere dikilmiş duvarları andırıyordu. A-ğaçlardaki paslı sonbahar yaprakları bile uzaktan yeşil görünüyordu. Yalnız, her nedense paşa, bu yüksek dağlar arasındaki Cennet vadisine ne zaman girse ciğerlerinin daraldığını duyuyordu. Bu kez de böyle oldu. Bu göz alıcı doğu güzelliklerinin hemen yanı başında göklere yükselen keskin kenarlı mapushane duvarlarını andıran dağlar, he-men içini daraltmağa başlamıştı. Nerdeydi canını sevdi-ğimin Erzurum yaylası? Geniş ufuklarına daldıkça insanın kanatlanası gelirdi. Paşa, Erzurum'un çıplak, geniş ufuk-larına bayılıyordu. Onun hiçbir engel tanımayan demir gi-bi sert, buzlu yellerinde bile serbestliğin, özgürlüğün cen-netinden gelen kokuları koklar gibi olduğunu duyuyordu.

İkindiüstü, küçük konvoyu ile Erzincan'a giren paşa, doğruca askeri daireye gitti. Burası, hemen bütün Doğu Türkiye'de Ermeni yıkımından kurtulmuş tek büyük ve oturulabilir konaktı. Paşa ve arkadaşları, Erzurum yayla-sında çektikleri üzüm, elma armut özlemini dindirdiler.

Paşa, 12 Kasım sabahı kamyonu benzin almak üzere kışlalara yollayarak kendisi iki otomobiliyle yola çıktı. Henüz bağları geçmemişler, kamyon da henüz kendilerine yetişmemişti ki kendilerine doğru doludizgin iki atlının geldiğini gördüler. Paşaya oldukça cansıkıcı bir haber verdiler. Dersim Kürtleri, boğazı tutmuşlar, bir saat ile-ride bir binbaşıyı soymuşlar, birçok yolcuyu da yarala-mışlar, kendileri de salt hükûmete haber vermek üzere dönmüşlerdi.

Paşa bunun üzerine hemen Yerhanı'na gelmesi için süvari alayına bir buyruk yolladı ve iki otomobiliyle Yerhanı'na vardı. Soyulan binbaşıyı gördü. Bu eski Refahiye askerlik şubesi başkanıydı. Paşa, onu iyi tanıyordu. Sahtekârlık suçundan kâğıtları hâlâ askeri mahkemede bulunuyordu Hem onu soymuşlar, hem de on iki yaşındaki oğlunu kurşunla bacağından yaralamışlardı.

Paşa bir yandan binbaşıyı sorguya çekip bilgi alırken bir yandan da tedbirini aldı: Şoförlerle subayları örgütlendirerek boğaza karşı ustaca pusu kurdurdu. Telgraf tellerine telefonu bağlayarak Erzincan'ı arattı. Refahiye'yi buldular. Olayı bildirdi. Biraz sonra kamyon benzinle yüklü olarak yetişti. Anlaşıldığına göre Kürtler yüz kişi yi buluyordu. Bu yüzden, paşa Süvari alayı gelinceye dek beklemek zorunda kaldı. Süvari alayını boğazın güney sırtlarına gönderdi. Kendisi de konvoyu ile Kıranhan'a çıktı. Bundan da anlaşılıyordu ki Erzincan'da hükûmet sıfırdı. Her şey, zora bağlıydı. En ufak bir fırsat, kuvayı milliyeye karşı bir ayaklanmaya yolaçabilirdi. Paşa, Kıranhan'da dün güvenlik için çıkarttığı süvari müfrezesiyle buluştu. Dün Kürtlerle çatışmışlardı. Kürtlerin kendilerinden üstün olduğunu söylediler. Bu çatışmadan sonra Kürtlerin savuşup gittiğini sanmışlardı. Oysa, Kürtler meydandaydı. Adam soyuyor ve yaralıyorlardı. Paşa, müfrezenin subaylarını adamakıllı haşladı.

Görevlerini iyice yapmadıklarına inanıyordu. Hem bugün boğaza egemen sırtları dolaşıp taramamış, hem de olayı alaylarına bildirmemişlerdi. Küçük konvoy, geceyi «hattıbalâ» üzerindeki handa geçirdi. Dersim Kürtleri alayın yetişmesiyle savuşup gitmişti.

Kasımın on üçüncü günü sabahı yine otomobiller, issizliği gürültüleriyle ürperterek yola çıktı.

Paşanın otomobili, Refahiye dolaylarında ve şosenin dışında çamura battı; çıkarmak üzere saatlerce uğraştılar. En sonra getirdikleri öküzlerle çekip çıkarabildiler.

Otomobil, bir kez de yolun ortasında çamura saplandı. İki saatten çok uğraşarak kurtardılar.

Suşehri'ne vardıklarında alacakaranlık çökmüştü. Büyük savaşın son yılında burası Kâzım Karabekir'in bölgesiydi. O günler, buralarda karınca gibi asker kaynıyordu. Dağ - taş askerdi dense yeriydi. O zamanki insan deniziyle bugünkü ıssız ve sessizlik ne düşündürücü, ne acı ve üzgünlük vericiydi! O zamanlar paşanın Kolordu karargâhı Refahiye'de idi, Suşehri, ordu karargâhıydı. Geceyi Suşehri'nde geçirdiler.

Paşa, yine küçük ve gürültülü konvoyunu arkasına takarak Suşehri'nden yola çıktı. Önlerinde Karabayır'ın dik, soluk kesen korkunç yokuşları yükseliyordu. Yolun kıyılarından aşağı doğru göz karartan uçurumlar sarkıyordu. Otomobiller, kendileri bile zor tırmanıyordu. Birçok yerde bütün biniciler inerek yokuşları yayan tırmanmak zorunda kaldılar. Karabayır'dan sonra şose düzeldiğinden otomobiller güzel yol aldılar; Kâzım Karabekir, yatsı vaktine doğru Sivas'ın doğusunda yol üzerinde bulunan Jandarma karakolunun önünde konvoyu durdurdu. Mustafa Kemal, Rauf bey ve temsili heyeti üyeleri orda kendisini bekliyordu. Hepsi, Kâzım Karabekir'i kollarının arasına aldılar. Pek içten bir karşılaşma oldu. Hep birlikte otomobillere atlayarak şehre girdiler. Gemici fenerleri, Sultanî mektebinde sarı ışıklariyle yanarak bütün delegeler gibi Kâzım Karabekir'i bekliyorlardı. Hep beraberce okula girdiler. Kâzım Karabekir'e de bir oda ayrılmıştı. Arkadaşlarla bir süre söyleştiler. Sözün arkasını yarın getirmek üzere dinlenmeğe çekildiler. Görüşme günü olarak Kasımın on altısı kararlaştırılmıştı.

Kâzım Karabekir, Kasımın onbeşinci gününü Sivas'ı gezip görmekle geçirdi. Selçuklulardan kalmış bu büyük ve tarihsel şehirde yalnız eski Selçuklu mimarlığının zamana meydan okuyan yapıtları ayakta duruyordu. Eski

toprak yığması kalenin çevresinde toplanan şehrin kerpiç, ahşap, kâgir evleri arasında birer dev gibi yükselen tarihsel yapılar, şehrin çok eskiden beri Türk olduğunu açıkça gösteiyodu. Kocaman, parlak ve süslü çifte minarelerin önyüzü, paşaya Erzurum'daki çifte minarelerin kalkıp geldiği duyusunu verdi. Timurleng'in yakıp yıktığı ve binlerce erkeği diri — diri hendeklere gömdürdüğü Sivas şehri, cami ve medreseleri gezen ve bizden olan her insana bu korkunç zulmun öyküsünü de anlatmaktan kendini alamıyordu. Yıldırım Beyazıt'in, Timurleng'çe öldürülen genç ve körpe oğlu için: «Çal çoban çal, Sivas gibi kalen, Ertuğrul gibi oğlun mu gitti?» ağıtı hemen yeni söylenmiş gibi paşanın kulaklarında üst - üste çınladı durdu. Erzurum ve Sivas, bu iki geniş ufuklu yayla şehri, aynı korkunç kader çizgisi üzerinde bulunuyordu. Büyük Ermenistan karadüşünün, üzerine ağır, kalın, kaplara bulutlar gibi çöktüğü bu tepeden tırnağa Türk olan şehirler, sonucun bilincine varmış ve dev gibi yerden başlarını kaldırmağa ve çok uzaklardan görünecek kadar dikilmeğe başlanmıştı.

— 15 —

YİNE AMASYA'DA

Ben, milletimin en büyük ve dedelerimin en değerli mirası olan bağımsızlık aşkıyla dolu bir adamım.

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal, bu kez ters yoldan Amasya'ya gidiyordu. Birkaç ay önce onu Orta Anadolu'ya sıkıştırarak kovalayan İstanbul hükûmeti, onun arkadaşlariyle ilk devrim kararlarını yayımladığı Amasya'da kendisiyle bir görüşme yapmak üzere önemlice bir delege göndermişti. Paşanın otomobili, ekinlerin biçildiği ıssız tarlalar ortasından geçen sarı tozlu yolları hızla tüketirken, atlı, eşekli ve kağnılı yolcular onu tanıyor, kadınlı - erkekli ellerini başlarına götürerek asker selâmı veriyorlardı. Evet, artık, onu tanıyorlardı. Tanımasa bile seziyorlardı.

Sigarasının dumanları önden gelen sert kuzey rüzgârriyle savrulup giderken Mustafa Kemal, şu birkaç ay içinde birçok adımlar atıldığını düşünüyordu. Ünlü Erzurum Kongresi, zâlimleri sersemletmişken arkasından bir de Sivas Kongresi gelmiş, devrim, birden bire ayrı bir hükûmet kurma gücü ve hevesi kazanmıştı. Sivas kongresi sonunda temsil kurulunun yayımladığı demir gibi yürekli manifesto hem Türkiye'de hem de dünyada bir bomba

etkisiyle patlamıştı. Bu, hem padişahın güçsüz kollarında tuttuğu Damat Ferit paşa hükûmetine, hem de bütün İtilâf devletlerine karşı bir meydan okumaydı. İşte, bunun etkisiyle damat Ferit'le onun iskanbil kâğıdından kurulmuş bir şatoya benzeyen bütün sürekli iktidar umutları ve hükûmeti, birden bire yıkılmıştı. Böylece Kuvayı Milliyenin gücü büsbütün meydana çıkmıştı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin arslanca çabası, bu yaşlı sırtlanı oldukça hırpalanmış olarak yere sermişti.

Damat Ferit paşanın yerine Sadrazamlığa getirilen Ali Rıza paşa, yurtsever bir adamdı. Olmayacak bir düşarkasındaysa da yine de iyi niyetleri olan bir devlet adamıydı. Anadolu ile İstanbul'u anlaştırmanın olabileceğini sanıyordu. Anadolu ile prensip kararına vardıktan sonra bunun ayrıntıları üzerinde de görüşüp anlaşmak umuduyla Bahriye Nazırı Salih paşayı yola çıkarmıştı. Görüşme yeri Amasya'ydı. Salih paşa İstanbul'dan İran bayrağı taşıyan Antalya vapuruyla yola çıkmış, Samsun'a doğru yol alıyordu. Samsun'a dek bütün Karadeniz iskelelerine Sivas temsil kurulunca bir buyruk yollanmıştı. Buna göre Salih paşa, bu iskelelerden hangisine çıkarsa ona içten ve dostça gösteriler yapılması bildirilmişti. Salih paşa, böylece buralarda kuvayı milliyenin gücünü görmüş olacaktı. Bütün müdafaayı Hukuk dernekleri halkı hazırlamış bekliyordu.

Salih paşanın bindiği Antalya vapuru, 18 Ekim 1919 günü İnebolu'nun önünde demirledi. İnebolu Müdafaayı Hukukçuları hemen değerli avlarının üstüne atıldılar: Onu ağırlamak ve kuvayı milliyeci nutuklarla sersemletmek üzere kısa bir süre için karaya buyur ettiler. Salih paşa bu çağrıyı benimsedi ve karaya çıkmağa davrandı. Kaymakam Cemil bey, moloz rıhtımında parlak bir karşılama töreni hazırladı. Silâhlı, kuvayı milliyeci müfrezeler, bütün öğrenciler, öğretmenler ve halk, her iki yanı insan duvarından meydana gelmiş bir koridor yarattılar. Mü-

dafaayı Hukuk gençleri birliğiyle Belediye üyeleri ise en başta yeralmışlardı.

Paşa rıhtıma çıkar çıkmaz, gençler birliği adına kâtip Mustafa Şahin, hemen Kuvayı Milliyeci kısa bir nutukla onu karşıladı. Paşa, birkaç dakikada İnebolu ve dolaylarının durumuyla Kuvayı Milliyenin hangi nedenlerle doğduğunu dinledi. Egemenlik elde edilinceye dek ulusça savaşılacaktı. Salih paşa, bu nutka teşekkür etti. Sonra, hep bir ağızdan ulusal marşlar söyleyerek çarşıya doğru ilerlediler. Paşanın şerefine Belediyece verilen şölende Hıristiyan azınlıkların temsilcileri de bulundu. Şölenin ortasında Mustafa Kemal paşadan Kastamonu müdafaayı hukuku aracılığiyle gelmiş olan bir telgrafı salih paşaya verdiler. Telgraf, açıktan, yüksek sesle okundu. Sölendekiler, içten gösteride bulundular. Salih paşanın iyi insan yüzü, tatlı ve ılık bir duygu rüzgâriyle ürperdi.

Salih paşa, üst üste teşekkür etti ve karşılıklı içtenlik ve selâmlarının Amasya'da kendisini beklemekte olan Mustafa Kemal paşaya bildirilmesini diledi.

Paşa, şölenden sonra, arkasındaki kalabalık ve sevimli halk yığını ve ileri gelenlerle çarşıyı gezdi. İnebolu'nun temizliğinden ve doğal güzelliğinden çok hoşlandığını söyledi. Bayraklar ve türlü süslerle süslenmiş olan Piyade kayıklarına binen halk, Mustafa Kemal'in Amasya'da açtığı kocaman kafese doğru kendi ayağıyle giden bu iyi kuşu, büyük bir saygı ile uğurladı. Vapura binen paşa, korkuluklara yaslanarak, kıyıda sıralanan İnebolulular selâmlarken ulusal müfrezeler de silâhlarını havaya boşaltarak onun selâmına karşılık verdiler. Antalya, ikindi üstü rotasını Samsun'a doğru kırarken İnebolu Müdafaayı Hukukçuları paşanın yola çıkışını Samsun müdafaayı Hukukçularına bildirdiler.

Türk ordusunun saflarında boy göstermiş namuslu ve yurtsever Osmanlı büyüklerinden biri olan Salih Paşa, politikanın ve ekonomi politik denen korkunç zenbereğin

ne idüğünü bütün ötekiler gibi bilmeyen bir devlet adamıydı. Salih paşa, bir kuvayı milliyeci ülke olma yoluna giren Anadolu'ya doğru pek iyi isteklerle yola çıkmadan daha önce Damat Ferit hükûmeti, padişah ve İngilizler, Anadolu'ya yetmiş beş karşı devrim bombası göndermişlerdi. Bunlar, Sait Molla ile eskidenberi İstanbul'da oturan ve işi salt casusluk olan İngiliz papazı Frew'nun örgütlendirdiği başı sarıklı Şeriatçı yobazlar ve başına işi gereğince sarık sardırılan profesyonel İngiliz casuslarıydı. Bu yetmiş beş kişi, türlü kapılar ve gediklerden teker teker Anadolu'ya sızmış ve korkunç ve hızlı bir çalışmaya başlamışlardı. Salih Paşa ise bunlardan habersizdi. Salt bunlar yemişini verinceye dek Mustafa Kemal'le arkadaşlarını ve bir hükûmet kurma gerçeğine doğru yönelmiş olan milliyetçilik direncin savsaklamak, duraklatmak ve geciktirmek üzere görevlendirilmiş olduğunu bir an düşünebilmek bilincinden yoksun olarak vatan kurtarmağa koşan bir insan heyecaniyle Amasya'ya doğru ilerliyordu. Oysa, yetmiş beşler, elerinde ve kemerlerinde ışıl - ışıl İngiliz ve Osmanlı altınları, dillerinde en korkunç yılan zehirleriyle bir yelpaze gibi Anadolu'ya dört bucaktan dağılmışlardı. 16 Ekim'de Sivas'tan ayrılıp 18 Ekim'de Amasya'ya varan Mustafa Kemal konuğunu bekliyordu. Salih paşa ise ayın onbeşinde İstanbul'dan yola çıkmıştı: O da bir iki gün arayla Amasya'da bekleniyordu. Sait Mollanın sahneye koyduğu piyesin de bu sıralarda süratle provası yapılıyor, saatli bir bomba gibi iki paşanın görüşme masasına oturacağı anı bekliyordu. İstanbul'da «İngiliz dostları derneği»nin başkanı ak sarıklı başı ve kadınsı ak tenli yüzünde iblisçe gülümseyişle Sivas'ta ve Amasya'da bir anda kopacak fırtınayı keyifle düşünüyor ve İngilizlerden aldığı ve alacağı altınların sevimli sıcaklığiyle yüreği ısınarak bekliyordu. Evet, ellerinde İngiliz altınlarını birer meşale gibi yakarak Anadolu'ya yayılan onun sarıkları, mutlaka güzel işler başaracaklar ve kon-

disini bundan böyle yaşlı bir gılman gibi kucaklayanların sayısı daha da artacaktı. Altının bulunduğu yerde her türlü cennet tadı helâldi.

Mustafa Kemal, Amasya'da oturup Salih paşayı beklediği sırada eline Sivas'tan çekilmiş bir telgraf tutuşturdular. Paşa, telgrafın altına - üstüne çabuk bir göz attı ilkönce hiçbir şey anlayamadı. Bu da neyin nesiydi? Telgraf şöyle diyordu:

Amasya'da Mustafa Kemal paşa hazretlerine,

— Ahalimiz, padişah ve hükümet efkârını bizzat Salih paşadan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe aradaki ihtilâfa hallolunmuş gözüyle bakmayacaktır. Bunun için iki şıktan birini ihtiyar mecburiyetimizi bildiririz.

Sivaslı Şemsettin evlâdlarından
Recep Kâmil, Zarelizade Celâl,
İlyaszade Ahmet Kemal.

Mustafa Kemal, telgrafı okuyunca hemen bir tertip karşısında bulunduğunu anladı. Ne var ki bunun derecesi üstüne hiçbir şey düşünmeyecek durumdaydı. Bu telgraf, Kuvayı Milliyecilerin hükûmet merkezi gibi bir yer olmuş olan Sivas'tan geliyordu. Böyle bir telgrafın kendisine çekilebilmesi için Sivas şehrinin önemli bir ayaklanışla karşılaşmış olması gerekyordu. Eğer şehir, padişahçı güçlerin eline geçmemişse bu telgraf kendisine hangi yürekliliikle çekilebiliyordu? Aklına Vali Ali Galip'le birlikte bin türlü olasılık geliyorsa da hiçbiri üzerinde karar kılamıyordu.

Mustafa Kemal'in eline geçen Bahriye Nazırına çekilen telgraf ta şöyleydi:

Bahriye Nazırı devletlû
Salih Paşa Hazretlerine:

— Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve meselenin mahiyetini öğrenmek üzere vilâyet

merkezine kadar zahmet buyurmanızı memleketin ve milletin menfaati namına makina başına teşrifinizi rica ederiz.

Sivasi Şemsettin evlâtlarından Recep Kâmil, Zarelizade Celâl ve İlyaszade Ahmet Kemal

altında yüz altmış kişilik ulema, eşraf ve esnafın mührü bulunan bu telgrafın bir kopyesi de Salih Paşa ile Amasya'ya gelecek olan Mustafa Kemal'in hocası ve dostu, padişahın da yaveri Naci beye gönderilmişti.

Posta Müdürü, Şeyh Recep ve ortaklarının geceleyin Padişaha çektikleri telgrafın suretini mustafa Kemal'e gönderdi. Bu, şöyleydi:

— Memleketimiz bulunan Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Mudafaayı Hukuk Cemiyeti adiyle teşekkül eden Kongre heyeti reisi Mustafa Kemal paşa, itimatnamei hümayunlarının kâmil bulunduğunu yayarak memleketimizde seyyiatlarını örtmek isteyen bir küçük hizbin iştirakiyle iradei milliyeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki Halifei zişanımız ve sevgili padşahımıza her suretle itaat ve tam bağlılığımız, dinimiz iktizası olduğundan, Bahriye Nazırı Salih paşa ile Seryaver'i Hazreti Şehriyarî Naci bey efendinin Amasya'ya izamlarını haber aldık. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzden fazla imzayı havi davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Umumî efkârın ve merkezde olduğu bizzat müşahede buyurulmak, üzere Sivas'a kadar gönderilmelerini kemali tehallük tazarrû ve niyaz eyleriz.

Mustafa Kemal, hemen Amasya telgrafhanesine koşarak işin aslını astarını öğrenmekte gecikmedi. Sivas telgraf müdürü Lütfü bey, telin öbür ucunda bilinmeyenin kaygusu ve bir ihtilâlcinin öfkesiyle dişlerini sıkmış bekleyen Mustafa Kemal'e şu açıklamayı yaptı: Geceleyin başlarında kendisine Şeyh Recep dedirten ve Sivaslı Akşemsettin'in torunlarından olduğunu söyleyen bir Si-

vaslı, silâhlı adamlarıyle telgrafhaneyi bastı ve birkaç yere Kuvayı Milliyeyi kötüleyen telgraflar çektirdi. Telgraf memuru, bu telgrafları tabancanın korkusiyle yazdı.

Bunu öğrenen Mustafa Kemal, hemen Sivas'taki temsil kuruluna uzun bir telgraf çekti ve onlara birçok soru sordu:

— Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasıyle padişaha çekilen telgrafı gördünüz mü? Telgrafhanede nöbetçi subay yok muydu? Hepiniz orada bulunduğunuz halde bu küstahlık nasıl oldu? Salih Paşa ve Naci beye hitaben üç imza ile telgraflar hazırlandığını biz, burada işitmiştik; sizin bundan haberiniz yok muydu? Yabancılarla beraber hürriyet ve itilâfçıların bir takım hareketlere giriştiklerine dair yapılan tebligatı aldınız mı? Sıkıştırılıp korkutulan telgraf memurlarını, hemen gerekenleri, Vali paşayı ve başka ilgilileri haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının burada gaflet göstermesinin nedeni nedir?

Mustafa Kemalin, bu telgrafı kongreyi allak bullak etti. Sivas Valisi Reşit Paşanın etekleri tutuştu. Elindeki polis ve jandarma gücüyle Sivas'ın bu hürriyet ve İtilâfçılarını yola getiremeyeceğini anlayınca işin koğuşturulmasını askere bıraktı.

Vali Reşit paşanın koğuşturma işini kolordunun üzerine attığını öğrenen Mustafa Kemal, bu kez kolordunun yakasına yapıştı. Kolordunun Kurmay Başkanı Zeki beyden şunları sordu:

— Söz konusu işte eli olanların tutuklanması ve cezalandırılması için valilikçe eldeki vasıtalar kullanılmış ta, ya da bunların yetmediği görülmüşte mi iş kolorduya atılıyor. Yoksa, bu küstahça davranışlara karşı vilâyetçe tedbir alınmakta duralama mı var?

Bundan sonra paşa, Sivas'taki sorumlulara şu anlamlarda buyruklar yolladı:

— Telgrafhane bütüniyle kontrol altına alınmalıdır. Makina dairesine hiç kimsenin girmesine göz yumulmamalıdır. Bir saldırı olacak olursa hemen silâhla karşılık verilmelidir. Sonra şu telgrafları çektirenler, hemen yakalanıp cezaları verilmelidir. İki acar subayı, Osman (Tufan) beyle Recep Zühtü beyi ulusal davranışlara karşı çıkan herkesi ve her davranışı hemen ezmeleri için görevlendirdi.

Vali Reşit paşa, Mustafa Kemal'e bu sırada çektiği telgrafta Şeyh Recep olayından dolayı içten üzüntülerini bildirdi.

Zavallı Reşit Paşa, heybeleri altın ve kafaları ihanetle yüklü yetmiş beşlerden birinin oyununa geldiğini nerden bilecekti. Mustafa Kemal, bu İngiliz ihanetini derinden seziyorsa da onun da yapabileceği bir şey yoktu. İşi sıkı tutmasa daha korkunçları da olabilirdi.

Mustafa Kemal, yanında Raif bey olarak ekim ayının on dokuzuncu günü akşamı Amasya'da Tümen Kumandanı Cemil Cahit beyin evinde Salih paşa ile yemeğe oturdu. Dereden - tepeden konuştular, siyasal görüşme ayın yirminci günü başlayacaktı. Mustafa Kemal, Sivas'tan çekilen bütün zararlı telgrafları Salih paşanın eline tutuşturdu. Salih paşa, bunları gülümseyerek okudu.

Naci bey de anlamlı - anlamlı gülümseyerek kendisine gelen telgrafı okuduktan sonra bunların yanı başına koydu.

Mustafa Kemal'in Salih paşa ile Amasya'da görüşmeye gitmesi, İntelligence Service'in hayalini sonuna dek işletmesine yardım etmiş. Kongreden ve karargâhından uzaklaşmış olan lideri yere vurmak ve tuzağa düşürmek üzere türlü manevralar çevirmeğe başlamıştı. Yobazlar, gericiler ve canlı paçavralar, ülkenin stratejik noktalarında seslerini yükseltip kımıldamağa başladılar.

Sivas'ın Şeyh Recep'inden sonra ikinci olay Adapazarı'nın Akyazı bucağında patlak verdi. Çerkes beylerin-

den Talostan bey, Sarayla ilişkisi olan Bekir adlı bir serüvenci ile tanışmış, tanışmış değil de İngiliz dostları derneğinden çil - çil altınlar ve padişahçı, hilâfetçi parolalarla çıkagelmiş olan Bekir serüvene susamış olan Talostan beyi hemen anlayıvermişti. Sapanca Çerkeslerinden tahsildar Avşar köylü Beslan bey de bunlara katılınca bir sacayağı olarak Kuvayı Milliyeye ve Mustafa Kemal'e karşı propagandaya başladılar. Ağızlarından çıkan her sözün yanı sıra İngilizlerin altınları da şıkırdıyor, bu güzel ve hoş sese yoksul insanlar, kolayca kulak kabartıyorlardı. Kuvayı Milliyecilerle çarpışmak üzere kurulacak padişah gönüllüleri, eski Osmanlı ordusunda olduğu gibi bedava çarpışmayacaklardı. Atlı olarak askere yazılacak olanlara otuz lira, piyadelere de on beş lira verilecekti. Yoksul Çerkes köylüleri, hem para hem de padişahçı parolanın etkisiyle isyancıların defterine adlarını yazdırmakta gecikmediler. Bir hafta da kırk - elli kişilik bir grup yedekleyen Talostan bey ve adamları, Adapazarı'nı basmayı düşünüyorlardı. Adapazarı'na yapacakları baskınla pek çok adam kazanacaklarını umuyorlardı.

— Şevketlû padişahımızın hayatta ve halifelik makamında bulunup bulunmadığını öğrenmek için Adapazarı'na gelip makina başında Efendimizle görüşmek istiyoruz!

Diyorlardı. Adapazarı Kaymakamı Tahir bey, bunu haber aldı. Hemen İzmit'ten askerce yardım istedi. İzmit'in gönderdiği bir binbaşı kumandasındaki yirmi beş kişilik bir süvari müfrezesi, Lütfiye köyünde Talostan beyin atlılarının önünü kesti:

— Böyle doludizgin nereye gidiyorsunuz?

Diye sordu: Bekir bey:

— Adapazarı'na gidiyoruz. Telgraf başında Efendimiz ile görüşeceğiz. Mustafa Kemal Paşayı «Padişah makamına» kabul edemeyiz.

Diye bağırdı: Müfreze kumandanı olan Binbaşı, işin

sarpa sarmış olduğunu anlayarak Adapazarı'na döndü. Bu kez Kaymakam, etekleri zil çalarak makina başına koştu. İzmit mutasarrıfına şöyle dedi:

— Bekir beyle arkadaşları, İstanbul'da bir takım önemli kişilerle temasları olduğunu, onların da bu baskından haberleri bulunduğunu söylüyorlar. Ne emrediyorsunuz?

Bunu öğrenen İzmit mutasarrıfı, hemen tümen kumandanlığına bildirdi. Tümen Kumandanı, İzmit'e bir asker müfrezesi gönderd. Olayı öğrenen Mustafa Kemal, İzmit tümen kumandanına çok şiddetli buyruklar gönderdi, çok seğirtken bir müfreze, isyancıların üzerine şimşek gibi atıldı ve hepsini darmadağın etti.

Tahsildar Beslan ile kardeşi Hasan Çavuş, müfrezenin eline geçti. Ne yazık ki üzerinde pol para bulunan Bekir bey, bu kargaşalıkta sıvışıp gitmenin yolunu bulmuştu.

Asıl elebaşının kaçıp kurtulmuş olması, Mustafa Kemal'i hadden aşırı öfkelendirdi. Şundan ki, İngiliz parasının kaynağına avuçlarını daldırmış ve bunun tadını almış olan bu adamın, bu işi yine kotarıp ortaya koyacağını yediği ekmek gibi biliyordu. Halâ kendisiyle dost olarak geçinir görünmekte kimi ulusal çıkarlar uman paşa, Ali Rıza Paşa'nın kabinesinde Harbiye nazırı olan Mersinli Cemal Paşaya Bekir beyin İstanbul'a kaçmış olduğunu ve onun Anadolu'ya zararı dokunmayacak duruma getirilmesi dileğini telledi.

Olaydan bir gün sonra Bolu mutasarrıfı Haydar bey, Mustafa Kemal'e şöyle bir telgraf çekiyordu:

— Bekir, maiyetinde iki subay ve kırk kadar silâhlı adam olduğu halde Abaza köylerinde dolaşarak halkı millî hareket aleyhine ayaklandırmağa çalışmakta ve bu iş için çok paralar sarfetmektedir.

Haydar bey, Dahiliye Nezaretine bu iş için baş vur-

muşsa da hiç bir karşılık gelmemişti. Bu yüzden de Mustafa Kemal'e yakınıyordu.

Damat Ferit Paşa, Kuvayı Milliye'nin yaptığı türlü baskılar sonucunda yerini Ali Rıza paşaya bırakarak çekilmişse de bundan önce memlekete serptiği cehennem tohumları, hızla filizleniyor, bunlar toparlanarak cehennemlik örgütler biçiminde saldırıya geçmeğe başlıyorlardı. Bütün bu örgütlerin ya da örgütleri meydana getiren cehennemliklerin manivelası, ışıl-ışıl şeydan gözleri gibi yanıp duran İngiliz altınlarıydı. Altınları avuçlayıp cehennemliklerin ceplerine ve heybelerine dolduranlar da Türk ve İngiliz din adamlarının meydana getrdiği «vatan — millet alım . satımı» derneğiydi. Bunun bir adı da «İngiliz Muhipleri Cemiyeti» idi.

İngiliz muhipleri cemiyeti başkanı ve ünlü din adamı Sait Molla, Sivas'taki Şeyh Recep ve Talostan beyin karşı devrim hazırlığı denemelerinin boşa gitmesinden sonra Hikmet adlı birinin heybelerini İngiliz altınlariyle doldurarak Adapazarı'na saldı. Asılan Kâzım'ın kardeşi olan bu adam Değirmendere dolaylarında, tıpkı Bekir'in yaptığı gibi para ile gönüllü toplamağa ve korkunç bir ağu saçmağa başladı. İsteği, büyük bir padişahçı güçle Geyve'yi basmaktı. Sait Molla'nın kadınsı tombul parmaklarına dolanmış ipler, bir yelpaze gibi Anadolu'ya uzanıyordu. Adapazarı'nda Hikmet'in altın şıngırtılariyle karışarak yankılanan sesine, Karacabey'deki kıpırdamalar karşılık verdi. Bursa'da Gümülcineli İsmail'in silâhlandırdığı çeteler önüne gelene saldırmağa başladılar.

Hikmeti'n, başlangıçta Amasya'dan Adapazarı'na geldiğinde ne padişahçılık, ne de Kuvayı Milliyecilik üstüne düşüncesi vardı. Yan tutmayan kör bir yurttaş olarak Adapazarı'na varınca şaşırıp kalmıştı. Bütün aile düşmanları orda Kuvayı Milliye'ye girmiş, harıl-harıl çalışıyorlardı. Hikmet, kuvayı milliyeciliği bunlara karşı bir silâh olarak kullanmak hevesine kapıldı ve burada kuvayı milliye

lideri olarak kendisini kabul ettirmek çabasına girişti:

— Ben, Mustafa Kemal paşanın emriyle buraya gönderildim. Kuvayı Milliye teşkilâtını benden başka kimse kuramaz.

Diyerek davrandı. Telgrafhaneye giderek Mustafa Kemal'le makina başında görüşmeğe yeltendiyse de kuvayı milliyeciler tarafından önlendi. Hikmet, bu kez aile düşmanlarının kurduğu örgütten öç almak hevesine kapılarak kuvayı milliyenin ayaklanmış düşmanlariyle bağlantı kurdu ve sesini İstanbul'da Sait Molla'ya işittirebildi. Hikmet'in böyle gözünü daldan-budaktan sakınmaz bir kuvayı millîye düşmanı olduğunu gören padişahın terörkurmaylığı, onunla kolayca anlaştı.

Hikmet'e İstanbul'da yepyeni bir görev verildi. Başlangıçta kuvayı milliyeci görünen Hikmet, yine o pozu koruyarak müslüman halkı hristiyanlara karşı kışkırtacak, onlara zulüm ve işkence yaptıracak ve bunlar da, sözüm ona, kuvayı milliyece yaptırılmış olacak böylece de kuvayı milliyeye ve temsil heyetine beslenen kin daha çok körüklenmiş olacaktı. Türkçesi, temsil heyeti, bütün dünyaya hristiyan azınlıklara karşı eşit davranıldığını ve davranılacağını bildirirken «Hikmet'in kuvayı milliyecileri» (!) bunun tersini ispatlayacaklardı. Birinci Dünya savaşı içinde hristiyanlık dünyasında Türk ve müslümanlara karşı yapılan korkunç propagandaya böylece yine hız verilecek ve hristiyanlık dünyası, kuvayı milliyecilerin üstüne çullanacaktı. Zavallı bir Hikmet'in bu kerte ağır bir görevi nasıl kaldıracağını hiç düşünmeden bu rolü ona vermekte gecikmediler.

Evet, bir zavallı Hikmet'e bel bağlayarak bütün Türkiye'yi silâhlı işgal altına aldırmayı düşünebilmek te bir zavallılıktı. Ne var ki, sinek küçükse de mide bulandırırdı. Bundan dolayı Mustafa Kemal, yine de davrandı ve Hikmet işiyle birlikte buna benzer işlerin, ancak Türkiye'nin çıkarlarını baltalayacak işler olduğunu yazdı. Bü-

tün bu gibi ihanetlerden padişahın bilgisi olmadığından (!) söz ederek onun kulağına da bunların çıtlatılmasını diledi. Mustafa Kemal, yürekleri şefkat ve iyi niyetlerle dolu beyni yumuşamış paşacıkları eskidenberi çok iyi tanıyordu. Salih Paşa, bu kerte yakından ilk kez korkunç bir insanın mavi gözlerine baktı ve 20 - 22 Ekim'de ünlü Amasya görüşmesi başladı. En çetin sorun, seçilen yeni mebusların yine İstanbul'da mı yoksa Anadolu'da bir yerde mi toplanacağıydı. Mustafa Kemal'ce, hiçbir türlü güvenin bulunmadığı İstanbul'da meclis toplanması, daha baştan çıkabilecek olumsuz olayları benimsemek demek ti. Tutsak bir şehirde, özgürlük ve bağımsızlık şarkıları söylemek üzere boğazını yırtmağa başlayan bir ulusun temsilcileri ne biçimde görev görebileceklerdi?

Mustafa Kemal, bu tez üzerinde direnince Salih paşa en sonra bir çıkaryol buldu: «Hükûmeti Seniyenin» müsaadesiyle meclisin geçici olarak Anadolu'nun güvenli bir yanında toplanabileceğini bildiren Salih paşa bu türlü çözüm yolunun ancak kendisine özgü olduğunu, kabine arkadaşlariyle Sadrazamı kandırmağa çalışacağını söyledi. Görüşme bitmişti. Salih Paşa, Samsun yoluyla İstanbul'a döndü.

Mustafa Kemal, Salih paşayı İstanbul'a uğurladıktan sonra bir gün daha Amasya'da kaldı. 23 Ekim günü şehrin ünlü Hacılar meydanında pehlivan güreşleri vardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları da bu eğlenceyi şereflendirmek üzere çağrıldı. Mustafa Kemal'le arkadaşları şehirden oraya halkın arasına karışarak yayan gittiler. Şehrin Tokat yönünde, Yeşilırmağın genişçe bir dönemeci içinde söğütlükler ve elma bahçeleriyle çevrili bu çayırlıkta bütün Amasya halkı, çepeçevre oturmuştu. Kurulmuş çadırlarda şehrin yöneticileriyle, ileri gelenler oturuyordu. Ortada çift-çift belki bir düzine irili -ufaklı pehlivan el-ense edip el şaklatarak dönüyor, oyunlar yapıyor, sonra ortadaki bir zeytinyağı kazanının yanına varıp elle-

rini daldırarak gövdelerini ve kısbetlerini yağlıyorlardı. Mustafa Kemal, upuzun boyu ile yanı başında yürüyen yazar Ruşen Eşref ve Rauf beyle halkın kurduğu çemberin içinde görününce binlerce kişinin tuttuğu alkış ve «yaşa» sesleriyle karşılaştı. Irmak yönüne düşen bir çadırda kendisine ve arkadaşların birer sandalye verilen Mustafa Kemal, halkın bu coşkun gösterisinin etkisi altında Rauf beyle Ruşen Eşref beye şöyle dedi:

— Bak, birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın? Bu palasparelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu, onlarda öyle yürek, öyle cevher var ki olmaz şey. Çanakkale'yi kurtaran bunlardır.

*

Üstü açık bir asker otomobilinde Rauf bey, Albay Selâhattin ve Ruşen Eşref beyle birlikte Tokat yolunda toz kaldırarak Sivas'a doğru ilerleyen Mustafa Kemal, «çuvaldan» diye alay ettiği sivil spor ceketinin göğsünde parlayan çift kılıçlı altın imtiyaz madalyasını sever gibi okşayarak, şöyle dedi:

— İstanbul'dakiler, rütbelerimi, nişanlarımı geri alacaklarmış. Hiç hakları yok. Çünkü, ben onların her birini bir harp meydanında, bir hizmet karşılığı kazanmıştım. Salonlarda, saraylarda değil. Fakat, her ne ise! Zaten ben o kimselere takaddüm edip istifamı verdim. Varsın alsınlar! Ancak, bunu vermem. Bunu benden kimse alamaz. Bunu, Anafartalar'da harp meydanında benim göğsüme taktılar. «Onu göğsüne, bir kaleye bayrak diker gibi takmış, sarı saçları Anadolu rüzgârı ile okşana savrula koşup gidiyordu. Tokat'ın ağzında bir avuç asker dizi olmuş onu bekliyordu.»

Eski püskü asker giysileri içindeki bu sevimli asker dizisine doğru ilerleyen Mustafa Kemal, bir ara duraladı. Kendisi sivil bir giysi giymişti. Yanı başında ise asker üniforması taşıyan Salâhattin bey vardı. Ünifor-

manın şerefini korumak isteyerek Çolak Salahattin beyi öne geçirmek istedi:

— Buyurun!

Dedi. Salahattin bey, büyük anlayışını göstermekte gecikmedi. Asker dizisini denetleme önceliğini yine Mustafa Kemal'e bıraktı. «O zaman, o izci oymak beyi kılığındaki sivil adam, sol elindeki bastonunu kılıç gibi sımsıkı yanına yapıştırırcasına gövdesine bitişik tutup askerlik oynayan bir hevesli delikanlıya benzeyerek kıt'anın önünden o sert ve sevimli bakışlariyle geçti.»

O geceyi Tokat'ta geçiren Mustafa Kemal ve arkadaşları, şehrin asker-sivil bütün ileri gelenleriyle saatlerce dertleşti. Sabahleyin erken yola çıkarak sert rüzgârlariyle kendisini döven Çamlıbel'e doğru ilerlemeğe başladı. Yemyeşil çamlarla örtülü tepelerde gözlerini bir kartal gibi gezdirerek geniş ufuklara doğru şöyle konuştu:

— Yahu, memleketi ben mi batırdım? Yabancıyı Anadolu'ya ben mi soktum? Ben mi nizamı bozdum? Ben, kalanı kurtarmak, dağılanı kurtarmak ve nizamı kurmak için çalışıyorum. Bana teşekkür etmeleri gerekirken müstevli düşmanlarımızın çıkarlarına uyarak nankörlük ediyorlar. Yanlış yoldadırlar. Hata ediyorlar!

Sonra, sözlerine şunları kattı:

— Bak buraya; yaya gitmek, atla gitmekten iyidir derlerse inanma; atla gitmek, araba ile gitmekten iyidir derlerse inanma; araba ile gitmek otomobille gitmekten iyidir derlerse inanma!

Biliyor musunuz? Bu mübarek Anadolu'nun mamur veya harap ne olursa olsun bir yerinde aynı düşüncede olan insanlar, modern küçük evler kurarak orada yeni bir hayat kurmalıdır.

Mustafa Kemal, bundan sonra Çamlıbel'in sert rüzgârına meydan okurcasına, bütün gırtlağının gücüyle haykırarak «dağ başını duman almış» marşını söyleme-

ğe başladı. Bunu tâa Selânik yürüyüşlerinde söylemeğe başlamış, Havza yolculuğunda sürdürmüş, şimdi de yineliyordu. Sanki bu hızla Anadolu'nun sağır taşını- toprağını da canlandırıp yürütmek istiyor gibiydi. Arkadaşları da onun sesine katılıyorsa da onun sesi yine hepsinden gür çıkıyordu.

*

Mustafa Kemal Amasya'dan döndükten sonra da yeni meclisin İstanbul'da mı, Anadolu'nun herhangi güvenli bir şehrinde mi toplanması gerektiği üzerinde tartışmalar sürüp gidiyordu.

Salih paşa, bir Anadolu şehrinde meclisin toplanabilmesi uğruna bütün gücünü kullanacağına, bunu yapamazsa Nazırlıktan çekileceğine kesin olarak söz vermişti. Ne var ki paşa, Damat Ferit'le padişahın katında sözünü geçirememiş. Nazırlık sandalyesinden çekilmek yiğitliğini de gösterememişti. İstanbul'un bu direnişi, Mustafa Kemal'in karşısındaki düşüncelere güç vermişse de Mustafa Kemal de bir adım gerilememişti. Sonra meclisin Anadolu'nun bir yerinde toplanması düşüncesi, onun kafasının yeni bir konusu değildi. O Sivas'ta bulunan Refet paşaya bir sorun dolayısiyle Erzurum'dan verdiği karşılıkta bile bu düşünceyi güdüyordu. «Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'a değil, Anadolu'da» diyordu. Onca, meclisin İstanbul'da toplanması, son kerte mantıksızdı. Mebusların başı üzerinde her an gerek padişahın gerekse işgal devletlerinin öfkeli yumruğu sıkılmış olarak duracaktı. Bu, Demoklesin kılıcından kötü bir baş belâsıydı. Hiç böyle bir meclis her yanında ateşten duvarlar yükseltilen ve içinde bin bir türlü ihanetin bıçaklara ve boyunlara takacağı ateşten zincirler yuvarlattığı bir mutsuz ülkenin dertlerine ilâç olabilir miydi? Özgür olmayan bir meclis, ancak esir padişahla sömürgen düşmanların bürokratik işlerini kolaylaştırmak uğrunda kul-

lanılacaktı. Biraz yiğitçe sesini yükselttiği günse mebusların yakalanıp yâdellere sürgüne gönderilmesine ve meclisin kapısına paslı kilitler asılmasına yolaçacaktı.

Özeti şu ki : Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da güven içinde toplanmasını sağlıyacak dayanakları araştırmışsa da bunu ne İstanbul hükûmeti, ne de Anadolu Müdafaayı Hukuk örgütleri sağlayabilmişti.

Bu sorun karşısında en çok konuşan ağızlar kilitleniyordu.

Bu sırada İstanbul Kuvayı Milliyesinin Mustafa Kemal'e ilettiği bir haber çok anlamlıydı:

— İki gündenberi Kiraz Hamdi paşa mabeyne gidiyor. Saatlarca padişahın yanında kalıyor. Söylentilere göre müşir Zeki paşanın reisliği altında bir kabine kurulacaktır. Kiraz Hamdi paşa, bu kabinenin Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi bey, Dahiliye Nazırı olacaklardır. Mahir Sait beyin de kabineye gireceği söylentileri vardır.

Padişah, uygun bir zamanda, belki de bugünlerde Ali Rıza paşaya çekilme önerisinde bulunacaktır.

Bu haber, Mustafa Kmal'i kaygulandırmakta gecikmedi. Demek ki, İngilizler, Ali Rıza paşanın savsaklama politikasından hiç bir çıkarları olamayacağını anlamışlar, kendilerini bir ayak önce amaçlarına götürecek daha az yurtsever, daha çok zalim, kaygusuz ve çalışkan bir kabine istemekte diretiyorlardi. Onlar da görmüşlerdi ki Anadolu ile İstanbul arasında kurulan bağlantı, salt Mustafa Kemal'in işine yarıyor, taa Sivas'tan kabine üyelerine telgrafla buyruklar gönderiyordu. İngilizler görmüşlerdi ki zaman, hiç te kendileri uğrunda çalışmıyor, her gün biraz daha çokça kuvayı milliyecilere güler yüz gösteriyordu.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan aldığı haberi böylece değerlendirdikten sonra Harbiye Nazırı Mersinli Cemal paşaya haber gönderdi ve hiçbir biçimde sandalyesini bı-

rakıp çekilmemesini salıkladı.

Ali Rıza paşa, sadâretten atılacağından habersiz, hâlâ Mustafa Kemal için mebus çıksa bile İstanbul'a ayak atmaması üzerinde nutuk çekip duruyordu. Hiç olmazsa bunun, barış andlaşması imzalanıncaya dek böyle olması gerektiğini söylüyordu. Kara Vasıf bey, kongreden sonra İstanbul'a gitmişti. Mustafa Kemal, ona önemli bir görev vermişti. İstanbul Kuvayı Milliyecilerden önemli kimi kişilere başvuracak, meclisin nerede açılması düşüncesinde olduklarını öğrenip Mustafa Kemal'e bildirecekti. Göz hekimi Esat paşa ile İstiklâl gazetesi baş yazarı Rauf Ahmet bey de meclisin İstanbul'da toplanması düşüncesini savunmuşlardı. Hepsinin kaygusu Mustafa Kemal'dendi. Hiç biri onun İstanbul'a gelmesini istemiyordu. Ali Rıza paşa da meclisin güvenlik içinde toplanmasını dahice (!) şöyle yorumluyordu:

— Meclis, İstanbul'da huzur ve güvenlik içinde toplanabilecektir, çünkü, ben, bunun için yabancılardan söz aldım. Yalnız, Mustafa Kemal üstüne teminat alamadım. Bu yüzden, eğer mebus olursa izin alarak Sivas'ta kalabilir. Fakat, mebusluğu kabul etmeyecek olursa millet nazarındaki mevkii bir kat daha yükselmiş olacaktır.

Kara Vasıf bey, bunlardan başka kendisi de şöyle bir düşünüş ileri sürüyordu:

— Hürriyet ve İtilâfçılardan da bir kaç mebus çıkarılmalı ve bu arada sosyalistler de ihmal edilmemelidir. Ulusal davranışlara zararı dokunabilecekleri de elde etmek iyi olacaktır. Örneğin: Alemdar gazetesi başyazarı Refî Cevat bey (Ulunay) gibi!

Mustafa Kemal, Kara Vasıf beyin İstanbul'dan kendi salıklarını da katarak kendisine gönderdiği aydınların düşüncelerine yanıt verdi ve en sonra:

— Bizim seyirci mevkiinde kalmamız mutlaka arzu ediliyorsa, bunun sebeplerini bildiriniz!

Dedi. İstanbul'da mareşal Ahmet İzzet paşa da söz

sahibi aydınların midesini bulandıranlardandı. Ulusal ayaklanışın, İstanbul'da bir öldürüşmeyle sonuçlanacağını ilk günden beri söyleyip duruyordu. Mersinli Cemal Paşa, Göz hekimi Esat paşa, Ahmet İzzet paşa, Ahmet Abuk paşa gibi eskimiş, aşınmış ve dört yanını korku kaplamış kişiler, Mustafa Kemal'in ok gibi hızlı atılışı üzerinde artık etkili olmak niteliğini çoktan yitirmişlerdi. Ne var ki İstanbul üzerinde hâlâ söz sahibi görünüyorlardı. Mustafa Kemal'in içi yanarak edindiği izlenim şuydu ki, İstanbul Kuvayı Milliyesinden tek kişi kendi liderliğini benimsemeğe yanaşmak istemediğinden türlü bahaneler uydurmaktadırlar. Kara Vasıf bey, meclisin İstanbul'da toplanması işinde İstanbul hükûmetinin adamlarından kıl kadar ayrı düşünmüyordu:

— Zorunluluk duygusu egemen olmalıdır. Muvafık cevabınızı acele kabineye bildiriniz! Pek yakında Japon Rıza ile ve iyi haberlerle yanınıza geleceğim, diyordu.

Mustafa Kemal, bir şifre telgrafla Sivas'a bir ayak önce gelmsini bildirdi.

Mustafa Kemal, bir kaç arkadaşı dışında hemen herkesin, meclisin İstanbul'da toplanmasını istediğini görerek bir türlü şaşkınlıktan kurtulamıyordu. Bu ne garip ve mantıksız bir işti ki kuzular, hem de bu kez gerçekten dereyi bulandırdıkları halde kendi istekleriyle kurtların ayağına gitmek istiyorlardı.

O zaman, Mustafa Kemal, biricik güç olarak yine orduyu gördü ve halkla temsilcilerini bir yana bırakarak kolordu kumandanlarının düşüncelerine başvurdu. Ekim ayının 29'unda on beşinci, yirminci, on ikinci ve üçüncü kolordu kumandanlarını Sivas'ta toplantıya çağırdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN SONU